159529

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞAHABETTİN SÜLEYMAN 'IN "SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT" I VE TANZİMAT SONRASI EDEBİYAT TEORİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hatice GÜNDOĞAN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Ülkü GÜRSOY

ANKARA – 2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 'ne,

"Şahabettin Süleyman'ın "Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ı ve Tanzimat Sonrası Edebiyat Teorileri Üzerine Bir Çalışma" adlı tez, çalışma jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan: .....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye : Yard.Doç.Dr. Ülkü GÜRSOY (Danışman)
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye :.....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Şahabettin Süleyman'ın Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat adlı eserini konu alan bu tez, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın edebiyat teorisi tarihimizdeki yerini ve önemini tespit etmek amacıyla yapıldı.

Bu çalışma: *Giriş, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın İncelenmesi ve Mukayesesi, Günümüz Alfabesiyle Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat* bölümlerinden oluştu.

Giriş bölümünde belâgatın tanımı ve tarihçesi anlatılıp, Tanzimat sonrası edebiyat teorileri hakkında bilgi verildi. Çalışmanın ikinci bölümü, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın incelenmesini içerir. Bu bölümde metnin orijinal başlıklarına ve konu sıralamasına bağlı kalınmadı. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta yer alan fikirler ve bilgiler uygun konu başlıkları altında aktarıldı.

İnceleme bölümünde Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, kronolojik sıra dikkate alınarak kendinden önce ve sonra yazılmış eserlerle karşılaştırıldı. Süleyman Fehmi'nin *"Edebiyat"* ve Muhyiddin (Birgen)'in *"Yeni Edebiyat"* adlı eserleri Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat ile daha çok sanat, edebiyat ve yazı yazmanın şartları konuları etrafında ele alındı. Bu eserlerin belirtilen konular hakkında beyan ettiği fikirler bir tabloda birleştirilip, benzerliklerin ve farklılıkların kolaylıkla tespit edilmesine ve anlaşılmasına çalışıldı.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın günümüz alfabesine aktarılmış metni, çalışmanın sonunda yer almaktadır.

ABSTRACT

This thesis on Sahabettin Süleyman's *The Art of Composition and Literatüre* is written in order to determine this work's place in our history of literary theory.

This study is composed of an introduction, the study and comparison of this work and parts of this work in modern alphabet.

The introduction is on the science of rhetoric and its history and literary theories after Tanzimat period. The second part of the thesis comprises the study of The Art of Composition and Literatüre, in this part which follows the titles of the work itself the writer's opinions presented in the work is discussed.

The next part which is a chronolical study, compares this work with the other works of its time. Literatüre by Süleyman Fehmi and The New Literatüre by Muhyiddin (Birgen) are compared with the Art of Composition and Literatüre in terms of the ideas presented on art, literatüre and the conditions of writing in each work. The ideas in each work are studied in one main scheme and similarities and differences were determined.

The final part of the thesis comprises the version of The Art of Composition and Literatüre in the modern alphabet.

ÖN SÖZ

Her yeni nesil, yeni anlayışları ve arayışları beraberinde getirir. Taraftarlarının bütün hücum ve itirazlarına rağmen Eski Edebiyat'ın ardından Tanzimat Edebiyatı'nın, onun da ardından Servet-i Fünûn'un hayat göstermesi, güzellik anlayışının zamanla değişmesinden kaynaklanır. Fecr-i Âtî de Servet-i Fünûn'un estetik anlayışına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Millî Edebiyat anlayışının oluşum sürecinde Fecr-i Âtî'den ve Şahabettin Süleyman'dan bahsetmemek mümkün değildir. Sanat ve estetik konularındaki kitapları ve çeşitli dergilerde yayınlanan makaleleri ile Şahabettin Süleyman, Fecr-i Âtî Edebiyatı'nın sözcüsü konumundadır. "*Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*" ile M. Fuat Köprülü ile beraber yazdığı "*Malumât-ı Edebiye*" adlı eserleri, mensubu bulunduğu grubun sanat ve edebiyat anlayışının ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bu açıdan Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, hem devrine hem de eleştirileriyle kendinden önceki devreye ayna tutacak değerde bir eser olduğu halde, şimdiye kadar bu kitap hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığı tespit edildi.

Şahabettin Süleyman ve eserleri hakkında en geniş bilgiye Nazım Hikmet Polat'ın "*Fecr-i Ati Yazarı Şahabettin Süleyman – İnsan, Eser, Üslup-*"adlı doktora tezinde rastlandı.

Bilge Ercilesun, "*Şahabettin Süleyman'ın Tenkit Görüşleri*" adlı makalesinde Şahabettin Süleyman'ın Fecr-i Ati ve II. Meşrutiyet devri tenkidi içinde yerini ve önemini belirtir.

Belâgat ilmi ve edebiyat nazariyelerimiz üzerinde çalışırken Kazım Yetiş'in "*Talîm-i Edebiyât'ın Belâgat, Retorik ve Edebiyât Teorileri Sahasına*

Getirdiği Yenilikler" adlı eserinden ve konuyla ilgili makalelerinden de geniş ölçüde faydalanıldı.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyât'ın günümüz alfabesine aktarılmış metni, daha sonra yapılacak çalışmalara faydalı olacak düşüncesiyle tezin sonunda verildi. Aktarım yapılırken kelimelerin yazımında, bugün kullandığımız gramer yapısı esas alınmış, bu açıdan kelimenin iç yapısında ve sonunda tonlu-tonsuz uyumuna dikkat edilmiştir. Anlamı değiştiren ve kafiye düzenini bozan değişikliklere gidilmemiş, birleşik kelimelerin yazımında ve büyük harflerin kullanımında Türk Dil Kurumu'nun 2000 baskılı *"Yazım Kılavuzu"* esas alınmıştır.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki bütün uzunluklar gösterilmiş, Türkçe kelimelerde telaffuza uygun olarak uzun harfler tespit edilmiştir. Kelimenin başında ve sonunda yer alan ayın harfleri yazıya aktarılmamış, kelime içindeki ayın ve hemzeler kesme işareti ile gösterilmiştir. *"Şâir, şiir, sanat, bazı, ait"* gibi çok sık kullandığımız kelimelerdeki ayın harfleri, telaffuzu kolaylaştırmak maksadıyla metne yansıtılmamıştır.

Eserin özgün noktalama işaretlerine genellikle uyulmuş, fakat anlatım bozukluğuna yol açacak eksik işaretlere müdahale edilmiştir. Eserde eksik veya yanlış yazılan hece ve kelimeler metin tamiri yapılarak parantez içinde gösterilmiştir.

Çalışmanın seyri içinde yardımlarını esirgemeyen, yol gösteren hocam Yard. Doç. Ülkü Gürsoy'a, sabır ve anlayışla daima bana destek olan eşim Hakan Gündoğan'a, hayatımın her aşamasında olduğu gibi tezin yazılmasında da bana yardım eden ablam Zekiye Kılıç'a teşekkür ederim.

Hatice GÜNDOĞAN

2005-ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....i
ABSTRACT.....ii
ÖN SÖZ.....iii
İÇİNDEKİLER.....v
KISALTMALAR CETVELİ.....vii
GİRİŞ.....1
I.BELÂGAT.....2
II. TANZİMAT SONRASI EDEBİYAT TEORİLERİ.....6

1. SANAT-I TAHRÎR VE EDEBİYAT'IN İNCELENMESİ VE MUKAYESESİ.....14
1.1. Sanat.....16
1.1.1. Sanat Güzelliğin İfâdesidir.....16
1.1.2. Sanat Ahlâkî Gâyenin İfâdesidir.....16
1.1.3. Sanat Gözle Görülmesi Mümkün Olmayan Şeylerin İfâdesidir.....17
1.1.4. Sanat Taklittir.....17
1.1.5. Sanat Eşyanın Esas Vasfını Ortaya Çıkarmaktır.....19
1.1.6. Sanat Aksâmın Yekdiğeriyle Olan Münasebetlerini Tayin Etmektir.....20
1.1.7. Sanat, Hazz-ı Manevîyi, Heyecân-ı Bedîîyi Temin Etmelidir.....21
1.1.8. Sanatta Şahsiyet.....23
1.1.9. Sanatta Mektepler.....24
1.1.10. Sanat, Muhit, Tarih.....25
1.1.11. Sanatın Faydası.....26
1.1.12. Edebiyat.....28
1.1.13.Edebiyatın Tarihi.....29
1.1.14.Şiir, Şair.....31

1.1.15.Nazım ve Nesir.....33
1.1.16.Şiirin Ehemmiyeti.....34
1.1.17.Şiir ve Fen.....35
1.2. Sanat-ı Tahrîre Ait Bazı Mütâla'at ve Akâmet-i Tahrîrin Esbâbı.....36
1.2.1. Kuvve'-i Akliye.....36
1.2.2. Kuvve'-i Hissiye.....37
1.2.3. Zevk.....40
1.2.4. Kuvve'-i Hayâliye.....41
1.2.5. Dehâ.....42
1.3. Sanat-ı Tahrîrin Şerâiti.....44
1.3.1. İcat.....44
1.3.2. Tertip.....45
1.3.3. Edâ.....46
1.3.4. Üslûba Ait Bazı Fikirler.....50
1.3.4.1. Mümtâziyet.....52
1.3.4.2. İcaz.....53
1.3.4.3. Âhenk.....54
1.4. Anlatım Esasına Dayalı Metinler.....56
1.4.1. Sanat-ı Tahkiye.....56
1.4.2. Sanat-ı Muhâvere.....57
1.4.3. Üslûb-ı Mürâsele.....58
1.4.4. Tarif ve Tavsif.....59
1.4.5. Hayâller.....60
1.5. Söz ve Mana Sanatları.....60

2. MUKÂYESE TABLOSU.....62
3. GÜNÜMÜZ ALFABESİYLE "SANAT-I TAHRÎR VE EDEBİYAT".....83
SONUÇ.....373
KAYNAKÇA.....376

KISALTMALAR

c.	Cilt
Nu.	Numara
M	Muhyiddin
S.	Sayı
s.	Sayfa
SF	Süleyman Fehmi
SŞ	Şahabettin Süleyman
Trc.	Tercüme eden
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

I. BELÂGAT

Belâgat, güzel konuşma ve güzel yazmanın yollarını arayan bilim dalının adıdır. Sözün herkesten farklı söylenmesi; mananın söz kadar, sözün mana kadar güzel olması belâgatın esaslarını oluşturur.

"*Belaga*" kökünden gelen "*belâgat*", sözlük anlamıyla; "*iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme, uzdillilik*" (Devellioğlu, 1996:82), "*hitabet, edebiyat*" (Mutçalı, 1995:69), "*merâmın hüsn-i sûretle ve düzgün ve musanna sözlerle ifâdesi*" (Sami, 1995:301) demektir. En yaygın tanımı ise sözün -anlaşılır olmak şartıyla- *"muktezâ-yı hâle mutabık olması"* yani fikrin duruma göre yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. (Naci, 1995:170)

Terim olarak *"belâgat"* ise; insanda doğuştan var olan bir melekenin, zamanla edebiyat kaidelerini ve edebî sanatları içine alarak oluşturduğu bilim dalıdır. Kur'ân-ı Kerim'in Bakara Süresi'nin 55. ayetinde *"O insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti"* denilerek insanoğlunun, beyânı bir yaratılış özelliği olarak taşıdığı bildirilir. Dolayısıyla belâgat önce bir meleke iken daha sonra kuralları olan bir bilim dalı haline gelir. (Bilgegil, 1989:23)

Belâgat; meânî, beyân ve bedîî olmak üzere üç ana dala ayrılır. Beyân (anlatım) söz sanatlarını anlatan, onların kullanım şekillerini ve kuruluş yollarını açıklayan bilgidir. Bedîî (estetik), kelime ve anlam ilişkisi üzerinde durur. Meânî (stilistik) söz diziminin olanaklarını, kelimeler arasındaki ilişkilerle, dilin kazanabileceği değerleri araştırır. (Bilgegil, 1989:19)

Belâgat ilminin batı dillerindeki karşılığı, temelini hitabetten alan "retorik" kelimesidir. İlk defa milattan önceki asırlarda rastlanan bu kelime, karşısındakini ikna etmeye yönelik bir konuşma tarzına ad olarak kullanılmıştır. (Bilgegil, 1989:23) Retorik, batılı insanın kendini müdafaa

etme, mahkeme ve senato üyelerine karşı hakkını savunabilme ihtiyacından doğar. "Retor" insanların güzel konuşabilmek için ders aldığı hocalara verilen addır ve güzel konuşma bilgisi olan retorik kelimesinin kaynağının oluşturur. (Aytaç, 1999:24) Eski Yunan'da Corax (M.Ö. 480-460) ilk retorik hocalarındandır. (Yetiş, 1996:17) Bilinen ilk retorik kitabı olan Aristoteles'in "Retorik" inden sonra belâgat bir yetenek olmaktan çok kuralları olan bir disiplin halini alır.

Araplarda meleke olarak belâgat Cahiliyye Devrinde hayli gelişmiş durumdadır. İslamiyet'i kabul etmeden önce Araplar panayır yerlerinde şiir ve hitabet yarışmaları düzenleyip bazı kriterlere göre en iyi olanı seçmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı Arap edebiyatında belâgat çalışmaları, ilk olarak edebî tenkid şeklinde başlamıştır. Belâgat ilmi ise İslamiyet'ten sonra Kur'an-ı Kerim'i anlama ve anlatma çabalarıyla doğar ve köklenir. Çünkü ilahî kelâm Arapça'nın fesâhat ve belâgatının zirvesi olarak kabul edilir. Bu anlamda Me'ân-il Kur'ân, Mecâz-ül Kur'ân, İcâz-ül Kur'ân gibi tefsir kitapları belâgatın çekirdeğini oluşturur. (Kılıç, 1992: 381)

Hulûsi Kılıç Arap edebiyatının belâgat çalışmalarını dört dönemde inceler: (1992 : 380-383)

Birinci dönem, VII ilâ X. yüzyılda Kur'ân-ı Kerîm'i Araplara, özellikle de Arap olmayan Müslüman toplumlara anlatabilme çabalarının olduğu dönemdir. Bu dönemin dil bilimci ve edebiyatçıları aynı zamanda tefsir âlimidir.

İlâhî kelâmdaki sırları çözebilmek amacıyla, edebî sanatların tetkîkine yönelik çalışmalar bu dönemde başlar. Aynı zamanda genişleyen İslâm dünyasında Arap olmayan Müslüman toplumların Kur'ân'ı yanlış anlama endişesi Arap dili gramerinin tespit edilmesi ihtiyacını hissettirir. Cahiliyye devrinde sözlü başlayan edebî tenkid yazılı olarak bu dönemde gelişir.

İkinci dönem, X. yüzyıl sonlarından XIV. yüzyıl sonlarına kadar devam eder. Bu dönemde belâgat bağımsız bir ilim haline gelir ve belâgatın terimleri belirmeye başlar, meânî, beyân ve bedîîden oluşan klasik kadrosu şekillenir.

Üçüncü dönem, XIV yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemde belâgat çalışmaları duraklama devrine girer. Müstakil eserler yerine daha önceden yazılmış kitapların tarif, tasnif ve değerlendirmelerinden oluşan şerhler kaleme alınır.

Dördüncü dönem, XIX. yüzyıl sonlarından günümüze kadar gelen dönemdir. İslam dünyası, Avrupa medeniyetiyle tanıştıktan sonra, klasik tarz belâgat çalışmaları modern bir çehre kazanır. Bu dönemde eser verenler daha çok Batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalmış kimselerdir.

Eski Yunan'da milattan önce, Araplarda ise Cahiliyye devrinde görülen belâgat; Fars edebiyatında XI. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Arap edebiyatının etkisi altında kalan sanatçılar daha çok edebî sanatlar ve aruzla ilgili eserler verir. (Yazıcı,1992 :383-384)

Kaya Bilgegil'e göre (1989:24), Doğu belâgatıyla Batı retoriği birbirinin tam karşılığı olmamakla beraber konu bakımından benzerlikleri, tasnif ve ayrıntıda ise farklılıkları mevcuttur. Belâgat, İslamiyet'i yayma çalışmalarından; retorik kendini savunma ve toprak kazanma gayretinden ortaya çıktığı için her ikisi de karşısındakini ikna etme esasına dayanır. Bundan dolayı her ikisi de ilk olarak güzel konuşmanın yollarını aramıştır. Fakat retorikte, belâgatta olduğu gibi me'ânî, beyân, bedîî gibi dallar bulunmamaktadır. Bu anlamda da birbirlerinden ayrılırlar.

Sözlü ve yazılı edebiyatı oldukça eski tarihlere dayanan biz Türklerde, Sultan II. Mahmut dönemine kadar belâgat ilminden söz etmek mümkün

değildir. Türkler uzun yıllar Arapça'yı ilim dili olarak kabul ettikleri için, Arap dilinin kurallarına uymuş, eserleriyle Arap belâgatının gelişmesine ve ilerlemesine hizmet etmişlerdir. Zemahşerî, Teftâzâni gibi Arap belâgatının önemli eserlerinin müellifleri Türk'tür.

Türkçe'nin de bir belâgatı olabileceği düşüncesinin tatbiki Ahmet Cevdet Paşa'yla mümkün olur. "*Belâgat-ı Osmaniye*" adlı eseriyle Osmanlı edebiyatının kaidelerini ve edebî sanatları açıklar.

Belâgatla ilgili eserlerin yazılması Tanzimat'tan sonra hız kazanır. Çoğunluğu ders kitabı olan bu eserler, uzun süre meânî, beyân ve bedîîden oluşan klasik belâgat kadrosuna sadık kalır. Bu çizgiyi ilk kıran Recâizâde Mahmut Ekrem'in Talîm-i Edebiyat adlı eseri olmuştur.

II. TANZİMAT SONRASI EDEBİYAT TEORİLERİ

Bizde edebiyat kaidelerini veren kitapların neşri Tanzimat'tan sonra başlar. Bunda matbaanın ülkemizde geç kullanılmaya başlaması etkilidir. Aynı zamanda medresenin yanında kurulan yeni tarz mekteplerde, öğrencilere edebiyat kaidelerini vermek gibi bir sebebin de rolü vardır.

Tanzimat'a kadar bu ihtiyaç Arapça ve Farsça eserlerin tercümelerinden sağlanmıştır. Fakat Tanzimat'tan sonra edebiyatımızın ve dilimizin kaydettiği değişmeler ve gelişmeler, öğrencilerin yeteri derecede Arapça bilmemesi, Arap ve Fars kaidelerinin anlatıldığı bu tercüme eserleri yetersiz kılmıştır. Bundan sonra Arapça belâgat kitaplarını örnek olarak alan ve Arapça, Farsça, Türkçe örnekler veren telif eserler yazılmaya başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra sanatçılar Batı edebiyatına yönelmiş, Batı edebiyatını tanıyarak örneklerini zenginleştirmiştir. Bundan sonra Arapça ve Farsça belâgat kitaplarının yanında Fransızca retorik kitapları da edebiyat teorilerinin kaynakları arasında yer almıştır.

Edebiyat teorilerini sınıflandırarak şimdiye kadar anlattıklarımızı açıklamış ve sanatçılarımızın izlediği rotayı daha anlaşılır hale getirmiş oluruz:

- **Arap ve Fars belâgatının anlatıldığı eserler ve bunların tercümeleri:**

Miftah-ul Ulûm, Telhis, Mutavvel, Muhtasaru'l-Meânî gibi Arapça eserlerin medreselerde ders kitabı olarak okutulduğunu İsmail Hakkı Uzunçarşılı belirtir. (Aktaran:Yetiş,1992:384) Hatta Türk aydını bu eserleri uzun zamân Arapça asıllarından okumuş, öğrenmeye ve öğretmeye çalışmıştır. Zamanla, orijinalinden anlamakta zorluk çeken öğrenciler için eserlerin tercümeleri kullanılmaya başlanır. Teftazânî, Îsâmüddin, Terceme-i

Mîzânü'l Edeb, Tercemetü't-Telhis ve'l-Mutavvel adlı eserler bu çalışmaların sonucudur. (Yetiş, 1992:384)

- **Temelini Arap ve Fars belâgat kitaplarının oluşturduğu telîf eserler:**

İsmail Ankaravî'nin "*Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*" adlı eseri retorik sahasında ilk neşredilen Türkçe eserdir. Galata mevlevîhânesi post-nişîni olan müellif, Hatîb-i Dımışkî'nin "*Telhis*"ini okumak isteyen dervişlerine yardımcı olması için eserini hazırlar. Belâgat öğrenmenin Kur'ân-ı Kerîm'i, peygamberin sözlerini ve Mevlâna'nın Mesnevî'sini anlamakta kolaylık sağlayacağını belirtir. Telhis'in, "*beyan*" ve "*bedî*" bahislerinden öğrencileri için lüzumlu olanları alır. Hâce-i Cihân'ın Menâzirü'l-İnşâ adlı eserinden de "*aksâm-ı şiir*" ve "*inşa*" konularını kitabına ilave eder. Örneklerin çoğunluğunu ayet ve hadisler ile Arapça ve Farsça metinler oluşturur. (Yetiş 1992:384)

- **Doğu belâgatı ile Batı retoriğinin birleştiği Türkçe eserler.**

Doğu belâgatıyla batı retoriğinin birleştiği Türkçe edebiyat teorileri ise Tanzimat'tan yaklaşık 30 yıl sonra yazılmaya başlanır. 1841'de yayımlanan Mîzânü'l-Edeb tercümesinden sonra 1867'ye kadar yazılmış herhangi bir edebiyat nazariyesi kitabına rastlanmaz. İsmail Ankaravî'nin eseri 17.asırda yazılmış olmasına rağmen 1867'de basılmış ilk Türkçe retorik kitabıdır. 1867'den Talim-i Edebiyat'ın yayımlandığı 1882'ye kadar 11 edebiyat kitabı; Talîm-i Edebiyat'tan Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın yayımlandığı 1911'e kadar ise 22 edebiyat kitabı yazılmıştır. Bu kitapların büyük bir çoğunluğu ders kitabı mahiyetindedir.

1867'de ilk Türkçe retorik kitabının yayımlanması, aynı zamanda edebiyat nazariyesi sahasında bir zihniyet değişikliğinin de dönüm noktasıdır.

Bu tarihten sonra sanatçılarımız batılı kaynaklarla zenginleştirdikleri eserlerini daha geniş kitlelerle buluştururlar.

Batı edebiyatına yönelişi, edebiyat nazariyesi sahasında ilk uygulayanlardan biri Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa'nın ***Mebâni'l-İnşâ*** adlı eseri "*edebiyat nazariyesi sâhasında Batı'ya açılan ilk kitap olmanın yanında, belâgattan daha geniş bir çerçevede edebiyat bilgilerini içine alan, Türkçe kaynaklar bakımından da en zengin olmanın ötesinde, Türk nesrinin ilk defa bu sahada yazılmış bir kitapta yerini almak gibi bir özelliği de taşır.*" (Yetiş, 1992:374) Bu eserle dokuz asırlık bir gelenek kırılır, Arapça ve Farsça belâgat kitaplarının yanında Fransızca "*retorik*" kitapları yazarlara örneklik etmeye başlar. Türk nesri ilk defa edebiyat nazariyesi kitaplarında yer alır. Bu açılardan Mebâni'l-İnşâ bu tarz kitaplar içinde bir merhaledir.

Türkçe'ye mahsus bir belâgat kitabının yazılması gerektiğini düşünen Ahmet Cevdet Paşa bu fikirle ***Belâgat-ı Osmaniye*** adını verdiği belâgat kitabını yazar. Eserde, Arap gramercilerin tasnifine dayanılarak, Osmanlı Türkçe'sinin belâgat kuralları ortaya konulur. Belâgat-ı Osmaniye, devrinde sekiz kez basılması ve Türk aydını arasında bir tartışma konusu haline gelmesi bakımından da önemlidir. Baskısının bu kadar çok yapılması, büyük bir kabul gördüğünün göstergesidir. (Karabey, Atalay, 2000:VII)

Daha yazıldığı devirde aydınlar arasında münakaşalara sebep olan Belâgat-ı Osmaniye; tariflerinin yetersizliği, örneklerinin konudan uzak oluşu ve ifade zaafları bakımından Abdurrahman Süreyya başta olmak üzere, Hacı İbrahim Efendi, Mehmet Faik, Mahmut Esad, Ali Sedat, Cazim gibi sanatçılardan eleştiri alır.(Yetiş, 1992:377-379) Bu eleştiriler bir bakıma sanatçıları, Doğu belâgatı ile Batı retoriği tercihinde karşı karşıya getirir. Ahmet Cevdet Paşa, Doğu Belâgatı tarafını tutar. Eserinin fesahat, belâgat ve belâgatın alt dalları olan meânî, beyân, bedîî ilimlerini ayrı ayrı işlemesi klasik bir belâgat kitabı olduğunu ispatlar.

Ahmet Cevdet Paşa ile aynı okulda görev yapan fakat edebiyat nazariyesinde Belâgat-ı Osmaniye'nin açtığı tartışmada Batı'ya yakın duran Münif Paşa'nın, bütünüyle Batı retoriğini anlattığı eseri **İlm-i Belâgat-La Rhêtorique**'tir. Bize ismiyle farklı olduğunu haber veren eser "*Aristoteles'ten beri sistemleşmiş Batılı anlamdaki retoriği bahis konusu etmektedir. Kitabın adında olduğu gibi, iç başlıklar da Türkçesi ile Fransızca karşılığını beraber veren Münif Paşa, bu mevzûları anlatırken çok fazla olmayan örneklerinin bir kısmını eski Yunan ve Roma'dan, Batı'dan alır.*" (Yetiş, 1992:379)

Tamamlanmamış bir eser olduğu için basılamayan İlm-i Belâgat-La Rhetorique hakkında Kazım Yetiş bu alandaki Batılı bir kitabın tercümesi olduğunu söyler. (Yetiş,1992:380).

Talîm-i Edebiyat, belâgat tarihimizde bir dönüm noktası olmuş, eserin tesiri Cumhuriyet'e hatta günümüze kadar devam etmiştir. Bu eser Recaizade Mahmut Ekrem'in Mekteb-i Mülkiye'de okuttuğu ders notlarından oluşmuştur. Recaizade Mahmut Ekrem ne Belâgat-ı Osmaniye gibi tamamen Doğu'ya, ne de İlm-i Belâgat - La Rhétorique gibi tamamen Batı'ya yönelir.

Batılılaşma hareketlerinin toplumda meydana getirdiği kültür değişiminin tabiî sonucu olarak, Türk edebiyatının "klasik" çizgisinde önemli kırılmalar, sapmalar görülür. Bu hareketlilik "eski" ve "yeni" edebiyat diye adlandırılan iki farklı değerler sistemini ortaya koyar. *"Zorlama tedbirlerle - ama esaslı bir hazırlık dönemine zamân bulamadan - yerleştirilmeye çalışılan her yenilik, bünyesinde risk taşır. Çünkü "eski"yi zorla yıkmak mümkün olsa bile, "yeni" ancak iyi izah edilerek ve zamanla yayılarak benimsetilebilir. Ayrıca "eski"yi düşmanları yıkar; fakat "yeni"yi kurmak için ona dost olmak yetmez. Her "yeni" iyi yetişmiş, tam inanmış azimli ve ne istediğini bilen savunucular ister. Osmanlı, birinci grubu çabuk yetiştirmiş, fakat ikinci grubu yetiştirmek kolay olmamıştır."* (Yıldız, 2003:20)

Bu anlamda Talîm-i Edebiyat Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'nın filizlendirmeye çalıştığı "*Yeni Edebiyat*"ın bir manifestosudur. (Özkırımlı,1984:214) Çünkü Talîm-i Edebiyat, Batılı anlamdaki yeni edebiyatın, yenileşme devri Türk edebiyatının esaslarını ortaya koyar. Recaizade Mahmut Ekrem eserinde Emil Lefranc'ın "*Style et Composition*" kitabından faydalandığını ifade eder. Anlaşılacağı üzere Talim-i Edebiyat klasik belâgatı kapsayarak sınırlarını daha da genişleten, adına yaraşır bir edebiyat eğitimi kitabıdır. Bu sahada kendinden sonra neşredilen pek çok esere tesiri olur.

Eski edebiyattan adım adım uzaklaşıldığı bu dönemde Muallim Naci'nin **Istılahât-ı Edebiye** adlı eseri Arap ve Fars Edebiyatı kurallarını anlatan bir kitaptır. Eserde Divan Edebiyatına ait terimler açıklanır, Arapça ve Farsça'nın gramer kuralları anlatılır, özellikle de aruz ölçüsü, kafiye ve redif üzerinde önemle durulur. Bu konu, başta Recaizade Mahmut Ekrem olmak üzere, batı edebiyatına yönelmiş sanatçılar tarafından eleştirilmiştir. Hatta Servet-i Fünûn Edebiyatı bu tartışmalar üzerine kurulur. (Yalçın, Hayber, 1984:5-7)

Mehmet Kaplan, Talîm-i Edebiyat ile Istılahât-ı Edebiye'yi karşılaştırdığı "*İki Retorik Kitabı*" adlı makalesinde Recaizade Mahmut Ekrem'in "*muhteva*"ya önem verdiğini; fikri ve hissi, üslûptan önce ele aldığını ifade eder. Muallim Naci ise "*şekle*" ve "*teferruat*"a önem vermiştir. Yeni ile eskinin mücadelesini muhteva ile şeklin mücadelesi olarak görür. Mehmet Kaplan'a göre Servet-i Fünûn'dan önce, Türk Edebiyatına Avrupaî üslûp telakkisini getiren Recaizade Mahmut Ekrem'dir. (Kaplan, 1943: 4-5)

1870-1907 yılları arası belâgat kitaplarımızın ya tamamen doğuya ya da tamamen batıya yöneldiği, aynı zamanda yeni edebiyatın esaslarına uygun bir edebiyat nazariyesi arayışı için de olduğumuz bir dönemdir.

Abdurrahman Fehmi, **Tedrisât-ı Edebiyye** adlı eseriyle Türk okurunu farklı bir Fransız yazarla tanıştırır. E.Lefranc'ın eserinin yanında Pellisier'in *Principes de Rhe'torique Française* adlı kitabından faydalanan Abdurrahman Fehmi bizde Recaizade Mahmut Ekrem ile Süleyman Paşa'nın getirdiği anlayışın ilk takipçisidir.

İlk defa Recaizade Mahmut Ekrem'de gördüğümüz sanat ve edebiyat konularını daha ileriye götüren ve bu alanda yeni bir devrin başlangıcı olan eser Süleyman Fehmi'nin **Edebiyat** adlı kitabıdır. Bu kitapla birlikte edebiyatın, güzel sanatların bir şubesi olduğu anlayışı ortaya çıkar. Bu fikri desteklemek için sanatın gayesi, sanatta ve edebiyatta ahlâk gibi konular ele alınarak sanatın ve edebiyatın felsefesi yapılmaya çalışılır. Recaizade Mahmut Ekrem'den itibaren işlenen "*his, fikir ve hayal*" gibi konular Süleyman Fehmi'nin de ele aldığı mevzular arasındadır.

Kitabının özellikle ilk kısmı ile Süleyman Fehmi "*kendisinden evvel neşredilmiş olanları tamamen aşar ve edebiyatın, sanatın nazariyesini yapmak bakımından bizde yeni bir çığır açar.*" (Yetiş, 1992:390)

Ahmet Reşit Rey'in **Nazariyyât-ı Edebiyye** adlı eseri ile edebiyat nazariyemiz farklı bir yola girer. Ahmet Reşit Rey, kitabının giriş kısmında, konu başlıklarında klasik belâgat kadrosuna sadık kaldığını fakat amacının sözcüğü yenilemek değil içeriği yenilemek olduğunu söyler. Yeni kelimeler kullanarak edebiyatımızı Arap ve Fars etkisinden kurtarmak amacıyla, Batı edebiyatı boyunduruğuna sokmanın da oldukça sakıncalı olacağını ifade eder. Müellife göre maksat ışıltılı sözlerle aynı şeyleri tekrar etmek değil eski kelimelere yeni anlamlar yüklemektir.

Ahmet Reşit Rey, edebiyatı üç kola ayırır:

1. Güzel sanatların bir kolu olarak edebiyat.
2. Edebiyatı belli dönemlere ayırarak inceleyen edebiyat tarihi.
3. Edebiyatın kaidelerini belirleyen edebiyat nazariyeciliği.

Bu tasnifin ilk maddesi edebiyatın sanat yönünü, son maddesi ise bilim yönünü kapsar. Ahmet Reşit Rey, kendisinin üçüncü madde ile yani edebiyat bilimi ile uğraştığını da ifade eder.

Okuyucusunu edebiyat ve edebî eser üzerinde düşünmeye sevk eden bu kitap edebiyat nazariyemize millîlik kazandırmaya çalışması ve edebiyatı bilim dalı olarak görmesi bakımından daha önceki belâgat ve nazariye kitaplarından farklı bir zihniyet sergiler. (Rey, 1328/1910: 3-12)

Ahmet Reşit Rey'den sonra Şahabettin Süleyman da **Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat** adlı kitabıyla eski belâgattan oldukça uzaklaşır ve nazariyeciliğe yönelir. Kadro bakımından klasik bir belâgat kitabı değildir. Fesâhat, beyân, bedîî, meânî gibi konular başlık olarak da içerik olarak da Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta bulunmaz.

Şahabettin Süleyman, kitabında "sanat"a geniş yer verir ve edebiyatı güzel sanatların bir dalı olarak ele alır. Akıl, his, zevk, hayal, dehâ gibi psikolojik melekelerle sanatın ilişkisi üzerinde durarak sanatta yalnızca hayalin değil akıl ve fikrin yani düşüncenin de payı olduğunu ifadeye çalışır.

Türk ve dünya edebiyatının en seçkin edebiyat teorileri Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'a kaynaklık eder. Hippolyte Taine'nin Phsilosophie de l'art; Veron'un Esthetique; Alabala'nın L'art D'ecrire; Lanson'un Conseils Sur l'art D'ecrire adlı eserleri Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın batılı yönünü temsil eder. Türk edebiyatından Talîm-i Edebiyat, Istılâhât-ı Edebiyye ve Edebiyat adlı eserler Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın kaynakları arasındadır.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat ile Reşid'in Nazariyatı Edebiyye'si yeni bir anlayışı ve bakışı ifade eder. *"Belâgat ve edebiyat nazariyemizin ilk defa Şark belâgatı ile Batı retoriği arasındaki bocalamayı bir tarafa bırakmasının yanında belâgatı da, retoriği de terk etmeğe yöneldiği görülmektedir."* (Yetiş,1992:393)

Tavır olarak eskiye karşı olan ve Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'la birçok noktada paralellikler gösteren kitap Muhyiddin Birgen'in **Yeni Edebiyat** adlı eseridir. Yazar, eserinin ön sözünde şimdiye kadar yazılan edebiyat kitaplarının bir kısmının köhne, bir kısmının edebiyat öğretmekten uzak, çoğunluğunun ise Batı edebiyatından tercüme olduğunu söyler. Yeni Edebiyat'ın en önemli özelliği ise konuların anlatımında en doğal yolun takip edilmiş olmasıdır. (Birgen, 1912: 3-4)

Yeni Edebiyat, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta olduğu gibi önce sanatı, sonra güzel sanatların bir kolu olarak edebiyatı ele alır. Muhyiddin Birgen, üslûp bahsi üzerinde önemle durur.

Yeni Edebiyat'ın bir başka özelliği ise edebiyat bilgilerinin yanında Fuzûlî'den başlayarak bazı şair ve ediplerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilmesidir. Böylece edebiyat tarihi ile edebiyat bilgileri aynı kitapta birleşmiş olur.

Cumhuriyetin ilanına kadar bu konu doğu ile batının, eski ile yeninin çarpışma alanı olur. 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık mücadelesi verdiği bir dönemde millî bir edebiyata duyulan ihtiyaç, kâidelerinin de millî olması gerekliliğini doğurur. Ahmet Reşit Rey, Şahâbettin Süleyman, Mehmet Fuat Köprülü ve Ali Ekrem de Recâizâde Mahmut Ekrem'in başlattığı millî retorik hareketinin takipçileridir.

1. BÖLÜM
SANAT-I TAHRÎR VE EDEBİYAT'IN İNCELENMESİ VE MUKÂYESESİ

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, Şahabettin Süleyman'ın, Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaparken ders kitabı olarak hazırladığı edebiyat bilgileridir.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, 395 sayfalık bir eserdir. Beş bölüme ayırarak inceleyebileceğimiz eser "*Sanat*" başlığı altında sanatın ne olduğunu açıklayan bölümle başlar. Sanatta; şahsiyet, mektepler, muhit, tarih, sanatın faydası konularını ele alır. Güzel sanatların bir dalı olarak edebiyat, edebiyat tarihi, şiir, şair, nazım, nesir, şiirin ehemmiyeti, şiir ve fen konularını açıklayan Şahabettin Süleyman I. bölümü tamamlar.

II. bölümde yazar "*Sanat-ı Tahrîre Ait Bazı Mütâla'ât*" başlığıyla yalnız edebiyatı değil genel olarak bütün sanat dallarıyla alakalı konulara geçiş yapar. Bu bölümde akıl, his, zevk, hayal, dehâ gibi melekeleri açıklayarak sanatın psikolojik zeminini hazırlamaya çalışır.

III. bölümde "*Sanat-ı Tahrîr'in Şerâ'iti*" başlığıyla yazma sanatının üç aşamasını belirler: İcât, tertip ve edâ. Edâ konusunda kitabın önemli bir kısmını oluşturan üslûp ve problemleri üzerinde durur.

Şahabettin Süleyman; IV. bölümde anlatım esâsına dayalı metinler hakkında bilgi verir. "*Tahkiye*" , "*Muhâvere*" , "*Mürâsele*" sanatlarını ve bu sanatlarla ilgisi dolayısıyla "*Tarif ve Tavsif*" ile "*Hayaller*" üzerinde durur.

V. bölüm ise "*Söz ve Manâ Sanatları*" başlığını taşır ve yazar burada söz ve mana sanatları hakkında açıklamalarda bulunur.

1.1. SANAT

Tarih boyunca insanlar sanatın ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. *"Sanat nedir?"* sorusuna verilen cevaplar ise sanat kuramlarını oluşturmuştur.

Şahabettin Süleyman, ilk bölümde, Batılı sanat ve estetik kitaplarında yapılan tariflerden, yani sanat kuramlarından faydalanır. İlk olarak sanatın ne olduğunu değil de ne olmadığını açıklar. Burada güzellik esasına dayanan üç farklı sanat görüşü ele alınır.

1.1.1. Sanat Güzelliğin İfadesidir

"Sanat için sanat" kuramı olarak da bilinen bu kuram, biçim güzelliği temeline dayanır. Bu kurama göre sanat, insanda en üst derecede hoşnutluk sağlayacak nitelikte olmalıdır. Ancak sanatın içeriğini şekillendiren güzellik kavramı toplumlara, ırklara ve zamâna göre değişir. Hatta kişiden kişiye değişen bir güzellik anlayışından bile söz edilebilir.

Şahabettin Süleyman, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın ilk sayfalarında güzelliğin kesin, sâbit bir kavram olmadığını ifade eder. Zamâna, mekâna, ahlâka, alışkanlıklara ve kişiye göre değişebilir. Bu yüzden bu kadar değişken bir kavram sanatın kesin tarifi olamaz. (ŞS:3)

1.1.2. Sanat Ahlâkî Gâyenin İfadesidir

Güzellik kavramının değişkenliği, zamanla sanatın esasının güzellik değil iyilik olduğu fikrini ortaya çıkarır ve *"sanat toplum içindir"* kuramını doğurur. Bu kurama göre, ahlâkî duyguların eğitimi, toplumları sosyal refâha kavuşturur. Sanat da ahlâkî duyguların eğitimine hizmet etmelidir.

Şahabettin Süleyman'a göre Türk edebiyatında güzel hisler ve heyecanlar doğuran fakat ahlâka dokunmayan birçok nefis eser vardır. Bu

eserleri sanatın dışına çıkarmak haksızlık olur. Eser, ahlâkî gâye güderse bu onu yüceltir, fakat böyle bir gayesinin olmaması onun sanat eseri kabul edilmesini engellemez. Hatta *"bu nazariyeyi kabul ettiğimiz zaman Türk edebiyatının mâzisine bir hatt-ı adem-i mevcûdiyet çizmek mecburiyetinde bulunuruz."* (ŞS:4-5)

1.1.3. Sanat Gözle Görülmesi Mümkün Olmayan Şeylerin İfadesidir

Bu kurama göre bir nesnenin güzelliği ona bakanın bakış açısına bağlıdır. Bundan dolayı güzellik dünyada değil, ruhun kendisinde aranmalıdır. Sanat, sanatçının ruhunun ve hayal dünyasının yansımasıdır.

Şahabettin Süleyman'a göre sırf hayal ürünü olanları sanat eseri kabul edersek, hayatı ve muhiti inceleyerek yazılan ve yazarın şahsiyetiyle süslenen romanlara, tiyatro eserlerine haksızlık yapmış oluruz. (ŞS:5)

Şahabettin Süleyman'a göre, bu üç nazariye zamâna, mekâna, ırka, şahsa bağlı olduğu için sanatın kesin tarifi olarak kabul etmek aldatıcı olur. Bu yüzden yazar daha genel bir tarif bulma arayışına girer.

1.1.4. Sanat Taklîttir

Sanatın benzetme ya da taklît olduğu düşüncesi Batıda *"sanat nedir?"* sorusuna verilen ilk cevaptır ve *"yansıtma"* kuramının temelini oluşturur. Bu görüşü savunanlar *"ayna"* benzetmesinden yola çıkarak sanatın en önemli özelliğinin doğayı, insanı, hayatı kısacası gerçekliği yansıtmak olduğunu ifade ederler. (Moran,1994:15-17)

Gerçekliğin yansıtılması konusunda üç farklı görüş vardır. İlk görüş sanatın görüngü dünyasını yansıtmasıdır. Bu kurama göre sanatçı dünyanın

görünen yüzünü mümkün olduğunca orijinaline sadık kalarak yansıtır. Bu anlamda sanat, yüzeysel gerçekliğin kopyasıdır. (Moran,1994:15-17)

İ.Ö. 5. yüzyılın sonlarında meşhur ressam Zeuxis, elinde üzüm tutan bir çocuk resmi yapar. Üzümler gerçeğe o kadar yakındır ki kuşlar onları yemek ister. Kendisini övenlere Zeuxis, üzülerek, çocuğun resmini de güzel yapabilse kuşların ondan korkacağını ve üzümleri yemeye cesaret edemeyeceğini söyler. (Moran,1994:17) Bu kurama göre sanat, gerçeğinden ayırt edilmeyecek derecede kopyasıdır.

Sanatın görüngü dünyasını yansıttığını ilk savunanlardan biri Platon'dur. Platon'a göre maddî dünya ağaçları, denizleri, insanları, hayvanları, evleriyle bir kopyadan, *mimesis* ten ibarettir. Her maddenin kendine ait bir *ideası* vardır ki gerçek olan odur. Sanat ise ideanın duyular dünyasına yansımasıdır. (Moran,1994:17-22)

Şahabettin Süleyman sanat dallarını sınıflandırarak edebiyat, resim ve heykeltıraşlığı mimesise dayalı sanatlar olarak ifade eder. *"Şu'abât-ı sanattan şiir, heykeltrâşî, resim taklit üzerine mü'essestir; mûsiki ile mi'mâriye gelince münâsebet-i riyâziyeyi nazar-ı i'tibâre alırlar."* (ŞS:6) Yazarlar, ressamlar ve heykeltıraşlar göstermek istedikleri şeyin modelini dış dünyada ararlar.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı, yansıtma kuramının bir sakıncasına dikkatleri çeker. Her sanatçı işe önce dış çevreyi inceleyerek başlar. Çevreden, toplumsal hayattan çıkardıklarıyla şahsî eğilimlerini birleştirir ve kendine bir *"hayat görüşü"* edinir. Bu devrenin geçmesinden sonra sanatçı araştırma ve inceleme ihtiyacı hissetmez ve ilk devrede hazırladıklarıyla eserlerini yazmaya başlar. İkinci devre ise gerileme devresidir ki toplumsal şartlar değiştiği halde sanatçı hayat görüşünü değiştirmez ve aynı düşüncelerle eser vermeye devam eder. Doğal olarak eserlerin gerçekle bağlantısı zayıflar ve birbirini tekrar eder bir hâl alır. Çünkü dış hayat göz

önüne alınmaz. Oysa sanat dışarıdaki hayatın taklîdidir. (ŞS:6-11) Fakat sanatın tam bir taklît olmadığı sonraki bölümlerde belirtilir.

Gerçekliğin yansıtılmasındaki ikinci görüş sanatın geneli ya da özü yansıtmasıdır. Şahabettin Süleyman ise bu kuramı *"Sanat Eşyânın Esas Vasfını Ortaya Çıkarmaktır"* başlığı altında inceler.

1.1.5. Sanat Eşyanın Esas Vasfını Ortaya Çıkarmaktır

Bu kuramın savunucusu Platon'un öğrencisi Aristo'dur. Aristo'ya göre sanat geneli anlatırken özü öne çıkarmalıdır. Bunun için sanatçı özü anlatacak hususları seçerek, gereksiz ayrıntıları atar. (Moran,1991:24-27) Şahabettin Süleyman'ın *"vasf-ı esâsî"* olarak adlandırdığı da maddenin özüdür.

Hayvanlar aleminde aslanın en önemli vasfı et yiyici olmasıdır. Bu özelliğini öne çıkarmak için aslanın kesici dişlerinden, kuvvetli çenesinden, güçlü kaslarından, dehşetli pençelerinden, kıvrak hareket kabiliyetinden, karanlıkta av takip eden görüş özelliğinden bahsetmelidir. Bu vasıfların hepsi aslanın esas vasfını destekler mahiyettedir.

Şahabettin Süleyman'a göre, sanatçı eşyanın kısımları arasındaki nispetleri amacına uygun olarak değiştirebilir. Her maddenin esas vasfını muhafaza etmek şartıyla, maksadı doğrultusunda, dikkat çekici şekilde göstermek için aksâm arasındaki nispetleri unutur gibi olur. Esas vasıf, diğer vasıfları da kendinden türetir. Bazen tabiatta etkiler ve engellerden dolayı esas vasıf görülemez. (ŞS:13-16) *"Sanatın maksat ve gâyesi ise az çok gizli olan vasf-ı esâsîyi görülebilecek anlaşılacak bir şekle ifrâğ etmektir."* (ŞS:15)

Şahabettin Süleyman, sanatı Platon ve Aristo'nun tariflerine göre açıkladıktan sonra Baumgarten'in tanımını da ele alır. Bu kuram da diğerleri gibi güzellik esasına dayalıdır.

Baumgarten, güzelliği *"karşılıklı ilişkide bulunan parçaların birbiriyle ve bir bütünle oluşturdukları uyum ve düzen"* olarak tanımlar. (Tolstoy,2000:139) Şahabettin Süleyman da bu kuramı *"Sanat Aksâmın Yekdiğeriyle Olan Münâsebetini Tayin Etmektir"* başlığı altında ele alır.

1.1.6. Sanat Aksâmın Yekdiğeriyle Olan Münâsebetlerini Tayin Etmektir

Şahabettin Süleyman, bu bölümde sanatın tam bir taklît olmadığını ileri sürer. Eğer öyle olsaydı heykeltıraşlığı sanat olmaktan çıkarmak mecburiyetinde kalırdık. Heykeller imâl edildikleri maddenin rengini taşırlar ve kirpikleri yoktur. Dolayısıyla gerçeğin tam bir taklîdi değildir. Mahkemede söylenen sözlerin tespit edildiği zabıta kağıtları da gerçeği aynen yansıttıkları halde sanat değildir.

Kara kalemle insan resmi yapmak istediğimiz zamân, gerçek boyutları elimizdeki kağıdın boyutuna göre belli ölçülerde küçültmeliyiz. Küçültürken de insan vücudundaki oranları göz önünde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Üstelik modelimizin üzerindeki bütün renkleri, elimizdeki tek rengin tonlarıyla yansıtacağız. O zamân yapılması gereken şudur: Sanatçı, dış dünyayı önce dikkatlice incelemeli, ondan sonra kısmen taklît etmelidir. Yazar eşyanın iyice incelenmesi, eserin ona göre oluşturulması gerektiğini söyleyerek sanatı yavaş yavaş bir zeka meselesi haline getirir. (ŞS:11-13)

Güzelliğin topluma, zamâna, kişiye göre değişkenlik göstermesi sanatın bütünüyle güzellik kavramına dayandırılamayacağı gerçeğini ortaya çıkarır. Sanatın amacının güzellik olduğu fakat güzelliğin verdiği zevkle anlaşılabileceği fikri ortaya atılır. Bundan sonra *"zevk"* esâsına dayanan

sanat kuramları oluşur. Şahabettin Süleyman, zevk kuramını *"Sanat, Hazz-ı Manevîyi, Heyecân-ı Bedîîyi Temîn Etmektir"* başlığı altında ele alır.

1.1.7. Sanat, Hazz-ı Manevîyi, Heyecan-ı Bediîyi Temin Etmelidir

Sanat medeniyetin temellerinden biridir. İnsanın esas vasfı kesilmeyen zihnî faaliyetidir ki bu faaliyetin sebebi ise *"güzelliği aramak"* tır. Bu ihtiyaç sanayinin oluşmasını ve ilerlemesini sağladığı gibi sanatın da oluşması ve gelişmesini sağlamıştır.

İnsan hüzün ve mutluluk anındaki heyecanını hâl ve hareketler ile ifade eder. Bu hareketler bizde bir hazz-ı bedîî ve heyecan-ı bedîî uyandırır. İşte bu heyecan düzenli hareketlerle ifade olunursa dans, seslerle ifade olunursa müzik, kafiye ve vezirlerle anlatılırsa şiir oluşur. (ŞS:16-18)

Yazar bu açıklamalardan sonra yeni bir sanat tarifine ulaşır: *"Sanat âhenkli sözler, harekât ve evzâ, esvât, hutût ve elvân, eşkâl vasıtasıyla hâricen bir heyecânın izhâr ve ifâdesidir... Buna binâen de sanat hazz-ı ma'nevîyi, heyecân-ı bedîîyi temin etmektir."* (ŞS:18)

Şahabettin Süleyman'ın tarifi Eogene Veron'un sanat tarifiyle benzerlikler göstermektedir: *"Sanat, çizgiler, şekiller ve renklerin birleşmesi ya da birbirini izleyen hareketlerin, seslerin ve belli ritimlere sahip kelimelerin sıralanması yoluyla dışardan aktarılan duygunun ortaya çıkmasıdır."* (Tolstoy,2000:154)

Muhyiddin de Yeni Edebiyat adlı eserine, sanatın tanımını yaparak başlar. 16 sayfalık bu bölüm Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat ile paralel düşünceler içerir. Muhyiddin *"sanat hiss-i bedîî namıyla insanda mevcut olan hissi birtakım vesâit-i mahsusa ile hareket-i heyecâna getirmektir."* (M:13) diyerek

Şahabettin Süleyman'ın en son, en genel tarifine ulaşır. Bu durumda her iki yazarın da kaynağı Taine ve Veron'dur.

Eski sanat kitaplarının muhâlifi olarak sanatın, hüsnün ifadesi olmadığı ve hüsnün şahsa, topluma, zamâna göre değişkenliği konusunda da hemfikirdirler.

Muhyiddin sanatın tarifini yaparken - Şahabettin Süleyman'dan farklı olarak- Şemsettin Sami'nin sözlüğünden ve kelimenin Fransızca karşılığından da faydalanır. Sanat kelimesine iki anlam verir: İlk anlam kabiliyet gerektiren marangozluk, terzilik, demircilik gibi sanatlar -bizim bildiğimiz adıyla zanaatlar- ile eğitim gerektiren doktorluk, avukatlık gibi sanatlardır ki bunlar insan ihtiyaçlarını gidermek için yapılan işlerdir. İkinci anlamı ise Fransızca karşılığı "*art*" olan ve "*hüner, maharet, marifet*" anlamlarına gelen daha umumi bir tariftir. Resim, mimari, musiki, edebiyat gibi sanat çeşitlerinin tamamına "*sanayi-i nefise*" Fransızca "b*eaux arts*" Türkçe "*güzel sanatlar*"; sanat sahibi olanlara da "*sanatkar*" yahut "*hünerver*" adı verilir. (M:8-9)

Sanatın tam bir taklît olmadığı ve eşyanın gizli olan esas vasfının ortaya çıkarılması gerektiği Muhyiddin'in de değindiği konular arasındadır. (M:14-16) Sanatın ahlâkla olan ilişkisini ise Muhyiddin bu bölümde ele almaz.

Sanat konusu her iki kitapta -kaynaklarının ortak oluşu sebebiyle- benzerlikler göstermekle birlikte Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta daha sistemli ve anlaşılırdır.

Süleyman Fehmi *"Edebiyat"* adlı eserinde Şahabettin Süleyman ve Muhyiddin'den önce bu metodu uygulamıştır. Onun da düşünceleri Taine'nin sanat tarifine ve fikirlerine dayanmaktadır. Fakat Şahabettin Süleyman *"sanat hazz-ı manevîyi, heyecân-ı bedîîyi temin etmektir."* (ŞS:16) tarifiyle Süleyman

Fehmi'den farklı olarak nazariyeyi daha da genişletmiş, sanatı zevk kavramı üzerine oturtmuştur.

Şahabettin Süleyman, sanatı ahlâkî gayenin ifadesi olarak düşünmemesine rağmen Süleyman Fehmi aynı kanaatte değildir. Ona göre *"cemiyet-i beşeriye sanattan vazgeçebilir, fakat ahlâktan asla."* (SF:31)

Edebiyat, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat ile Yeni Edebiyat -ayrıntılarda ufak tefek farklılıklar göstermekle birlikte- sanata bakış açıları bakımından benzerlik arz eden eserlerdir. Her üç eser de edebiyatın güzel sanatların bir dalı olduğunu ifade eder.

1.1.8. Sanatta Şahsiyet

Şahabettin Süleyman'a göre sanat eseri, sanatçının ruhunun bir yansımasıdır. Her sanatçı meydana getirdiği eserin ruhuna kendi ruhundan, kendi şahsiyetinden bir şeyler ilave eder. Bu yüzden her eser, sanatçının bütün eserlerinde ortak olan bir özelliğe sahiptir.

Yazar bu düşünceleri Paul Bourget'nin Essais dé Psychologie Contemporaing (Ahvâl-i Hâzıra-i Ruhiye) adlı eserindeki şu sözlerden alır: *"Herkes kainatı değil, kendi kainatını, hakikati değil, mizacının müsait olduğu hakikati görür, denilebilir ki her hayalî eser müellifinin bizzat yazdığı hâl tercümesidir."* Bu yüzden sanatı *"bir mizac arkasından görünmüş tabiattır."* diye tarif ederler. (M:17)

Yazar bu gerçeğin her sanat eserinde bütün kuvvet ve açıklığıyla görüldüğünü ve ancak bu şartla eserin değer kazanacağını ifade eder. Fakat eserin tamamında şahsiyetle meşgul olarak dış dünyaya önem vermemesini de zararlı bulur. (ŞS:18-21)

Şahabettin Süleyman *"...âsâr-ı sanat şahsîdir, şahsiyetin sanatta bir mevki-i mahsûs ve ihtirâmı vardır. Gayr-i şahsî eserler âdî birer taklîtten başka bir şey değildir."* (ŞS:21) diyerek bu konudaki düşüncelerini kesin bir tavırla açıklar.

Muhyiddin bu konuyu *"Sanat ile Mizac"* başlığı altında ele alır. Yazar *"Her sanatkâr tabi'at ve hayâtı olduğu gibi değil, kendi mizacının gösterdiği gibi görür."* (M:17) diyerek sanatın *"şahsî"* olduğunu ispatlamaya çalışır. Muhyiddin'in de Bourget'nin yukarıdaki fikirlerinden etkilendiği açıktır. Bu durumda her iki yazarın da kaynağı Bourget'dir.

Süleyman Fehmi de sanat eserinin, gerçeğe uygunluğu derecesinde değil, sanatçının şahsiyetini yansıtmasıyla değer kazanacağını ifade eder ve Bourget'in fikirlerinden yararlanır: *"Her sanatkâr eşyâyı olduğu gibi değil hasâ'is-i fikriye ve ruhiyesine göre gördüğü için bütün eşyâ-yı maddiye ve ma'neviyede bî-ihtiyâr, bir tagayyürün husûlü tabi'îdir."* (SF:11)

1.1.9. Sanatta Mektepler

Her sanatçının eserlerinin bütününde ortak bir vasıf bulunur. Sanat eserlerinin müşterek vasıfları sanat ailelerini, sanat mekteplerini oluşturur. Şahabettin Süleyman, her sanatçının böyle bir umumi heyet, bir sanat ailesi içinde aranması, araştırılması gerektiğini ifade eder. Çünkü her sanatçı ruhen, fikren, hissen bir sanat ailesine mensuptur. Her sanatçı -birkaç sanat mektebi arasından- kendine en yakın hissettiği sanat mektebini seçerek onun usul ve kuralları dahilinde eserler verir. (ŞS, s.21-22)

Sanatta mektepler konusu Süleyman Fehmi'nin *"Edebiyat"* ında ve Muhyiddin'in *"Yeni Edebiyat"* ında ele alınmamıştır.

1.1.10. Sanat, Muhit, Tarih

Bir sanat eseri, yalnız sanatçının şahsiyeti ve mensubu olduğu sanat mektebinin müşterek vasıfları ile incelenmez. Sanatçıyı da sanat ailesini de bünyesinde barındıran umumi bir şey daha vardır ki o da *"muhit"* tir.

Her devrin haricî hayatına göre bir sanat hayatının şekillendiğini ifade eden Şahabettin Süleyman'ın düşünceleri, birbirinin içinde doğan ve birbirini kapsayan üç daire olarak değerlendirilebilir:

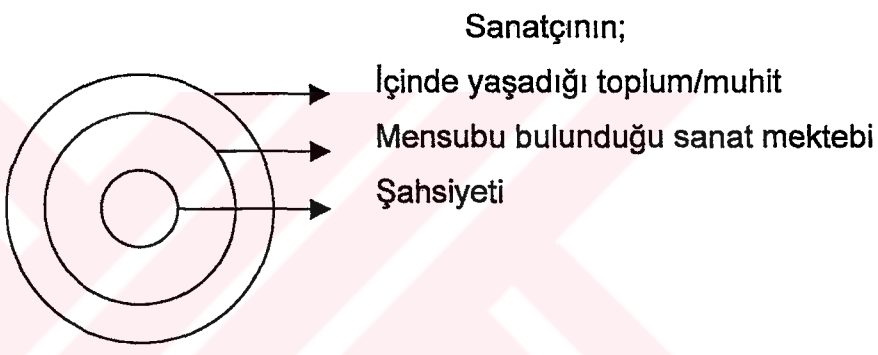

Bunun için de bir sanat eseri, bir sanat mektebi incelenirken vücut bulduğu zamanın toplumsal hayatı, alışkanlıkları, ahlâk ve adetleri de göz önüne alınmalıdır. Çünkü *"her devrin hayât-ı hâriciyesine göre bir hayât-ı sanat vücuda gelmiştir."* (ŞS:23)

Yazara göre sanat, toplumun takipçisidir. Çünkü zamânın adetlerine, ahlâkına, his ve fikirlerine bağlı olarak yaşar, bunların değişim ve gelişimiyle o da değişir ve gelişir. Sanat eseri, bizimle yaşadığı zamân ve mekân arasında köprü kurar. Kulağımıza o zamanın adetlerini, ahlâkını, hislerini ve fikirlerini fısıldar. Bundan dolayı sanatın tarih ile alakası vardır. Çünkü her sanat eserinde meydana geldiği çevreye ait bir şeyler bulunur. Şahabettin Süleyman bunu, iki yönlü fayda olarak değerlendirir. Sanat eseri, tarihin aydınlığa kavuşturulmasına yardımcı olduğu gibi; tarih de sanat eserinin iyice anlaşılmasında büyük bir rol oynar. (ŞS:22-24)

Muhyiddin, güzel sanatların bilhassa da edebiyatın tarih ile pek yakın bir münâsebeti olduğunu ifâde eder. Ona göre *"Geçen zamanlarda yaşayan akvâmın hayat mücadelelerinde, birbirlerine karşı almış oldukları vaziyetleri bize, tarih öğretir; fakat o akvâmın nasıl düşündüklerini, nasıl hissettiklerini, nasıl bir ahlâk seviyesinde olduklarını öğretecek şey bıraktıkları sanat eserleridir; bilhassa bu mevkide edebiyatın büyük bir ehemmiyeti vardır."* (M:23)

Süleyman Fehmi'nin Edebiyat adlı eserinde sanatın tarihle ilişkisini anlatan bir bölüm mevcut değildir.

1.1.11. Sanatın Faydası

Sanattan ahlâkî gayenin kaldırılmasıyla birlikte sanatın faydası da değişir. Uzun süre sanatı, ahlâkı temizlemeye, hisleri ıslah etmeye vasıta olduğu için ahlâkî; tabiatın noksanlarını gösterdiği, onu taklît ettiği için gayr-i ahlâkî bularak birçok faydasız mücadelelere, münakaşalara girenler, artık sanatın gayesinin insanda güzel hisler ve heyecanlar doğurmak olduğunu kabul ediyorlar. Sanatın faydası da *"bunun eşhâs üzerinde vukû'u ve tahaddüsüdür. Bu; zevklerin en tehlikesizi, en asili ve en necibidir."* (ŞS:26)

Şahabettin Süleyman'a göre insanoğlu kendini korumak, hayatın esrarını çözmek, kainatın sebeplerine nüfuz etmek için iki yol bulmuştur. Bunlardan biri *"ilim ve fen"*, diğeri *"sanat"* tır. İlim ve fen ile uğraşan ve ondan zevk alan küçük bir kesim vardır. Sanat ise bize hayatı biraz süsleyip, eksiklerini tamamlayıp göstererek zevkimizi, hissimizi tatlı, güzel heyecanlarla okşar. Bundan daha büyük bir fayda da düşünülemez. (ŞS:24-26)

Muhyiddin'in Yeni Edebiyat'ında sanatın faydasını konu alan bir bölüm mevcut değildir. Fakat *"Edebiyat ile Ahlâk"*, *"Edebiyat ile İlim ve Fen"* bölümlerinde Şahabettin Süleyman'ın fikirlerine bazı açılardan yaklaşır.

Yeni Edebiyat yazarı da Şahabettin Süleyman gibi edebiyat ile ahlâkın doğrudan doğruya alakalı olduğunu düşünmez. Aralarındaki münasebet *"bilvâsıta"* dır. *"Edebiyat ahlâk hocası değildir. Hiçbir zamân da ahlâksızlık delili olmamalıdır."* (M:22-23)

Muhyiddin, ilim ve fennin sanatla ve dolayısıyla edebiyatla olan ilişkisini ise Şahabettin Süleyman'dan farklı bir bakış açısıyla ele alır. Yazara göre ilim ve fennin edebiyatla alakası yoktur. Çünkü edebiyat şahsîdir, ilim ve fen ise gayr-i şahsîdir. Sanatçı hakikati his süzgecinden geçirerek kendine göre anlatır, fakat fen adamı hakikati olduğu gibi ortaya çıkarmak mecburiyetindedir. Ancak, zihinleri ilim ve fen ile meşgul olan insanlar hayatı ve kainatı başka bir nazarla görürler. Yani ilim ve fennin edebiyatla alakası, ahlâkla olduğu gibi *"bilvasıta"* dır. (M:20-21)

Süleyman Fehmi, ilim ve fennin sanatla alakası konusunda Muhyiddin'in ifade ettiklerini daha önce söyler. Bu iki alanı birbirinden ayıran en önemli özelliği şöyle özetler: *"Sanat benim, fen ise biziz."* (SF:6)

Sanatın ahlâkla olan ilişkisinde ise Süleyman Fehmi, diğer iki yazarın muhâlifidir. Kitabının ikinci faslını tamamıyla *"Sanatta ve Bilhassa Edebiyatta Ahlâk"* konusuna ayırarak bu mevzûya ne kadar önem verdiğini ispatlar. Yazara göre eserde ele alınan güzellik bir yönüyle ahlâka hizmet etmelidir. Yani hem güzel, hem ahlâklı olmalıdır. Çünkü güzel şeylerle münasebette bulundukça kötü ve çirkin şeylerden uzaklaşıldığını düşünür. Bundan dolayı sanatın bilhassa edebiyatın ahlâka daha çok dikkat etmesi gerektiğini ifade eder. (SF:26-31)

Sanatta ve Bilhassa Edebiyatta Ahlak bahsinin sonunda Süleyman Fehmi sanatçılara şöyle seslenir: *"İlhâmını takîp et, fakat ilhâmın vâsi ve bülend olsun; tehzîb-i zât ve âlâ-yı hissiyâta çalış ve kendi mevcûdiyet-i ma'neviyenle bî-ârâm meşgûl olarak 'Göte'nin dediği gibi 'daha necip daha mükemmel bir mahluk ol' ve sonra Göte ile berâber istediğini yap. Sırf bir*

şekl-i hünerverâne altında tecellî edecek âsârından dâimâ bir ders-i ahlâkî istihrâc etmek mümkün olacaktır." (SF:30)

1.1.12. Edebiyat

Edebiyatı güzel sanatların önemli bir kısmı olarak değerlendiren Şahabettin Süleyman, sanatın tarifinden yola çıkarak edebiyatın tarifine ulaşır.

Her sanat dalının malzemesi farklıdır. Resim, çizgiler ve renklerle; müzik, seslerle; dans, hareketlerle sanatını icrâ eder. Edebiyat ise *"kelimeler, sözler ve mana oyunlarıyla duygu ve hayal gücünün de yardımıyla dış hayattan bir şeyi, esas vasfını gösterecek şekilde taklît etmek ve kısımları arasındaki alakaları tayin ederek bir bedîî haz, bir bedîî heyecan verebilmektir."* (ŞS:28)

Şahabettin Süleyman, bu tarifle Recâizade Mahmut Ekrem'in Talim-i Edebiyat'ta yaptığı edebiyat tarifine karşı çıkar. Recâizade Mahmut Ekrem dar ve geniş manada olmak üzere iki edebiyat tarifi yapar. Geniş manada edebiyatı *"mahsulât-ı efkârın kaffesi"* olarak tanımlar. Dar manada ise *"en meşhur erbâb-ı kalemin en münba'is, en makbûl eserlerinden istinbat ve ahz olunan usul ve emsâlin marifetidir."* (Ekrem, 1882:11-12)

Şahabettin Süleyman'a göre ilk tarif dilbilgisi kurallarına uygun yazılmış her şeyi -tiyatro ilanlarını, esnaf belgelerini, alıkoyma tutanaklarını- kapsadığı için; ikinci tarif de doğrudan doğruya edebî kuralları anlatan edebiyat kitapları olduğu için edebiyatın tarifi olamaz. (ŞS:26-30)

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın yazarı edebiyatın tarifini ararken çok önemli bir noktayı keşfeder. Sanatı insanın bir yaradılış özelliği olarak görür. Çünkü insan hayal gücü sahibi bir mahluktur. Onda hayata karşı bir araştırma hissi ve hiç durmayan bir zihnî faaliyet vardır.

Yeni Edebiyat'ın ikinci bölümü *"Edebiyat"* ana başlığını taşır ve güzel sanatların bir kolu olduğu ifade edildikten sonra *"kalem sanatı"* olarak değerlendirilen edebiyatın kısa ve öz bir tarifi yapılır: *"Söz vasıtasıyla ruhlarda bir bedîî heyecân doğurmaktır."* (M:18)

Süleyman Fehmi ise Recâizade Mahmut Ekrem'e sadık kalarak biri *"âsâr-ı edebiye"* diğeri *"kavâid-i edebiyeyi içine alan kitaplar"* şeklinde iki edebiyat tarifi yapar. (SF:1)

Süleyman Fehmi, edebiyat anlayışında eskiyi devam ettirirken Şahabettin Süleyman ve Muhyiddin'in konuyu yeni bir bakış açısıyla ele aldıkları görülür.

1.1.13. Edebiyatın Tarihi

Şahabettin Süleyman bu bölüme *"Edebiyatın Tarihi"* başlığını vermesine rağmen sanatın tarihinden bahseder. Edebiyat ile dans, resim sanatından daha önce insanlık tarihinde bulunduğunu ifade eder.

Şahabettin Süleyman eski kavimlerin bıraktığı eserleri inceleyerek edebiyatın kaynağına iner. Sanatın umumi ve hususi (şahsî) iki safhadan geçtiğini, hususi safhada önce sanatın sanat için, sonra da hayat için yapıldığını ifade eder.

Sanat

↓

1. Safha: Umumi / Tabiî / Müşterek Sanat

↓

2. Safha: Hususi / Şahsî Sanat

↓

Sanat, sanat için

↓

Sanat, hayat için

İnsanlık, ilk çağlarda tabiatla ilgili hadiseleri kötümser yahut iyimser birer kuvvet şeklinde zihninde tasarlar. Onlar için rüzgâr, yağmur, arz, ziya, güneş, ay, ısı, gece, bulut, şafak, ateş birer bağımsız irade, birer yaratıcı idi. İnsanlar bunların karşısında korku ve heyecana kapılıyor, bu kuvvetlerin merhametini istemek için -hissettikleri korku ve heyecanın ifadesinden başka bir şey olmayan, hiçbir sanat endişesi taşımayan dualar, ilahiler, münacatlar okuyordu. Hayal gücünün etkisiyle bütün bu tabiî olaylara insana benzer bir vücut ve insan vasıfları taşıyan mizaçlar veriyordu.

İnsan şeklinde tasarlanan yaratıcılar daha sonra mahiyet değiştirerek birtakım garip hikâyeler ve masallar şekline girdi. Bunlar nesilden nesile aktarılarak millî edebiyatların destan ve efsane devrini meydana getirdi.

Geçmişteki kavimlerin ruh ve tabiatını, duygularını geleceğe aktaran bu eserler gayr-i şahsî, umumî bir sanatın ürünleriydi ve tamamen müşterek duyguların ifadesiydi. İşte bu devre sanatın ilk safhasını yani umumî, tabiî, müşterek sanatı oluşturur.

Daha sonra sanat umumî olmaktan çıkar, şahsî bir mevcudiyet kazanır. Bu, sanatın ikinci safhasıdır. Eski zamanların tabiî sanatı yerini; sanatçının şahsiyet süzgecinden geçen, birtakım kurallara uygun, vicdanî bir sanat alır. İkinci safhada edebiyat, tabiat olaylarıyla değil, *"insan"* ile uğraşır. İnsan hayatının ve ruhunun derinliklerine inerek; elemlerini ve felaketlerini, erdemlerini ve ayıplarını kalemlerinin ucuyla gösterir. Tiyatro, roman, şiir bütün edebî türler bu amaca uymaya çalışır.(ŞS:30-33)

Muhyiddin, eserinde bu konuya değinmez. Süleyman Fehmi ise kitabının üçüncü faslını oluşturan *"Gaye-i Sanat"* bölümünde *"sanat, sanat için mi yapılmalı?"* yoksa *"sanat müfid mi olmalı?"* görüşlerini ele alır, sanatın menşeine inmez. (SF:32-40)

1.1.14. Şiir, Şair

Şahabettin Süleyman, şiiri genel bir tarifle *"sanatkarâne, yeni ve güzel eserler meydana getiren kabiliyetlerin bütünü"* (ŞS:33) şeklinde tanımlar. Oysa bu tanım şiirin değil sanatkarlığın yahut şairliğin tanımı olabilir. Şiirin asıl tanımı ise ikinci cümlede saklıdır. *"Şiir hassâsiyetin hususi bir teessürüyle muhayyilenin, nim-ihtiyârî ve nim-vicdânî bir sayıklamaya ma'rûz kılan bazı ibdâ'âtından ibârettir."* (ŞS:33)

Yazara göre şiir, şairin sayıklama halidir. O an şair yarı vecd, yarı şuurlu bir haldedir. Eşya ve mevcudâta hayat ve kuvvet veren ise şairin hayal gücüdür. Şairlik herkesin zeka ve mizacına göre değişiklik gösterir. Şahabettin Süleyman aptallardan başka herkesin az çok şair olduğunu söyler. Çünkü şairlik, zekanın, heyecan anında alıştığı seviyenin üstüne çıkmasıdır.

Şahabettin Süleyman'a göre şairliğin üç şartı vardır:

- Gösterebilecek kadar duygulu olmak
- Heyecanı tamamıyla hissetmek
- Hissedilen heyecanı daha sonra da ifade edebilecek şekilde zihinde saklamak. Çünkü, heyecanı yaşarken, edebî bir surette ifade etmeyi düşünmeyiz. Şairliğin en zor tarafı da budur.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı şiirin şartlarını da şu şekilde belirler: Şiir önce yeteri derecede hissedilmeli, sonra açıklıkla ifade edilmeli, yani dinleyen ve okuyanlara hissedilenleri aktarmaya çalışılmalıdır. Şu durumda şiir tamamıyla *"ilham"* ürünü değildir.

Şahabettin Süleyman, her şiirin okuyucusunda tamamlanacak şekilde yarı müphem, yarı vâzıh şekilde yazılması gerektiğini söyler. Bu sayede bize de düşünecek, çözecek bir şey kalmalıdır ki okuduğumuz şiirden zevk alalım.

Böylece yazar, şair ile şiir arasına üçüncü bir şahsın varlığını -bizim şahsiyetimizi- sokar. (ŞS:33-37)

Muhyiddin, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı kadar derinlemesine bir şiir ve şair tanımı yapmaz. Öncelikle şiirin *"edebiyat"* anlamında yanlış kullanımından bahseder. Oysa şiir; tiyatro, hitabet gibi edebiyatın bir şubesidir. Her şiir, edebî eser olduğu halde, her edebî eser şiir değildir. Duygularımızı ifade eden, hayaller ve mecazlarla süslenmiş eserlere *"şiir"* ve bu yolda eserler vücuda getirenlere *"şair"* adı verildiğini ifade eder. (M:19)

Muhyiddin şu noktaya da dikkatimizi çeker: Edebî eserlerde, bedîî heyecanı meydana getiren kuvvete de şiir adı verilmektedir. Mesela *"şu eserde şiir veya şiiriyet vardır"* denirse *"şu eserde insana heyecan veren bir kuvvet vardır."* demektir. (M:20)

Süleyman Fehmi'ye göre şiir; hayal ile duygunun ürününü, bir bedîî şekil ile tasvir etmek olduğundan ifadenin manzum yahut mensur olması şiirin özelliğini değiştirmez. Bundan anlaşılıyor ki: *"şiir nazma muhtaç değildir."* (SF:3-4)

Her üç kitapta da şiirin farklı bakış açılarıyla ele alındığını görüyoruz. Tek ortak noktaları, şiirin hayal ile duygunun birleşmesinden doğduğu düşüncesidir.

1.1.15. Nazım ve Nesir

Şahabettin Süleyman, edebiyatı şekil olarak iki kısma ayırır; bunlardan biri vezin ve kafiyeye bağlı *"nazım"*dır. Diğeri de bu gibi bağlardan arındırılmış olan *"nesir"* dir. Yazara göre nazım ile nesir arasındaki fark esasen bundan ibarettir. Süleyman Fehmi'de olduğu gibi nazmı duyguların, nesri aklın ifade vasıtası kabul etmek yanlıştır.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta nazım ile nesir arasındaki farkın şekil bakımından olduğu, bedîî heyecan doğurmada farklarını olmadığı, fakat nazmın bu konuda avantajlı olduğu ifade edilir.

Süleyman Fehmi ise nazım ile nesir arasındaki farkın yalnız şekil değil esas bakımından da olduğunu Aristo'nun Poetika'sındaki destan ile tarih mukayesesiyle izah etmeye çalışır. (SF:2-3) Bunlar arasındaki tek fark destanın manzum, tarihin mensur olması değildir.

Destan	Tarih
*Gerçekleşmesi mümkün olayları anlatır.	*Hakikati anlatır.
*Sanattır.	*Aydınlığa kavuşturma aracıdır.
*His ve hayal vardır.	*Akıl ve muhakeme vardır.
*Gayesi heyecan uyandırmaktır.	*Gayesi öğretmektir.

Şahabettin Süleyman, konunun sonunda, destana nazmı, tarihe nesri ifade vasıtası göstermenin doğru olmadığını ifade ederek Süleyman Fehmi'nin bu mukayesesine de itiraz eder. Çünkü tarih hakikatleri açıklığa kavuşturmak maksadıyla yazıldığı için orada yazarın şahsiyetine yer yoktur. Dolayısıyla sanat değildir.

Felsefî, tarihî konular da manzum şekilde yazılabilir. Fakat o zamân şiirin hududundan çıkar. Nazım bu durumda yalnızca bir vasıtadır. (ŞS:37-39)

Muhyiddin nazım ve nesir konusunda Şahabettin Süleyman'ın ifadelerine benzer açıklamalarda bulunur. Ondan farklı olarak nazmın daha iyi anlaşılabilmesi için vezin ve kafiyeyi izah etme ihtiyacı hisseder.

Yeni Edebiyat yazarı, aruz, hece ve serbest vezni açıkladıktan sonra *"Bazı Mütâlaat"* başlığında lisanımızın son zamanlarda almış olduğu sadelikten dolayı esas veznimizin hece vezni olduğunu ve Mehmet Emin Yurdakul'un hece veznini kullanmada çok başarılı olduğunu vurgular.

Muhyiddin, eserinin son sayfalarını Mehmet Emin Yurdakul'a ayırır ve onun milli edebiyat çalışmalarından övgüyle bahseder: *"Bu şâir-i muhterem bize anlattı ki Arapça kelimelere çok muhtaç olmayarak vezn-i heceyi kullanarak bizde güzel şiirler vücûda getirmek kâbildir. Vâkıa Mehmet Emin Bey inkılap için pek çok işe yarayan bu şiirlerinde havasdan ziyâde avama hitâp etti. Şüphesiz olan bir cihet vardır ki bu şiirlerle sırf Türkçe'nin de bir lisân-ı edebî olabileceği anlaşılmıştır."* (M:239-240) Bu fikirler millî edebiyat açısından oldukça mühimdir.

Muhyiddin, kafiye ve redifi anlattıktan sonra da *"nazım mı güçtür, nesir mi?"* sorusunu cevaplar. Nazımda ölçülü ve kafiyeli yazmak zorluğu varsa da bunların sağlayacağı âhenk, bedîî heyecan doğurmayı kolaylaştırır. Çünkü nesirde bu gibi şartlar olmadığı halde âhenkli yazmak mecburiyeti vardır. Yazara göre bu sebepten nesirde Âhengi sağlamak daha zordur. (M:18-44)

1.1.16. Şiirin Ehemmiyeti

Şahabettin Süleyman'a göre şiir birçok bakımdan güzel sanatların diğer dallarından daha üstündür. Çünkü şiirin musikî Âhengi vardır. İnsan ruhunun derinliklerine kolaylıkla inebilir. Hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymadan fikri ifade ederek zekaya hitap edebilir. Hayali hakikat gibi gösterebilecek hayal gücüne sahiptir. Şiirin önemi de buralarda aranmalıdır. (ŞS:39-41)

Yazar bu bölümde şiiri musikî, resim, heykel gibi sanatlarla mukayese eder fakat aslında burada Şahabettin Süleyman'ın şiirden kastı *"edebiyat"* tır. *"Halbuki şiir ruhun derinliklerine romanları, tiyatroları vasıtasıyla iner, nüfuz eder, oralarda araştırma yapar ve sonra bize tam olarak gösterir" (ŞS:39) "Resim, heykeltıraşî hariçteki eşyayı gözümüzde canlandırır, yaşatır; şiir de bunların yaptığını nazmı ve nesri aracılığıyla yapar."(ŞS:39-40)*

Muhyiddin'in eserinde şiirin tanımını yapar fakat önemini belirttiği bir bölüm bulunmamaktadır. Süleyman Fehmi de bu konuya değinmez.

1.1.14. Şiir ve Fen

Şahabettin Süleyman bu bölümde Euqéne Véron'un fikirlerinden hareketle şiir ile pozitif ilimler arasındaki münasebeti inceler.

İnsanlığın îcât ettiği kimya, felsefe, tarih, mekanik gibi ilimler ve fenler, şiir için sonsuz fikir ve heyecan kaynağıdır. Bu açıdan birbirleriyle alakalıdır. İlim ve fen eski zamanlarda birtakım metafizik kırıntılarıyla uğraşıyordu ve keşifler yapılmıyordu. Fakat pozitif ilimler yeni yeni ufuklar açmaya, insanlığı büyülemeye başlayınca toplumsal fikirler ortaya atılır. Edebiyat ve sanat da bu fikirlerin etkisinde kalır.

Muhyiddin'in bu konuyu *"Edebiyât ve İlim ve Fen"* başlığı altında inceler. Yazara göre edebiyât ilim ve Fen arasında doğrudan doğruya hiçbir alaka yoktur. Çünkü edebiyat şahsîdir, ilim ve fen ise gayr-i şahsîdir. İlim ve fen kişiye, zamana, millete göre değişmez. Fakat *"dimağları birçok ulûm ve fünûn ile tenevvür etmiş olanlar hayatı, bütün kâinatı başka bir nazarla görürler."* (M:21) Böyle insanlar doğadaki güzellikleri fark etmek, anlamak ve ifade etmek konusunda diğerlerine göre daha avantajlıdır. (M:20-22)

Süleyman Fehmi de şiirin ilim ve fennin hududuna girmediğini ifade eder. Şair ile bilim adamının gerçeklik anlayışı farklıdır. Şair gerçeği değiştirir yani şahsîleştirir. Bilim adamı ise gerçeği olduğu gibi ortaya koymak zorundadır. (SF:5)

Bu konudan sonra Şahabettin Süleyman yazma sanatı ile ilgili bahislere yer verdiği ikinci bölüme geçer.

1.2. SANAT-I TAHRÎRE AİT BAZI MÜTÂLA'ÂT VE AKÂMET-İ TAHRÎRİN ESBÂBI

Hayatı en değersiz ayrıntılarına kadar göstermek, taklît etmek; kopyacılık, makine haline girmektir. His, akıl, hayal, zevk gibi sanatçı şahsiyetine ait melekeler, taklît edilen objenin dikkat çekici noktalarını bulabilmeyi ve muhatabında bedîî heyecan oluşturacak şekilde aktarmayı gerektirir. Bir sanat eserinin kıymeti bunlarla ölçülür.

Şahabettin Süleyman Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın ikinci bölümünü sanatın psikolojik zeminini oluşturan akıl, his, hayal ve zevk başlıklarına ayırır. Şekle önem veren eski edebiyatın muhalifi olarak fikre ve manaya önem veren zihniyetin temellerini oluşturan bu melekelerin Talîm-i Edebiyat'tan başlayan maceraları Şahabettin Süleyman'a kadar devam eder. Recaizade Mahmut Ekrem *"his, fikir ve hayal"* konularını ele alırken, Süleyman Fehmi'den itibâren *"zevk"* de bu kadroya dahil edilir. Süleyman Fehmi bu mevzulara *"Hasâ'is-i Edebiyye"* başlığını verir.

Muhyiddin'in eserinde bu bahisler bulunmamaktadır. Bu bölümde Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yalnızca Süleyman Fehmi'nin Edebiyat adlı eseriyle mukâyese edilecektir.

1.2.1. Kuvve'-i Akliye

Şahabettin Süleyman, aklın ve fikrin sanat için elzem unsur olduğunu ifade ederken ünlü Fransız şairlerden Boileau'nun *"yazmadan evvel düşünmeyi öğreniniz"* sözünden faydalanır. Yazara göre iyi yazabilmek için aklın ve fikrin susması, yalnız kalbin söylemesi gerektiği doğru bir fikir değildir. His ve hayalin de nâzımı akıl ve fikir kuvvetidir. Bir eser aklın yardımı olmadan meydana gelemez. Edebî eserlerde muhakeme gücü ve sağduyuya pek çok ihtiyaç vardır.

Yazar daha anlaşılır olmaya çalışarak, duygularımızı güzel şekilde yazmak için önce hislerimizi çözecek bir zekaya sahip olmamız gerektiğini söyler. Aklımız ne kadar kıvrak ne kadar terbiyeli olursa duygularımızı o kadar kolay ifade edebiliriz. (ŞS:42-45)

Süleyman Fehmi de akıl kuvvetinin his ve hayâlin nâzımı olduğunu belirterek bahsi açar. Boileau'nun *"Yazmadan evvel düşünmeyi öğreniniz."* sözüne Şahabettin Süleyman'dan önce Süleyman Fehmi 'nin eserinde rastlanır. Yazara göre, yazmadan evvel yeterince düşünenler yazarken zorluk çekmezler. Roman ve tiyatroda zeka ne kadar gerekliyse şiirde de o kadar gereklidir. Zekâsı sayesinde şair, ruhun karmaşık hallerini çözer ve ifade eder. *"Hülâsa fikir ve zekâ her türlü âsârın istinâd-gâhıdır."* (SF:41-42)

1.2.2. Kuvve-i Hissiye

Şahabettin Süleyman'a göre hissin edebiyattaki konumu gayet nazik ve mühimdir. Ruhumuzda meydana gelen nefretler, hiddetler, hazlar, mutluluklar, kederler, sevgiler hepsi birer ilham kaynağıdır. Aynı zamanda Recaizade Mahmut Ekrem'e göre okuyucunun hissine hitap etmek, fikrine hitap etmekten daha tesirlidir. Bu bakımdan bir damla göz yaşı okuyucuyu kuvvetli delillerden daha çok tatmin eder. (Ekrem,1882:31-46)

Yazar, his gücünü *"tahassüs"* ve *"ihtisâs"* diye ikiye ayırır. Tahassüs; maddî bir şeyin duygularımız üzerinde bıraktığı etki sebebiyle ruhumuzda meydana gelen histir. Bir gülün veya menekşenin bizde bıraktığı his gibi. İhtisâs ise; bir fikir vasıtasıyla kalbimizde meydana gelen hoş veya nahoş tesirdir. Geçmişte uğradığımız bir haksızlığı hatırladığımızda oluşan his gibi.

Tahassüs de ihtisâs da oldukça çeşitlidir. Herkesin hissettikleri ve onları ifade tarzları başka başkadır. Geniş ovalar, semalara yakın zirveler, çaylar, nehirler bazı kimseler üzerinde haz oluşturur. Halbuki bazıları bu

çıplak tabiattan hoşlanmazlar. Bazı şahıslar üzerinde hoş tesir bırakan fikirler, bazılarında nefretler, kinler doğurur. (ŞS:45-46)

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı, bu bölümde iyi yazmanın iki şartını da verir: Biri akıl gücümüzün artmasını sağlamak, diğeri ise yübûset-i hisse (his kuruluğuna) düşmemektir. Akıl gücünün artması için tek çare okumaktır. His kuruluğu ise okuduğumuz kitaplardan, gazetelerden topladığımız cümle ve fikirleri kendi malımız, kendi hissimiz gibi kullanmaya başladığımız zamân oluşan bir tembellik ve uyuşukluk halidir. Aklımızın ve kalbimizin hiçbir faaliyette bulunmadığı bu alışkanlığı edinmeye okuldayken başladığımızı ifade eden yazar, yazma kısırlığına sürükleyen his kuruluğundan şiddetle kaçınmamız gerektiğini de belirtir. Aynı zamanda kimseye benzememek hevesiyle hiçbir şey okumamak, farklı olmaya çalışırken tuhaflığa düşmek de uygun bir davranış değildir.

Bu gibi durumlara düşmemek için bol bol okumalı ve okurken şunları göz önüne almalıdır:

- Eski eserler muhakkak okunmalıdır. Herkes, her millet edebiyat mazisini bilmelidir. Gençler eski eserleri anlamak konusunda zorluk çekseler, hiçbir his ve fikir almasalar bile kelimelerin kullanım şekillerinden faydalanmalıdır.

- Gençler, yaşadıkları zamanın edebiyatına az çok bağlı bulunmalı, devrin en seçkin edebi eserlerini okumalıdır. Hangi kitapların okunması gerektiği konusunda memleketçe tanınmış ediplerin eleştirilerini dikkate almalıdır.

- Batılı eserleri de unutmamak gerekir. Bu eserlerden alacağımız yeni yeni fikirler, akıl gücümüzü artırmaya faydalı olacaktır. Fakat bu konuda seçici davranmak gerekir. Sırf batılı

eser olduğu için bayağı, bize hiçbir fikir ve his kazandırmayan eserler okumamalıdır. Şahabettin Süleyman'a göre Servet-i Fünun matbaasının bu konuda oldukça titiz hizmetleri vardır.

- Batı lisanlarından birine sahip olmak bu hususta çok büyük avantajdır. Fransızca, İngilizce ya da Almanca bilmek arzu edilen kitabın aslını okumak gibi bir lüksü ve hangi kitabın okunacağı konusunda batılı eleştirmenlerin yardımını da beraberinde getirir.

- Tek bir yazarın eserlerini okumak, yalnız onun fikirlerinden beslenmek, kişiyi zamanla onun mukallidi haline getirir. Farklı farklı yazarlar okunmalı, birbirleriyle mukayese edilmeli, bu mukayeseye şahsi fikir ve hisler dahil edilmelidir.

- Okunan her kitaptan mutlaka fikir ve his kazancı olmalı, bunları şahsi tecrübeleriyle mukayese edebilmelidir. Kitabın etkisi kolaylıkla terk edildiği zamân okumak boşunadır.

- Mukayese etmeden yazarın kaleminden düşen her şeyi hakikat kabul etmek yanlıştır. Böyle kabul edilen şeyler ruha işlemez, şahsiyetle birleşmez; adeta hazır elbiseler gibidir, lazım oldukça hazır cümleler, hükümler kullanılır.

- Her eser içinde gizlediği fikirler çıkarılacak şekilde okunmalıdır. Bu çalışma kişiyi yazarın şahsiyetiyle buluşturacağı gibi, asrının fikirlerine de sahip kılar. Bu fikre bir kere sahip olduktan sonra, onu şahsi his ve fikrine göre değiştirip süsleyebilir. Bunu yaptığı dakikadan itibaren, o artık kendi hissi, kendi fikridir. (ŞS:46-58)

İyi yazmak için nasıl okunması gerektiği hakkında tavsiyelerde bulunan Şahabettin Süleyman'a göre okumasını bilmedikçe sözlükler yutulsa, kitaplar ezberlense de hiçbir şey yapılamaz. Okumak, yazma sanatını önemli bir şartıdır. (ŞS:46-58)

Süleyman Fehmi de hissi tahassüs ve ihtisâs olarak ikiye ayırarak her ikisinin de çok çeşitli olduğunu ifâde eder. (SF:42-48)

1.2.3. Zevk

Şahabettin Süleyman'a göre zevk, sanatın var olma şartıdır. Çünkü zevk olmasaydı *"güzel"* anlaşılmaz dolayısıyla sanat da olmazdı. Zevk, sanatın sağlamaya çalıştığı bedîî heyecânı hisseden özelliğimizdir.

Münekkitlerde bu kabiliyet diğer insanlara göre daha fazladır. Münekkit doğuştan gelen bu yeteneğine, her sanata ait teorik bilgileri ilave ederek hakiki güzellikleri, sahte güzelliklerden kolaylıkla ayırabilir. Zevk inceliği ve çözümleme yeteneği ne kadar gelişmiş olursa düşünceleri o kadar kesinlik ve doğruluk kazanır.

Eser okuyucusuna ne kadar zevk verirse, kıymeti o derece artar. Bu yüzden *"Zevk, sanatta bir mikyâs, bir mi'yârdır."* (ŞS:63) Ancak sağlam bir zevk lüzumlu ile lüzumsuzu birbirinden ayırabilir. Sağlam bir zevk ise iki unsurdan oluşur: *"Birincisi: rü'yet ile sem'de şedîd bir hassâsiyet-i tabi'îye. İkincisi: bir çok âsâr-ı sanatın mukâyese ve tatbikâtıyla her şeyin şerâ'it-i bedi'îyesi hakkında elde edilen bir hiss-i amîk."* (ŞS:63) İkinci tür zevke sâhip olmak için sabırla çalışmalıdır. Bu çalışmanın sonunda her eserin gerçek meziyetlerini tespit edecek bir kuvvet kazanılır ki yazar bunu *"vüs'at"* olarak adlandırır. (ŞS:59-64)

Süleyman Fehmi'ye göre ahlak için vicdan ne ise sanat için de zevk odur. Vicdanın, ahlâkı iyiliğe sevk ettiği gibi zevk de sanatı güzelliğe yöneltir.

Zevk, sanat eserinin güzelliğini ya da noksanın tespit eden inceliktir. Yazara göre münekkit bir sanat dalının mensubu olursa tarafsız davranamaz. Çünkü *"o zaman münekkidin kendisine has bir timsâl-i hayâlîsi, bir meslek-i edebîsi olacak, âsâr-ı sanat hakkında ona göre hüküm verecektir."* (SF:56)

Edebiyat müellifi, zevki oluşturan unsurların his, muhâkeme gücü ve hayâl olduğunu ifâde eder. Bu açıdan herkesin bir dereceye kadar zevke sahip olduğunu belirtir. Fakat herkesin etkilenme derecesi birbirinden farklı olduğu için aldığı zevk de farklıdır.

Süleyman Fehmi'ye göre sağlam bir zevk üç özelliği taşımalıdır: *rikkat, vüs'at ve selâmet.* Tarafsız bir münekkidin sanata iki hizmeti vardır. Birincisi, halkı dâimâ güzel eserlerle yönlendireceği için çirkinliklerden uzaklaştırmasıdır. İkinci hizmeti ise sanatın takip edeceği yolu çizmesidir. Yazar, Fransa'da gelişen *"naturalizm"* akımının Taine'nin fikirlerine dayandığını ifade ederek zevk bahsini kapatır. (SF:56-62)

1.2.4. Kuvve'-i Hayâliye

Şahabettin Süleyman'a göre sanat hayale muhtaçtır. Tabiatın esas vasfını bedîî heyecan oluşturacak şekilde aktarabilmek için sanatkârın ruhunda saklı bulunan hayallere müracaat etmek gerekir. Hayal gücünün yardımı olmazsa *"âsâr-ı sanat sırf taklîtten ibâret kalır."* (ŞS:65), ibdâ ve îcât olmaktan uzaklaşır. Nesilden nesile aktarılan eserler, her zamân taze kalmayı başaran hayallerin çocuğudur.

Yazar, her hayâlin bir gerçeğe dayanması gerektiğini şöyle ifade eder: *"Hayâl, ancak hakikate istinatle yürüyebilir. Hayât-ı hâriciyeden isti'âne ettiği kanatlarla semâlara kadar yükselir, yoksa yalnızca kendi kendine yürüyemez, ilerleyemez."* (ŞS:68)

Güzel sanatlarda, özellikle edebiyatta, oldukça önemli ve faydalı olan hayal, duygu ve düşüncenin aktarılmasında sanatçıya kolaylık sağlar. Fakat edebî türlerin hepsinde aynı derecede kullanılmaz. Tarihçi, hatîp, eleştirmen hayalini sürekli kontrol altında bulundurmalıdır. Tarihçinin hayalleriyle süslediği bir savaş, tarih olmaktan çıkar. Hatîbin hayallerle dolu sözleri, dinleyiciyi etkilemekten uzaklaşır. Eleştirmen ise istiâreler ve teşbihlerle kaleme aldığı yazılarıyla hiçbir eserin gerçek kıymetini ortaya çıkaramaz. Yazara göre hayal, zevk ile birleşmek şartıyla edebiyatın önemli unsurlarından biridir; fakat en çok roman, hikâye, tiyatro ve manzum eserlerde gereklidir. (ŞS:65-71)

Süleyman Fehmi, hayâli *"eşkâl-i mahsûsa altında zekânın en yüksek fikirlerini, kalbin en ulvî hislerini tasavvur ve tasvîr etmek hâssasıdır."* şeklinde tarif eder. (SF:49) Edebî türlere göre hayâl derecesinin değiştiği Süleyman Fehmi'nin de bahsettiği konular arasındadır. Yazar, Şahabettin Süleyman'dan farklı olarak hayâlin zevk ve aklın idaresinde olması gerektiğini ifade eder. Yazara göre, Türk edebiyatında Nef'î'nin ifade ve hayâl gücüne hayran kalındığı halde şiirinden hoşlanılmamasının sebebi hayâlinin idare edilmeyişi ve mübâlağaya düşmesidir. (SF:49-56)

1.2.5. Dehâ

Şahabettin Süleyman, Dehâ, Dâhi başlığının yanına koyduğu dipnotta bu bahsi yazarken Veron'un fikirlerinden faydalandığını ifade eder.

Hünerverlerin bir ömür boyu çalışarak kazandıkları akıl, his, hayal ve zevk gibi niteliklere dâhîler doğuştan itibaren ve en üst seviyelerde sahiptir. Bu açıdan *"dehâ, her şeyden evvel bir ibdâ kuvvetidir."* (ŞS:72)

Geçmişte, sağlığı psikolojik ve fizyolojik açıdan bir denge hali olarak tanımlayanlar, uzun süre *"dâhîliği" "delilik"* olarak kabul etmişlerdir. Oysa dehâ sinir merkezinin aşırı uyarılmasından doğan üstün idrak gücüdür. Bu

güç sayesinde dâhîlerin eserleri diğer eserlerden daha fazla sanat vasıflarına sahiptir. Fakat bu, en güzel eserlerin dâhîlerce oluşturulacağı anlamına gelmez. Yazara göre dikkat çekecek, hayranlık uyandıracak bir eser vücuda getirmek için tek yol sabırla çalışmaktır. *"Newton "yerçekimi kuvvetini nasıl keşfettin?" diye sordukları zamân "daima onu düşünerek" diye cevap verir."* (ŞS:73)

Muhyiddin'in eserinde akıl, his, hayal, zevk konularından bahsedilmediğini ifade etmiştik. Fakat Yeni Edebiyat yazarı, *"Âsâr-ı Edebiyede Derecât-ı Kiymet"* başlığı altında *"Dehâ Nedir?"* sorusu cevaplar.

Muhyiddin, Şahabettin Süleyman'ın on bir sayfada anlattıklarını, daha öz ve anlaşılır biçimde tek bir sayfaya sığdırır. Dehâyı *"ruhlarda, en yüksek derecede heyecan husule getiren kuvvet"* olarak tanımlar. (M:49)

"Yeni Edebiyat" yazarı, dâhî sanatkarlara örnek ararken dikkatini Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta olduğu gibi batıya değil, edebiyat tarihimize yöneltir. Ona göre, Fuzulî, Neffî, Nedim gibi dâhî sanatkarlar bugün bile sanat zevkini tatmin edecek bir kuvvete sahiptir. (M:49)

Süleyman Fehmi de dehânın bir ibdâ kuvveti olduğunu daha ilk cümlesinde belirtir. Dâhi ise *"mâhiyeten değil, dereceten bir rüchan ve tefevvuk irâ'e eder."* Fakat bu o kadar tabiî olur ki dâhiliğin nerede başladığını, nerede bittiğini tespit etmek mümkün değildir. (SF:62-71)

1.3. SANAT-I TAHRÎRİN ŞERÂİTİ

Şahabettin Süleyman'a göre bir edebî eseri vücuda getirebilmek için şu üç şarta ihtiyaç vardır: (ŞS:84)

1. Fikirleri bulmak yani *"icât"*
2. Tanzim ve tertip etmek yani *"plân"*
3. İfade etmek yani *"edâ"*

Muhyiddin yazı yazmanın şartlarını *"Vahdet, îcât, tertip"* olarak sıralar. Üslup bahsini ayrıca ele alır. (M:51)

Süleyman Fehmi'nin sıralaması ise her iki kitabı da kapsar mahiyettedir: *"Vahdet, îcât, tertip, edâ veyâhut üslûp"* (SF:72)

Şahabettin Süleyman *"vahdet"* i sıralamaya almasa da îcâdın içinde *"Her mevzû Bir Vahdet, Bir Fikir Demektir"* başlığında bu konudan bahseder. (ŞS:87)

1.3.1. İcât

Konunun tespit edilmesi, açılması ve genişletilmesini sağlayan zihnî faaliyete *"icât"* denir. Şahabettin Süleyman, Buffon'un *"bir yazar yeteri derecede düşünmediği zamân yazarken endişe ve sıkıntıya düşer."* fikrinden yola çıkarak icadı, edebî eserin ilk şartı olarak kabul eder.

Edebî eserin kıymeti, sanatçının yaşadığı duyguyu okuyucusuna yaşatabilmesidir. Yazı yazmanın zor olan yanı da budur. Bu yüzden öncelikle seçilen konu yeterince düşünülmeli, hissedilmelidir. Fikirler ve hayaller ne kadar kuvvetli olursa, eser de o derece kuvvetli olur. (ŞS:85-92)

Muhyiddin'e göre îcât yazmadan evvel zihnin yapacağı en mühim vazifedir ve daha çok edebî eserlerin îcâda ihtiyâcı vardır. *"Hudûdunu çizdiğimiz bir mevzû'da ifade edeceğimiz efkâr ve hissiyâtı kemâl ve vuzûh ve sarâhatle ta'yîn için yapmaya mecbûr olduğumuz bir ilmiye'-i dimâğıyedir."* (M:54)

Süleyman Fehmi îcâdı konunun derinleştirilerek ona ait fikirlerin bulunması olarak tanımlar. Müellif, îcât aşamasındaki bir sanatçıyı, av arayan bir avcıya benzetir. İcât, hayalin konuyla ilgili her noktaya sevk edildiği bir zihnî faaliyettir. Bu çalışma yapılmadığı taktirde saatlerce elde kalem kağıt başında oturulur. (SF:73)

1.3.2.Tertip

Şahabettin Süleyman'a göre îcât, bir keşif sürecidir. Akıl, his ve hayal gücünün yardımıyla bir konuyu; buna ait fikirleri, ayrıntıları, hayalleri keşfetmektir. Keşfettiğimiz bu bilgileri mantıklı bir sıraya sokmak, başlangıç ve sonucunu belirlemek, merak ve heyecan oluşturacak şekilde düzenlemek *"tertip"* yani *"plan"* dır.

İyi bir plan, iyi bir eserin esasıdır. Konu ne olursa olsun yazar kalemini sağlam bir plan dahilinde tutmalı ve hiçbir nedenle plan dışına çıkmamalıdır. Plandan ayrılmak, gereksiz ayrıntılar arasında kaybolmaya ve amaçtan uzaklaşmaya sebep olur. Îcât ve tertip aşamalarında titiz davranmak, konu hakkında az söz söylemek değil, *"yeterince"* söylemektir.

Bir konuyu sayfalarca anlatmak mümkün olduğu gibi, birkaç kelime ile, hatta küçük bir cümle ile de ifade etmek mümkündür. Önemli olan en ince ayrıntısına kadar göstermek değil, bizde uyandırdığı his ve fikri yani şahsî duygu ve düşüncelerimizi ifade etmektir. (ŞS:92-97)

Muhyiddin, yazı yazmadan evvel yapılması gereken bir başka faaliyetin plân olduğunu belirtir. Plân, îcât yoluyla bulunan fikirlerin sıralanması işlemidir. (M:57)

Süleyman Fehmi de plân husûsunda diğer yazarların düşüncelerine sahiptir. Tertibin, fikirlerin her birinin kuvvetine göre uygun yerlere getirilmesi yani sıralanması olduğunu ifade eder. (SF:74)

Bu üç eser arasında îcât ve tertip konularını en ayrıntılı işleyen Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyât'tır. Bu iki konuya Şahabettin Süleyman 23, Muhyiddin 7, Süleyman Fehmi ise 4 sayfa ayırmıştır.

1.3.3. Edâ

Bütün ayrıntıları düşünülen ve bir plan çerçevesine oturtulan konunun ifade edilmesine *"edâ"* denir. Edâ, îcât ve tertip olunan tasarıların somutlaştığı, vücuda büründüğü safhadır. Bu anlamda eserin; ruhunu, esasını îcât ve tertip, şeklini ise edâ belirler. *"Edâ da bir îcât olmakla beraber îcât arasındaki fark şekil ile ruh itibariyledir."* (ŞS:98)

Şahabettin Süleyman'a göre edebî eser oluşturma sürecinde, şahsiyetin en yoğun hissedildiği safha *"edâ"* dır. İnsanlar aynı şeyleri düşünebilirler, fakat fikirlerine başkalık veren ifade tarzlarıdır. *"Eşhâs, urûk, mesâlik, ezmân üslûpla yani tarz-ı tefekkürle, tarz-ı tahassüsle, tarz-ı ifade ile birbirlerinden ayrılır."* (ŞS:108-109)

İfade tarzı, kişinin *"üslûb"* unu oluşturur. Şahabettin Süleyman, eserinin 98 ilâ 232 sayfalar arasını üslûp ve problemlerine ayırarak bu bahsi Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın ağırlık noktası yapar.

Yazara göre üslûp, çalışma ve gayretle artırılabilecek bir kabiliyettir. Yazılar, defalarca kontrol edilerek, düzeltilerek mükemmelliğe ulaşır. Her düzeltmenin amacı, başkalarının söylemediği şeyleri bulma, evvelce söylenilenleri başka şekilde anlatabilme olmalıdır. Gerekirse isim ve sıfat tamlamalarını değiştirerek hiç birleşmemiş kelimeleri bir araya getirmeli, unutulmaya yüz tutmuş kelimeleri canlandırarak hayallerin yenilenmesini ve oluşmasını sağlamalıdır. Bu çalışmayla kişi, asırlardan beri söylenen sözlere, yeni yeni ifade tarzları ve şekiller bularak, eserini şahsîleştirir, ona imzasını atar.

Edebî eserin üslûbu -abartıya ve belirsizliklere düşmemek şartıyla- ne kadar süslü ve zengin olursa, bedîî heyecânı o kadar temin eder. Şahabettin Süleyman, beğenilen ve zevkle takip edilen üslûplara örnek olarak Refik

Halit, Yakup Kadri, Tahsin Nahid, Tevfik Fikret, Bağdatlı Ruhi, Emin Bülend, Faik Ali ve Ahmet Haşim'in eserlerinden bölümler verir.

Kişinin duygu ve düşüncelerini ifade etme tarzı olan üslûp; kişiye, millete, mesleğe hatta güzel sanatların her şubesine göre değişkenlik gösterir. Şüphesizdir ki her milletin, her zamanın düşünme tarzları farklıdır ve ona göre de sanat eserini meydana getirir. Arap mimari tarzı ile Yunan mimari tarzının birbirinden farklı olması bundandır. (ŞS:112-116)

Şahabettin Süleyman'a göre adî yazarlar üslûba sahip değildir. Onlar, genelin düşündüğü ve hissettiği gibi düşündükleri ve hissettikleri için, başkalarından farklı bir özellikleri yoktur. Kiminin kendilerine ait bir tarzları vardır fakat tam anlamıyla bir üslûba sahip değildirler.

Yazar, bir eser hakkında *"esas güzel fakat şekil kötü"* demenin doğru olmadığı ifade eder. Şekil ile esas birbirinden ayrılamaz. Birinin değişimiyle, diğeri de değişir. Esasa güzellik veren de şeklidir. Şekil ve esastan yalnız birine önem veren eserler uzun ömürlü olamaz. Şeklin mükemmelliği, fikirlerin sağlamlığı ile birleşirse ölmez eserler meydana gelir.

Üslûp, ruhun ürünü olduğu için Buffon'un *"üslûp ayniyle insandır."* (ŞS:108) sözü doğru bir tespittir. Sanat eserleri sanatkârın şahsiyeti ve psikolojisi hakkında önemli ipuçları saklar. Bu, yalnız sanat eserinde değil günlük hayatımızda da böyledir. Bakışlarımız, ses tonumuz, duruşumuz ruh durumumuzu ifade eder. Dolayısıyla his gücü daha kuvvetli olan sanatçıların eserlerinde, şahsiyetin izlerinin daha fazla görülmesi de doğaldır. (ŞS:108-126)

Muhyiddin, üslûp bahsine *"vesâ'it-i ifhâm"* ı izah ederek başlar ve *"şekil ile esâs"* ı Şahabettin Süleyman'dan ve Süleyman Fehmi'den çok farklı olarak açıklar. Muhyiddin buradaki fikirlerinin dil bilim ve anlam bilim açısından oldukça önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Muhyiddin'e göre iletişim beş duyu organından en az birinin uyarılması suretiyle sağlanır. İnsanlar arasındaki en kolay iletişim yolu olan söylemek ve yazmak ise hem gözü hem kulağı uyarır. Bundan dolayı *"İfâde-i meram keyfiyetinde iki unsur vardır. Birisi dimağımızda hâsıl olan efkâr, diğeri bu efkârı ifade etmek için kullandığımız vesâ'it"* (M:59) Yazara göre burada *"esâs"* ı teşkîl eden fikirlerdir. Bu esâsın başkasına aktarılmasını sağlayan ise *"eşkâl"* dir. Bunun için *"esâs"*, *"manâ"*; *"şekil"* ise *"kelime"* den ibârettir.

Dil bilim ve üslûp incelemeleri bugün Muhyiddin'in ifade ettiği gösterge ile gösterilen arasındaki anlam ilişkisi üzerine kuruludur. *"Dilde manalı en küçük ünite göstergedir. Her göstergenin iki cephesi vardır: Gösteren ve gösterilen. Saussure'un ifadesiyle bunlar bir yaprağın iki yüzü gibidir, birini diğerinden ayrı düşünmek mümkün değildir... Söylem seviyesinde gösterilenin yerini içerik (muhteva), gösterenin yerini ise ifade almaktadır."* (Aktaran, Aktaş,1986:17)

Muhyiddin, üslûbu, zihinde meydana gelen fikirleri ifade için her yazarın, her hatîbin sahip olduğu açıklama tarzı olarak tanımlar. Edebiyat nasıl şahsî ise üslûp da o kadar şahsîdir. Üslûp, konuya ve edebi türe göre değişir. Bir romanın seyri ile operanın seyri aynı değildir. Hatta üslûp aynı konudaki değişikliği dahi takip etmesi gerekir. (M:58-62)

Süleyman Fehmi'nin üslup hakkındaki görüşleri Şahabettin Süleyman ve Muhyiddin ile paralellikler gösterir. Üslûbun tarifi, esas ile şeklin birbirine uygunluğu, üslûbun şahsî oluşu hakkında ortak görüşlere sahiplerdir. (ŞS:75-86)

Üslup bahsinde üç yazarın ihtilâfa düştükleri noktalar üslûbun taksîmi ve meziyetleri hususudur.

Şahabettin Süleyman üslûbu sade, müzeyyen, âlî gibi tasniflere ayırmayı doğru bulmaz. Yazar üslûbunu konuya göre belirler. (ŞS:127)

Hatta, Fransız filozof Condillac aynı eser içinde farklı üslûplara geçiş yapılabileceğini *"üslûp, bî-nihâye bir surette mütebeddildir. Bazen o kadar ince, o kadar nâ-mer'î ânât ile tebeddül ve tehallüf eder ki birinden diğerine imrâr edildiğini tayin etmek gayr-ı mümkündür."* (Aktaran ŞS:128) sözleriyle ifade eder.

Üslûbun taksîmi konusunda Muhyiddin, Şahabettin Süleyman'ın görüşlerine katılır. *"Üslûp, kendi kendine bir mâhiyeti hâ'iz olmayıp tamamen mevzû'a tâbi'dir...Eğer taksîm edilmek lazım gelirse üslûp değil, mevzû taksîm edilmelidir."* (M:64)

Süleyman Fehmi ise eski edebiyatçıların üslûbu sâde, müzeyyen ve âlî olarak tasnif etmelerini duygu ve düşüncelerin çeşitliliğine dayandığı ve edebiyat eğitimine kolaylık sağladığı için münâsip bulur. (s.176) Süleyman Fehmi bu noktada, diğer iki müelliften ayrılır.

Üslûbu açıklayan Şahabettin Süleyman, üslûbun niteliklerini ve bunları sınıflandırırken yapılan yanlışları *"Üslûba Ait Bazı Fikirler"* başlığı altında yer verir.

1.3.4.Üslûba Ait Bazı Fikirler

Şahabettin Süleyman'a göre edebiyat eğitimini kolaylaştırmak için üslûbun niteliklerini umumî ve hususî diye ayırmak; sıhhat, vuzuh, tabiîyet, münakkahiyyet, muvafakat ve asâleti ayrı ayrı düşünmek doğru değildir. Çünkü şekil bakımından sağlam bir cümle, hem dil bilgisi kurallarına uygun, hem anlaşılır, hem doğal olabilir.

Aynı zamanda fikri de; hakikat, vuzuh, intizam gibi umumî niteliklere; sadelik, sade-dilânelik, incelik, parlaklık, ulviyet gibi hususî niteliklere ayırmak da yanlıştır. Yazara göre bütün bu tasnifler doğal değildir. Sağlam bir fikir aynı zamanda gerçek bir fikirdir. Ulvî bir fikir aynı zamanda sade bir fikir olabilir. (ŞS:126-128)

Şahabettin Süleyman iyi üslûbun sahip olabileceği nitelikleri genel ve özel diye ayırmaksızın, bütün özellikleri kapsayacak şekilde üç başlık altında toplar:

1. Mümtâziyet
2. İcaz
3. Âhenk

Şahabettin Süleyman, eski edebiyat nazariyelerinde üslûbun umumî nitelikleri olarak kabul edilen *"sıhhat, vuzuh, tabiîlik, münakkahiyet ve muvafakat"* ı ise "*Gayr-ı Tabiî Tasnifler*" olarak üslûp bahsinin sonunda ele alır.

Muhyiddin ise üslûbun tâbi olduğu kavâ'it ve şerâ'iti umûmî ve husûsî olarak ikiye ayırmanın doğru olduğunu ifade eder. (s.66) Meziyât-ı umûmiyeyi:

- Vuzûh
- Münakkahiyet,
- İcâz,
- Muvâfakat,
- Sıhhat,
- Tabî'iyet,
- Asâlet
- Mümtâziyet

Meziyât-ı husûsiyeyi:

- Mecazlar,
- Sanâyi'-i Lafziye,
- Âhenk, şeklinde tasnif eder.

Süleyman Fehmi, üslûbun sahip olması gereken özellikleri umûmî ve husûsî olmak üzere şöyle sıralar: Meziyât-ı umûmiye:

- Sıhhat
- Vuzûh
- Tabî'iyet
- Münakkahiyet
- İcâz
- Muvâfakat
- Asâlet
- Mümtâziyet.

Meziyât-ı husûsiye:

- Üslûb-ı sâde
- Üslûb-ı müzeyyen
- Üslûb-ı âlî
- Âhenk

Bu bölümde Şahabettin Süleyman'ın üzerinde durduğu konular açıklanacak ve karşılaştırılacak üslûbun umûmî ve husûsî meziyetlerine ise mukâyese tablosunda yer verilecektir.

1.3.4.1. Mümtâziyet

Şahabettin Süleyman mümtâziyeti üslûbun en genel ve en esaslı özelliği kabul eder. Olması ve olmaması gerekenleri sıraladığı iki mümtâziyet tarifi yapar. Mümtâziyet; *"üslûbun âdî ve hasîs elfâz ve ta'birâtla bayağı, istikrâh-âver efkâr ve hayâlâttan münezzeh ve müberrâ olması demektir. Hususiyle mümtâziyet; eşyâyı ifâde etmek, efkârı beyân eylemek, esâsı kıymetli bir sûrette gösterebilmek cihetlerinde ta'ayyün eder."* (ŞS:130)

Bir fikir, bir duygu ne kadar seçkin, ne kadar asil olur ise olsun eski, adî, bayağı ifadeler arasında bütün asaletini kaybeder. Bu anlamda mümtâziyet, kelimelerin ve hayallerin yeniliğiyle sağlanır. Sürekli aynı istiareleri, mecazları, teşbihleri kullanmak; yenilerini bulmamak eseri adîliğe

düşürür. Maalesef eski edebiyatımızda, ölçü ve kafiye zorunluluğundan, zamanla aynı kelimelerin, aynı hayallerin kullanıldığı dönemler vardır. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı, Servet-i Fünun ve Fecr-i Âtî sanatçılarının bu hususu fark ettikleri için bu dönemlerde edebiyatımızın ilerleme seyrine girdiğini belirtir. Ona göre yeni nesil eski neslin ihmal ettiklerini tamamlamak ile meşguldür.

İyi bir üslûp oluşturmanın şartlarından biri de kendinden önce gelen üstatları taklît etmektir. Elbette ki Şahabettin Süleyman'ın taklît etmekten kastı kopya etmek değil, temsil etmektir. Başka bir üslûbun hayallerini, fikirlerini kendi üslûbuyla aktararak yenilemek ve şahsîleştirmektir. Başkasının yeteneğini temsil edebilmek, kendine ait yetenek oluşturmak için oldukça faydalıdır. (ŞS:129-153)

Muhyiddin, mümtâziyeti üslûbun en önemli meziyetlerinden biri olduğunu belirtir ve onu şöyle tarif eder: *"Gerek kelimelerin hüsn-i intihâp ve isti'mâlinden, gerek efkâr ve hayâlâtın rikkat ve nezâketinden, şa'şa'a ve ihtişâmından hâsıl olan mertebeye mümtâziyet nâmı verilir."* (M:114-115)

Süleyman Fehmi, Edebiyat'ında 17 sayfada asâlet ve mümtâziyete ayırır. Belirtmese bile mümtâziyeti üslûbun önemli meziyetlerinden saydığı bu tavrında görülmektedir. Mümtaz şiirlere Nabî'nin, Şeyh Gâlib'in , Nedim'in Cenap Şahabettin'in beyitlerinden örnek verir. (SF:140-157)

1.3.4.2. İcaz

Üslûbun ikinci önemli özelliği olan icaz, fikrin mümkün olduğu kadar az kelime ile, açık ve anlaşılır şekilde ifade edilmesidir. Üslûbu fazlalıklardan ayıklamak, lüzumsuz kısımları çıkarmak, fikirlerin ve hayallerin kanatlarını kesmek değil, daha yükseğe uçurabilmek için onları hafifletmektir.

Sözün gereksiz yere uzatılması, edebî eserin en büyük zaafıdır. Esas fikre bir şey ilave etmeyen aksine onu zayıflatan yardımcı fikirlerin hücumundan kaçınmalıdır.

Şahabettin Süleyman, icazın sağlanması için kaçınılması gereken hususları şöyle sıralar:

- Kesret-i kelimât (Kelimelerin çokluğu)
- Tabirât-ı faside (Kötü tabirler)
- Itnâb-ı kelâm (Sözün uzatılması)
- Tekerrür-i kelimât (Kelimelerin tekrarı)

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarına göre, insan fikrini ifade etmek konusunda güçlük çektiği zamân birçok kelime kullanır. Bu kalabalık kadro ile esas fikir ilerleyemez, bir burgu gibi aynı noktada döner durur, okuyucuya hep aynı fikri takip ettirir. Fikri kuvvetlendirmek için konu hakkında yeterince düşünülmelidir. Boileau, fazla söylenen sözlerin renksiz ve iğrenç olduğunu, sağlam ve tok bir fikrin bunları tereddütsüz atacağını ifade eder. (ŞS:164)

Edebiyatta icâz elzem bir özelliktir ki; iyi üslûbun niteliklerinden olan münakkahiyyetin (sözün yeterince söylenmesi), vuzuhun ve asaletin sağlayıcısıdır. Aynı zamanda mümtâziyet gibi, bol bol okuyarak ve çoğunluğun beğenisini kazanan yazarların üslûpları incelenerek kazanılacak bir kabiliyettir. (ŞS:153-176)

Muhyiddin, sözün -anlatılmak isteneni kapsaması şartıyla- kısaltılmasının edebiyat için oldukça faydalı olduğunu ifade eder. Bazı sözler vardır ki çok kısa söylenmelerine rağmen çok geniş anlamlar ifâde eder. Muhyiddin. *"Vakit nakittir"* sözünü kısa fakat manidar olması sebebiyle icâza örnek gösterir. (M:85-86)

Süleyman Fehmi, icâzı mümkün olduğunca az kelime ile çok manâ ifade etmek şeklinde tanımlar. Müellife göre icâz en çok darb-ı mesellere ve hikmetli sözler için gereklidir: Garez marazdır. Şöhret âfettir. Fenâlık bilmeyen içine düşer. (SF:127-130)

1.3.4.3.Âhenk

Kitapların göz zevkini sağlamaya mecburiyetleri yoktur fakat kulak zevkine ait vazifeleri vardır. Âhenk, nazımda ne kadar lazımsa nesirde de o kadar lazımdır ve dilin ruhuna ait bir meseledir. Şahabettin Süleyman, Âhengi iyi bir üslûbun asıl şartlarından kabul eder.

Âhengi, *"kelimelerin ve cümlelerin ma'nâ-yı mûsikîsini bulabilmek, onları birbiriyle musikî-âmîz bir sûrette mezc etmek sanatı"* (ŞS:177) olarak tanımlayan yazar, ses ile anlam arasındaki ilişkiye dikkatimizi çeker. Usta edebiyatçılar fikrin hızına, ağırlığına, şiddetine göre; hızlı, ağır, kuvvetli kelimeler hatta heceler seçerler.

Kelimelerin seçilmesi kadar cümlelerin oluşturulması da yazma sanatının dikkat ve itina isteyen bir aşamasıdır. Bu konunun herhangi bir kuralı yoktur, çünkü bir fikir birçok şekilde ifade edilebilir. Yeter ki cümle dengeli, mantıklı ve dil bilgisi kurallarına uygun olsun. Cümlenin mantıklı olmasından kasıt, fikirlerin sırasına uygun verilmesidir. Dengeli olması cümlenin telaffuzu yormaması, uygun yerlere virgüllerin konulması, gereksiz ifadelerden kaçınılmasıdır. Dil bilgisi kurallarına uygunluğu ise cümle öğelerinin yerinde olmasıyla mümkündür. Bu niteliklere sahip bir cümle çoğunlukla âhenge de sahiptir.

Şu halde âhenk iki şekilde sağlanabilir: Birincisi, musikî etkisi bakımından birbiriyle uyumlu kelime ve cümlelerin kullanılmasıyla oluşur ki Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî sanatçılarının tercih ettiği âhenktir. İkincisi ise icâzın sağladığı âhenktir ki böyle eserlerden bir kelime dahi çıkarmak

mümkün değildir. Her kelime cümleye sıkı bir bağ ile bağlıdır. Tanzimat edebiyatı sanatçıları da bu ahenge önem vermiştir.

Yazara göre, güzellik, incelik, dildeki ve üslûptaki zenginlik hiçbir zamân fikrin sağlamlığını gölgelememelidir. Âhengi sağlayabilmek için mümtâziyet ve icâz feda edilmemelidir.

Buffon'un *"fena bir tınnetten ictinâb edebilmek için küçük zevk-i sem'e malik olmak, mihânikî bir surette taklid-i ahenge muvaffak olmak için üdebâ ve şuarânın âsârını okumak, onlara yetişmeye çalışmak, ve böylece tekâmül etmek kafîdir."* (ŞS:210) düşüncesinden hareketle nesir âhengi konusunda Halit Ziya Uşaklıgil, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Refik Halit'in eserlerini tavsiye eden Şahabettin Süleyman, nazım Âhenginde Nefî'yi beğenir ve onu *"âhenk şairi"* olarak değerlendirir. (ŞS:177-211)

Süleyman Fehmi ise âhengi, kelimelerin kullanımından doğan bir kulak zevki olarak tanımlar. Yazara göre âhenk, üslûbu güzelleştirdiğinden özen gösterilmesi gereken bir husustur. Şairler içinde âhengiyle Süleyman Fehmi'yi en çok büyüleyen Nef'î'dir. (SF:158-160)

1.4. Anlatım Esasına Dayalı Metinler

Şahâbettin Süleyman, bu bölümde anlatım esasına dayalı metinlerden tahkiye etme, mektuplaşma ve karşılıklı konuşma türlerini ele alır. Bu türlerle ilgisi dolayısıyla betimleme ve hayaller de Şahabettin Süleyman'ın değindiği konular arasındadır. Süleyman Fehmi ve Muhyiddin'in eserinde bu bahisler bulunmamaktadır.

1.4.1.Sanat-ı Tahkiye

Hikâyeleştirerek nakletme sanatı olan tahkiye, edebî sanatların esası ve kuralıdır. Bundan dolayı Şahabettin Süleyman, ilk önce tahkiye tarzını açıklar. *"Tahkiye nakl ve hikâye eylemektir."* (ŞS:232)

Bütün edebî eserler, duygu ve düşüncelerin kişiye has bir üslûpla nakledilmesiyle oluşur. Eserin çekici, akıcı ve büyüleyici olması için olayların planlanmasına ve aktarılmasına dikkat edilmelidir. Giriş, gelişme ve sonuç bölümleri okuyucuda merak hissi uyandıracak, dikkati çekecek, olaya bağlayacak şekilde planlanmalı ve tahkiye edilmelidir.

Başlangıç sade olmalı, konuya hızla girilmelidir. Hız ve hareket tahkiyede bulunması gereken iki önemli özelliktir. Gelişme, heyecanın arttığı, okuyucunun meraklandığı, olay halkalarının oluştuğu bölümdür. Sonuç ise düğümlerin çözüldüğü, merakın bittiği andır. Sonuç, gelişme bölümünde hazırlanmalı fakat hiçbir zamân okuyucuya hissettirilmemelidir. Eğer okuyucu sonucun ne olacağını keşfederse merak hissi ölür, eserin cazibesi kaybolur.

Tahkiye sanatında dikkat edilecek en önemli nokta, sözü uzatmaktan ve gereksiz ayrıntılardan kaçınmak, yani icaza uygunluktur. (ŞS:232-240)

1.4.2. Sanat-ı Muhâvere

Yalnız tiyatro eserlerinde değil, hikâye ve romanda da kullanılan bir anlatım şekli olan konuşma sanatı, Şahabettin Süleyman'a göre edebiyat eğitiminde en son öğrenilenlerdendir. Çünkü *"Sanat-ı muhâvere kadar hiçbir şey güç ve müşkül değildir. "* (ŞS:291) İyi bir karşılıklı konuşmada hayat ve hareket, güzellik ve cazibe bulunmalıdır.

İki tür muhâvere tarzı vardır: Biri edebî, süslü, diğeri doğal, hareketlidir. Flaubert, Zola, Goncourt kardeşler, Alphonse Daudet ikinci tür

muhâvere ile yazdıkları piyeslerde başarısız olmuştur. Yazara göre muhâvere, tahkiye yahut tarif ve tavsif üslûbuyla yazılırsa başarılı olamaz. Başarılı bir muhâvere edebiyat kitaplarının cümlelerine sahip olmalıdır. Yani edebî, süslü ve kısa cümlelerden oluşmalıdır. Fakat sözü gereksiz yere uzatarak ve aşırı süsleyerek fikri belirsizliğe düşürmemek gerekir. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat yazarı, halkın süslü bir balon gibi şişkin fakat boş sözleri alkışlamaya olan eğilimi göz önüne alınarak yazılan eserlerin, sahne ışıklarının sönmesiyle, perdenin kapanmasıyla unutulduklarını ifade eder.

Şahabettin Süleyman, Namık Kemal'in tiyatrolarındaki konuşmaları acemice bulur. Bu eserlerin ilkokul öğrencilerine okuma öğretmek için güzel bir ders kitabı olacağı kanaatindedir. Ancak muhâvere sanatı açısından hiçbir değeri yoktur. Mehmet Rauf'un romanlarındaki konuşmalar edebiyatımızın en başarılı muhâvere örnekleridir. (ŞS:291-309)

1.4.3. Üslûb-ı Mürâsele

Mektup türünde, kadınların erkeklerden daha üstün olduğunu itiraf eden Şahabettin Süleyman, bahsi batı edebiyatı ve bizim edebiyatımızda kadının konumunu inceleyerek açar.

İngiltere ve Amerika'da kadınlar, edebiyat hayatında eskiden beri vardır. Fransa'da 1870'ten itibaren kadınlar, roman ve küçük hikâye yazarak edebî sahada yerlerini alırlar. Ülkemizde ise 20. asrın başlarında resim, musikî, edebiyat gibi sanat dallarında yetenekli kadınların olduğunu belirttikten sonra mektup türünü açıklar.

La Bruyere ve Voltaire, Fransa'da 17. asırdan beri mektuplaşma usulünde kadınların başarılı olduğunu ifade eder. Çünkü kadınlar yaradılış bakımından daha hassas ve naziktir, aynı zamanda hayat şartları kadınların analiz yeteneğini geliştirmiştir. Kadınlar bu niteliklerini hislerin açıkça ifadesi

olan mektup tarzında kolaylıkla kullanırlar. Madam Sevigne, Fransa'nın en büyük mektup yazarlarından biridir.

Erkekler, kadınlardan daha az zarifliğe ve doğallığa sahiptir. Kadınlarda doğuştan gelen bu yeteneği, erkekler okullarda öğrendiği için mektupları çoğunlukla içerik bakımından birbirine benzerdir.

Edebiyatımızın mektuplaşma tarzından mahrum olduğunu söyleyen yazar, Evliyazâde Makbule ve Ruhsan Nevvâre hanımların eserlerinden örnek verir, fakat hissî, ince olmalarına rağmen sağlam bir fikir taşımadıklarını da ifade eder. Bazı sanatçıların mektupları varsa da bunlar mektup olmaktan çok, birer makaledir. Cenap Şahabettin'in *"Hac Yolunda"* adlı eseri makale şeklinde yazılmış mektuplardan oluşur. (ŞS:310-322)

1.4.4. Tarif ve Tavsif

Tarif ve tavsif, tasvir etmek, canlı bir şekilde resmetmektir. Bunun için en çok ihtiyacımız olan şey mevcut olmayanı îcât ve ibda edecek *"hayal gücü"* ve eskiden görülmüşleri hatırlamak için *"akıl gücü"* dür.

Tarif ve tavsifin amacı yaşatmak ve göstermektir. Canlı bir tasvir yapabilmek için tabiatın daima göz önünde bulundurulması gerekir. Bunun için iki yol vardır:

- Doğrudan doğruya müşâhede: Tarif ve tavsif edilecek şeyin karşısına geçip duygu ve düşüncelerimizi de katarak aktarmaktır.

- Bilvâsıta müşâhede: Hayal vasıtasıyla aktarmaktır. Mevcut olmayanı tasvir için hayal gücümüzün yardımına ihtiyacımız vardır. İstanbul'un fethini ya da cehennemi görmediğimiz için onun hakkında yazarken, konu hakkındaki bilgilerimizden yola çıkarak hayal edebiliriz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu eserinde, kuzey ve güney

kutuplarına gitmediği halde, bu sisler ve soğuklar iklimini bize yaşatır. Daha önce yaşadığımız bir anı, gördüğümüz bir manzarayı hatırlayarak da yazılar yazabiliriz. Ahmet Haşim, çocukken ziyaret ettiği Irak'a ait hatıralarını zihninde saklayarak yıllar sonra İstanbul'da *"Çöller"* adıyla aktarır.

Yazara göre, tarif ve tavsif yaparken âdiyet ve sanat yapma hevesinden sakınmak gerekir. Herkesin söylediğini söylemek, gereksiz ayrıntılarla doldurmak adiliktir. Sanat yapma hevesi ise süste aşırılığa gitmektir. Tarif ve tavsifin uzatılması ancak seyahatnâmelere yakışan bir durumdur. Hayal, çılgın bir alettir. Ona rehber olmak gerekir. Bu hataya düşen eserlerin ömürleri kısa olur. (ŞS:241-271)

1.4.5. Hayaller

Şahabettin Süleyman, bu bölüme eski edebiyatı tenkit ederek başlar. Belagat kitaplarındaki teşhis, intak, telmih, iham, tevriye, tecahül-i arif, tedric, cem-ül ezdâd, hüsn-i intihâ, mübalağa gibi tarifler lüzumsuz, gayr-i tabiî ve süsten ibarettir. Bunların ciddî, kesin bir hizmetleri yoktur. Bu yüzden yazar, *"hayal"* e dayandıkları, ibda ve îcât oldukları için yalnız istiare ve teşbihten bahsedeceğini söyler, fakat daha çok istiare-hayal ilişkisi üzerinde durur.

İstiare, düşüncede yapılan bir kıyaslama ve benzetme vasıtasıyla, bir kelimeyi asıl anlamından başka bir anlamda kullanmaktır. Her istiare içinde gizli bir teşbih barındırır. Duygu ve düşüncelerimizi ifade ederken kolaylık sağladığı için istiare, üslûbun ve lisanın bir gerekliliğidir.

Her istiare, bir hayaldir. Hayalin en büyük meziyeti seçkin, mantıklı ve cazip olmasıdır. Doğal olmayan hayaller okuyucuya usanç verir. Bunun için hayaller daima yenilenmelidir. Bu konuda yazar, Halit Ziya ve Yakup Kadri'yi özellikle de Emin Bülent'i okumayı öğrencilerine tavsiye eder.(ŞS:272-290)

1.5. Söz ve Mana Sanatları

Söz ve mana sanatlarının anlatıldığı bu bölüm üç eserde de hemen emen aynı kadro ile ele alınır.

Şahabettin Süleyman: Mecaz ve kinâye, Teşbîh, İstiâre, Cinas, Telmîh, Tevriye, Tenâsüp, ihâm-ı tenâsüp, ihâm-ı tezât, İktisap ve Tazmîn, Seci, Leff ü Neşr, İltifât, Teşhis ve İntak, Nidâ, İstifham, Mübâlağa, Tekrîr, Terdîd, Kat, Rücû, Tedrîc, Tezat, Edeb-i Kelam, Tecâhül-i Ârif, Hüsn-i Ta'lîl sanatları hakkında bilgi verir. (ŞS:323-395)

Muhyiddin: Mecazlar, Teşbîh, İsti'âre, Mecâz, Kinâye ve Ta'rîz, Teşhîs ve İntak, İltifât, Nidâ, İstifhâm, Mübâlağa, Terdîd, Kat, Rücû, Tedrîc, Tezat, Telmîh, Tecâhül-i Ârifâne, Hüsn-i Ta'lîl, Tekrîr, Tenâsüp, İhâm-ı tenâsüp, İhâm-ı Tezat, Leff ü Neşr, Aks, Cinas, İştikak ve Kalb, İktibâs ve Tazmîn, Secî ve Termî, Târih sanatlarını açıklar. (M:138-221)

Süleyman Fehmi: Mecâz, Teşbîh, İsti'âre, Mecâz-ı Mürsel, Kinâye ve Ta'rîz, İltifât, Teşhîs ve İntâk, Nidâ, İstifhâm, Mübâğa, Tekrîr, Terdîd, Kat, Rücû, Tedrîc, Tezat, Edeb-i Kelâm, Tecâhül-i ârif, Hüsn-i Ta'lîl, Tenâsüp, İhâm-ı Tenâsüp, İhâm-ı Tezât, Tevriye, Leff ü Neşr, Telmih, Cinâs, İktibâs, Tazmîn, Seci sanatlarını ele alır. (SF: 221-360)

Söz ve mana sanatları konusunu Süleyman Fehmi diğerlerinde daha derinlemesine ele alır. Şahabettin Süleyman eserini son yetmiş sayfalık bölümün bu konuya ayırır ve çoğu söz sanatının gereksiz ve gayr-ı tabii olduğunu ifâde eder. Yazara göre sanat yapmanın özünde ibdâ olmalıdır.

Müelliflerin edebî sanatlara dair açıklamaları çalışmamızın Mukâyese Tablosu bölümünde ele alınacaktır.

2. BÖLÜM
MUKÂYESE TABLOSU

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
SANAT KURAMLARI	—	*"Sanat hüsnün ifadesi olamazdı; çünkü hüsün katî, sâbit bir şey değildir, zaman ve mekâna, ahlak ve itiyâdâta hatta her şahsın, her mevcûdun keyf-i ruhiyesine, arzû-yı kalbiyesine göre mütebeddil bir şeydir."*(s.3-4)	—
	"Taklit, bir unsur-ı mühim-i sanattır. Fakat aynı zamanda sanat bir taklîd-i tâm değildir."(s.11)	*"Sanat tam bir taklît değildir. Bir maddeyi mümkün olduğu kadar yakından tektik ve tahkîk etmeli, ondan sonra kısmen taklît eylemelidir."*(s.12)	*"Sanat, hayatın tezâhürât-ı muhtelifesini taklît etmekten ibârettir."*(s.14) Fakat sanat *"aynen taklîit etmekten ibâret değildir."*(s.15)
	—	*"Sanat, gâye-i ahlâkiyenin ifâdesi olamaz. Bu, sanatın esâsı, aslı olan hüsnünü tezyîd ve ikmâl eyler. Fakat bu hiçbir zaman bir tarif olamaz."*(s.4)	—
	—	*"San'at gözle rü'yeti kâbil olmayan şeylerin ifâdesi olamaz. Çünkü haricî hayat tetkîk edilerek meydana getirilen romanları, tiyatroları sanat eseri telakki etmemek mecbûriyetinde kalırız."*(s.5)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
SANAT KURAMLARI	*"Eser-i san'atın gâyesi, aslî yâhut câlib-i nazar bir hassâyı ve binnetîce bir fikr-i mühimmi hakikaten daha sarîh, daha mükemmel surette irâ'e etmektir."*(s.12	*"San'at, eşyânın esas vasfını ortaya çıkarmaktır."*(s.13)	*"San'at, tabi'at-ı esâsiyeyi göstermektir."* (s.17)
	—	*"San'at, hazz-ı ma'nevîyi, heyecân-ı bedîîyi temîn etmektir."* (s.16)	—
SANAT	*"San'at, tabi'atı zî- hayât ve manidâr bir sûrette, tefsîren ve ikmâlen taklît etmektir."* (s.10)	*"San'at, âhenkli sözler, harekât ve evzâ, esvât, hutût ve elvân, eşkâl vasıtasıyla hâricen bir heyecânın izhâr ve ifâdesidir."* (s.18)	*"San'at, hiss-i bedîî nâmıyla insanda mevcût olan bir hissi bir takım vesâ'it-i mahsusa ile harekât ve heyecâna getirmektir."* (s.13)
SANATTA ŞAHSİYET	*"San'at, bir mizac arasından manzûr olmuş tabi'attır."* (s. 10)	*"San'at bir mizac arasından görülmüş tabi'attır."* (s.21)	*"San'at bir mizac arasından görülmüş tabi'attır."* (s. 18)
SANATTA MEKTEPLER	—	*"Öyle bir hey'et-i umûmiye vardır ki onun dahilinde her san'atkârı aramak, taharrî etmek mecbûriyetindeyiz. Bu da , bu hey'et-i umûmiye de aynı memlekete, aynı zamâna ait bir â'ile-i san'atın, bir mekteb-i san'atın vasf-ı müşterekini muhtevîdir."* (s.21)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
SANAT-TARİH	—	*"Bir san'atkârı, bir mekteb-i san'atı iyice anlayabilmek için mevcût olduğu zamanın hâlet-i umûmiye-i rûhiyesiyle efkâr ve itiyâdâtını nazar-ı dikkate almak lazımdır. Âsâr-ı san'atın, tarihe mu'âveneti ve münâsebeti olduğu gibi tarihin de âsâr-ı sanâtı iyice anlayabilmek hususunda büyük bir hizmet ve mu'âveneti vardır."* (s.24)	*"Geçen zamanlarda yaşayan akvâmın hayat mücâdelelerinde, birbirlerine karşı almış oldukları vaziyetleri bize, tarih öğretir; fakat o akvâmın nasıl düşündüklerini, nasıl hissettiklerini, nasıl ahlak seviyesinde olduklarını öğretecek şey bıraktıkları sanat eserleridir; bilhassa bu mevkîde edebiyatın büyük bir ehemmiyeti vardır."* (s.23)
SANATIN FÂİDESİ	—	*"San'atın maksat ve gâyesi, zevk-i bedi'î, heyecân-ı bedîî verebilmektir.Faydası da bunun eşhâs üzerinde vukû'u ve tahaddüsüdür."* (s.26)	—
EDEBİYAT	*"Edebiyat, sanâyi-i nefîse gibi bir şekl-i bedîî ile cihân-ı mer'î ve gayr-ı mer'îyi tasvîr etmeyi gâye ittihâz ettiğinden onlara dahildir."* (s.3)	*"Sanâyi-i nefîsenin bir kısm-ı mühimmidir."* (s.26)	*"Edebiyat, sanâyi-i nefîsenin bir şûbesi olduğu için…" (s.7)*

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
ŞİİR, ŞÂİR	*"...şiir, bir hayâl-i mübdâ ile bir hassâsiyet-i müferritenin mahsulâtını bir şekl-i bedîî ile tasvîr etmekten ibâret..."* tir. (s.4)	Şâir *"mevcûdiyetleri, ibdâ'at ve ihtirâ'atı-ı sanatkarâneyi teşkîl eden kabiliyet-i tabiyenin hey'et-i mecmu'asıdır."* Şiir *"hassâsiyetin husûsî bir te'essürüyle muhayyilenin, nim-ihtiyârî ve nim-vicdânî bir sayıklamaya maruz kılan bazı ibdâ'atından ibârettir."* (s.33)	*"Hayâlât ve mecâzât-ı gûnâgûn ile müzeyyen bulunan âsâra şiir ve bu yolda âsâr vücûda getirenlere de şâir nâmı verilmiştir."* (s.19)
NAZIM VE NESİR	*"Edebiyat, şeklen ikiye ayrılır:nazım, nesir. Nazım, vezin ve kafiye ile müzeyyen olan tarz-ı ifâdeye, nesir ise bu iki kayddan ârî bulunan sûret-i beyâna itlâf olunur."*(s.1)	*"Edebiyat, şeklen iki kısma ayrılır. Bunlardan birine nazım derler, ki vezin ve kâfiye ile mukayyeddir. Diğerine de nesir derler ki bu gibi kuyudâtan ârîdir."* (s.37)	*"Âsâr-ı edebiye şekil itibâriyle ikiye ayrılır: nazım ve nesir... Nazım, vezin ve kâfiye ile müzeyyen olan tarz-ı beyandır; nesir ise vezin ve kâfiye gibi kuyûd ile mukayyed olmayıp sadece ibârenin tertîb-i nahvîsine ri'âyetle vucûda glen eserlere derler."* (s.24)
ŞİİRİN EHEMMİYETİ	—	*"Şiir, şerâ'it-i tabîîye ve esâsiyesine muvâfık olmak şartıyla, romanı, temâşâyı, nesiri, nazmı, muhayyet bulunmasına binâen edebiyâtı sînesine almış demektir. Edebiyât; binâen aleyh şiir sanâyi-i nefîseden olan diğer şeylerle mukâyese edildiği zaman hepsine olan rüchan ve tefevvuku meydana çıkar."* (s.39)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
KUVVE-İ AKLİYE	*"Kuvve-i akliye his ve hayâlin nâzımıdır. Bunun için her üstât edip, bilhassa akl-ı selîm ve intizâm-ı fikr ile sıhhat-ı muhâkemeyi tevzîh eder. Yazmadan evvel düşünmeyi öğreniniz.(Bovalo)"* (s. 41)	*"His ve hayâlin de nâzımı kuvve-i akliye, kuvve-i fikriyedir. Bir eser, kuvve-i akliyenin mu'âvenetinden ârî olarak vücûda gelemez. Bovalo, yazmadan evvel düşünmeyi öğreniniz demiştir."* (s.43)	—
KUVVE-İ HİSSİYE	*"Kuvve-i hissiye denince hem tahassüs, hem ihtisas anlaşılır."* (s.42) *"İhtisâsât da tahassüsât kadar tenevvü eder." (s.46)*	*"İkiye münkasım olur."* Biri tahassüs, diğeri ihtisastır. *"Tahassüs de, ihtisâs da gâyet mütenevvi'dir."* (s.45)	—
YÜBÛSET-İHİS	—	*"Akâmet-i tahrîrin esbâbından biri de dehşetli bir yübûset-i hissiyeye sebep olan başkasının efkâr ve hissiyâtını isti'mâl etmek, kendi efkâr ve hissiyâtımızı nazar-ı i'tibâre almamaktır"* (s.48-49) Bu duruma düşmemek için bol bol okumalıdır.	—
ZEVK	*"Zevk, âsâr-ı tabi'at yâhut mahsulât-ı san'atın mahâsin ve nekâyisine nüfûz eden bir hiss-i rakîktir."* (s.56)	*Zevk, heyecân-ı bedîîyi hisseden, az çok münkesif, bir hâssadan başka bir şey değildir."* (s.59)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
KUVVE-İ HAYÂLİYE	*"Eşkâl-i mahsûsa altında zekânın en yüksek fikirlerini, kalbinin en ulvî hislerini tasavvur ve tasvîr etmek hâssasıdır." (s.49)*	*"Bütün sanatkârlar bir 'hayâl-i mübdi' ile dimağlarında yaşayan en âlî fikirleri,kalplerindeki en ince, en hassas hissiyâtıbirtakım eşkâl-i mahsûsa ile yani hutûtile, hurûf ile, nagamât ile tasvîr ve tevsî ederler." (s.65)*	—
DEHÂ	*"Dehâ her şeyden evvel kudret-i ibdâ'dır."* (s.62)	*"Dehâ her şeyden evvel bir kudret-i ibdâ'dır."* (s.72)	*"...dehâ ruhlarda en yüksek derecede bir heyecân husûle getiren bir 'kuvvet'tir." (s.49)*
DÂHİ	*"Dâhi, mâhiyeten değil, dereceten bir rüchan ve tefevvuk irâ'e eder, fakat be derece öyle şâyân-ı dikkat bir sûrette tahavvül eder ki dehânın nereden başladığını, nereye müntehî olduğunu ta'yîn etmek gayr-i mümkündür."* (s.68)	*"Dâhi, mâhiyeten değil, dereceten bir rüchan ve tefevvuk gösterebilir: mamâfih bu derece şâyân-ı dikkat bir sûrette mütehâliftir. Dehânın nereden başladığını, nerede bittiğini ta'yîn etmek gayr-i mümkündür."* (s.79)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
SAN'AT-I TAHRİRİRN ŞERÂ'İTİ	*"Vahdet-İcât-Tertîp-Edâ ve yâhut Üslûb"* (s.72)	*"İcât-Tertîp-Edâ (Üslûp)"* (s.84)	*"Vahdet-İcât-Tertîp"* (s.52)
VAHDET	*"Hâvi olduğu tefâsil, her neden ibâret olursa olsun, her mevzû birdir; bu ciltler doldurabilecek kadar tafsîl ve tevsî edildiği gibi bir cümle ile icmâl edilebilir."* (s.72)	*"Her mevzû bir vahdet, bir fikir demektir. Onu sahîfelerle ifâde etmek mümkün olduğu gibi birkaç kelime ile, küçük bir cümle ile de ifâde etmek mümkündür."*(s.87)	Vahdet, yazmak istenilen mevzû'un hudûdunun ta'yîn edilmesi ve bu hudûdun hâricine çıkılmamasıdır. (s.51-54)
İCÂT	*"İcât mevzû'u ta'mîk ederek ona dair fikirleri bulmaktır."*(s.73)	*"Bir mevzû'u, bunun inkişâf ve tevessü'nü bulan sa'y-ı dimâğıye yâhut fa'âliyet-i dimâğıyeye îcât denir."* (s.85)	*"İcât hudûdunu çizdiğimiz bir mevzû'da ifâde edeceğimiz efkâr ve hissiyâtı kemâl-i vuzûh ve sarâhatle ta'yîn için yapmaya mecbûr olduğumuz bir ilmiye-i dimâğıyedir."* (s.54)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
TERTİP	*"Tertîp, dâhil-i eser olan efkârın teselsül ve irtibât-ı mantıkıyesini te'mînetmekten, ta'bîr-i digerle eczânınher birini küllün te'sîr-i umûmiyesineen müsâ'it bir noktada bulundurmaktanibârettir." (s.74)*	*"Tertîpten maksat, yazılacak şeyi tanzîmetmek yani îcât vasıtasıyla elde ettiğimiz efkâr ve hissiyâttan hangisinin mukaddim veya mu'ahhir olduğunu ta'yîn nispetlere göre hey'et-i umûmiyeyi nazar-ı i'tibâre almaktır." (s.92-93)*	*"Tertîp, hudûdu ta'yîn edilen bir mevzû'u yazmak için dimağda hazırlanan efkârın, tafsilât ve teferru'âtın yekdiğerine karşı vaz'iyetini kararlaştırmak, ta'bîr-i âhirle bu teferru'ât ve tafsîlâtı bir sıraya koymaktır."* (s.55)
EDÂ	*"Tasavvurât zihnimizde ahzâr ve tertîp edildikten sonra kağıda nakl ettirilmesi ciheti kalır ki buna da edâ yahut üslup denir."* (s.74)	Îcât ve tertîp edilenleri *"kağıda nakl etmeye yani ifâdeye edâ tesmiye ediyoruz."* (s.98)	—
ÜSLÛP	Üslûp *"bir muharririn, bir hatîbin efkâr ve hissiyâtını teblîğ için mâlik olduğu tarz-ı mahsûs-ı ifâdedir."* (s.75)	Üslûp *"tarz-ı tefekkür, tarz-i tahassüs, tarz-i ifâdedir."* (s.108-109)	*"Üslûp, dimağda husûle gelen efkâr-ı ifâde için her muharririn, her hatîbin mâlik olduğu tarz-ı mahsûs-ı beyândır."* (s.60)
ÜSLÛPTAŞAHSİYET	*"Üslûb-ı beyân, esâsen şahsî bir şeydir. Herkesin tarz-ı tefekkür ve tahassüsü olduğu gibi bir sûret-i ifâdesi de vardır... Bu ma'nâya göre üslûb-ı beyân ayniyle insandır demek doğrudur."* (s.85)	*"Üslûp ayniyle insandır, sözünden şunu istihrâc ederiz ki üslûp şahsî bir şeydir. Buna mâlik olarak doğanlar ilk eserlerinde buldukları meziyâtı sinn-i kemâlde de bulabilirler."* (s.109-110)	*"Edebiyât nasıl şahsî ise üslûp da şahsîdir... Üslûb-ı beyân ayniyle insandır, kâidesi tamâmen doğru olan bir düstûrdur."* (s. 61)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
ESAS İLE ŞEKLİN AYNİYETİ	*"Üslûp, fikirden ayrılamaz. Ruh bir vücûd-ı zî-hayâttan ayrılmadığı gibi şekil ile esâs da gayr-i kâbil-i iftirâktır."* (s. 76-77)	*"Şekilsiz bir fikri ifâde etmek adîm-ül imkândır. Nitekim ruhsuz ve vücutsuz bir mevcûd-ı beşeri tasavvur etmek gayr-ı kâbildir.* (s.120) *"Şekil ve esâs birdir."* (s. 125)	*"Şekil ile esâs arasında sıkı bir münâsebet vardır. Üslup mevzû'a göre tehâlüf eder."* (s. 62-63)
ÜSLÛBUN TAKSİMİ	*"Kudemâ üslûbu, sâde, müzeyyen, âlî nâmlarıyla üçe ayırmışlardır. Kudemânın şu taksîmi efkâr ve hissiyâtın tehâlüfü esâsına müstenît olduğu için tasvîr edilen mevaddın tabi'at ve mâhiyetine muvâfık, tedrîs nokta-i nazarından da münâsiptir."* (s.176)	*"Üslû-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı âlî gibi tasnîfler, taksîmler tamâmıyla yanlıştır."* âmıyla yanlıştır." (s.127)	Üslûbu sâde, müzeyyen, âlî diye üçe taksîm etmek yanlıştır. *"Üslup kendi kendine bir mâhiyeti hâiz olmayıp tamâmen mevzû'a tâbi'dir. Üslûp mevzû'a göre değişir."* (s.64)
ÜSLÛBA AİT BAZI FİKİRLER	*"Üslûpta bulunması iktizâ eden meziyetler:* (s.87)*Meziyât-ı umûmiye:Sıhhat, vuzûh, tabî'iyet, münakkahiyet, îcâz, muvâfakat, asâlet ve mümtâziyet.Meziyât-ı husûsiye:Üslûb-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı âlî, âhenk"*	*"Üslûba ait hasâ'is ve anâsırı, husûsî veya umûmî diye tefrîk etmek keyfî ve gayr-i tabiîdir."* (s.126) "İyi üslûbun sahip olacağı şu üç özellik diğerlerini de muhayyet olmakla beraber üslûbun hasâ'is-i umûmiyesi hakkında bize rehberlik edebilir: Mümtâziyet, îcâz, âhenkGayr-ı tabi'î tasnifler: sıhhat, vuzuh, tabi'iyet, muvâfakat, münakkahıyyet"	*"Üslûbun tâbi olduğu kavâ'it ve şerâ'iti umûmî ve husûsî nâmlarıyla ikiye ayırmak îcâp eder."* (s.66) ***Meziyât-ı umûmiye:****Vuzûh, münakkahiyet, îcâz, muvâfakat, sıhhat, tabî'iyet, asâlet ve mümtâziyet* ***Meziyât-ı husûsiye:*** *Mecazlar, Sanâyi'-i Lafziye, âhenk"*

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
SIHHAT	*"Sıhhat, üslûbun nekâ'is-i şekliyeden berâ'atıdır. Bu nakıseler, lafza, terkîbe, cümleye ait olur."* (s.87)	*"Üslûbun hâricinin yani şeklinin sarf ve nahve ait hatâ'iyat ve nekâ'isten berî olmasıdır."* (s.211)	*"Sıhhat üslûbun nekâ'is-i şekliyeden berâ'ati diye ta'rîf etmek doğru olmasa gerektir. Sıhhat, yazılan yazıda sarf ve nahv kavâ'idine ri'âyetsizlik göstermemek demektir."* (s.102)
VUZÛH	*"Vuzûh, efkâr ve hissiyâtın açık sûrette teblîğidir."* (s.88)	*"Efkâr ve hissiyâtın müphemiyete ve müşevveşiyete düşmeksizin açıkça ifhâm ve teblîğidir."* (s.217)	*"Vuzûh, efkâr ve hissiyâtın anlaşılabilecek bir tarzda ifâde edilmiş olmasıdır."* (s.69)
TABİ'İYET	*"Tabî'ieyet; kelimenin fikre, şeklin esâsa muvâfakat-ı kâmilesindenibârettir." (s.99)*	*"Kelimenin fikre, şeklin esâsa muvâfakat-ı kâmilesinden başka bir şey değildir."* (s.218)	*"Efkâr ve sânihâtı zihinde doğdukları gibi külfetsiz ve tasannu'suz olarak ifâde etmek ve bilhassa mecâzî ma'nâlarla hakîkî ma'nâlar arasındaki münâsebâtın samîmî ve tabi'î olmasına dikkat eylemekten ibârettir."* (s.103-104)
MÜNAKKAHİYET	*"Münakkahiyet, ifâdenin zevâ'idden berâ'atidi, ta'bîr-i diğerle lüzûmu derecede elfâz isti'mâliyle tasvîr-i merâm etmek keyfiyetidir."* (s.118)	*"Münakkahiyet, ifâdenin zevâ'idden berâ'ati ta'bîr-i diğerle lüzûmu derecede elfâz isti'mâliyle tasvîr-i merâm etmek keyfiyetidir."* (s.224)	*"Münakkahiyet, üslûbun zevâ'idden berâ'atidir."* (s.82)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
İCÂZ	*"İcâz, mümkün olduğu kadar az kelimeyle çok ma'nâ ifâde etmektir."* (s.127)	*"İcâz, bir fikri mümkün olduğu kadar az kelime ile ifâde etmek san'atıdır."* (s.153)	*"Bir lüzûm ve fâide-i edebiyeye mebnî sözün pek ziyâde kısaltılmış olmasıdır."* (s.85)
MUVÂFAKAT	*"Muvâfakat, efkâr ve hissiyâtın en uygun kelimeler ta'bîrlerle teblîğidir."* (s.131)	*"Muvâfakat efkâr ve hissiyâtın en uygun kelimelerle ta'bîrlerle ifâdesidir."* (s.220)	*"Elfâzın me'ânî-i maksûdeye tamâmî-i delâletine muvâfakat derler.*(s.92)
ASÂLET	*"Asâlet, üslûbun âdî, hasîs elfâz ve ta'birâttan, bayağı, istikrâh-engiz efkâr ve hayâlâttan berâ'atidir."* (s.130)	—	*"İfâdenin elfâz-ı âdiye ve hasîseden, bilhassa bayağı ve istikrâh-engiz efkâr ve hayâlâttan âzâde olmasına 'asâlet-i beyân' nâmı verilir."* (s.108-109)
MÜMTÂZİYET	*"Üslûb- mümtaz, terâkip ve hayâlâtının yeniliği ile celb-i nazar eden bir tarz-ı mahsûs-ı beyândır."* (s.137-138)	*"Mümtâziyet-i üslûp demek üslûbun âdî ve hasîs elfâz ve ta'birâtla bayağı, istikrah-âver efkâr ve hayâlâttan münezzeh ve müberrâ olması demektir. Buna binâen mümtâziyeti üslûbun en umûmî, en esaslı, en büyük hassası telakki etmek mecbûriyetinde bulunmaktayız."* (s.130)	*"Gerek kelimelerin hüsn-i intihâp ve isti'mâlinden, gerek efkâr ve hayâlâtın rikkat ve nezâketinden, şa'şa'a ve ihtişâmından hâsıl olan bu mertebeye 'mümtâziyet' nâmı verilir."* (s.114)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
ÂHENK	*"Âhenk elfâzın hüsn-i intihâp veimtizâcından, cümel ve ibârenin tenâsüp ve tevâzününden mütevellit bir letâfet-i sâ'mi'a-nevâzdır." (s.108)*	*"Ahenk semâ'a ait zevkin te'mînidir. Ahenk; kelimelerin, cümlelerle ma'nâ-yı musikîsî-âmiz bir sûrette mezc etmek san'atıdır."* (s177)	*"Ahengin en kısa ta'rîfi musikî-i beyândır. Ahenk, cümleleri o sûretle terkîp etmektir ki elfâz ve kelimâtın tasavvut ve müselseli, mevzû ile mütenâsiben, sâmi'âmızı okşasın. İşte ahenk budur."* (s.122)
TEŞBİH	*"Teşbîh, bir yâhut birkaç vasıfta, biri diğerinden etemm olmak şartıyla, iştirâkı olan iki şeyin, yahut iki şey hükmündeki iki heyetin bir maksadı temîn için karşılaştırılmasıdır."* (s.221)	Teşbîh *" Bir veya birkaç vasıfta iştirâki olan iki şey'in – biri diğerinden etemm olmak üzere- veya iki heyetin karşılaştırılmasından ibârettir."* (s.331)	*"Bir yâhut birkaç vasıfta, biri diğerinden etemm olmak şartıyla, iştirâkı olan iki şeyin, yahut iki şey hükmündeki iki heyetin bir maksadı temîn için karşılaştırılmasıdır."* (s.143)
İSTİ'ÂRE	*"İsti'âre; müşâbehet alakasıyla ve kar'ine-i mâni'a ile bir kelimenin ma'nâ-yı mevzû-lehin gayride isti'mâlidir."* (s. 244)	*"İsti'âre; müşâbehet alakasıyla ve kar'ine-i mâni'a ile ma'nâ-yı mevzû-lehin gayride müsta'mel olan lafızdır."* (s.339)	*"İsti'âre; kar'ine-i mâni'a ve müşâbehet alakasıyla bir kelimenin ma'nâ-yı mevzû-lehinin gayrinde isti'mâlidir."* (s. 160)
CİNAS	*"Cinas, ma'nâları bir olmayan iki lafzın telaffuzda yahut kitâbette müşâbehetidir."* (s.343)	*"Cinas: bir lafzın ma'nâları muhtelif olduğu halde telaffuzda veya kitâbette müşâbih olmalarıdır."* (s.356)	*"Ma'nâları aynı olmayan iki lafzın telaffuz veya kitâbette müteşâbih olmasıdır."* (s.216)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
TELMİH	*"Bir hikâye-i meşhûreye, bir hadîs-i şerîfe, bir mesele, bir vâkı'aya, bir şahsa bir şeye işâret etmektir ki..."* (s.338)	*"Telmîh; bir hikâye-i meşhûreye, bir hadîs-i şerîfe, bir mesele, bir vâkı'aya, bir şahsa bir şeye işâret etmektir ki..."* (s.360)	*"Tasrîh etmeksizin bir fikr-i târihîye, bir şahs-ı meşhûra, bir kavl-i ma'rûfa, bir hâdise-i meşhûreye işâret etmektir."* (s.203)
TEVRİYE	*" Tevriye, bir nükteye binâen bir lafzın ma'nâ-yı ba'idin maksût olmasıdır."* (s.335)	*" Tevriye, bir nükteye binâen bir lafzın ma'nâ-yı ba'idi maksût olmasıdır."* (s.364)	—
TENÂSÜP	*"Tenâsüp ma'nâ cihetiyle aralarında münâsebet bulunan elfâzı bir ibârede cem etmektir. Buna mürâ'ât-ı nazîr, telfîk isimleri de verilir."* (s.333)	*"Tenâsüp ma'nâ itibâriyle aralarında münâsip olan elfâzı biraraya cem etmektir. Buna mürâ'ât-ı nazîr, telfîk dahi derler."* (s.365)	*"Ma'nen aralarında birtakım ünâsebât mevcût olan birtakım kelimâtı bir araya toplamaktır."* (s.212)
İHÂM-I TENÂSÜP	*"İhâm-ı tenâsüp, maksût olmayan ma'nâsı itibârıyla bir lafzın diğer bir kelime ile münâsebeti olmaktır."* (s.333)	*"Bir söz içinde kullanılan lafzın mevzû'-ı fikre diğer bir cihetten münâsebet-i ma'neviyesi bulunmak maksût ma'nâsı itibâriyle bir lafzın diğer bir kelime(yle) münâsebeti olmak demektir."* (s.366)	*"Ma'nâ-yı gayr-ı maksûdu itibâriyle bir kelimenin diğer bir kelime ile münâsebeti olmasına derler."* (s.213)
İHÂM-I TEZÂT	*"Bir lafzın maksût olmayan ma'nâsı itibâriyle diğer bir kelime ile tezat teşkîl etmesidir."* (s.335)	*"Bir lafzın maksût olmayan ma'nâ itibâriyle diğer bir kelime ile tezat teşkîl etmesidir."* (s.368)	*"Ma'nâ-yı gayr-ı maksûdu itibâriyle bir kelimenin diğer bir kelime ile tezat olmasına derler."* (s.213)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
İKTİBÂS	*"Söze revnak ve kuvvet vermek fikriyle âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeden bir şey alıp ifâdeye zımm etmektir."* (s.350)	*"İktibas, ta'yîd-i fikr, tezyîn-i kelâm için âyât ve ehâdis-i şerîfeden bazısını âyet ve hadîs olduğunu işâret etmemek şartıyla ahz etmektir."* (s.369)	*"Söze güzellik vermek için âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeyi ibâre arasında nakl etmektir."* (s.219)
TAZMİN	*"Tazmîn, bir şâirin, başkasının bir mısra'ını ya bir beytini yâhut birkaç beytini alıp kendi neşîdesinde zımm etmesidir."* (s.351)	*"Bir şâirin, başkasının bir mısra'ını veya bir beytini, birkaç beytini alıp kendi neşîdesinde zımm etmesidir."* (s.369)	*"Bir şâirin bir mısra veya beytini alıp buna diğer bir mısra, yahut birkaç beyit ilâve etmektir."* (s.219)
SECİ	*"Seci nesirde iki veya daha ziyâde fâsılalar beyninde harf-i revîce tevâfık bulunmaktır."* (s.353)	*"Nesirde, fevâsıl-ı kelâmiyede veya birbirine ma'tûf veya bir lafız ile merbût cümel ve fıkarât sonlarında vâki kelimâtın hurûf ve harekât ve sukunâtça müttehit olmasıdır."* (S.373)	*"Nesre mahsûs bir nev'-i kâfiyedir. Kafiye bahsinde zikrettiğimiz şerâ'iti hâ'iz olan kelimâtın nesirde, cümlelerde, ya yekdiğeriyle mütenâzır mevki'lerde, yahut yekdiğeriyle yan yana bir arada bulunması seci demektir."* (s.220)
LEFF Ü NEŞR	*"Leff ü neşr, birkaç şeyin zikrinden sonra onlara müte'allik şeylerin îrâdıdır."* (s.378)	*"Leff ü neşr, birkaç şeyin zikrinden sonra onlara müte'allik şeylerin îrâdıdır."* (s.378)	*"Birkaç fikrin zikrinden sonra müte'âkıben onlara müte'allik mevaddı zikretmektir." (s.214)*

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
İLTİFÂT	*"İltifât, bir hatîbin, bir muharririn evvelce teveccüh eylediği şahıstan yahut şeyden birden bire dönerek diğer bir şahsa yahut bir şeye tevcîh-i hitâp etmesidir."* (s.274)	*"İltifât, bir muharririn bir hatîbin evvelce hitâp ettiği şahıstan, şeyden dönerek birden bire başka şahsa veya başka şeye tevcîh-i hitâp etmesidir."* (s.379)	*"Bahsedilen şey veya şahıstan dönerek birden bire başka bir şeye veya şahsa tevcîh-i hitâp etmektir."* (s.186)
TEŞHİS VE İNTAK	*"...cemâdâta, emvâta, mücerredâta hayat i'âre etmekle berâber..."* (s.280)	*" ...cemâdâta,hayvânâta hayat vermekle beraber...."* (s.380)	*"Gayr-ı zî-ruh olan bir şeye bir ruh iâde eder; intak ise kendilerine rûh-ı müste'âr verilen cemâdâta söz söyletir."* (s.183)
NİDÂ	*"Büyük bir felâketin te'sîriyle mustarip bir kalpten çıkan feryatlara denir."* (s.283)	*"Büyük bir felâket sebebiyle yeis ve âlâm içinde bulunan bir kalpten sâdır olan feryatlara ıtlâk olunur."* (s.381)	*"Hemen dâimâ ihtirâsât-ı rûhiyenin ifâde-i şiddetidir."* (s.187)
İSTİFHÂM	*" İstifhâm, kalp hiddet ve infi'âl, yeis ve ıstırap, baht ve hayret gibi ihtirâsât-ı şedîdenin taht-ı te'sîrinde bulunduğu vakit irâd edilen es'ile-i müheyyiceye denir."* (s.289)	*" Hiddet ve infi'âl, yeis ve ıstırap, baht ve hayret gibi ihtirâsat-ı şedîdenin taht-ı te'sîrinde kalp bulunduğu zaman irâd edilen es'ile-i müheyyiceye ıtlâk olunur."* (s.383-384)	*"Hiddet, yeis ve infi'âl, baht ve hayret gibi ihtirâsâtın etkisinde kalan ruh bazen etrâfına mütemâdiyen birtakım su'aller îrâd eder."* (s.189)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
MÜBÂLAĞA	*"Mübâlağa bir şeyin vasfını zayıf yahut şiddetce derece'-i kusvâya îsâl için kuvve'-i musavverenin tasvîr-i nevâkıs ve kemâlât husûsundaki mesâî-yi iddi'â'iyesinden mütevellit bir sanattır."* (s.292)	*"Mübâlağa bir şeyin vasfını zayıf veya şiddet nokta'-i nazarından derece'-i kusvâya îsâl için kuvve'-i musavverenin tasvîr-i nevâkıs ve kemâlât husûsundaki mesâîsinden ibarettir."* (s.384)	*"Hakikati daha kat'î ve zengin bir şekilde göstermek için bir dereceye kadar onu tecâvüz etmektir. Buradaki derecenin takdîri zevke ait bir mes'eledir."* (s.190)
TEKRİR	*"Bir ihtirâs-ı şedîdi, bir hiss-i amîki bütün kuvvetiye ifade etmek, bir fikir, bir madde üzerine nazar-ı dikkati celp eylemek için bir kelimeyi birkaç defa zikr etmektir."* (s.385)	*"Bir noktaya nazar-ı dikkati celp etmek, bir ihtirâs-ı şedîdi, bir hiss-i amîki bütün kuvvet ve şiddetiyle göstermek için bir kelimeyi birkaç defa zikr etmektir."* (s.385)	*"İfâdeye kuvvet ve âhenk vermek için bir kelimenin müte'addid defa tekrâr edilmesidir."* (s.207)
TERDİT	*"Terdît, ibâreyi kesmektir; bundan maksat ibârenin nihâyeti hakkında muhâtap yahut kâri'e bir intizâr-ı mütehâlikâne verdikten sonra birden bire fikri teblîğ etmektir."* (s.305)	*"Terdît, ibârenin nihâyeti hakkında kâri veya sâmi'e bir intizâr-ı mütehâlikâne vermek için ibâreyi kesmek, sonra birden bire tebliğ eylemektir."* (s.387)	*"İbâreyi, nihâyetinde kâri'in nazar-ı dikkatini celp edecek sûrette tertip etmektir."* (s.193)
KAT	*"Bir cümleyi keserek başka bir fikre intikâl etmektir."* (s. 307)	*"Bir cümleyi keserek başka bir fikre intikâl etmektir."* (s.387)	*"Bir fikri îzâh için îrâd edilecek tafsîlât birden bire terk edilerek cümle veya silsile'-i tafsîlât yarım bırakılır. İşte buna kat derler."* (s.193)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
RÜCÛ	*"Bir şâirin, bir hatîbin dermiyân ettiği bir fikir ve hayâlin maksadına mutâbık ettiğini hissetmesiyle, o fikir ve hayalden rücû ederek diğer bir fikir ve hayâle intikâl edivermesidir."* (s.309)	*"Bir şâirin, bir hatîbin dermiyân ettiği fikir ve hayâlin maksadına mutâbık ettiğini hisseder etmez, o fikir ve hayalden rücû ederek diğer fikir ve hayâle intikâl etmesidir."* (s.388)	*"Dermiyân edilen bir fikir veya hayâlin maksadı tamâmen ifâde etmediği görülerek bunu bırakılıp başka bir fikir veya hayal intihâp edilmesidir."* (s.194)
TERDİÇ	*"Efkâr ve vakâyi gittikçe tezâyüt veya tenâkıs eden kuvvet ve ehemmiyetlerine göre tertîp etmektir..."* (s.312)	*"Efkâr ve vakâyi gittikçe tezâyüt veya tenâkıs eden derece-i ehemmiyetlerine göre tertîp etmektir."* (s.390)	*"Efkârın, vakâyi ve hâdisâtın, hissiyât ve hayâlâtın derece-i kuvvet veya za'aflarına, mertebe-i letâfetlerine göre ya aşağıdan yukarı, yahut yukardan aşağı doğru tertibinden ibârettir."* (s.197)
TEZAT	*"Birbirine zıt iki fikri bir ibârede karşılaştırmaktır."* (s.310)	*"Birbirine zıt iki fikri bir ibârede karşılaştırmaktır."* (s.391)	*"Birbirine zıt olan iki fikri bir ibârede cem etmektir."* (s.202)
EDEB-İ KELÂM	*"Ma'nâya te'sîr ve kuvvet vermek yâhut ibtizâl ve hassâseti gizlemek gibi bazı kavâ'idi te'mîn için bir fikrin kelime'-ı mahsûsasıyla değil mecâzî bir silsile'-i elfâz ile tasvîr edilmesinden ibârettir."* (s.324)	*"Bir fikirde hassâset ve ibtizâli örtmek ve ma'nâya bir te'sir ve kuvvet vermek için bir fikri kelimât-ı mahsûsasıyla değil elfâz-ı mecâziyesiyle tasvîr etmekten ibârettir."* (s.392)	—

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
TECÂHÜL-İ ÂRİF	*"Bir nükteye mebnî, ma'lûmu gayr-ı ma'lûm siyâkında îrâd eylemektir."* (s.329)	*"Bir nükteye mebnî, ma'lûmu gayr-ı ma'lûm siyâkında îrâd etmeğe tecâhül-i ârif derler."* (s.393)	*"Bir lüzûm-ı edebîye binâen malûm olan bir şeyi bilmez gibi görünmektir."* (s.206)
HÜSN-İ TA'LİL	*"Bir madde için hakîkî olmayarak bir illet der-meyân etmektir"* (s.330)	*"Bir madde için hakîkî olmayarak bir illet der-meyân etmeğe hüsn-i ta'lîl derler"* (s.394)	*"Herhangi bir şey için ciddî ve hakîkî olmayan bir sebep göstermektir."* (s.206)
MECÂZ-I MÜRSEL	*"Mecâz-ı mürsel, ma'nâ-yı mevzû-lehin irâdesine ma'nâ-yı karîne olduğu halde müşâbehetten başka bir münâsebete istinâden bir lafzı ma'nâ-yı mevzû-lehin gayrıda isti'mâl etmektir."* (s.260)	—	*"Bir nevi isti'âredir; bu iki tarz mecaz arasında ise şu fark vardır: isti'ârede ma'nâ-yı hakîkî ile ma'nâ-yı mecâzî arasında bir alaka'-i müşâbehet vardır; mecâz-ı mürselde ise şart bu alâka-i müşâbehetin bulunmamasıdır."* (s.169)
KİNÂYE	*"Kinâye bir lafzın karîne-i ma'nânın vücûduna mebnî ma'nâ-yı lüzûmda isti'mâlidir."* (s.267)	—	*"Kinâye, bir lüzûm-ı edebîye binâen tasrîhi arzu edilmeyen bir fikrin ifâdesini kelâmın seyâk ve sebâkına terk etmektir."* (s.173)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
TA'RİZ	*"Bir ciheti gösterip de diğer ciheti kast etmektir."* (s.268)	—	*"Ta'rîz ise maksûd olan bir ma'nâ-yı kâri'i muhâtaba istihrâc ettirmek için aksini söylemek, ta'bîr-i âhirle bir ciheti gösterip diğer ciheti kast etmektir."* (s.174)
TERDİ	*"Terdî, bir cümle yahut bir mısra'ı teşkîl eden eczânın ikiden ziyâdesi diğer cümle yahut mısra'daki mukâbilleri ile veznen, kafiyenen, müttehid olmasıdır."* (s.356)	—	—
AKS	—	—	*"Evvelce mezkûr olan kelime ve ta'birleri bilâhere şekl-i ma'kûsta tekrâr etmekten ibârettir."* (s.216)
İŞTİKÂK	—	—	*"Bir asıldan iştikâk eden kelimeleri bir araya toplamaktır."* (s.218)

	EDEBİYAT	SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT	YENİ EDEBİYAT
KALB	—	—	*"Harfleri tebdîl-i mahal etmiş müteşâbih kelimelerin bir araya gelmesine derler."* (s.218)
TERSİ	—	—	*"İki parçaya ayrılmış bir cümlede kelimât-ı mütenâzirenin kâfiyedâr olmasıdır."* (s.220-221)
TARİH	—	—	*"Bir vak'â-yı tarihiyenin sene ve nev'ini, herhangi bir mısra'da ebced hesâbıyla birer aded yerine kâ'im olan harflerin delâlet ettiği rakamların mecmuâ ile ifâde etmekten ibârettir."* (s.221)

3. BÖLÜM
GÜNÜMÜZ ALFABESİYLE SANAT-I TAHRÎR VE EDEBİYÂT

SAN'AT-I TAHRÎR VE EDEBİYÂT

MUHARRİRİ

İSTANBUL MEKTEB-İ SULTÂNÎSİ MU'ALLİMLERİNDEN

ŞAHÂBETTİN SÜLEYMAN

MEKTEB-İ İ'DÂDÎYE MAHSÛSTUR

SÂHİP VE NÂŞİRİ

İSTANBUL

"ARAKS" MATBA'ASI

BÂBIÂLİ EBU'S-SU'UD CADDESİNDE

NUMARA:20

1329

(3) SANAT

Sanat Nedir?_ Edebiyât, heykeltırâşî, resim, mi'mârî, mûsikî gibi sanâyi-i nefîsenin bir kısm-ı mühimi olmasına binâen edebiyâtı ta'rîf , kavâid ve nazariyâtını tetkîk ve tahlîl etmezden evvel sanatın ne olduğunu bilmek lâzımedendir.

Eski hikmet-i bedâyi kitâpları, mes'eleyi tefâsil ve teferru'âtiyle tetkîk ve mülâhaza etmeksizin doğrudan doğruya, zaman ve mekânın ahlâk ve i'tiyâdâtına muvâfık bir ta'rîf-i mücmel bulurlar, buna binâen sanata, husûsiyle edebiyâta ait kavâid ve nazariyâtı tasnîf ve tefrîk ederlerdi. Bu, esâsen doğru olmayan bir kâ'ide-i mürekkebe ittihâz etmek, ondan sonra tahlîl ve tefrîk eylemek yani mürekkepten basite doğru ilerlemek demekti. Hâlbuki bundan daha fenâ, daha yanlış bir usûl olamazdı.

Meselâ; mâzîde hikmet-i bedâyi kitâplarında iptidâ hüsnü ta'rîf ediyorlar, sonra *"sanat hüsnün ifâdesidir."* diyorlardı. Sanat hüsnün ifâdesi olmazdı; çünkü hüsn kat'î, sâbit bir şey değildir; zaman ve mekâna, ahlâk ve i'tiyâdâta (4) hatta her şahsın, her mevcûdun keyf-i rûhiyesine, arzû-yı kalbiyesine göre mütebeddil bir şeydir. Benim güzel, pek nefîs bulduğumu bir diğeri pek fenâ, pek çirkin bulabileceği gibi hatta ben bile, bir sene sonra, bugün güzel, nefîs bulduğumu pek çirkin, pek âdî bulabilirim. O halde bu kadar mütebeddil, bu kadar gayr-i sâbit bir şey üzerine hayât-ı beşeriyede mühim bir mevkî işgâl eden âsâr-ı sanatı istinât ettirerek haklarında bir hüküm i'tâ eylemek, beyân-ı fikr etmek kadar gülünç, gülünç olduğu kadar ma'nâsız bir şey olamaz.

Yâhut, eskiler sanat gâye-i ahlâkıyenin ifâdesidir derlerdi. Filhakîka sanatta ahlâk, gâye-i ahlâkî bir meziyet, bir fazîlet, bir büyüklüktür. Bu

sanatın esâsı, aslî olan hüsnünü tezyît ve ikmâl eyler. Fakat bu hiçbir zaman bir ta'rîf, sanat için bir ta'rîf olamaz zîrâ bunu kat'î, sâbit bir ta'rîf olarak kabûl edecek olursak birçok bedâyi-i cedîde ve kadîmeyi, birçok nefâ'is-i âsârı hudûd-ı sanatın hâricine çıkarmak mecbûriyetinde bulunuruz, ki bu bir haksızlıktır. Esâsen ahlâka temâs etmeyen, hatta ahlâkın hâricinde bulunan birçok âsâr-ı nefîse vardır, ki bize bir hiss-i bedi, bir heyecân-ı bedi ihsâs ve ihdâ edebilir. Bâhusûs bu nazariyeyi kabûl ettiğimiz zaman (5) Türk edebiyâtının mâzisine bir hatt-ı adem-i mevcûdiyet çizmek mecbûriyetinde bulunuruz.

Yâhut *"sanat gözle rü'yeti kâbil olmayan şeylerin ifâdesidir"* diyorlardı. Bu öyle bir iddi'âdır, ki sanatı, yalnız bunun ifâdesine me'mûr telakki ettiğimiz andan i'tibâren hâl-i hâzırda hayâtı, muhît-i hâriciyeyi tetkîk ederek vücûda getirilen, hakîkat-i hayâtın şahsiyet-i muharrirle süslenmiş bir kopyasından ibâret bulunan romanları, temâşâları eser-i sanat telakki etmemek mecbûriyetinde kalırız. Bu ise doğru, muhıkk bir şey olamaz. Esâsen bu kâ'ide ve nazariyeye ibtinâ ile eski zamanlarda edebiyâtta *"meslek-i tasavvuf"* denilen bir meslek-i sanat bile vücût bulmuştu.

Demek, ki, şuraya kadar bast ve beyân ettiğimiz mütâla'âttan anlaşıldığı vechle, şahsî, ırkî, mekânî, zamanî birtakım nazariyâtı sanat için bir ta'rîf-i kat'î olarak kabûl etmek kadar bizi şaşırtan, aldatan hiçbir şey yoktur. O halde usûl-ı tahlîli kabûl ile iptidâ buna, sanata dair olan hâdisât ve vakâyi'i, esbâp ve avâmilini tetkîk, hasâ'is-i umûmiyesini ta'yîn ve tefrîk, vesâ'ir mahsûlât-ı fikriye-i beşeriye ile bunlar arasındaki münâsebâtı, tetkîk-i hadd-i faslı izhâr ve irâ'e etmek ve ba'dehu bir ta'rîf-i umûmî kabûl etmek daha doğru, daha kat'îdir.

(6) **Sanat Taklîttir.**_ Hayvânât ve nebâtâtı tasnîf ve tefrîk etmek, bu şu nev'e, şu fasîleye mensûptur diye zikir ve beyân eylemek mümkün olduğu gibi âsâr-ı sanatı, şu'abât-ı sanattan şiir, heykeltırâşî, resim taklît üzerine mü'essestir; mûsikî ile mi'mârîye gelince bunlar münâsebât-ı riyâziyeyi nazar-ı i'tibâre alırlar. Bu son iki şu'be-i sanatı bir tarafa bırakarak üç evvelkileri nazar-ı mütâla'aya alalım.

Meselâ bir ressâm, vücûda getireceği levhanın numûnesini muhakkak hayât-ı hâriciyede taharrî eder, bulur tetkîk eyler, ondan sonra bize tersîm ve tasvîr ile tablo hâlinde tevdî eder. Bir temâşâ-nüvîs eserinin eşhâsını, vak'asını, hatta sözlerini hayât-ı umûmiye-i beşeriyeden iktitâf eyler. Bir heykeltırâş da böyledir, o da izhâr ve irâ'e etmek istediği şeyin modelini, numûnesini hâriçte arar.

Hatta biz bir eser-i temâşâyı seyrettikten sonra *"muharririn şu veya bu şahsı pek fenâ, canlı, zinde değil, yâhut pek hakîkî"* deriz. Bir heykelin karşısında bulunduğumuz zaman *"kolu ve ayağı nispetsiz, biçimsiz: veya benziyor, benzemiyor"* diye beyân-ı mütâla'a ederiz. Tabloları da hakîkî veya gayr-i hakîkî diye taktîr eyleriz. Bütün bunlar bize anlatıyor, ki şiir, resim, heykeltırâşî, (7) sanâyi-i taklîdiyedendir. Buna daha vâzıh bir misâl de getirebiliriz. O da sanatkârlarla hayâtları, hayât-ı husûsiye-i sanatlarıdır. Her sanatkârın tecrübeye, tetkîke, cüst u cû-yı hakâyıka mahsûs bir devresi vardır; bunlar bu esnâda hayâtı durmaksızın, yorulmaksızın tetkîk ve tefahhus ederler. Her gördükleri, her anladıkları üzerinde bir müddet tevakkuf eylerler, muhîtten, hayât-ı umûmiye-i beşeriyeden istihrâç ve iktitâf ettikleriyle kendi şahsiyet-i husûsiyelerinin temâyülâtını birleştirirler, bir fikr-i mahsûs edinirler . Bu onların nazariye-i hayâtiyeleridir. Ve bu nazariye mevlûd-ı tetkîkât, mevlûd-ı sa'y u tefekkürdür. Bütün onların eserlerinde bunun, bu fikrin, bu nazariyenin izine tesâdüf olunur. Demek, ki bütün büyük muharrirler, büyük ressâmlar, büyük heykeltırâşlar iptidâ hayâtı, muhît-i hâriciyeyi tetkîk

ile işe başlıyorlar. İlk dersi hâriçten alıyorlar. Demek ki sanat taklîttir. Bundan, bu devrin mürûrundan sonra sanatkârlar artık tetkîk ve tefahhus ihtiyâcı hissetmezler. İlk zamanlarda istihzâr ettikleriyle eserlerini imlâ etmeye başlarlar. Bu ikinci devredir, ki izmihlâl ve tedennî devresidir. Buna bütün büyük zevâtın hayâtında tesâdüf etmek mümkündür. Meselâ: Fuzûlî iptidâ tecrübelerini icrâ etmiş, hayât hakkında bir fikir edinmiş, hayât ıstırâptır demiş, ve dâimâ âsârında bunu, bu nazariyeyi öne sürmüş, (8) hayâtı ne kadar tebeddül etse, ne kadar iyiliğe tahavvül eylese o yine feryât etmekten, şikâyet eylemekten vazgeçememiştir. Buna binâen bazı eserleri soğuktur. Çünkü tabi'î, hakîkî değildir. Demek ki sanatta hayât dâimâ model ittihâz olunmalıdır, dâimâ önümüzde muhîti, hârici bulundurmalıyız ve binnetîce sanat taklît demektir.

Büyük zevâtın hayât-ı husûsiyelerinde tesâdüf ettiğimiz bu hâdiseye hayât-ı umûmiyede dahi tesâdüf ederiz. Her mekteb-i sanat, her meslek-i sanat iptidâ hayât-ı hâriciyeyi tetkîk ile başlar. En mükemmel, en tabi'î, en hakîkî eserlerini vücûda getirir. Bilâhare bu mesleğin mu'akkipleri hayâtı, hayât-ı umûmiye ve hâriciyeyi tetkîk edecekleri yerde evvelce gelen üstâtların, zevât-ı meşhûrenin âsârını nazar-ı tetkîk ve mütâla'adan geçirirler. Yavaş yavaş âsâr-ı sanat bir tekerrür, bir kopya hâline girer, hatta kopyanın da kopyası olur. Bundan sonra yeni bir şey îcât olunmaz, bir eser-i ibdâ vücûda gelmez. Meselâ Fransa'da 16. Lui zamanında edebiyât vâsıl olabileceği derece-i kemâle vâsıl olmuştu. Üslûpta bir mükemmeliyet, bir sâfiyet, bir doğruluk, bir güzellik vardı. Edebiyât o dereceye geldi, ki bütün kâ'inât, bütün dünyâ bunu (9) fikr-i beşerin en güzel, en bedîî bir ibdâ'ı, bir îcâdı telakki ettiler.

O zamanın üdebâsı bu lisân-ı mükemmeli hâriçten, muhîtten iktitâf etmişlerdi, bir hayât-ı asâlet, bir hayât-ı kibârâne bütün kuvvet ve şiddetiyle hüküm-fermâ oluyordu. Herkeste bir vakâr-ı müfrit, bir asâlet-i hükümdârâne var idi. Herkes iyi söylüyor, herkes zarîf nüktelerle, telhîslerle sanâyi-i bedîîye

ile mâlî sözler sarf ediyorlardı, bütün muharrirler, bir hücûm-ı gayret ile o zamanın üdebâsına ait lisân-ı tahrîri taklîde başladı. Bu Fransa'da bir maraz, bir illet hâline girdi. Günler, seneler geçti, inkılâp başladı, Fransa'nın eski hayât-ı asâleti gitti, bütün muharrirler eskiyi taklîde ta'annüt ediyorlar, hiç yeni bir şey vücûda gelmiyordu. Buna binâen sanat-ı edebiyât da sükût etmişti. Çünkü hayât-ı hâriciye taklît edilmiyor, çünkü tekerrürde, kopyacılıkta devâm olunuyordu.

Târih-i edebiyât-ı Osmâniye'de dahi buna müşâbih bir devre-i edebiyeye tesâdüf ederiz. Edebiyât-ı Osmâniye Bakî'nin vazettiği seng-i intizâm ile, Nef'î'nin Seyyid Sabri'nin ilâve ettikleri müzeyyenât ile kasîdecilikte bulabileceği derece-i kemâli bulmuştu. Esâsen kasîdelerde bir takım e'âzımın hayât-ı muzafferiyâtı yâd ve tezkâr (10) olunuyor, onların memlekete, millete bahşettikleri fahr ve gurûr tetkîk olunuyor, yek-âvâz, yek-âhenk olarak bunlar methediliyordu. Bu gâyet tabi'î idi, zîrâ Osmânlılar Sultân Süleymân kânunuyla bütün hudûd-ı tabi'îye ve gayr-ı tabi'îyeyi geçmişler, binlerce memleketleri çiğnemişler, zabt ve teshîr etmişler, dâimâ dâimâ gâlip olmuşlardı. Pâdişâhlara, fâtihlere bir gurûr, bir i'timât geldiği gibi umûma da, ahâliye de gelmişti, milletin hassâs dehâ-yı marîz olan şâirleri, üdebâsı, tabi'î olarak, bundan daha ziyâde müte'essir bulunuyorlar, daha ziyâde mağrûr oluyorlardı. O zamanda yazılan kasîdelerin rûhu, hissi hayât-ı hâriciyeden iktitâf ve iktisâp olunuyordu. Fakat bilâhare şuarâ ve üdebâ hayât-ı hâriciyeyi unuttular, evvelce gelip geçen şuarânın âsârını kopya ittihâz ettiler, onların terennüm ettiklerini onlar da terennüm ettiler. Biz eski muzafferiyetlerimizi kaybetmiş, hufre-i inkırâza doğru yuvarlanıyorduk, fakat bütün şuarâ yek-âvâz, yek-âhenk olarak asırlarındaki zevâtın meth ü senâsıyla meşgûldüler. Edebiyât o hâle geldi, ki bir şâirin yazdığı bir terkîbi bilâhare hangi terkîbin, serdettiği bir fikri ba'dehu hangi fikrin ta'kîp edeceğini bilmek gâyet kolaydı. Artık edebiyât; ibdâ ve ihtirâ husûslarında zayıflamış, âdetâ sükût etmişti. Çünkü hakîkî değildi. Çünkü hayâta, hayât-ı hâriciyeye (11) dikkat

olunmuyordu. Şu gösterdiğimiz misâllerden anlaşılıyor ki sanat hayât-ı hâriciyenin taklîdidir.

Sanat Aksâmın Yek-diğeriyle Olan Münâsebâtını Ta'yîn Etmektir. Bu hükmü ve karârı verdikten sonra biraz daha düşünmek, biraz daha fi'liyât ve hâdisât dâhilinde gezinmek ihtiyâcını hissediyoruz. Sanat hakîkaten bir taklîd-i tâmdan ibâret midir? Evvelki nazariyemizin, iddi'âmızın hilâfına olarak ma'teessüf hayır: eğer sanat taklîd-i tâmdan ibâret olsaydı, heykeltıraşîyi hudûd-ı sanatın hâricine çıkarmak mecbûriyetinde bulunurduk. Heykeller ser-tâ-pâ i'mâl olundukları rengi muhâfaza ederler, gözleri kirpiksizdir, esâsa bazı cihetlerden mugâyir, muhâliftir daha sonra sanat evvelki ta'rîfimiz gibi, bir taklîd-i tâmdan ibâret bulunsaydı mücrimlerin muhâkemede söyledikleri sözlerin tespît olunduğu zabt varaklarını, hayât-ı hâriciyeyi tamâmıyla irâ'e eden fotoğrafları âsâr-ı sanattan addetmek mecbûriyetinde bulunuruz. Hâlbuki bunlar hiçbir zaman âsâr-ı sanattan addolunmazlar, çünkü mihânikî şeylerdir.

Edebiyâtta da böyledir. Meselâ temâşâ kitâplarında her gün isti'mâl edilen lisândan başka bir lisân kullanmak mecbûriyetindeyiz. Hatta bazen manzûm eserlerde mevki-i temâşâya vaz olunur, ve şiirin temâşâya (12) dâhil olmasıyla daha güzel, daha nefîs bir zevk bizi zabt ve teshîr eder. Ma'mâfîh hayâtta, hayât-ı hakîkiyede hiçbir kimse manzûm konuşmaz, manzûm olarak münâsebâtta bulunmaz. O halde evvelki ta'rîfimizi tashîh etmeliyiz:

Bir maddeyi mümkün olduğu kadar yakından tetkîk ve tahkîk etmeli, ondan sonra kısmen taklît eylemelidir. Buna mukâbil de eşyâ arasındaki ve eşyânın aksâmı arasındaki münâsebâtı, nispetleri bulmalı, eser-i sanatı da ona göre î'mâle başlamalıdır. Meselâ size bir şahsın resmini yapmak için bir parça kağıt, bir de kara kalem veriyorlar. Şüphesizdir ki siz bu kağıt

parçasına o şahsın tekmîl boyunu nakledemezsiniz. Çünkü elinizde tersîm için bulunan sahîfe ona nispetle pek küçüktür. Ve yine modelinizin üzerinde bulunan bütün renkleri gösteremezsiniz, zîrâ size yalnız bir kara kalem verilmiştir. O halde sizden ne istiyorlar?

Sizden istedikleri tasvîr ve tersîm etmek, istenilen maddenin münâsebâtını bulmaktır. İptidâ nispetler: meselâ başa verdiğiniz büyüklüğe göre vücûdun büyüklüğü şu kadar olmak, kolların, bacakların vesâ'ir aksâmın nispetleri de ona göre ta'yîn olunmaktır. Daha sonra sizden göstermek istenilen maddenin eşkâl ve evzâ'ını kağıt üzerine nakletmeyi talep ediyorlar. Buna binâen (13) siz de kolunun, vücûdunun vaziyetinde ne gibi hutût varsa onların müşâbih ve mu'âdillerini kağıt üzerine çizersiniz. Hülâsa olarak aksâm-ı eşyâyı birbirine rabt eden münâsebâtın hey'et-i mecmu'asını kayd ve nakle mecbûrsunuz; yoksa eşyânın maddenin tekmîl-i ahvâl ve hâlât-ı zâhiriyesini değil..

Sanat Eşyânın Vasf-ı Esâsîsini Meydâna Çıkartmaktır._ Sanat hakkındaki ikinci ta'rîfimizle onu mihânikî bir şekilden çıkarmış, bir mes'ele-i zekâ hâline koymuştuk. Fakat bu ikinci ta'rîf de tâm ve mükemmel bir ma'nâyı hâ'iz olamıyor. Yine bize birtakım âsâr-ı sanat bunun da nâkıs bulunduğunu gösteriyor. Birçok sanatkârlar eşyâ, aksâmı arasındaki münâsebâtı, nispetleri bir niyet-i mahsûsa ile, tagyîr ve ta'dîl ediyorlar. Sanatkârın bir maksad-ı mahsûsu vardır, bunu tamâmıyla nazar-firîb bir tarzda göstermek, anlatmak için eşyânın tefâsil ve teferru'âtı arasındaki nispetleri unutur gibi olur. Michelangelo'ın tabloları böyledir. Sanatkâr bu eserleri vücûda getirirken yalnız kendi rûhunu dinlemiş, onu ifhâm ve teblîğ için her maddenin nukât ve evsâf-ı esâsiyesini muhâfaza etmek şartıyla, aksâm arasındaki münâsebâtı tagyîr ve ta'dîl etmiştir. Bu ta'rîfe tamâmıyla nüfûz edebilmek için evsâf-ı esâsiyesinin ne olduğunu tamâmıyla bilmek, anlamak lâzımdır. (14) Vasf-ı esâsî; *"bu öyle bir vasıftır ki evsâf-ı sâ'ire,*

münâsebât-ı sâbitelerini muhâfaza ederek, bundan iştikâk eder" bunu bir misâl ile tavzîh edelim:

"Târih-i tabi'î tasnîfâtında arslanı kendine mahsûs mevki'e vaz'eden vasf-ı esâsî, âkil'ü-l lühûm olmasıdır. Bir menba'dan tereşşuh ediyormuş gibi gerek ma'nevî, gerek cismânî diğer evsâf bütün bu vasıftan münba'is olur.

Evvelâ arslanın dişleri kesebilecek bir tarzda yapılmıştır. Çenesi ezecek, kıracak bir sûrette halk olunmuştur. Bu arslanın etle, diri avlarla ta'ayyüş etmesine, âkil'ü-l lühûm olmasına binâen gâyet tabi'îdir. Bu müthiş iki kıskacı iyice isti'mâl edebilmek için cesîm adalâta ihtiyâç vardır. Bundan başka diğer kerpetenlere, dehşetli pençelere, parmakların üzerinde yürümek için çâlâk bir meşy ü harekete, bir yay gibi onu uzaklara atacak, fırlatacak kuvvetlere, kalçalara; ekseriyâ av geceleri olduğu için gece görebilecek gözlere muhtâçtır. Bundan başka bu husûsa ait olan ma'nevî hasâ'is de arslanda birleşmiştir. Evvelâ arslan bir tabi'at-ı hûn-rîze mâliktir. Taze ete düşkün, sâ'ir gıdâlardan müteneffirdir. Sâniyen müdâfa'a ve hücûm ânında bir kuvve'-i azîme istihsâline hâdim kuvvet (15) ve harâret-i a'sâbın mâliktir, bundan başka arslanda bir hâlet-i beyn-en-nevm ve-l-yakaza; boş zamanlarında keşîf ve mazlum bir atâlet, avdan sonra bir esneme vardır."

Bütün bu serd ve ta'dât ettiğimiz evsâf arslanın vasf-ı esâsîsinin bir netîce-i tabi'îyesi olduğu gibi ondan da münba'is ve müştakktır, evvelce de söylediğimiz gibi arslanın vasf-ı esâsîsi âkil'ü-l lühûm olmasıdır, sanat da bu vasf-ı esâsîyi taharrî eder, bunu bütün vuzûh ve kuvvetiyle izhâr ve irâ'e edebilecek şeyleri alır, tagyîr edenleri redd ve yâhut tashîh ve ikmâl eyler, bulunması lâzım gelip de bulunmayanları arar, getirir, vaz'eder.

Esâsen tabî'atta bu evsâf-ı esâsîye bazı te'sirât ve mevâni-i hâriciyeye binâen tamâmıyla görülemez, onun harekâtına mâni olan birçok hâdisât-ı hâriciye vardır. Sanatın maksat ve gâyesi ise az çok gizli olan vasf-ı esâsîyi görülebilecek, anlaşılacak bir şekle ifrâğ etmektir.

Artık sanatın ta'rîf-i kat'iyesine *"Taine"*e göre yaklaşmış oluyoruz. Şimdiye kadar zikir ve beyân ettiğimiz nazariyâta atf-ı nazar edecek olursak üç merhaleden mürûr ettiğimizi, her merhalede daha ziyâde tekâmül ile ta'rîfe yaklaşmış olduğumuzu hissederiz. İptidâ sanat taklîttir nazariyesini kabûl ettik. (16) Biraz sonra zekâya daha ziyâde küşâyiş verecek bir nazariye taharrîsine mecbûr olduk, sanat taklît değildir, sanat mümkün olduğu kadar taklît ile aksâmın yek-diğeriyle olan münâsebâtını ta'yîn etmektir. Sözlerini sarf ettik. Fakat bazı sanatkârların aksâmı tagyîr ve ta'dîl ettiklerini görür görmez bu nazariye ile de tâm, kat'î aynı zamanda zekâ ve isti'dâda küşâyiş-bahş bir ta'rîf bulamadığımızı anladık. Sanat vasf-ı esâsîyi meydâna çıkartmaktır nazariyesini kabûl ettik. Bununla bir derece daha fikren, rûhen, hissen sanatkârları yükseltmiş olduk.

Sanat Hazz-ı Ma'nevîyi, Heyacân-ı Bedîîyi Te'mîn Etmektir._ Taine'in şuraya kadar nakil ve îzâh ettiğimiz nazariyât ve efkârı da sanatın ta'rîfini tâm ve kat'î bir sûrette ifhâm ve teblîğ edememektedir. Belki gâye ve maksadını îzâh ediyor. Buna daha yeni, daha kat'î bir ta'rîf, bir ta'rîf-i umûmî bulmak mecbûriyetindeyiz. Buna binâen az çok bunun mübâdîsine kadar gidelim, avdet edelim.

Sanat, medeniyetin tuhmlarından, esâslarından biridir, insanın vasf-ı esâsîsi inkıtâ-ı nâ-pezîr bir fa'âliyet-i dimâğiyedir. Bu fa'âliyet-i dimâğiyenin mü'emmini, nâzımı ise *"taharrî-i hüsn"* yani ihtiyâcât-ı ma'neviye ve maddiyenin daha kolay bir sûrette teskîni ve te'mînidir, bu his, bu ihtiyâc-ı

sanâyî'in inkişâf ve terakkisini te'mîn ettiği (17) gibi ihtiyâcât-ı ma'neviyenin mü'emmin ve meskeni olan *"sanat"* ın da inkişâf ve tevessü'nü te'mîn etmiştir.

Esâsen, insan ihtiyâcâtının te'mîn ve teskîni ânında, velev ki bunlar hayâlî, âmâl ve ümîde merbût bulunsun, bir sa'âdet, bir mahzûziyet, bir meserret hisseder. Bunun ma'kûsu bulunan hâlâtta ise bir hüzne, bir kedere, bir havf ve tereddüte düşer. Fakat her iki hâlde de bir heyecân vardır. Bunu birtakım hâricî evzâ ve harekâtla göstermek insanın esâs tabi'atında mevcûttur.

İşte bu heyecân, muntazam evzâ ve harekâtla ifâde olunursa raks husûle gelir, bunun nagamâtla ifâdesi mûsikîyi tevlît eder, kâffîyelerle, vezinlerle beyânı da şiiri vücûda getirir. Bundan başka insan öyle bir mahlûktur, ki birçok şeylerden müte'essir olur, birçoklarıyla mahzûziyet hisseder. İnsan kendi felâketleriyle müte'essir olduğu gibi başkalarının da âlâm ve ıztırâbına da iştirâk eyler. Bunun bir isti'dâd-ı mahsûsu daha vardır ki birçok hayâlî şeyler düşünür, hakîkatten ziyâde sâha-i hayâlâtta mevcûdiyet-i dimâğıyesi daha kolaylıkla, daha huzûr ile gezinir. Buna binâen sanat hâl-i iptidâ'îsinden kurtulmuş, daha süslü, daha rakîk ve nezîh bir hâle girmiştir. Bâ-husûs sanat hâl-i hâzırda insanın (18) insana karşı göstermiş olduğu hürmet ve merhameti gâye olarak kabûl etmiştir. Bugün bütün âsâr-ı sanat bu ciheti, bu noktayı düşünmekle meşgûldür, bütün romanlar, temâşâ kitâpları beşeriyetin kabâih veya fazâ'ilini ta'dât ile tahlîl ve tetkîk ediyorlar, buna binâen sanatın gâyesi beşeriyet, beşeriyetin ârızî veya dâimî ma'âyibât ve hatâyâtı, veya fazâ'il ve meziyâtı demektir. Bundan başka hazz-ı rü'yet ile hazz-ı ma'nevînin mü'emmini olan eşkâl ve hutûtu, elvân ve harekâtı da tetkîk ve tahlîl beşeriyetten mütevellit zevke ilâve etmek lâzımedendir.

Şimdi şu serd ettiğimiz mütâla'âta göre *"sanat, âhenkli sözler, harekât ve evzâ, esvât, hutût ve elvân, eşkâl vâsıtasıyla hâricen bir heyecânın izhâr ve ifâdesidir."* diyebiliriz. Tabi'îdir, ki bu heyecân bizim üzerimizde te'sîr icrâ edecek, haz uyandıracaktır, buna binâen de *"sanat hazz-ı mâ'nevîyi, heyecân-ı bedi'îyi te'mîn etmektir."* der, en son en yeni ta'rîfine kadar gitmiş oluruz.

Sanatta Şahsiyet._ Âsâr-ı sanatı iyice tetkîk ve mütâla'a eden bir şahsa bir edîbin veya sâ'ir sanatkârlardan birinin eserini gösterdiğimiz zaman bize bilâ-tereddüt bu eser falanındır veya şunun şu zamanda vücûda getirdiği levhadır, eser-i temâşâdır diye söyler.

(19) Her eser-i sanat, sâhibinin, sanatkârının hey'et-i umûmiye-i âsârının bir vasf-ı müşterekine mâliktir. Zîrâ her sanatkâr ibdâ ve îcât ettiği eserin rûhuna kendi rûhundan, kendi şahsiyetinden bir şey ilâve etmiştir. Bourget *"Essais de Pychologie Contemporains"* Ahvâl-i Hâzıra-i Rûhiye nâm kitâpta *"herkes kâ'inâtı değil kendi kâ'inâtını; hakîkati değil mizâcının müsâ'it olduğu hakîkati görür, denilebilir ki her eser-i hayâlî, mü'ellifinin bizzât yazdığı tercüme-i hâlidir."* diyor.

Evet bu hakîkat her eser-i sanatta bütün kuvvet ve vuzûhuyla görülür. Bir temâşâ-nüvîsin, hayâtı tarz-ı telakkisine göre, intihâp ettiği eşhâs, vakâyî'in sûret-i cereyânında ta'kîp eylediği usûl, bunların sâdeliği, müşevveşiyeti , üslûbu, eserine verdiği netîceler, hatta isti'mâl ettiği kelimeler, her şey: rûhunun bir mevlûd-ı müştereki, birer ma'kes-i fenâ-nâ-pezîridir. Esâsen her eser-i sanatın makbûl ve mu'teber olabilmesi ancak sanatkârının rûhundan, şahsiyetinden bir şeyin ilâvesiyledir. Vâkıa sanatkârın şahsiyetini unutarak hayât-ı hâriciyeyi taklît etmesi fenâdır, bu öyle olduğu

gibi tamâmıyla şahsiyetiyle meşgûl olarak hârice, kâ'inât-ı hâriciyeye atf-ı lihâze-i ehemmiyet etmemesi de muzırdır. Zîrâ, sanat, az çok taklît demektir.

(20) Yalnız, bu taklît mes'elesinde nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınacak şey hayât-ı hâriciyeyi her şahsın ırsî, i'tiyâdî, ırkî birtakım esbâp ve sevâ'ike binâen başka sûretle görmesidir. Her şahs-ı zî-hayâtın üzerinde mehtâbın husûle getirdiği te'sirât tamâmıyla başkadır. Bazı zevâtı mehtâp zehirler, birçok hâtırât-ı ye'si canlandırır. Rûhlarına siyâhlıklar, elemler döker, bazılarını yalnızca düşündürür. Birçoklarına da bir zevk-i sâkin, bir hazz-ı sâkit bahşeder. Şüphesizdir, ki bu eşhâsın eline kalemi verdiğiniz zaman *"mehtâbı"* hissettikleri, anladıkları tarzda teblîğ ve ihsâs ederler. Bununla şahsiyetlerinden bir şey ilâve etmiş olurlar. Fakat hiçbir zaman kamerin şekil ve vaziyetini teblîğ-i şahsiyet etmek bahânesiyle tebdîl edemezler. Bu misâli daha ziyâde tevsî ve ta'mîm ettiğimiz zaman sâ'ir hâdisât-ı hayâtiyenin de her şahıs üzerinde başka başka te'sîri olduğunu görürüz. Buna binâen her sanatkâr hayâtı anladığı, hissettiği gibi gösterir, sâniyen her sanatkârın intihâb-ı mevzû, intihâb-ı vesait-i teblîğ husûsunda ayrıca bir zevk, bir zevk-i şahsîsi vardır. Biz bu zevkin, bu hissin izlerine, bu şahsın her eserinde tesâdüf ederiz. Mesalâ bir ressâm renkli levhalar vücûda getirmeği, bir (21) diğeri de renksizlerini tersîm etmeği sever. Hatta bu renkleri tevzî ve taksîm edebilmek de bile bir husûsiyete mâliktir.

Hülâsa, âsâr-ı sanat şahsîdir, şahsiyetin sanatta bir mevkî-i mahsûs-ı ihtirâmı vardır. Gayr-i şahsî eserler âdî birer taklîtten başka bir şey değildir. Husûsiyle gayr-i şahsî olarak iddi'â edilen hiçbir eser-i sanat mevcût olamaz. Gayr-i şahsiyet nazariyesi bir iddi'âdan, ma'nâsız bir tevehhümden başka bir sûretle tefsîr edilemez. Hatta sanatı *"bir mizâc arasından görülmüş tabi'attır."* diye ta'rîf edenler var.

Sanatta Mektepler._ Her sanatkârın heyet-i umûmiye-i âsârında bir vasf-ı müşterek bulunduğu ve bu da onun şahsının bir nakş-ı fenâ-nâ-pezîri olduğunu îzâh ve beyân ettik. Acabâ sanatkâr semâdan, yağmur, dolu gibi inmiş bir şahs-ı mücerret midir? Şüphesizdir ki hiçbir şahıs böyle mücerret, münferit bir mâhiyeti hâ'iz olamaz. Öyle bir heyet-i umûmiye vardır ki onun dâhilinde her sanatkârı aramak, taharrî etmek mecbûriyetindeyiz. Bu da, bu heyet-i umûmiyede aynı memlekete aynı zamana ait bir âile-i sanatın, bir mekteb-i sanatın vasf-ı müşterekini muhtevîdir. Binâenaleyh her sanatkâr rûhen, hissen, fikren, bir âile-i sanata mensûp oluyor. Meselâ bizden Râgıp Paşa hikmet-furûşlukta (22) mesel-gûlukta pek ziyâde sît ve şöhreti hâ'iz bir zâttır. Ma'mâfîh doğrudan doğruya, hudâ-yı nâbit olarak bu böyle olmamıştır. Kendinden evvel Nâbî , Sâbit gibi meslek-i hikmet-furûşâneye tâbi sanatkârların, üstâtların âsârı bu şâir hekîmin üzerinde te'sîr bırakmıştır.

Nâbî ile Sâbit de bu mesleği, bu mektebi kendileri îcât etmediler, onlar da bunu hâriçten, Acem edebiyâtından iktitâf eylediler, demek ki her şahsiyet-i münferide, sanatta daha büyük bir vasf-ı müşterek dâhilinde bulunuyor, memleketin, zamanının te'sîrine göre bir âile-i sanata, bir mekteb-i sanata mensûp bulunuyor. Ma'mâfîh yine bu husûsta da şahsiyet büyük bir rol oynamaktadır. Zamanın, mekânın te'sîri gayr-i kâbil-i inkâr olmakla beraber aynı zamanda, aynı memlekette mesâlik, mekâtib-i sanattan birkaç tanesi mevcût olmaktadır. Buna binâen her hünerver, her sanatkâr şahsiyet-i husûsiyesine en ziyâde muvâfık, en ziyâde karîb olan meslek ve mektebi intihâp ile onun usûl ve kavâ'idi dâhilinde tevlîd-i âsâr eder.

Sanat, Muhît, Târih ._ Bir sanatkârın, bir hünerverin âsârı tetkîk ve tahkîk ile taktîr olunacağı zaman yalnız o sanatkârın şahsiyet-i husûsiyesiyle, mensûbu bulunduğu (23) âile-i sanatın ha'iz olduğu vasf-ı müşterek nazar-ı i'tibâre alınmamalıdır. Bir âile-i sanatı sînesinde perveriş-yâb eden bir küll, umûmî bir şey daha vardır, ki o da muhît, hayât-ı umûmiyedir. Bir sanatkârın

hayâtıyla, hayât-ı umûmiye arasında bir karâbet, bir sıhriyet mevcûttur. Hiçbir hünerver, hiçbir sanatkâr münferit, mücerret mevcût olamaz, muhakkak bir âile-i sanatın tâbi'i, şâkirdi, vârisidir. Hiçbir meslek-i sanatta bizâtihi kâ'im olarak vücût bulamaz. Muhakkak hayât-ı umûmiyenin mevlûdudur. Her devrin hayât-ı hâriciyesine göre bir hayât-ı sanat vücûda gelmiştir. Zîrâ ahâliden daha ziyâde hassâs, daha ziyâde müte'essir olan sanatkârlar, hünerverler, şüphesizdir, ki cereyân eden vak'âyı ve hâdisâtın te'sirâtını, tahassüsâtını zabt eylemişler ve sonra nakletmişlerdir.

Sanat, zamanının âdât ve ahlâkına, hissiyât ve efkârına tâbi olarak yaşar, bunların tekâmülâtıyla o da tekâmül eder, ve bunların sükûtuyla o da sükût ile yeni teşekkül eden tarz-ı tefekkürün, tarz-ı tahassüsün, hülâsa şekl-i cemiyetin mu'akkibi, peyrevi olmaya başlar. Bize yaşadığı zamanın aşk, sa'âdet, felâket, i'tikât gibi menafi-i umûmiye-i beşeriyeye ait nazariyât ve efkârını nakl eyler, biz eski âsârı mütâla'a veya temâşâ ettiğimiz zaman hünerverlerinin rûhunu, fikrini duyuyor, hissediyor gibi oluruz. Hatta onlarla rûhen, hissen (24) konuşuruz, onlar eserleriyle bize bir şeyler söylerler. Fakat bütün bu hâricî müşâfehelerin mükâlemât-ı fikriye ve hissiyenin altında gizli gizli söyleyen bir rûh, bir ses vardır, ki o da âsâr-ı sanatın vücûda geldiği zamana ait hâlet-i rûhiye-i umûmiyedir; o zamanın âdât ve ahlâkı, hissiyât ve efkârıdır. Buna binâen sanatın târih ile münâsebeti vardır. Zîrâ her eser-i sanatta tevellüt ettiği muhîte ait bir şey bulunur.

Netîce bir sanatkârı, bir mekteb-i sanatı iyice anlayabilmek için mevcût olduğu zamanın hâlet-i umûmiye-i rûhiyesiyle efkâr ve i'tiyâdâtını nazar-ı dikkate almak lâzımedendir. Âsâr-ı sanatın, târihe mu'âvenet ve münâsebeti olduğu gibi târihin de âsâr-ı sanatı iyice anlayabilmek husûsunda büyük bir hizmet ve mu'âveneti vardır.

Sanatın Fâidesi._ Âsâr-ı sanatın, fâide ve gâyesi husûsunda şimdiye kadar birçok mücâdelât-ı bî-fâide, birçok münâkaşât-ı beyhûde cereyân etmiştir. Sanatı, bir maksat-ı fâidevîye hâdim telakki eyleyenler, tasfiye-i ahlâka, tehzîb-i hissiyâta vesîle, vâsıta olarak kabûl edenler bulunduğu gibi ahlâkı, tabi'atı nâkıs veya tekmîl tecsîm ve tersîm, taklît ve teblîğ iddi'âlarına istinâdla bozduğunu söyleyenler de olmuştur.

(25) Filhakîka sanatın gâyesi son zamanlara kadar tamâmıyla vuzûhla ta'yîn edememişti. Her şahıs veya her zaman, mekânî, ırsî, i'tiyâdî veya ârız birtakım esbâb-ı husûsiyeye binâen sanatın maksat ve gâyesini değiştiriyordu, hatta bir nesilden diğer nesle kadar tamâmıyla başka bir iddi'â, başka bir nazariye ile sanat arz-ı endâm ediyordu. Fakat bugün bu mes'eleye tamâmıyla halledilmiş nazarıyla bakabiliriz. Sanatın bugün gâye ve maksadı tevlîd-i heyecân, tevlîd-i heyecân-ı bedi'îdir. Sanat yalnız zevk-i umûmiyeyi nazar-ı i'tibâre alır, onu fâci'alarıyla, dıhk- âver eserleriyle, şiirinin âheng-i raksânıyla nesrinin şiir ve letâfetiyle ihtirâza getirmeyi düşünür. Ve fâidesi de budur. İnsan kendini hemcinsine, muhîtine, muhîtindeki emrâz ve mesâibe karşı müdâfa'a etmek mecbûriyetindedir. Bunun için kânunlar vaz, askerler tanzîm ve tertîp, silâhlar îcât ve ihtirâ, meskenler inşâ ve i'mâl etmiş, sanâyi ve ticârette terakki eylemiştir. Bunları yapmakla insan, hayvânât-ı sâ'ireden iyi yaşamağa başlamış, fakat hiçbir zaman onların fevkine çıkamamıştır. İnsanın vasf-ı esâsîsi sükûn bilmez bir fa'âliyet-i dimâğiyedir demiştik. İşte bunun vâsıtasıyla esrâr-ı hayâtiyeye, esbâp ve avâmil-i kâ'inâta nüfûz etmeğe çalışmış, ve iki tarîk üzerinde yürümüştür. Bunlardan biri ulûm ve fünûndur ki bundan hisse- (26) yâb ve mütezevvik olanlar bir kısım kalîlden ibârettir. Hâdisât ve bedâyi-i hayâtiyeyi tetkîk ve ta'mîk etmeksizin yalnız gören, hatta biraz süsleyerek ikmâl ve ıslâh ederek gören ikinci bir tarîk de sanattır, sanat bize hayâtı gösteriyor. Bununla biz de heyecânlar tevlît ediyor, esbâp ve avâmili budur demiyor, hatta şekl-i hâriciyesinden fazla bir süs ile de ibrâz ve irâ'e ediyor, nazarlarımızı, zevkimizi, hissimizi nuşîn, hammâlî,

heyecânlarla okşuyor. Bundan daha büyük bir fâide tasavvur etmek hudûd-ı sanatı sâ'ir ulûm ve fünûnun hudûduyla karıştırmak demektir.

Sanatın maksat ve gâyesi zevk-i bedi'îyi, heyecân-ı bedi'îyi verebilmektir. Fâidesi de bunun eşhâs üzerinde vukû'u ve tahaddüsüdür ve bu zevklerin en tehlikesizi, en asîli, en necîbidir.

Edebiyât ._ Sanâyi-i nefîsenin bir kısm-ı mühimmidir. Şimdiye kadar bunun hakkında tâm, kat'î bir ta'rîf bulunamamıştır. Elde bulunan ta'rîflere göre biri âsâr-ı edebiyeye, diğeri kavâid-i edebiyeye şâmil olmak üzere edebiyâtın iki ta'rîfi vardır.

Üstâd-ı muhterem Ekrem Beyefendi edebiyâtı şu sûretle ta'rîf ediyor: *"Pek vâsi yani umûmî bir nazarla bakılırsa 'edebiyât' ta'rîfi mahsûlât-ı efkârın kâffesine şâmil tutulmak iktizâ eder. Çünkü her nev mahsûlât-ı fikriyeyi zâbıta ve râbıta tahtına alacak (27) şey fenn-i kitâbettir."* Bu halde fenn-i kitâbet dahi asl-el-usûl-i edebiyât i'tibâr olunmuş olur ve buna ta'alluk eden her şey bittabi edebiyâttan ma'dûd bulunur. Hâlbuki edebiyâtı en ziyâde zevk ve his ve hayâlden mütevellit ve redd ü kabûlü yine en çok bunlara ait bir sanat-ı nâzike olmak üzere telakki ve haysiyet ve meziyetini o sûretle taktîr eylenen erbâb-ı tetkîk bunun ta'rîfinde *"en meşhûr erbâb-ı kalemin en müntehâb en makbûl eserlerinden istinbât ve ahz olunan usûl ve emsâlin ma'rifetidir"* derler.

Filhakîka bu ta'rîfin kısm-ı evveline göre kavâid-i kitâbete, kavâid-i sarf ve nahve muvâfık olarak yazılmış en âdî şeyleri meselâ tiyatro i'lânlarını, esnâf tezkirelerini, tevkîf müzekkerelerini sâha-i edebiyâta ithâl etmek mecbûriyetinde kalırız. Hâlbuki bunlar hiç bir vakit edebiyâttan ma'dûd olamazlar.

İkinci kısmına gelince bu da doğrudan doğruya kavâid-i edebiyeyi şâmil olan edebiyât kitâplarının ta'rîfinden başka bir şey değildir. Hâlbuki edebiyâtın bi-nefsihî ta'rîfi nedir? Biz bunu anlamak mecbûriyetindeyiz.

Sanat nazariyâtını serd ettiğimiz zamanlarda *"sanat bir heyecân-ı bedîî, bir hazz-ı bedîî te'mîn edebilmektir."* diye ta'rîf etmiştik. Bu ta'rîfi yine esâs olmak üzere vasf-ı esâsî, taklît mes'eleleri (28) hakkındaki mütâla'âtı da mu'âvin olarak kabûl ile edebiyât hakkında son ve yeni bir ta'rîf vücûda getirebiliriz.

Evvelce de beyân ettiğimiz gibi insanın insana hülâsa hayâta karşı bir hiss-i tecessüsü, bir zevk-i tetkîki vardır. İnsan hemcinsinin felâketiyle müte'essir, sa'âdetiyle mesrûr ve bahtiyâr olur. Ebnâ-yı cinsinin fezâ'il ve fezâyihi onu pek ziyâde işgâl eder. İnsan hassâs bir mahlûktur. Sâniyen insanın keskin, nâfiz bir fa'âliyet-i dimâğiyesi vardır. Sâha-i hakîkatte yürüyebildiği, tetkîkât ve tahkîkât icrâ edebileceği gibi semâ-yı hayâle de yükselir. Hakîkatle hayâli te'lîf ile binlerce mevhûm, meçhûl şeyler îcât ve ibdâ eder. Hatta bu cihette daha ziyâde muvaffak olur. Binnetîce insan hassâs olduğu kadar da hayâlî yâhut muhayyile sâhibi bir mahlûktur.

Şimdi elimizde bulunan bütün bu ma'lûmları toplayarak meçhûl olan edebiyâtı bulalım:

Edebiyât, kelimât, elfâz ve ma'ânî oyunlarıyla, hassâsiyet ve muhayyilenin de mu'âvenetiyle hayât-ı hâriciyeden bir şeyi, vasf-ı esâsiyesini gösterecek sûrette taklît ve aksâmı arasındaki münâsebâtı ta'yîn ederek bir hazz-ı bedîî, bir heyecân-ı bedîî verebilmektir. Şu ta'rîfle edebiyâtın bi-nefsihî neden ibâret olduğunu anlayabiliyoruz. (29) Edebiyât, hutût ile, esvât ile, harekât ile, iştigâl etmiyor. Bunları, resme, mûsikîye, raksa, heykeltırâşîye,

mi'mârîye terk ediyor. Onun vesâ'it-i icrâ'iyesi kelimeler, lafızlar, ma'nâlardır. Sâniyen muhayyile, hassâsiyet gibi iki mühim unsur-ı sanata mâlik olarak kitâbet nev'inden olan, ekseriyâ mahdût, kat'î, kavâid-i sarf ve nahve muvâfık, ma'mâfîh hayâlden, hassâsiyetten ârî birtakım evrâk ve mu'âmelât-ı resmiye ve âdiyeyi hudûdunun hâricine çıkarıyor. Sâlisen hayât-ı hâriciyeyi kâ'inât-ı hâriciyeyi tetkîk ve tahkîk ile az çok taklît, eşyânın aksâmı arasındaki münâsebâtı irâ'e sûretleriyle tecsîm ve tasvîr etmek istediği şeyin vasf-ı esâsîsini meydâna çıkarıyor ve bunlarla kâri'leri üzerinde bir heyecân-ı bedîî te'mîn etmeyi düşünüyor. Maksat ve gâyesi de bu heyecânı istihsâl edecek esbâp ve mü'esserâtın tetkîk-i tahkîkinden ve yalnız bunu mülâhaza ve tefekkürden ibârettir.

Filhakîka birçok kimseler edebiyâtı tamâmıyla başka sûretle düşünerek tehzîp ve terbiye-i ahlâkı, maksat ve gâyesi olarak kabûl etmişlerdir. Edebiyât, ahlâkî mevzûlarla tehzîb-i ahlâka hizmet edebilir, bu onun ayrıca bir fazîleti, bir meziyetidir. Fakat hiçbir zaman onun maksat ve gâyesi değildir. İntihâp olunan mevzûlar, ne olur ise olsun, ancak heyecân-ı bedîî, zevk ve hazz-ı bedîî te'mîn etmek için birer vâsıta makâmında kullanılmışlardır. Buna binâen ahlâk-ı beşer, fazâ'il-i beşer edebiyât(30) için tükenmez, nâ-mütenâhî bir hazîne-i vesâ'it, bir vâsıta-i ihsâs-ı heyecândır. Nitekim ahlâkın da maksat ve gâyesi edebiyât olmamakla beraber ifâde-i merâm için edebiyâta ve bütün sanâyi'e muhtâç olmaktadır. Bu iki şey birbirleri için birer sebep, birer vâsıta olabilirler, fakat hiçbir zaman birbirinin maksat ve gâyesi olamazlar, ma'mâfîh ahlâkî yazılan bir eser-i sanatla, ahlâkı nazar-ı i'tibâre almaksızın vücûda getirilen bir eser-i sanat aynı kıymet-i bedi'îyi, aynı derece-i heyecânı muhtevî bulunursa fazla bir meziyeti, bir meziyet-i mühimmeyi hâ'iz bulunmasına binâen ahlâkî olan diğerine tercîh olunur. Bundan başka ahlâk da kavâ'it ve nizâmâtını elinde bir kuvve'-i icrâ'iye, bir kuvve'-i cebriye bulunmamasına binâen ancak vesâ'it-i sanata iltica ve dehâletle tatbîk edebilir.

Edebiyâtın Târihi ._ Âsâr-ı kadîmeye doğru yürüdüğümüz zaman ihtimâlâta yakın farziyât ile edebiyâtın mübadîsini ta'yîn edebiliriz. Edebiyât ile raks şüphesiz resme takaddüm etmiştir. Vakı'a beşer âlât ve edevât-ı tedâfü'iyye ve tecâvüziyyesini hâzırladığı târihten i'tibâren bir sanat-ı mahsûsa mâlik bulunuyordu. Ma'mâfîh bunlardan daha evvel lisân-ı şiire mâlik olmuştur. Eski akvâmın metrukâtı nazar-ı tetkîke vaz olunduğu zaman birtakım dînî ilahilere, du'âlara (31) tesâdüf olunmaktadır ki bunlar fıtrî, gayr-i vicdânî bir sûrette vücût bulmuştur. Beşeriyet, iptidâ-yı zuhûrunda, hâdisât-ı tabi'iyeyi bed-hâh yâhut hayır-hâh birer kuvvet veya kudret-i müstakile tarzında tasavvur ediyordu. Onun için rüzgâr, yağmur, arz, ziyâ, güneş, kamer, harâret, gece, bulut, şafak, ateş, her şey hatta ilahiler bile birer kuvvet, birer irâde-i müstakile birer ma'bûd idi. O bunların karşısında bir havf ve heyecâna uğruyor, bu kuvvetlerin nazar-ı merhametini cezb etmek için ilahîler, münâcâtlar okuyordu. Kuvve'-i muhayyilesinin te'sîriyle bütün bu hâdisât-ı tabi'iyeye şekl-i beşerîye müşâbih ve mu'âdil bir şekil ve vücût ve evsâf-ı beşere muvâfık tabâyi ve hasâ'il veriyordu. Bunların karşılarında serd ve tertîl olunan du'âlara gelince bunlar rûh-ı beşerden kendi kendine sudûr ediyor, hiçbir endîşe-i taharrîye, hiç bir sa'y ve gayrete uğramıyordu. Bunlar doğrudan doğruya hissolunan heyecânın ifâdesinden başka bir şey değildi. Şekl-i beşerîde tasavvur olunan ma'bûdlar bilâhare tebdîl-i mâhiyet ile birtakım hikâyât-ı garîbe, masallar şekline girdi. Beşer bunlardan birtakım kahramanâne mevzûlar bulmaya başladı. Bunlar nesilden nesile intikâl ederek âsâr-ı kadîmenin büyük devirlerini husûle getirdi.

Bütün bu mahsûlât-ı fikriye-i kadîme bize mâzîdeki akvâmın (32) rûh ve tabi'atını ihtisâsât ve tahassüsâtını bugün gösteriyor. Bu sanat gayr-i şahsî yani husûsî bir şâirin sanatı değildi. Bu umûmî, müşterek hissiyâtın ifâdesi ma'mâfîh umûmî bir şiir, bir sanattı.

Son zamanlarda bu iptidâ'î, umûmî sanat yerine şahsiyet-i sanatkârı müfît , sa'y ve endîşe-i muvaffakiyeti mütefekkir bir sanat kâ'im oldu. Sanat umûmî bir şey olmaktan kurtulmuş, şahsî bir mevcûdiyet kesb etmiştir.

Eski zamanların gayr-i vicdânî, tabi'î, fıtrî sanatı yerine birtakım kavâ'ide, nizâmât-ı ma'lûmeye tâbi, vicdânî, haberdâr bir sanat ka'im olmuş. Hatta sanat bir taklîd-i mükerrer hâline bile zaman zaman girmiş, hakîkatin ziyâlarıyla tekrâr mevcûdiyet-i müstakilesini muhâfaza etmiştir.

Bugün edebiyât, yalnız sâha-i rûhiyeyi, hayâtı kazıyor, karıştırıyor. Artık sanat hayât için, hayât-ı hakîkiye içindir. Temâşâ, roman, âsâr-ı şiiriye bütün edebiyât bize bu cereyânı, bu meyelânı gösteriyor. Sanat-ı edebiyât ve bütün sanat bugün yeni bir gâyeye doğru yükseliyor: hayât, hayât-ı hakîkiyenin tetkîki, bütün şâirler kendi rûhlarını, kendi hislerini tahlîl ediyor, romancılar beşeriyetin âlâm ve felâketini, fezâ'il ve fezâyihini kalemlerinin ucuyla gösteriyor, (33) hayâtı idâre eden kavânini ve esbâbı tahlîl ile arz eyliyor. Temâşâ-nüvîsler de aynı meyelân ve hisse tâbi bize hayâtın muhtelif köşelerini, muhtelif cihetlerini izhâr ve irâ'e ediyor.

Demek ki sanatın târihi nazar-ı mütâla'aya alındığı zaman iptidâ fıtrî, gayr-i vicdânî, iptidâ'î, umûmî, müşterek bir sanat tevellüt ediyor. Badehu bu şahsî, kavâid ve nizâmâta tâbi bulunuyor, umûmiyet unutuluyor, sanat için sanat nazariyesi kabûl ediliyor. En son zamanlarda da sanat hayât içindir fikri terakki etmeye, kuvvetlenmeye başlıyor.

Şiir, Şâir._ Şiiri, umûmî bir ta'rîfle göstermek istediğimiz zaman, mevcûdiyetleri ibdâ'ât ve ihtirâ'ât-ı sanatkarâneyi teşkîl eden kabiliyât-ı tabî'iyenin heyet-i mecmu'asıdır diye ta'rîf ederiz. Şiir hassâsiyetin husûsî bir te'sîriyle muhayyilenin nim-ihtiyârî ve nim-vicdânî bir sayıklamaya ma'rûz

kılan bazı ibdâ'âtından ibârettir. Muhayyiledeki bu sayıklamalar hakîkati ve esâsı nihâyetsiz, süslü büyüklüklerle yükseltir, şâir ancak muhayyilesinin te'sîriyle eşyâ ve mevcûdâta bir hayât, bir kuvvet verebilir. Birkaç şâirin huzûruna vaz olunan bir şey onların (34) kâbiliyet-i te'siriyesiyle muhayyilesinin kuvvetine göre muhtelif şekil ve litâfında meydâna çıkar. Hâssa-i şâiriyet, bazı meziyât ve nevâkısın imtizâcından mütevellit bir şeydir ki herkesin zekâ ve mizâcına göre tebeddül eder. Hayâtta, aptâllardan başka, herkes az çok şâirdir. Zîrâ, heyecân-ı şâiriyet, devâmlı veya devâmsız bir sûrette zekânın teheyyüç ile seviye-i mu'tâdesinin fevkine çıkmasından ibârettir. Buna binâen her müte'essir ve müteheyyiç olan kimseler heyecân ve te'essürleri devâm ettiği, dimâğlarına birçok fikirler, birçok hisler, birçok hayâller hücûm eylediği zamanlarda şâirdirler. Bu teheyyüç ve te'essür ne kadar şedît bulunur, ne kadar îkâzı kolay olursa o kadar inkişâf etmiş olur.

Fakat yalnız bizim hissettiğimiz heyecân kâfî değildir, bu heyecânları başkasına nakil ve îsâl edebilmek sûretiyle ancak şâir olabiliriz. Ma'mâfîh şâir olabilmek için de birtakım meziyât ve şerâ'it-i husûsiyeye mâlik olmaklığımız mecbûrîdir.

Bu şartlardan birincisi hâricen izhâr etmek mecbûriyetine ma'rûz kalacak kadar müteheyyiç olmaktır. Sâniyen bu heyecânı tamâmıyla, vuzûhla hissetmeliyiz, ki bilâhare tanılabilecek sûrette ifâde ve ihsâs edebilelim. Sâlisen hâl-i heyecânda bulunduğumuz zaman biz bunu birtakım işârât ve esvât ile ifâde ve izhâr ederiz. Ne kadar şahsiyetimizi, (35) heyecânâtımızı tahlîl edecek bir meziyet, bir isti'dâda mâlik bulunursak te'essürât ve heyecânâtımızın ân-ı zuhûrunda onu edebî bir sûrette ifâde ve îzâh etmeyi kat'iyyen düşünmeyiz.

Binâenaleyh bu te'essürât ve teheyyücâtımızı bilâhare ifâde etmek mecbûriyetinde bulunuruz. Buna binâen şâir bulunan kimseler hâfızasında bu heyecân ve te'essürün ânât ve elvânını da muhâfaza edebilecek bir meziyete mâlik olmalıdır. Bundan da güç ve müşkil bir şey yoktur.

Demek ki bir eser, bir şiir iptidâ kâfî derecede hissolunmalı, sâniyen vuzûhla ifâde edilmeli, sâlisen sâmi'in veya kâri'ine hissolunan şeyi nakil ve îsâl edebilmelidir.

Fakat bir şiirin his veya ta'kîp edilmesi için yalnız bu kâfî değildir. Hâl-i hâzırda şiiri semâlardan, müphemiyetlerden kopan bir ilhâm diye kabûl edemeyeceğimiz gibi, bizim de bir şiirden aldığımız zevki şâirin bize naklettiği ilhâm diye farz edemeyiz.

Muhakkak sûrette bizim fa'âliyet-i dimâğıyemize bir hisse, bir hisse-i sa'y tefrîk edilmelidir. Tabi'atta öyle şeyler, meselâ bir suyun akması, bir yıldızın görünüşü, gayr-i kâbil-i vusûl tepeler, harâbeler ve sâ'ire, ve sâ'ire vardır ki bütün bunlar bizde bir his, bir zevk, bir mahzûziyet tevellüt ederler. Çünkü bunlar bizim fa'âliyet-i dimâğıyemizde müphemiyetlerine, nâ-tamâm olmalarına binâen, birçok düşünceler (36) tefekkürler bırakırlar, meselâ gâyet siyâh olan bir renk bizim için gayr-i kâbil-i tahammüldür, fevkalâde ziyâ, beyâzlık da bize bir şey tevdî edemez, fakat nim-zulmet bizde bir hiss-i bedîî, bir heyecân-ı rakîk tevlît eder, çünkü biz eşyâyı o zaman, rûhumuzun istediği gibi, ta'yîn ve tevzî edebiliriz. İsti'ârât, teşbîhâtın da şiirdeki meziyeti şâirin şahsiyeti arasında, bizim de şahsiyetimize bir mevki-i fa'âliyet bırakmasındadır. Binâenaleyh bir eser-i edebî müphem olduğu zaman bizim nazar-ı dikkatimizi kat'iyen celp edemez. Tamâmıyla vâzıh, her nokta üzerinde mütevakkıf, her şeyi, her dakîkayı, her hattı unutmamaya sâ'î bulunursa bizi yorar, sıkar, çünkü bize bulacak, düşündürecek hiçbir şey

bırakmıyor demektir. Esâsen her şeyi teferru'ât ve tafsîlâtla düşünmek, hall ve tetkîk etmek, îzâh ve beyân eylemek şâirin değil, filozofun vazîfesidir. Buna binâen şiirlerde bir nim-müphemiyetle bir nim-vuzûh bulunmalı, kâri'e ve sâmi'e düşünecek, halledecek bir şey kalmalıdır. Ma'mâfîh şunu da unutmamalıdır, ki şâirin şahsiyetinden mu'arrâ bir eser-i edebî bizde hiçbir zevk te'mîn edemez: hakîkatin doğrudan doğruya tam taklîdi ekseriyâ mahzûziyet bahş olacak yerde elem bahş olur. Esâsen yerlerde yatan bir maktûlün seyr ve temâşâsı bizi azâba, havf ve endîşeye düşürür. Hâlbuki aynı şeyin (37) bir ressâm tarafından tersîm ve tecsîmi veya bir edîp tarafından tahrîr ve îzâhı bizde aynı hisleri husûle getirmediği gibi bilakis bir de zevk-i bedîî bahş eder. Çünkü şâirle ressâm bunlarda şahsiyetinden, mevcûdiyetinden bir şeyler ilâve etmiştir. Biz âsâr-ı sanatla hayat arasında dâimâ üçüncü bir şahsın mevcûdiyetini, rûhunu hissetmeye muhtâcız.

Nazım ve Nesir._ Edebiyât şeklen iki kısma ayrılır. Bunlardan birine nazım derler, ki vezin ve kâfîye ile mukayyettir. Diğerine de nesir derler ki bu gibi takyidâttan ârîdir. Nazım ile nesir arasındaki fark esâsen bundan ibârettir. Bunların birini ekseriyâ kaydıyla bile olsun sâdırât-ı kalbiye ve sünûhât-ı hayâliyenin, diğerini de mahsûlât-ı akliye ve fikriyenin vâsıta-i teblîği, lisânı diye kabûl edemeyiz. Esâsen şiiri ta'rîf ettiğimiz zaman muhayyile ile hassâsiyetin teheyyücâtının imtizâcından mütevellittir demiştik. Buna binâen birçok âsâr-ı mensûre vardır ki sâdırât-ı kalbiye yani hassâsiyet ile sânihât-ı hayâliye ve muhayyilenin te'sîr ve mu'âvenetiyle vücût bulmuş, bizde de tevlît-i teheyyücât-ı bedîîyeye sebebiyet vermiştir. Yine öyle âsâr-ı manzûme vardır ki bizde bu heyecân-ı bedîîyi tevlît edemezler, muhayyile ile hassâsiyetin mahsûlü değildirler. Yalnız meziyetleri (38) mukaffâ ve mevzûn olmalarındadır. Demek, ki bu sûretle nazım ile nesri birbirinden tefrîk etmek itibârîdir, doğru değildir. Yalnız bunlardan birinin diğerine nispetle tevlît-i mahzûziyet husûsunda bir fark ve temyizi vardır. Nazım nesrin kabûl edemeyeceği birtakım isti'ârât ve teşbîhâtı, mübâlağaları, hîleleri kabûl eder. Bütün akvâmda bu böyledir. Bundan başka nazmın kâfiye ve vezinden

mütevellit bir âheng-i mûsikî-âmizi vardır, ki bu da bir meziyet-i mahsûsadır. Fakat bütün bu meziyetlerine mukâbil bir de mahzûra mâliktir. O da vezin ve kâfiye ile mahdût ve mukayyet olmasıdır. Ma'mâfîh nazım da nesir de bazen şiirin hudûdu dâhilinde bulunurlar. Bazen bulunmazlar. Nazım mahsûlât-ı fenniye ve fikriyeyi ifâdeye vâsıta olduğu zaman şiirin hudûdundan çıkmış, yeni bir hudût dâhilinde bir mu'âvin, bir vâsıta olmuş demektir. Esâsen şiir ile târih, felsefe arasındaki fark da birisinin evvelce de söylediğimiz gibi hayât-ı hâriciyeyi, fi'iliyât, hâdisâtı arîz ve amîk, bütün tafsîlât ve tefferu'âtıyla nazar-ı i'tibâre alarak o sûretle izhâr ve ifâde etmesinde, diğerinin ise bir nim-mûphemiyet içinde, muharririn şahsiyet-i husûsiyesinden de bir şeyler alarak, hatta vak'ayı bile tagyîr ederek teblîğ ve ihsâs eylemesindedir.

(39) Bu nesir ile nazım arasındaki farkı değil şiirle felsefe veya târih arasındaki farkı beyân ve ta'yîn eder. Hâlbuki bazı zevâtın dâsitân ile târihi tefrîk ederek birine nazım, diğerine de nesri vâsıta-i teblîğ göstermesi, bu sûretle nazım ile nesir arasında bir fark görmesi doğru değildir.

Şiirin Ehemmiyeti._ Şiir, şerâ'it-i tabi'îye ve esâsiyesine, muvâfık olmak şartıyla, romanı, temâşâyı, nesri, nazmı muhayyet bulunmasına binâen edebiyâtı sînesine almış demektir. Edebiyât binâenaleyh şiir sanâyi-i nefîseden olan diğer şeylerle mukâyese edildiği zaman hepsine olan rüçhan ve tefevvuku meydâna çıkar. Şiirin vezin ve kâfiye, yani nazım cihetiyle mûsikî-âmiz bir âheng-i mahsûsu vardır. Binâenaleyh bu husûsta mûsikî ile birleşmektedir. Ma'mâfîh mûsikî hissiyât-ı umûmiye ve ibtidâ'iyenin esvât vâsıtasıyla ifâdesinden başka bir şey değildir. Yalnız bunları ifâde edebilir. Hâlbuki şiir rûhun derinliklerine, romanları, temâşâları vâsıtasıyla iner, nüfûz eder, oralarda taharriyât ve tetkîkât icrâ eyler ve sonra bize tam, kat'î olarak gösterir. Buna binâen mûsikîye tefevvuk eder. Resim, heykeltırâşî eşyâ-yı hâriciyeyi nazarlarımızda canlandırır, yaşatır, şiir de bunların yaptığını nazmı ve nesri vâsıtasıyla îfâ (40) eyler. Bu noktada resimle, heykeltırâşî ile

birleşiyor demektir. Fakat yine ifâde-i hissiyât, ifâde-i efkâr husûsunda bunlara tefevvuk eder.

Bundan başka şiirin bir meziyet-i mahsûsası daha vardır, ki diğer aksâm-ı sanatta buna tesâdüf edemeyiz. O da doğrudan doğruya ifâde-i efkâr eylemesi, hiçbir vâsıtaya mürâcaat etmeksizin zekâya tevcîh-i hitâp eylemesidir.

Resim, heykeltırâşî kat'iyen böyle değildirler. Onlar yalnız iştirâk ve iltihâk-ı efkâr kânunu vâsıtasıyla zekâya, fikre tevcîh-i hitâp edebilirler. Şiirin bir meziyeti daha fikirle hissi mezcedebilmek husûsundadır. İfâde-i hissiyât ile bizde tevlîd-i heyecân eden şey şiirdir. Fakat buna fikrin metâneti, ulvîyeti, hüsnü de ilâve edilecek olursa daha ziyâde şiir olur.

Bir de sanat-ı şiir ile sanat-ı hitâbet arasında da bir fark vardır. Hatîp olan kimse efkâr ve hâdisâtı nazar-ı i'tibâre alır, mü'esser, beliğ sözlerle bunları (ya) tenkîd ya (da) taktîr eyler, hatta hatîp olan kimselerin efkâr ve mütâla'âtı biraz bulutlu, biraz müphemdir de... Bundan da maksat sâmi'lerin üzerinde bir heyecân tevlît etmektir. Bu noktada sanat-ı şiirle imtizâç ediyor demektir. Fakat şiirde hitâbette bulunmayan başka bir şey vardır. (41) O da şiirdeki hayâli hakîkate tebdîl eden muhayyile-i mübdi'dir ki bu hatîpte yoktur.

Şiir ve Fen._ Bu kitabın me'hazlarından biri olan *"Hikmet-i Bedâyi'de"* muharrir-i eser *"Eugene Véron"* diyor ki: *"şiir derecât-ı muhtelifede olarak, ulûm-ı vâzıha dâhilinde dahi bulunabilir demek câ'izdir. İlim ve fennin kavânin-i umûmiye tahtında toplandığı, biriktirdiği, eşyâ-yı hakîkiyenin harekât-ı gayr-ı muntazamasına zekâ-yı beşerin zâhirî intizâmını vaz'ettiği büyük hâdisâtın keşif ve rabtı kadar mü'esser, müheyyiç bir şey var mıdır? Tabi'atın a'mâ ve vahşî mücâdelesi netîcesinde beşeriyetin îcât ve ihtirâ ettiği*

ilm-i hey'et, kimyâ, hikmet, târih-i tabi'î, mihânik gibi fenler, ilimler sonsuz tükenmez birer menba'-ı şiir yani birer menba'-ı heyecân-ı ma'nevî, birer menba'-ı heyecân-ı fikrîdir. Ma'mâfîh biz bu noktaya istinâtla tevakkuf edemeyiz; zîrâ ulûm-ı vâzıhada şiir, bir netîce, bir ârıza-i şekl ve sûretindedir. Kâmus-ı sanatta şiir bir aks-ül amel te'sîriyle tevlîd-i heyecân-ı şiir eden değil doğrudan doğruya bunu hâsıl edendir. Şiirin en ciddî mi'yârı da bu noktadadır."

Demek ki şiirin hudûdu ulûm ve fünûna kadar yükseliyor, gidiyor. Husûsiyle ilim ve fen eski zamanlarda birtakım metafizik kırıntılarıyla (42) sâbit, kat'î hiçbir şey tevlît edemediği gibi birtakım müteselliflerin efkâr ve nazariyâtına tâbi bir tekerrür-i nâhoştan ibâret bulunuyordu. Şiir tabi'î olarak bu tekerrürden eskilikten hiçbir vecihle istifâde edemezdi. Nihayet tecrübe ve müşâhede usûlleriyle ilim ve fen bu eski zarf-ı muzîkını yırtarak ve birtakım efkâr-ı indiye ve mantıkıye yerine birtakım keşfiyât-ı cedîde ile memlû bahs-ül mükevvenâtı vazetti.

Bugün *" ilim ve fen"* gittikçe terakki ediyor, gittikçe yeni yeni ufuklar açıyor, gösteriyor ve bir i'tikâd-ı harâret ve kuvvetiyle bütün beşeriyeti zabt ve teshîr eyliyor. Şüphesizdir, ki yakın bir âtîde beşeriyetin mebnâ-yı hâzırını yıkacak, yeni bir şekl-i içtimâ'înin teşekkülüne vesîle olacaktır. Esâsen hâl-i hâzır bu cereyân-ı efkârı tamâmıyla hissetmektedir. Yeni yeni birtakım emeller, arzular meselâ sulhperverlik gibi sâha-i cem'iyette görünmektedir. Bunlar fennin mahsûlü, mevlûdudur. Medeniyet ilerledikçe, bu fikirler, bu emeller bütün efkâr-ı umûmîyi işgâl edecek, az çok muhîtten müte'essir olan edebiyât da bunların te'sîrinden âzâde kalmayacaktır.

(43) SANAT-I TAHRÎRE AİT BAZI MÜTÂLA'ÂT VE AKÂMET-İ TAHRÎRİN ESBÂBI

Kuvve'-i Akliye._ Fenâ, bâtıl bir fikir vardır. Birçok kimseler zannederler, ki iyi yazabilmek için akıl ve fikir sükût etmeli, yalnız kalp söylemelidir. Vakıâ bazı esbâb-ı müheyyiceye, bazı âvân-ı mü'essire ve mü'ellimeye binâen insan his ve kalbinin taht-ı te'sîrinde olarak bazı güzel sözler söyleyebilir. Fakat bunlar birtakım nâdir şeylerdir, ki hiçbir zaman bir kâide-i umûmiyeye esâs olamaz. His ve hayâlin de nâzımı kuvve'-i akliye, kuvve'-i fikriyedir. Bir eser, kuvve'-i akliyenin mu'âvenetinden ârî olarak vücûda gelemez. Yalnız hissiyâtın taht-ı te'sîrinde vücûda gelmiş âsârı göstermek mümkün değildir. Âsâr-ı edebiyede sıhhat-ı muhâkeme ile akıl-ı selîme pek ziyâde ihtiyâç vardır. Fransa'nın meşhûr şâirlerinden Bualo *"Yazmadan evvel düşünmeyi öğreniniz."* demiştir. Esâsen birçok ulvî, nezîh, mukaddes tahassüsâtın, heyecânın te'sîrinde bulunuruz da bunları ya evzâ ve harekâtla ihsâs ve ifâde ederiz, yâhut âdî, manâsız, birkaç kelime ile... Demek ki güzelce ifâde-i merâm etmek için yalnız bir şey hissetmek, yâhut kalp kifâyet (44) etmiyor, zekâya da, akla da lüzûm vardır. Husûsiyle bir eser-i edebî ne kadar güzel kelimeler, ne kadar süslü, parlak cümlelerle müzeyyen bulunur(sa) bulunsun, zekânın, aklın vesâtetine muhtâçtır. Te'essürümü hüsn-i sûretle tahrîren ifâde etmek için iptidâ hissiyâtımı tahlîl edecek bir zekâya mâlik olmalıyım. Ve zekâm, kuvve'-i akliyem ne kadar tezâyüt edecek, ne kadar nüfûz ve rikkat iktisâp eyleyecek olursa o kadar ihtisâsât ve tahassüsâtı vuzûhla beyân ve ifâdeye muktedir olurum. *"Hissolunan bir şeyi bütün vus'atıyla göstermek, bunun bütün safahâtını, bütün ânâtını, derecât-ı muhtelifesini izhâr eylemek, esâs rûhunu muhâfaza etmek, hülâsa hissettiğini tamâmıyla söylemek için en nâfiz, en terbiyeli bir zekâya ihtiyâç vardır. İnsan marazını ta'rîf edebilmek için biraz tab'a vâkıf olmalıdır. Âvâm yalnız ıstırâp*

çektiğini yâhut gâyet müphem bir sûrette neden muzdarip olduğunu bilir. Bundan sonra yalnız bağırır."

Herkes birçok mektuplar yazmıştır. Fakat hiç biri esâtize-i edebin yazdığı mektuplar gibi nesilden nesile intikâl edememiştir.

Çünkü onların mektupları âdî, bayağı, ma'mâfîh kuvve'-i akliyenin mu'âvenetinden mahrûm birçok cümleleri muhtevîdir. Bâhusûs âsâr-ı edebiyenin her şu'besinde zekâya, kuvve'-i akliyeye (45) lüzûm vardır. Heyecânâtını tahlîl ile hâfızasında saklayamayan kimseler manzûm şiirler vücûda getiremezler, nâfiz-i nazar olmayanlar kuvve'-i akliyeden mahrûm bulunanlar roman yazamazlar. Yalnız hissiyâtın edebiyâtta te'sîri olduğuna kâni olan kimseler bir akâmet-i tahrîrin içinde kalırlar. Hiç bir şey yazamazlar.

Akâmet-i tahrîrin en başlıca sebeplerinden biri *"kalp söylediği zaman zekâ tevakkuf etmelidir."* nazariyesidir, itikâdıdır.

Kuvve'-i Hissiye._ İkiye münkasım olur. Biri *"maddî bir şeyin havâssımız üzerine ilkâ eylediği te'sîr hasebiyle ruhta husûle gelen histir."* Biz buna tahassüs diyoruz. Meselâ bir gülün renginin veya bir menekşenin rûhumuzda husûle getirdiği şeyi tahassüs ile ifâde ederiz. Diğeri bir fikir vâsıtasıyla kalbimizde husûle gelen hoş veya nâhoş bir te'sîr, bir histir ki biz buna ihtisâs diyoruz. Meselâ: yâd-ı i'tisâfın te'sîri böyledir. Tahassüs de, ihtisâs da gâyet mütenevvi'dir. Tahassüs mâdem ki eşyâ-yı maddiyenin taht-ı te'sîrinde bulunan histir, eşyâ-yı maddiyenin tenevvü'ât-ı bî-nihâyesine tâbî'dir. Sâniyen şâirin tarz-ı tahassüsü de mütenevvi'dir. Herkesin, her şeyin karşısında hissettiği şey (46) başka başkadır. Meselâ vâsi ovalar, semâlara yakın zirveler, çaylar, nehirler, hülâsa tabi'at-ı esâsiye ve asliye bazı kimseler üzerinde bir te'sîr-i haz-âverle yaşar. Hâlbuki bazıları bu çıplak tabi'attan hiç

hoşlanmazlar. Âsâr-ı medeniye temâşâ ile zevk ve haz hisseder. İhtisâsât da böyledir. Bazı eşhâsın üzerinde bir te'sîr-i hoş icrâ eden bazı efkâr, bir diğerinde nefretler, kinler tevlît eyler. Bazı kimseler vardır rûhen ve hissen âşık-ı harptirler, bunların üzerinde harbi musavver âsâr pek büyük bir te'sîr-i haz ve zevk-âmiz husûle getirir, fakat birçokları da sulh-perverdir. Harbin düşmanıdırlar, onlar bu gibi âsârdan hoşlanmazlar. Hissin edebiyâtta mevki'i gâyet nâzik ve mühimdir. Rûhumuzda husûle gelen, nefretler, hiddetler, hazlar, meserretler, kederler, garâmiyât her şey birer menba'-ı ilhâmdır. Ma'mâfîh birçok şeyler de lüzûmu, gâyet mahdûttur. Husûsiyle târih de, fennî yazılar da...

Yübûset-i His._ Günümüzün üçte ikisinde biz kuvve'-i akliyemizi uykuya terk ederiz. Melekât-ı vücûdiyemizden her birine bir iş ta'yîn ederek her birini ayrı ayrı isti'mâl ederiz, onların birbirine mu'âvenet-i mütekâbilede bulunabileceklerini kat'iyen düşünemeyiz. Zekâ ve kuvve'-i akliyemiz hâl-i fa'âliyette bulunduğu zaman kuvve'-i hissiyemiz hâl-i (47) metrûkiyettedir. Kalbimiz uyandığı zaman fikrimizi, zekâmızı uykusuna terk ederiz. Hâlbuki zekâ ve kuvve'-i akliye hayâtımızın her sâniyesinde, dakîkasında, hatta hâl-i sükût ve istirâhatte bile lâzımdır. Onu unutmak kadar fenâ bir şey olamaz. Onu hâl-i nevmde bırakmak çürütmek, paslatmak demektir. O dâimâ işlemelidir ki icâp ettiği taktîrde bize mu'âvenette bulunabilsin *"işlemeyen demir parlamaz"* derler. Bazen birtakım müşevveş-i hayâtın taht-ı te'sîrinde bulunuruz, kuvve'-i akliyemiz işlemediği binâenaleyh kuvve'-i tahayyülüyeye mâlik olmadığı cihetle kâbil değil onları tefrîk ile îzâh edemeyiz. Bundan dolayı onları ifâde etmek isteğimiz zaman birtakım hulâsat-ül hulâsa hükümler verir. Birtakım müphem kelimât isti'mâl ederiz. Birçok umûmî kelimeler vardır ki biz bilâ-tereddüt her hissimizi ifâde için kullanırız ve yalnız onlarla her şeyi ifâde ettik zannederiz. Meselâ *"berbât"* kelimesi. Dün akşam seyrettiğimiz bir piyes hoşumuza gitmemiş olsun *"berbât"* deriz. Hatta yediğimize içtiğimiz(e), gördüğümüze, işittiğimize kadar bu kelimeyi kullanırız. Fakat bütün bu nâhoş te'sîrlerin esbâbı bize sorulursa cevap veremeyiz.

Çünkü hissiyâtımızı tahlîl edecek bir meleke-i akliyeye mâlik değiliz. Hatta güzel, nefîs, latîf, hârikulâde bunlara mukâbil çirkin, kabîh, ma'nâsız, âdînin âdîsi gibi kelimeler de böyledir. (48) Bunlarla bütün bir lisânı, bütün hissiyâtımızı idâre etmeyi düşünüyoruz, bir dakîka, bir sâniye fikrimizi, hissimizi halletmek, onun tâm ve kat'î bir ta'rîfini bulmak hâtırımıza gelmez. Hatta bunlarla yazı yazmaya bile kalkarız. O zaman okuduğumuz kitaplardan, gazetelerden topladığımız cümleleri, fikirleri; münâsebât ve mükâlemâttan yakalayabildiğimiz efkâr ve mütâla'âtı kendi malımız, kendi hissimiz gibi sarf ve isti'mâl etmeye başlarız.

Esâsen biz bu i'tiyâdı mekteplerden toplarız. Ne kalbimizin ne de aklımızın hiçbir mu'âvenet ve fa'âliyette bulunmadığı hazır cümleleri muktataf fikirleri kendi malımız yapmağa daha çocuk iken başlamışızdır. Bizde hâl-i keslân, hâl-i atâlet o kadar kesîftir ki başka türlü hissetsek, düşünsek bile yine başkalarının fikir ve hissimize muvâfık olmayan nazariyâtını serd etmekte tereddüt etmeyiz. Münekkitlere karşı temâyülât-ı umûmiyede bu hissin taht-ı te'sîrinde kuvvet-yâb olmaktadır. Hatta bazen birçok kimseler ya fıkdân-ı hâfızadan veya ince bir kurnazlık netîcesinde başkasından topladıkları efkâr(ı) (ve) hissiyâtı birtakım ma'nâsız, boş, süslü cümlelerle ifâde ederler. Bunun kadar can sıkıcı, fenâ bir şey yoktur. Bunların yazdıkları mektuplar çekilmez, anlaşılmaz, can sıkar.

İşte akâmet-i tahrîrin esbâbından biri de bilâhare dehşetli (49) bir yübûset-i hissiyeye sebep olan başkasının efkâr ve hissiyâtını isti'mâl etmek, kendi efkâr ve hissiyâtımızı nazar-ı i'tibâre almamaktır. Bu bizi dehşetli bir yübûset-i hissiye netîcesinde iyi yazmaktan men eder. Birçok kimselerin çocukları, zevceleri, vesâ'ireleri olmuştur. Fakat hiçbir kimse Akif Paşa, Ekrem Bey, Abdülhak Hâmit Bey gibi ifâde edememişlerdir. Çünkü onlar kendi hislerini tahlîl ile izhâr ve irâ'e edecek kâbiliyeti hâ'iz değildirler, birçokları da düşünecek tahlîl edecek yerde doğrudan doğruya taklît veya

dolambaçlı cümlelerle başkalarının efkâr ve hissiyâtını nakletmek sûretiyle âdiyete düşmüşlerdir.

Hulâsa başkalarını doğrudan doğruya taklît veya onların efkâr ve hissiyâtını gasp ve sirkat edecek yerde kendi akıl ve zekâmızı isti'mâl etmeliyiz. Akıl, hissin, hayâlin nâzımıdır, kâ'idesini unutmayalım. İyi yazabilmek için her şeyden evvel kuvve'-i akliyemizin inkişâf-ı umûmiyesini te'mîn etmeliyiz.

Şimdiye kadar serd ettiğimiz mütâla'ât bize gösteriyor ki gerek kuvve'-i hissiye, gerek kuvve'-i hayâliye kuvvetlenebilmek için zekânın, kuvve'-i akliyenin neşv ü nemâsı lâzımedendir. Dimâğı dâimâ düşünmeye tefekküre, nüfûza alıştırmalıdır. O sûretle ki onun için hiçbir şey ma'nâsız bir şekil ve sûreti hâ'iz olmasın, her şey onda (50) bir fikir uyandırsın ve bu uyanan efkâr hâfızanın gizli bir köşesinde uyusun. Eski ve yeni fikirlerle mücâdele etsin. Efkâr bir nokta etrâfında toplansın, tezâyüt etsin, neşv ü nemâ bulsun, yeni yeni tahassüsât ve ihtisâsâta temâs ettikçe uyansın, değişsin! Dimâğı bu fa'âliyete getirebilmek için bir irâde-i metîne ve sâbiteye bir dikkat-i mu'tenâya, bir tefekkür-i ta'ab-nâpezîre ihtiyâç vardır. Zaman ve i'tiyâtla bilâhare bu sa'y-i metîne lüzûm kalmaz, efkâr canlı, mü'esser, fa'âl olarak dimâğda yaşar. Hiçbir şey kaybolmaz her şey neşv ü nemâ bulur. İnsan yalnız hârici, muhîti, nazar-i i'tibâre almamalı, kendi rûhunu ihtisâsâtını da nazar-ı i'tibâre almalı, onların esbâp ve netâyicini, derecât ve te'sirâtını tahlîl etmeli. Bu sûretle kuvve'-i akliye ile kuvve'-i hissiye beynindeki mesâfe azalır. Heyecânât ve ihtisâsât efkârı tezyît ve tecdît eder. Fikir kalbi, hissiyâtı inceltir, rikkat-i muhâkeme rikkat-i hissiyâtla berâber tekâmül eyler.

İşte bu dereceye geldikten sonra yazı yazmak gâyet kolaylaşır, yalnız üslûba, lisâna ait bazı kavâ'idi bilmek kifâyet eder.

Kırâ'at, Kuvve'-i Akliyenin Neşv ü Nemâsında Vazîfesi, Nasıl Okumalı._ Kuvve'-i akliyenin neşv ü nemâsının yegâne ilacı, yegâne vâsıtası kırâ'at yani okumaktır. Kırâ'atla hayât-ı rûhiye ve hayât-ı cismâniye (51) açılır. Tevdî-i râz eder. İnsan sanat-ı tahrîri öğrenmek isterse okumalıdır. Çünkü iptidâ insan başkasının efkâr ve hissiyâtını toplar, anlar, badehu, kendi nöbetinde, zamanında kendi efkâr ve hissiyâtını ifâde ve ifhâm eder. Birçok gençler, hiçbir kimseye benzememek heves-i garâbet-nümûnuyla yeni yeni fikirler, hisler îcât etmek isterler, buna binâen hiç kimseyi okumazlar. Bilmezler ki hayât-ı beşeriyede söylenmemiş, gösterilmemiş hiçbir his, hiçbir fikir yoktur. *"Herkesin düşündüğü gibi düşünmemek, hissiyât-ı umûmiye hâricinde yaşamak demektir. Eğer buna muvaffak olunamazsa, hiçbir şey denilemez, eğer muvaffak olunabiliyorsa muhakkak birtakım aptâllıklar, birtakım budalalıklar yapılmış olur."* Ekseriyâ bu gibi garâbetlere düşmek isteyenler birtakım tembel gençlerdir. Biz hiçbir zaman bizden evvel gelen, bizden evvel düşünen zevâtın mütâla'asından, efkârından uzak bulunamayız. Onların nereden başladıklarını, nasıl bir yol takîp ettiklerini ve nerelere kadar vâsıl olduklarını bilmeliyiz. Ondan sonra nokta'-i hareketimizi ta'yîn eder, ona göre yürümeye başlarız. Yoksa aks-i tarîk ile, garâbet-nümûnluk merâk ve hevesiyle evvelce yürünülen yollarda yürümüş, gezinmiş oluruz. Bu Amerika'yı Kristof Kolomp dört asır evvel keşfettiği halde yeniden keşfetmek kadar ma'nâsız ve abestir. Binâenaleyh yeni (52) yeni şeyler bulmak için eskilerin bıraktıklarını bilmeğe, öğrenmeğe ve sonra kâ'ide-i tekâmüle tabi'en ilerlemeğe muhtâcız.

Herkes, her millet mâzi-i edebiyâtını bilmelidir. Âsâr-ı kadîmeyi unutmak kadar fenâ bir şey olamaz. Eski âsâr bize hiçbir fikir, hiçbir his vermeseler bile bize kelimelerin sûret-i tasarrufunda pek çok mu'âvenet ederler. İhtimâl gençler, âsâr-ı kadîmenin pek çoğunun muğlak ve müphem olmasından anlamak husûsunda pek ziyâde güçlük çekerler. Ma'mâfîh unutmamalıdır ki bunlardaki âhenk, ânât-ı şiiriye yine bizi teshîr eder. Bu gibi

eserleri okumakla insan târih-i edebiyât derslerini teshîl etmiş olur. Bu külfetten kurtulmuş bulunur.

Bir de her genç yaşadığı zamanın edebiyâtına az çok merbût bulunmalıdır. Zîrâ o bizi bize daha iyi tanıttırır, insaniyetle aramızdaki râbıtayı bize daha vâzıh, daha kat'î bir sûrette gösterir. Ma'mâfîh bu noktada gâyet tehlikeli bir intihâp vardır. O da, hangi âsârın edebiyâtın dâhilinde, hangisinin hâricinde bulunduğunu ta'yîn etmektir. Tabi'îdir, ki henüz pek genç olanlar bunu ta'yîn husûsunda pek ziyâde su'ûbete ma'rûz kalırlar. Buna binâen memleketçe edebiyâtın mu'akip ve münekkidi telakki edilen zevâtın yazılarını okuyarak ve bunda da yalnız birine i'timât etmeyip bir (53) kaçını nazar-ı mütâla'adan geçirerek hareket etmelidir. Çünkü tenkit şahsîdir. Ba'zan da bazı efkâr-ı indiye ve zevâtiyeye binâen yanlış, fenâ ve ma'nâsızdır.

Âsâr-ı ecnebiyeyi unutmak olamaz.Bugün kürre'-i arzın her noktasında garb-ı şems-i medeniyetin ziyâsı görülmektedir. Mâdem ki kuvve'-i hayâliye, kuvve'-i hissiyenin nâzım ve mü'esseri kuvve'-i aklıyedir, mâdem ki kuvve'-i aklıyenin esâs mevâddı efkârdır; en yeni en ciddî fikirleri ancak garpta bulabiliriz. Bunun içindir ki âsâr-ı garbiyeyi mütâla'aya ihtiyâc-ı şedîdimiz vardır. Mate'essüf ki birçok tâbi'ler cehâletlerinden veya ahâlinin ihtiyâc-ı miskîn ve siyâhına mutâva'atından garp edebiyâtı nâmına bize birtakım hezeyânlar, ma'nâsız mülevves eserler tercüme ettiriyorlar. Bunları okumak kat'iyen câ'iz değildir. Bunlar sizin efkârınızı, rûhunuzu, hissinizi zehirlerler. Bu noktada aldanmamak için tâbi'lerle, mütercimleri nazar-ı i'tibâre almalı, eğer bunlar sâha-i edebiyâtta küçük bir şöhret sâhibi iseler emîn olunuz, size fenâ eserler tercüme ettirmezler, etmezler. Servet-i Fünûn matba'ası bu husûsta en ziyâde hizmet edenlerden biridir. Ve en güzel tarîk, en iyi çâre-i necât garp lisânlarından birine vâkıf olmaktadır. Eğer Fransızca'ya yâhut İngilizce'ye, Almanyaca'ya vâkıf olursanız o muhîtlerdeki münekkitlerin

delâlet (54) ve vesâtetiyle ne gibi âsârı okumanın lâzım olduğunu kolaylıkla anlayabilirsiniz.

Bir de en mühim bir mes'ele yalnız bir muharriri ta'kîp etmemektedir. Zîrâ yalnız bir muharriri sevmek onun efkârına perestiş etmek, yalnız bî-ma'nâ bir mukallit olmak demektir. Buna binâen dâimâ ayrı ayrı muharrirleri okumalı, onların nazariyât ve efkârını, diğerlerinin nazariyât ve efkârıyla mukâyese etmeli ve kendinin de şahsî fikir ve hissini bu mukâyesenin arasına ithâl eylemelidir. O zaman istifâde edilir, o zaman taklît şâ'ibesinden kurtulmak ve dimâğa bir fa'âliyet vermek mümkün olur. Bir de birtakım âsâr vardır, ki efkâr ve hissiyât-ı mütenâkısa ile mâl-â-mâldir. Bu gibi eserlerin mütâla'asından dimâğ pek çok istifâde eder. Çünkü bunlar dimâğı dâ'imî bir fa'âliyette tutarlar. Bizi, esâsen, muhtelif efkâr ve hissiyâtı mukâyeseye sevk ederler, bu mücâdele-i fikriye esnâsında tabî olarak bizim de fikir ve hissimiz uyanır, çalışmaya başlar, o da mücâdeleye başlar. Ekserî temâşâ kitapları ihtirâsât-ı mütebâyineyi, hissiyât ve efkâr-ı mütehâlifeyi esâs ittihâz ettiği için bu husûsta pek ziyâde müfît ve nâfi'dir.

Bir de okumasını bilmek lâzımedendir. Birçok kitapları yutmak, birçok satırları hâfızada saklamak kifâyet etmez. Kitabın te'sîrine kolaylıkla terk-i mevcûdiyet edildikten sonra (55) kırâ'at beyhûdedir. İnsan kitapların mevcûdiyetini mass etmeli. O zamana kadar kesb edilen efkâr ve hissiyâtı muharririn efkâr ve hissiyâtıyla karşılaştırmalı, onun efkârını kendi tecrübesiyle tetkîk ve teftîş eylemeli, kendinin efkâr ve hissiyâtında onunkilerin tetkîkât ve teftîşâtına ma'rûz kılmalıdır. *"Okumak demek, bir kelimede mücâdele etmek demektir, ancak bu sâyede müsemmer olabilir. İnsân netîcede mağlûp da olsa gâlibin bıraktıklarıyla yine kârlıdır."*

Birçok genç kimseler vardır ki, bazı zevâtı mu'allim, üstât telakki ederler. Bunların söylediği her şey onlarca bir düstûr-ı hakîkattir. Bilâ-muhâkeme, bilâ-tetkîk bu zevâtın ağzından veya fem-i hâmesinden düşen her şeyi kabûl ederler, hâfızalarının en muhterem, en gizli bir noktasında hıfz ederler. Ma'mâfîh bunun neşv ü nemâsına sa'y ve gayret etmedikleri için doğru olup olmadığını da tetkîk etmezler. Buna binâen dimâğları bir *"depo"* gibidir. Birçok şey doludur, fakat hiçbiri müsmir değildir. Yâhut her okuduklarını hiç düşünmeksizin kabûl eden kimseler vardır, onlarca mâdem ki bir kitap matbu'adır, mâdem ki herkes okuyor, onun her yazdığı şey hakîkattir yarın bir başkasını, evvelkinin muhâlifini okusalar yine hakîkattir. İki fikir yek-diğeriyle imtizâç edemezse bu onlarca bir sırdır. Onlar her ikisine de i'timât etmişler, inanmışlardır.

(56) Böyle inanılan, böyle kabûl edilen şeyler hiç rûha, zekâya nüfûz edemez, bizimle, şahsiyetimizle kat'iyen imtizâç edemez, âdetâ hazır elbiseler gibidir, lâzım oldukça, hâzır cümlelerle hazır hükümlerle isti'mâl ederiz.

Herhangi kitabı mütâla'a edersek edelim, orada bir hakîkat-i umûmiye vardır. Senelerce muhtelif zevâtın muhtelif hâdisâtın hasâ'is-i umûmiyesinin mevlûdudur, işte bunu, bu hakîkat-i umûmiyeyi, bu fikr-i umûmiyeyi eserden istihrâç etmeye çalışmalıyız. Zîrâ bu muharririn şahsiyet-i husûsiyesiyle, fikir ve his husûsiyesiyle tamâmıyla örtülüdür. Böyle bir ameliyenin bize te'mîn edeceği feva'idden başlıcası muharririn şahsiyet-i sanatına nüfûz etmeğe alıştırmakla beraber içinde bulunduğumuz asrın efkâr ve temâyülât-ı umûmiyesine de bizi vâkıf etmesidir. Biz fikr-i umûmîye bir def'a mâlik olduktan sonra onu istediğimiz gibi his ve fikrimize göre tebdîl ve tagyîr, tevsî ve tezyîn edebiliriz. Bunu yaptığımız dakîkadan i'tibâren o bizim kendi malımız, kendi hissimiz olmuştur.

Fakat siz diyorsunuz ki biz bunu yapamayız, henüz tecrübemiz nâkıstır. Ve kendimiz tahsîldeyiz. Bilakis, mahviyyetle sa'y ve gayretle her şey yapılır. Fransa'nın en meşhûr münekkitlerinden müteveffâ Mösyö *"Burontiyer"* şu sözleri söylüyor *"her birimizin doğrudan (57) doğruya şahsî tecrübesi olmak üzere pek az şeyi vardır. Fakat buna mukâbil her birimizin, tamâmıyla diyemeyeceğim, hakîkatle yalanı umûmî ile husûsîyi, istisnâ ile esâsı tefrîk eylemek meziyeti vardır."* Filhakîka biz birçok şeyleri birtakım uzak mu'âdilleriyle, birtakım ince alâ'ikiyle mukâyese ederek hissederiz, anlarız. Buna binâen başkasının efkârını isti'mâl etmemeli, hakîkat-i umûmiyeden, fikr-i umûmîden kendi fikir ve hissimize göre bir şey biçebilmelidir.

Bu sûretle icrâ edilen kıra'atlar bize birtakım merkezler ihzâr ederler ki onların etrâfında bizim girîzân hislerimiz, ânî tahassüslerimiz toplanır, birikir. Bu bir nokta-i esâsiyedir. Bizim en büyük kabahatimiz, tecrübesizliğimizden ziyâde müteheyyiç, mütehassıs olduğumuz zamanların niçinini, nedenini nazar-ı i'tibâre almamaktadır. Bizim üzerimizden birçok hâdisât ve vekâyi geçer, biz mahsûs, mesrûr veya me'yûs, mustarip oluruz. Fakat bunların esâsını, esbâbını kat'iyen düşünmeyiz, yeni birtakım hâdisâtın zuhûruyla bunlar sönerler, giderler. Fakat böyle yapmaktansa okuduğumuz şeyleri bunların tahlîl ve tevzîhine bir mu'âvin olmak üzere kullansak, bu sûretle biraz mütâla'a ve mülâhazaya alışsak, kendi fikir ve tecrübemizi de bu mes'ele-i tahlîle ilâve etsek şüphesiz daha ziyâde kârlı (58) olduğumuz gibi tahassüsâtımız da bizde yaşamış olur. Husûsiyle bazı kitaplar vardır ki bizi igzâb ederler, bize muharririn düşündüğü gibi düşünmemek hissini verirler. Bunlar bizi kendi kendimize tefekküre sevk ettikleri cihetle gâyet mühim ve kıymetlidir. İhtimâl biz mütâla'amızda, fikrimizde yanlış düşünmüş oluruz. Her ne olur ise olsun, bu fikir bizim fikrimiz olduğu gibi bizi de düşünmeye sevk ettiği için gâyet faydalıdır.

Hülâsa insan okumasını bilmelidir, bunu bilmeyince biz kâmusları yutsak, kitapları ezberlesek hiçbir şey yapamayız. Kıra'at sanat-ı tahrîrin mühim ve kıymetli bir rüknüdür.

(59) **ZEVK**

Zevk Nedir?._ Zevk, heyecân-ı bedîîyi hisseden, az çok münkesif bir hâssadan başka bir şey değildir. Buna binâen biz asâr-ı tabi'îyeyi ve âsâr-ı sanatı taktîr etmekteyiz. Bu hâssa mevcût olmasaydı sanat da mevcût olmazdı. Binâenaleyh zevk herkeste az çok var demektir. Çünkü herkes tabi'atın veya âsâr-ı sanatın karşısında müte'essir olur. Bazıları mûsikîyi, raksı, bazıları şiiri, resmi, heykeltıraşîyi birbirlerine tercîh ederler. Bu tercîhten anlaşıldığı üzere zevkte derecât-ı muhtelife vardır.

Esâsen zevk bugün hall ve îzâh edilmiş bir hâdise'-i fenniyedir. Her haz; herkeste bulunan, rü'yet veya semi'a ait elyâf-ı asabiyenin ihtirâzından ibârettir. Ma'mâfîh bu herkeste aynı derecede değildir. Bazılarında bu gâyet mükemmel olduğu halde bazılarında hâl-i iptidâ'iyededir. Bunun içindir ki ezvâk arasında bir tehâlûf, bir tebâyün mevcûttur. Ma'mâfîh, ekseriyâ, âsâr-ı sanat karşısında yalnız bu elyâf-ı asabiyenin ihtizâzı kifâyet etmemektedir, sanatkâra ve sanatkârın isti'dâd ve dehâsına ait bir taktîrin de buna ilâvesi (60) lâzımedendir. Bu taktîrde ancak sanatkârın iktihâm ettiği müşkülâtın ne gibi şerâ'it-i husûsiyeye ma'rûz kaldığının tezâhürüyle, idrâk ve tefehhümüyle kuvvetlenir. Biz bu husûsta ne kadar ma'lûmât sâhibi isek o kadar haz ve zevk hissederiz.

Zevkin tehâlûfünde i'tiyâdâtın, iştigâlât-ı fikriyenin, teceddüdâtın da mühim bir te'sîri vardır. İ'tikât veya i'tiyât menkûl olan verâsetin her şeyde bir te'sîri vardır. Bâhusûs hüsün husûsundaki te'sirâtı gâyet vâzıh ve âşikârdır.

Afrika çöllerinde yaşayan bir vahşîye garbın veya şarkın en mükemmel bir numûne-i hüsnünü gösteriniz, şüphesiz gâyet fenâ bulacaktır. Bu husûsta böyle olduğu gibi zevk husûsunda da böyledir. Memleketimizde doğup büyüyen bir zâta garbın esâtize-i mûsikîsinin en güzel, en bedîî en nefîs parçalarını dinletiniz. Bilâ-tereddüt diyebilirim ki hiç bir şey anlamaz, hiç bir zevk hissetmez. O bizim taksîmlerimize peşrevlerimize, şarkılarımıza muhtâçtır. Çünkü garbın mahsûlât-ı bedâyi'iyle yaşamamış, onu duymamış, hülâsa onları hissetmek husûsunda bir i'tiyât edinmemiştir. İştigâlât-ı fikriyenin de bu mebhasta pek büyük dahl ve te'sîri vardır. Yalnız âsâr-ı kadîme-i edebiye mütâla'asıyla meşgûl olanlar âsâr-ı cedîdeden hiçbir zevk hissedememektedirler. Edebiyât-ı Cedîdenin zuhûruyla Kemâl edebiyâtı (61) taraftarlarının münâkaşaları, feryatları bütün bunun, iştigâlât-ı fikriyenin bir netîce-i tabî'iyesi idi. Ma'mâfîh bunda teceddüdâtın dahl ve te'sîri vardır. İnsanlarda her yeni şeye karşı ânî bir kin ve nefret vardır. Her tecedddüt dehşetli bir tûfân-ı i'tirâzla karşılaşır. Edebiyât-ı Cedîde'nin sâha-i edebiyâtta terakkisi görüldüğü zaman *"Kemâliyun"* un şiddetle hücûmları, şiddetle i'tirâzları ancak yeniliğin onlar tarafından hazmedilememesindedir.

Ma'mâfîh her türlü terakkiyât-ı fikriye ve ilmiyeye birer adüvv hasbet-en lillah bu numûnelere, bu yâdigârlara verilecek en güzel cevap Kemâl edebiyâtının terakkisi ancak mâziden keff-i yed ederek istiklâl-i edebîsini i'lân etmekledir, mâdem ki öyledir, niçin yenileri istiklâl-i fikrîlerinde serbest bırakmıyorsunuz sözleridir.

Ma'mâfîh her teceddüt fikri, karşısında ne kadar şiddetli muhâcimler bulunursa bulunsun, hakîkî ve ciddî olmak şartıyla yaşar, kuvvet bulur, gâlip olur.

Zevkin tehâlüf ve tenevvü'üne delîl olmak üzere gösterilen bu şeyler; i'tiyât, iştigâl fikri, teceddüt, mürûr-ı zamanla izâle edilecek şeyler olmasına binâen fennin bize gösterdiği zevk yine sâbit, yine kat'îdir.

Evvelce söylediğimiz gibi zevk, rü'yet ile sem'in elyâf-ı (62) asabiyesinin bazı mu'ayyen şerâ'it dâhilinde ihtizâzıdır. Ve bu eşhâsın elyâf-ı asabiyesinin kâbiliyet-i te'essüriyesine göre tebeddül , tehallüf eder.

Münekkit._ Tenkit eden zevâtta bu kâbiliyet-i te'esüriye diğer zevâta nispetle daha ziyâdedir.

Münekkitte tabi'at tarafından mevdû, âsâr-ı sanatın karşısında şiddetli bir mahzûziyet duyan bir kâbiliyet-i te'essüriye vardır. Münekkit bu isti'dâd-ı mevhûbuna her sanata ait hakîkî ve nazarî şerâ'iti de ilâve eder. Fıtrî ve iktisâbî meziyâtına binâen zevkleri doğru ve sâlimdir. Münekkitte selâmet; mahâsin-i hakîkiyeyi mahâsin-i sahteden tefrîk etmek meziyetidir.

Bundan başka münekkitte ince bir tahlîl mevcûttur. Bununla münekkit bir eserdeki meziyât-ı mütehâlifeyi ta'yîn ve îzâh eder. Esâsen rikkat-i zevk; hey'et-i umûmiye-i te'essürâttaki ânât-ı husûsiyeyi ta'yîn ve merkez-i asabiyedeki ihtizâzât-ı umûmiyeden, elyâftan her birine ait olan kuvvet ve şiddeti taktîr etmektir.

Münekkidin mâhiyet-i husûsiyesini teşkîl eden bu rikkat-i zevk, bu isti'dâd-ı tahlîldir. Bu ne kadar vâsi ve münkeşif olursa o kadar onun zevkinde kat'iyet ve doğruluk bulunabilir. Biz buna *"tahlîl veya rikkat"* diyoruz. Ma'mâfîh münekkide i'tiyâdâtın iştigâlât-ı fikriyenin te'sîr-i füsûnkârı altındadır. Bazı kimseler (63) şue'bât-ı sanattan ancak biriyle iştigâl ederler. O hususta

ma'lûmâtlarını tevsî eylerler, ancak intihâp ettikleri şu'be-i sanatta rikkat tahlîlleri, selâmet-i muhâkemeleri kuvvet bulur, Binâenaleyh onların verecekleri hükümler ancak o şu'be-i sanat hakkında doğrudur.

Zevk, sanatta bir mikyâs, bir mi'yârdır. Onunla âsâr-ı sanatı ölçer, tetkîk ederiz. Bunun sanatta, husûsiyle edebiyâttaki rolü gâyet mühimdir. Zevk olmamış olsaydı hiç bir eser-i edebî mevcût olmazdı. Zevkin münekkitlere lüzûmu bedîhî ve aşikârdır. Sâlim bir zevke mâlik olmayan kimselerin yazdıkları yazılarda birtakım mübâlagât, birtakım tasavvurât-ı bî-fâide vardır. Çünkü zevkleri mükemmel, muhallil, rakîk bulunmadığı cihetle lâzım ile gayr-ı lâzım olanı tefrîk edemezler.

Esâsen zevk iki unsur-ı esâsîden müteşekkildir: birincisi: rû'yet ile sem'de şedît bir hassâsiyet-i tabi'iye. İkincisi: Birçok âsâr-ı sanatın mukâyese ve tatbîkâtıyla her şeyin şerâ'it-i bedi'îyesi hakkında elde edilen bir hiss-i amîk.

Bunu da elde etmek için uzun müddet çalışmak, birçok âsâr-ı sanatı nazar-ı mütâla'adan geçirmek, hülâsa tam, sebâtkâr bir sa'y ile terbiye-i zevkiyeye vakf-ı mevcûdiyet etmek lâzımedendir.

(64) Bu idmandan sonra bize her eserin meziyât-ı hakîkiyesini ta'yîn ve keşf edecek bir kudret ve kuvvet gelir ki biz buna *"vüs'at"* diyoruz. İyi bir terbiye-i zevkiyeye yani vüs'ata mâlik olan kimseler âsârın menşe ve esâslarına bakmayarak, hepsinin meziyât-ı hakîkiyesine meftûn olurlar, hâlbuki buna mâlik olmayanlar birtakım zevkleri mahdût kimselerdir, ki ancak timsâl-i hayâliyelerine muvâfık olan âsârı kabûl ederler. Diğerlerini red ile istihfâf eylerler.

(65) KUVVE'-İ HAYÂLİYE

Timsâl-i Hayâlî._ Sanatı ta'rîf ettiğimiz zaman *"tabi'atın noksânını ikmâl ve îzâh ederek , taklît etmektir"* demiştik. Bu da hayâle muhtâç bir keyfiyettir. Her şâir, her heykeltıraş, her ressâm, hülasâ bütün sanatkârlar bir *"hayâl-i mübdi"* ile dimâğlarında yaşayan en âlî fikirleri, kalplerindeki en ince, en hassâs hissiyâtı birtakım eşkâl-i mahsûsa ile yani hutût ile, hurûf ile, nagamât ile tasvîr ve tesvî ederler. Meselâ Michelangelo, vücûda getirdiği levhalarda kendi rûh ve hissini ifâde için muhakkak hayâline, hayâlindeki timsâle mürâcaat etmiştir. Bunun mu'âveneti olmamış olsaydı âsâr-ı sanat sırf taklîtten ibâret kalır. Ma'mâfîh fotoğraf levhası hâlinden kurtulamazdı. Timsâl-i hayâlî bu öyle bir şeydir ki herkes onu rûhunda saklar, hiç kimseye söylemek istemez. Bu ekseriyâ şiirlerde, tablolarda ihsâs ve ifâde edilir.

Sanat, esâsen, mevâdd-ı hakîkiyenin tam ve kat'î olarak göstermediği nazar-firîb evsâf-ı esâsiyeyi ikmâl ve itmâm ederek göstermeyi gâye ittihâz etmiştir. Her sanatkâr muhîtine, terbiyesine, (66) ırkına göre ırsî, i'tiyâdî olarak birtakım eşkâl-i mehâsine merbûttur. İnsanın en büyük vasf-ı esâsîsinin kıymetli bir fa'âliyet-i dimâğıye olduğunu söylemiş, beyân etmiştik. İnsan bu fa'âliyet-i dimâğıyesine binâen merbût bulunduğu eşkâl-i mehâsinden her birini ayrı ayrı tetkîk eder. Her birinin en güzel, en nefîs kısımlarını hâfızasında saklar. Hakîkatten hayâli istihrâç etmesine binâen kuvve'-i muhayyilesinin kuvvet-i pervâzıyla mütenâsip bir şekl-i hayâlî îcât ve ibdâ eder. İşte bu, onun timsâl-i hayâliyesidir. Onun dimâğında, nazarında gayr-i mevcût olarak yaşayan vücût-ı mükemmel, şekl-i tâmdır.

İnsân-ı tekmîl, ef'âl ve harekâtında, ihtisâsât ve tahassüsâtında dâimâ buna takarrüb etmeye sâ'îdir, ne kadar buna takarrüb ederse o kadar zevk-yâb ve mahzûz olur.

Farazâ bir ressamı nazar-ı i'tibâre alalım. Bir levhayı, bir köy âlemini tasvîr etmek üzere önüne bir model vazedelim. Bu zât doğrudan doğruya o levhayı taklît ederse bir eser-i sanat vücûda getirmiş olmaz. Bu levhanın hey'et-i umûmiyesinde saklı bulunan nazar-firîb noktayı, en canlı vasf-ı esâsîyi taharrî eder. Ma'mâfîh bu vasf-ı esâsînin de taharrî ve ifâdesinde rûhunun, hissinin, terbiyesinin, verâsetinin, mekân ve muhîtinin te'sîrine tâbi olarak kendine göre en güzel, en bedî ciheti alır, kuvve'-i hayâliyesinin de mu'âvenetiyle onu ikmâl ve tanzîm eder.

(67) Sahâ'if-i edebiyede birçok harîsler, birçok hasîsler gösterilmiştir. Bunların her biri sanatkârlarının ihtiyâc-ı rûhiyesine göre başka başka bir şekilde izhâr edilmiştir. Bazıları harîs, hasîs köylüleri, servetlerini topraklara gömenleri; bazıları avanak, aptal olanları, bazıları da zekî, müthiş, canavar bulunanları tasvîr etmişlerdir. Bunların hepsi birer hasîstir. Bunların hepsi harîstir; fakat sanatkârların dimâğlarında teşekkül eden şekle göre başka başka sîmâlarla, başka başka tabi'atlarla, esâslarla gösterilmiştir. Bunların her biri ayrı ayrı hasîslerin tetkîkiyle, her birinin ayrı ayrı hutût-ı vechiye ve rûhiyesinin tefrîkiyle mükemmel bir hasîs tipi yapmışlar, bunu dimâğlarında yaşamışlar ve hayâllerinin te'sîriyle süslemişler, ikmâl etmişlerdir. İşte *"timsâl-i hayâlî"* yi izhâr ve irâ'e, ikmâl (ve) itmâm eden hayâle *"hayâl-i mübdi"* derler.

Andre Şeniye diyor ki *"bir musavvir-i mübdi, mudakkik nazarlarıyla, velût fırçasıyla yirmi güzel sîmâda münteşir hutût-ı nâdireyi cem ve terkîp ederek bir sîmâ-yı müstesnâ teşkîl eder."*

Hayâl-i mübdi, cihân-ı hakîkatten esâslarını almakla beraber hakîkaten mevcût olmayan eşkâl-i hayâliyeyi de yaşayabilir. Ressam Raffaello *"model bulunmadığı zamanlar zihnimde teşkîl ettiğim timsâl-i hayâlîyi numûne ittihâz ederim."* diyor.

(68) Hayâl-i mübdi sanâyi-i edebiye ve bedi'iyede pek çok hizmet edebilir. Husûsiyle hayâlin mu'âvenet ve kuvvetinden istifâde edemeyen âsâr-ı sanat pek kuru, pek yabis kalır. Hayâl, âsâr-ı sanatta kâri'e temâşâ-gere, şahsiyetin îfâ-yı vazîfe edebilmesi için, bir mevki, bir hassa çıkaran şey demektir. Hayâl olmasaydı, birçok efkâr ve hissiyâtı nakil ve ihsâs husûsunda bir sürü müşkülâta ma'rûz kalırdık. Lisânı süsleyen, ona bir azâmet ve ihtişâm bahşeden, bütün letâfet ve rikkati te'mîn eyleyen hayâl, hayâl-i mübdi'dir. Âsâr-ı kadîmeden beri sürüklene sürüklene gelen, hâlâ bize ihsâs-ı heyecân eden âsâr-ı sanat bu kuvve'-i mübdi-i hayâliyenin mevlûdu, mahlûkudur. Fakat bu husûsta mübâlağa etmek kat'iyen câ'iz olamaz. Âsârı hayâlât-ı mübâlağa-karâne ve garîbenin meşheri, mecma'ı olan kimselerin mahsûlât-ı sanatı pek ziyâde ve müşevveş olmasına binâen bizi dâimâ sıkar, üzer, zevkimizi kırar, incitir. Buna binâen hayâl zevk-i selîme, muhâkemeye ibtinâ ile hareket etmelidir.

Evvelce söylediğimiz gibi hayâl, kuvve'-i hayâliye ancak hakîkate istinâtla yürüyebilir. Hayât-ı hâriciyeden isti'âne ettiği kanatlarla semâlara kadar yükselir. Yoksa yalnızca, kendi kendine yürüyemez, ilerleyemez. Esâsen *"timsâl-i hayâlî"* de terbiyemize, verâset-i (69) rûhiye ve cismiyemize, muhîtimize göre hoşumuza giden eşkâl-i muhtelife-i mehâsinden iktitâf ettiğimiz en iyi, en mükemmel parçalardan teşekkül ediyordu. Bunun içindir ki *"hayâl-i mübdî"* in kuvvetlenebilmesi için *"hâfızaya"* ihtiyâç zarûrîdir.

Bir sanatkâr elvân ve hutûtu, te'sîrât ve hissiyâtı, husûsiyle mâzîde yaşadığı âvân-ı mes'ûdiyet ve felâketi hâfızasında saklayamazsa hiçbir vakit sanatkâr olamaz. Şâirin meziyât-ı mahsûsasını ta'rîf ve îzâh ettiğimiz zaman hissiyâtını bilahere ifâde için zabt ve muhâfaza edecek bir kâbiliyeti hâ'iz olmalıdır sözlerini sarf etmiştik. Hatta mâzîde yaşadığı dakîkaları tahlîl ederek bunun ânât ve dekâ'ik-i muhtelifesini bile dimâğın bir köşesinde mahfûz bulundurmalıdır. Bir ressâm, bir şâir bir eser-i sanatı îcât ve ibdâ

edeceği zaman hazîne-i hayât-ı mâziyesi olan hâfızasına mürâcaata mecbûrdur. Her sanatkâr eskiden beri topladığı hutût-ı esâsiye, hutût-ı sâf ve latîfe vâsıtasıyla ancak eserine bir şahsiyet-i mahsûsa ilâve edebilir. Ancak kuvve'-i hayâliyesini onlar vâsıtasıyla yürütür, sevk ve idâre eyler.

Ma'mâfîh hayâl âsâr-ı edebiyenin her şu'besinde aynı derece-i kuvveti hâ'iz değildir, olamaz da. Meselâ târih-nüvîs vakâyi'in bî-taraf bir kalemle îzâhına mecbûrdur. Bir hatîp birtakım hâdisâtı ispât (70) ederek sâmi'ni hâl-i teheyyüce îsâl etmek vazîfesiyle mükelleftir. Münekkide gelince onun vazîfesi bir hüküm vermekten, münâkaşa ve taktîr etmekten hülâsa rehber olmaktan başka bir şey değildir. Buna binâen müverrih, hatîp, münekkit hayâllerini bir dikkat-i mütemâdiye altında bulundurmalıdır. Zîrâ, müverrih bâd-bân-ı hayâle kapılacak olursa hâdisât ve vakâyi'i birtakım tafsîlât-ı bî-manâ ile imlâ ederek ağırlaştırır, hatta tagyîr-i mâhiyetine bile sebep olur, eski müverrihlerimizden pek çokları bu hakîkati anlayamadıkları cihetle bize târih nâmına birçok hayâl mecmu'aları bırakmışlardır. Hatîp de böyledir. Eğer sözlerini hayâllerin pervâz-ı bî-nihâyesiyle süslemeğe, tezyîn etmeye kalkarsa, şart-ı aslî-i hitâbet olan kati'yeti ihlâl ederek, sâmi'leri üzerinde bir te'sîre muvaffak olamaz; münekkide gelince.. İsti'ârât ve teşbîhât ile âsâr-ı tenkidiyesini dolduran bir zât dâimâ hükümlerinde yanılır, ta'kîp edeceği râh-ı müstakîmi kaybeder.

Hayâl en ziyâde şiir olan şeylerde; romanda, temâşâda, küçük hikâyelerde, manzûm eserlerde pek ziyâde lâzımdır. His ve fikirleri mahdût olduğu halde bize kadar âsâr-ı edebiyesini nakleden, ahfâd ve ahlâfa da nakledecek olan birçok büyük şâirler vardır. Bizde Nef'î, Gâlib Dede bu kâbil şâirlerdendir.

Hayâl husûsunda zevk pek büyük bir role mâliktir, hayâlsiz zevk olamadığı gibi zevksiz hayâl de olamaz.

(71) Hayâlsiz zevk olamaz, çünkü hayâle mâlik olmayan kimselerin bir timsâl-i hayâliyesi yoktur ki bunu model, esâs ittihâz ederek âsâr-ı sanatı vücûda getirebilsin; daha sonra az çok nasîbe-dâr-ı hayâl olmayan kimseler âsâr-ı sanatı taktîr edemezler, sanattan bir şey anlamazlar.

Zevksiz hayâl olamaz; çünkü bir eserdeki vahdet, icrâsındaki âhenk, tefâsilindeki tenâsüp, netîcelerdeki te'lîf-i mâhirâne, bütün bu meziyât ancak zevk ile taktîr edilebilir. Bir hayâl ne kadar vâsi olur ise olsun, zevkin mu'âvenetine muhtâçtır. Zevk ile idâre olunamayan hayâller, velev ki akıl ve muhâkemeye muvâfık olsun, yine soğukturlar. Târih-i edebiyât-ı Osmâniye'de buna misâl Nabî'nin birçok ebyâtıdır.

Şuraya kadar yazdığımız nukâtı hülâsa edecek olursak gerek timsâl-i hayâlî, gerek hayâl-i mübdi ancak hayât-ı hâriciyeden, hayâttan isti'âne-i kuvvet ile yaşıyor. Ma'mâfîh, böyle olmakla beraber âsâr-ı sanat ancak bunlarla ibdâ ve îcât hâline giriyor. Yalnız taklît olmak şeklinden kurtuluyor. Sanatkârın mûcit, mübdi olabilmesi kuvve'-i hayâliyesinin sayesindedir. Tabi'atın nevâkısını da ikmâl ve itmâm eden kuvve'-i hayâliyedir. Hülâsa hayâl zevk ile imtizâç etmek şartıyla edebiyâtın anâsır-ı mühimmesinden biridir.

(72) DEHÂ

Dehâ, dâhi [1]._ Dehâ her şeyden evvel bir kudret-i ibdâ'dır. Zevk ile dehâ-yı sanat arasındaki fark-ı azîm bu noktadan münba'is olmaktadır. Şerâ'it-i sâ'ire takrîben bir ayniyeti, bir müşâbeheti hâ'iz olabilir. Sanatkâr da münekkit gibi sımâh ve nazarın mahzûziyetlerine karşı teheyyüç eden bir hassâsiyet-i mahsûsaya mâliktir. Sanatkâr da münekkit gibi bir eser-i sanatın husûl-yâfte olması için lâzım şerâ'it-i mahsûsa-i mantıkıyeye vâkıftır. Fakat münekkitle sanatkârı birbirinden tefrîk eden, dâhi-i sanatı gösteren hissedilen şeyleri hâricen hutût ve eşkâl ile ifâde etmek, bu ifâdenin istilzâm ettiği işâret ve hutûtu doğrudan doğruya, tefekkür ve mülâhaza derece-i sâniyede kalmak üzere, bir ilhâm-ı mahsûs ile bulmaktır. Bu iki hâdise hikmet-i bedâyi'e ait âsâr ile îzâh olunabilir. Heyecân ve te'essür münekkitte de anâsır-ı muhtelifeye inkısâm eder, hâlbuki sanatkârda mürekkep, maddî bir şekildedir. Te'essürât, birbirini veliyy edecek yerde, birden bire, yığın yığın husûle gelir. Buna binâen kuvvet ve şiddeti derece-i kusvâyı bulur, yine bunun içindir ki kuvve'-i muhayyileyi harâretlendirir, alevlendirir, (73) bu te'essür ve heyecân-ı müşevveş tahlîl edilmediği cihetle onu ahz eden zâtın mizâcının, tabî'atının evsâf-ı esâsiyesine tamâmıyla mutâbıktır. Gûyâ aynı rengi, aynı levni hâ'iz gibidir. Bunun verdiği kuvvet münekkitte, bazı nukât-ı muhtelifeye göre tebeddül eder, hâlbuki dâhi-i sanatta tekâsüf eder, bir fikir hâline girer bunun için kuvvet ve şiddeti daha ziyâdedir.

Muhâkeme eylediği eserin te'sirât-ı adîde ve mütevâliyesini ta'kîp eden münekkit madde ile mevzû arasındaki münâsebeti kat'iyen nazar-ı dikkatten dûr tutamaz. Bunun için harekâtında akıl ve mantığa tâbi olur. Hâlbuki sanatkâr-ı dâhi, bir yudum su gibi, te'essürât ve heyecânâtı yutar, onunla kendisini meşhûn görür, aksâmı tahlîl etmek şöyle dursun, kendisiyle hâriçten ahz ettiği te'essürât arasındaki farkı bile göremez. Heyecânât ve te'essürât

[1] Véron'dan

ve sanatkâr başka şeyler değildir. Bu öyle bir merbûtiyet-i şedîdedir ki ona karşı yegâne ilâç eser-i sanatı husûle getirmektir.

Buffon dehâ hakkında *"uzun bir sabır ve metânettir"* diyor. Newton'a *"kuvve'-i câzibeyi nasıl keşf ettin"* diye sordukları zaman *"dâimâ onu düşünerek"* diye cevap vermiştir. Buffon'un, Newton'un bu husûsta hakları vardır. Bir maksat ve gâyeyi ta'kîp eden bir sabr-ı bî-fütûr, bir fikir üzerinde inâd-ı tefekkür filhakîka fikre (74) bir noktada tekşîf etmesine binâen, öyle bir kuvvet verir, ki kâbil değil başka sûretle elde etmek mümkün olamaz. Fakat bütün kuvvâ-yı fikriyenin bir noktada cem ve tekşîfi için iki şartın vücûduna ihtiyâç vardır: iptidâ bir fikirle iştigâl edecek, cezb olacak bir tabî'at ve mizâcın hilkat tarafından mevdû olması lâzımdır. Sâniyen isti'dâd ve temâyülât-ı şahsiyeyi nazar-ı i'tibâre almaksızın, isti'dâdı, cebren herhangi bir maddeyi tahlîl ve îzâh için tatbîk etmemelidir. Bu şerâ'it dâhilinde ancak sabr-ı bî-fütûr ile inâd-ı tefekkür îfâ-yı hizmet edebilir. Newton ile Buffon'un söyledikleri ta'rîf bizim bâlâda söylediğimiz ta'rîf-i dehâya muvâfık demektir. Gerek fenden, gerek sanattan bahis olunsun, tehâlüf ancak kuvvâ'-yı akliye ve zekâiyeyi bir merkeze cem eden; dehâyı teşkîl eden bu kuvvetin birden bire aldığı istikâmettedir. Bundan başka bu tasarruf birtakım alâ'im-i hâriciye ile de tezâhür etmektedir. Bir fikr-i mahsûsun mu'akkibi, yalnız onunla meşgûl zevâtın hayâtları birtakım garâbetlerle, birtakım dalgınlıklarla, birtakım ibtilâlarla doludur. Yaşadıkları muhît-i iştigâlâtın bu bir netîce-i tabî'iye ve mantıkiyesidir. Bunların bu dâhilerin pek çokları anlaşılıncaya kadar umûm tarafından deli yâd olunmuşlardır. İçlerinde ispât-ı kemâl ettikten sonra isti'dâdlarını kaybedenler bulunduğu gibi, birkaç sene daha yaşamadıkları veya müsâ'it (75) bir muhîtte gelmedikleri için muvaffakiyet ve şöhrete su'ûd etmeden ölenler de vardır. Bu garâbetlere binâen sıhhati bütün melekât ve hasâ'isin muvâzenesinde bulanlar, bütün herkes gibi yaşamayı timsâl-i hayâlî ittihâz edenler için dehâ marazî bir hâl diye ta'rîf edilmiştir. Filhakîka dehâ merâkiz-i asabiyeden birinin esnâ-yı vazîfede bir hassâsiyet ve fa'âliyet-i müferriteye ma'rûz kalmasıdır. Fakat bu hâl hiçbir vakitte marazî bir hâl

değildir. Bazı ma'tûhların fikr-i sâbitleri, cinnet-i vâhideleri dimâğa ait uzûvlardan birinin tagayyürüne, ma'lûliyetine binâendir. Hâlbuki dehâ ile bunu birbirine hiçbir zaman benzetemeyiz. Zîrâ dehâ, fizyoloji nokta-i nazarından bilakis, dimâğa ait uzûvlardan bazılarının müstesnâ bir sûrette, pek ziyâde, inkişâfıdır. Bunun içindir ki dehâda marazî bir hâl yoktur. Hatta Caesar'ın Napoleon'un iştigâlât-ı fikriyesi gibi bunlar tamâmıyla hodbîn bir sûrette olsa bile ekseriyâ umûmî, âlî birçok mevâdda temâs edebilir.

Dehâ sâhibi olan kimseler, bu fâ'ikıyet ve mümtâziyet-i ma'neviyeye binâen menâfi-i hasîsenin, gurûr ve hobdîninin miskinliklerinden âzâde olurlar, dehâ-yı âlî, dehâ-yı bî-kayd-ı tabakâta kadar yükselir, fakat bunu dehânın şerâ'it-i asliyesinden biri diye kabûl etmemelidir. Dehâ, mücerret ve münferit olarak nazar-ı i'tibâre alındığı taktîrde (76) merâkiz-i asabiyenin fart-ı tahassüsünden, fart-ı tahammülünden mütevellit bir kuvve'-i mümtâze-i idrâktir.

Dehânın ta'rîfi bundan fazla bir şeye muhtâç değildir. Fart ve şiddet-i tahassüs, evvelce de söylediğimiz gibi, dâhiden kâbiliyet-i tahlîli selb eder, tafsîlât ve teferru'ât bir te'essür-i umûmî içinde memzûc kalır, bunun netîce-i tabî'iyesi olarak kuvve'-i esâsiye gayr-ı ihtiyârî olarak canlanır. Buna müncerr olmayan her şey tahaffüf eder. Hatta mahzûf olur. İşte bu noktada şahsiyet-i sanatkâr tezâhür eder, zîrâ bu kuvve'-i esâsiye eşyâdan, maddeden ziyâde sanatkârın rûhundadır.

Herkes eşyâyı kendi gözüyle görür, aynı mevzûlar muhtelif nukâttan nazar-ı i'tibâre alınmak şartıyla muhtelif te'essürât ve tahassüsât husûle getirir. Bu tehâlüf, bu tenevvü eşhâs-ı âdîyede nazar-ı dikkati celp etmez. Fakat büyük sanatkârların âsârı nazar-ı i'tibâre alındığı zaman tamâmıyla tezâhür ve tecellî eder. Muhtelif sanatkârlar tarafından tersîm edilmiş olan

mevzû'lar birbirine o kadar benzemezler ki mevzû'un ayniyeti ile idrâk-ı îfânın tarzı arasında nâ-bedîd olur. Halbuki âdiyet, bilakis, hutûtun ibtizâl ve umûmiyetiyle hemen görünür. Şahsiyet-i rûhiyelerinden bir şeyler ilâve eden dâhi-i sanatların te'essürâtı ne kadar amîk, ne kadar zinde ise îfâ ve icrâ ettikleri işin rûhuna karışmayan (77) eşhâs-ı âdiyeninkiler o kadar âdî ve sathîdir. Bunun için bunları birbirinden tefrîk etmek güç olduğu halde diğerlerini tefrîk etmek gâyet kolaydır. Dâhi-i sanat bilmeksizin kendi rûhunun, kendi şahsiyetinin vasf-ı esâsiyesini, vasf-ı gâlibini izhâr eder, o ne kadar sâhib-i dehâ ise o kadar şahsiyeti bir vasf-ı metîn ve husûsîye mâlik bulunur.

Eser şahsın en doğru mi'yârıdır, zîrâ o şahıs eseri tevlît ettiği zaman hasâ'is-i husûsiyesinden birçok şeyi ona tevdî etmiştir. Mutavassıt veya âdî sanatkârlar birbirine benzerler, zîrâ umûmî, iptidâî te'sîrâtın dâ'iresinden, hudûdundan kurtulamazlar.

Bir te'sîr-i hâkim ve gâlibin yed-i zabt ve teshîrinde bulunmak ve bunun teheyyücât-ı husûsiyesine ma'rûz kalmak dehânın zevk üzerine, husûsiyle îcât ve ibdâ husûsunda tefevvukunu ispât ettiği gibi mantığın kavâ'it ve tashîhâtının tatbîki cihetiyle de mantığa karşı olan ihtimâl mâdûniyetini gösterir.

Fakat bu mâdûniyet hâ'iz-i ehemmiyet değildir. Dehânın en serî ilhâmâtı mantıkçıların en kavî mantıklarından daha âlî bir mantığa mâliktir. Michelangelo'ın tablolarında ellerinde pergârlar hatâ arayanlar bilmiyorlar ki bütün bu hatâ'iyât-ı mefrûza eserin te'sîr-i umûmiyesinin (78) esâsıdır ve lüzûm-ı mütâbakat netâyiç tarafından emredilmiştir, eğer tashîh edilecek olursa eserin bütün meziyâtı nâ-bedîd olur. Sanatın her şu'besinde hakîkate âmir bulunan bir hassa'-i şahsiyet vardır, herkesin kendine göre bir tarz-ı

rü'yeti vardır, ki sanata vâkıf olmayan eşhâs-ı âdiye bunun netâyicini ithâm eder, fakat bunlara onun yerine başka bir şey ikâme etmelerini söylediğimiz zaman büyük bir acz içinde kalırlar.

Bundan başka, dehânın, dâ'imî bir hummâ ve harâret olmaksızın mevcût olamayacağını tasavvur etmemelidir. Onu en ziyâde ispât ve izhâr eden ilhâm denilen heyecâna, teessüre karşı bir isti'dâd-ı mahsûs dâ'imîdir. Kâbiliyet-i tahassüsiye ve teheyyüciye dâ'imî olmakla berâber heyecân nöbet nöbet gelir, bazen münkatı olur, bu esnâda tefekkürât ve mülâhazât-ı heyecâna tefevvuk eder, muvâzeneyi te'mîn eyler.

Dehâ esrârengiz bir şey olmaktan kurtulmuştur. Her zaman heyecân ve ihtirâsın, bir noktaya cem etmek sûretiyle kuvve'-i ma'neviyeyi tezyît ve teşdît kuvvetine vesîle olduğu görülmüştür. Bu öyle bir hâdisedir, ki bir i'tiyât hâline geldiği cihetle nazar-ı hayretimizi celp etmez. Dâhi olanlar hiçbir zaman cihânın ma'lûm çerçevesinin hâricine çıkamaz. Yalnız onlar herkesten daha iyi âsâr vücûda getirir.

(79) **Dâhi, hünerver .** _ Dâhî mâhiyeten değil, dereceten bir rüchân ve tefevvuk gösterebilir: Ma'mâfîh bu derece şayân-ı dikkat bir sûrette mütehâliftir. Dehânın nerede başladığını, nerede bittiğini ta'yîn etmek gayr-i mümkündür. Ma'mâfîh dehâ ile isti'dâdı dâhi ile hünerveri birbirine karıştırmamalıdır. Hünerver bir rüçhân ve tefevvuk-ı kesbîye mâliktir. Hâlbuki dehâda daha samîmî, daha gayr-i ihtiyârî bir şey vardır. Şüphesiz isti'dâda mâlik olmak da az çok bir dikkat ve fa'âliyetle ikmâl edilmiş mümtâz bir tabi'iyet ve mizâca mâlik olmak demektir ve dehânın dikkat ve i'tinâyı, tefekkür ve mülâhazayı hudûdunun hâricine çıkardığını iddi'â etmek kadar ma'nâsız bir şey olamaz. İsti'dâd irâde ve muhâkemenin te'sîri tahtında olmaksızın inkişâf edemez, fakat dehâ, bunlara adem-ı tenezzül ile

bakamamakla berâber, isti'dâd kadar ihtiyaç hissetmez. Bunun fa'âliyeti daha ziyâde ilhâm ile, daha ziyâde gayr-i ihtiyârî olarak, serbestçe kuvveden fi'le çıkar, halbuki hünerverin fa'âliyeti iktisâp etmeğe mecbûr olduğu mütâla'a ve tecârib yığınlarıyla ağırlaşmış, şaşırmıştır. Tabî'attan dâ'imî, metîn bir fa'âliyete mâlik olan, iyi terbiye edilmek şartıyla, hadd-ı vasatîyi geçmemek üzere, bir şahıs iktisâb-ı isti'dâda muvaffak olur. Fakat dâhi usûl ve nazariyâtını, ma'lûmâtını ikmâl ve itmâm eder, tebeddül ve tahavvül edebilir. (80) Fakat iktisâp etmez. Dâhi; şahsî tetkîk ve mütâla'anın nüfûzuna mâni, verâsetle nakledilmiş müterâkim kuvvâ-yı mâziyenin hülâsası, netîcesi bir mevhîbe-i tabî'iyedir.

Âsâr-ı dehâ ile âsâr-ı isti'dâd arasında az çok bir fark vardır. Ma'mâfîh ben bu sözle hünerverlerin hepsinin âsârı dâhilerin âsârının mâdûnunda demek istemiyorum. Vergilius; Raffaello gibi hünerverler, en büyük dâhilerin âsârıyla kâbil-i mukâyese nefâ'is-i sanat vücûda getirmişlerdir.

Fakat hünerverler, isti'dâd sâhibi olanlar kuvvetlerinin yettiği en yüksek noktaya su'ûd etseler bile eserlerinde nâdiren, dehânın havâs-ı esâsiyesinden olup samîmiyet-i mutlakayı teşkîl eden sevk-i tabi'îye, gayr-i ihtiyâriyete ait meziyâta tesâdüf olunur.

Hünerverlerin âsârında şahısla eseri tefrîk etmek gâyet kolaydır. Hünerverleri eserlerinin netâyicini, te'sirâtını mütefekkir ve müteharrî, usûl ve tarz-ı tahrîrini cûya, cümlelerini veya renklerini, hutûtunu musahhih, müdekkik olarak tasavvur edebiliriz, halbuki dâhilere gelince bunlarda her şey yek-âhenk, yek-vücût gibidir, sanatkârla eseri tefrîk etmek mümkün değildir, bütün vesâ'it-i sanat bir halîta gibi onların âsârında memzûçtur, şey ile şahıs arasında hiçbir fark yoktur. Güyâ bütün eser şahsiyet-i sanatkârın (81) münevver, âlî bir ilhâmıdır. Onun eseri demek, en yüksek, en mümtâz

noktasına kadar yükselmiş şahsiyeti, şahsiyetinin ifâdesi demektir. Sa'y ve gayretin izleri bunların âsârında görülmez, nâ-bedîd olur. Denilebilir ki bütün aksâmın bir alâka-i tabî'iye ile gayr-ı ihtiyârî olarak nispetleri, ve kendilerine ait olan mevki'ler ta'yîn etmiştir. Âsâr-ı dehâdan ekseriyâ intişâr eden ulvîyet ve sâdelik buna binâendir.

Fakat bu sözlerle dehânın sa'ydan, tetkîkten, tefekkürden mu'arrâ ve münezzeh bulunduğunu iddi'â ediyoruz, fikir ve mülâhazasında bulunmak doğru değildir. Meşhûr ressâm *"Leonardo de Vinci"* bir dâhi olmakla berâber jakond nâmındaki levhasını kuvveden fi'le çıkarmak için dört sene çalışmıştır. Filhakîka diğer bir dâhi ressâm şüphesiz bu kadar zaman sarf etmiyordu. Fakat burada mevzû-bahs olan mes'ele-i zaman değil mes'ele-i tarz-ı îfâdır.

Birçok câhiller, ilhâm ile teferru'ât ve tafsîlâtın imtizâç edemeyeceğinden bahsederler, bu âdetâ darb-ı mesel hâline girmiştir. Bu noktada tevakkuf etmeğe, inceden inceye tahlîl etmeğe kat'iyen lüzûm yoktur. En zarîf, en serbest sanatın en amîk, en yüksek ulûm ve fünûnla i'tilâf edebildiği bugün ispat edilmiş bir keyfiyettir. Bunun aksini iddi'â edenler ısrarlarında,(82) ta'annütlerinde devâm ederler, çünkü onlar sanatlarının aksâm-ı muhtelifesini arîz ve amîk tetkîk etmeksizin işe başladıkları cihetle ısrarlarında, ithâmlarında devâm etmeye hakları vardır. Onlar modanın hevesât-ı garîbesine mukâvemet ile yaşayabilen, bütün cihân tarafından taktîr olunan âsâr-ı sanatı misâl olarak göstermekle berâber ihtirâmât ve ta'zîmâtlarını mütemâdiyen izhâr edebilirler, fakat şunu da bilmelidirler ki ulûm ve fünûn hevesât ve meziyât-ı sanatı kilitleyecek yerde, bilakis onu, ilâ-nihâye daha çok daha vâzıh vesâ'it-i tevdî ile daha kuvvetli, daha serbest bir hâle koymaktadır.

Nazar-ı dikkat ve hayreti celp edebilecek bir eser vücûda getirebilmek için yegâne vâsıta sa'y ve gayret, sabır ve metânettir. Birçok sanatkârlar, pek büyük hasâ'ise mâlik olmaksızın sa'y ve gayretlerinde sabır ve metânet göstermiş olsalardı hâ'iz-i kıymet birçok âsâr vücûda getirebilirlerdi. Fakat mate'essüf maksatlarına bir hatvede vâsıl olmayı düşündükleri cihetle bu gibi nefâ'is-i îcât ve ibdâ'ından mahrûm olmuşlardır. Esnâ-yı ibdâ'da bu gibi sanatkârlar vücûda getirecekleri şeyin kaba taslak bir şeklini ya hâfızalarında ya da kağıt üzerinde çizerler. Fakat tefekkür ve mülâhaza ettikleri fikri bir şekl-i mükemmel ile göstermeye gelince fa'âliyetleri kırılır. Sa'y-ı ta'ab-âverden ürkerek nâ-tamâm bir hakîkatle, birdenbire (83) eseri meydâna çıkarırlar. Yâhut fenâ bir yola saparak ibdâ ve îcâdı, fazla bir şey telakki ederler. Mütevekkil ve mutî önlerindeki modelin kopyasını çıkarmağa veya öteden beriden getirdikleri heykelleri taklît etmeğe başlarlar. Serbestçe îcât ve ibdâ etmek ağır, mû-şikâf bir sûrette kuvveden fi'le çıkarmak, bütün üstâd-ı sanatın ta'kîp ettikleri yoldur. Sanatta muvaffak olmak için gayr-i ihtiyârî veya serbestçe elde edilen fikri yorulmaksızın, zaman ve mesâ'î ile mücâdele ederek kuvveden fi'le, bir şekl-i sâf ve mümtâz tahtında çıkarmak lâzımdır.

Denilebilir ki hayâtı teferru'âtı ve tafsîlâtıyla, en hurde, en nazar-girîz aksâmıyla tetkîk etmek, onun her noktasını mutî'âne mütevekkilâne kağıt üzerine hutût ve eşkâl hâlinde vazetmek bir makine olmaktan başka bir şey değildir. Filhakîka hayâtı doğrudan doğruya taklît etmek kopyacılıktır. Makine hâline girmektir. Ma'mâfîh bunun yanında taklît edilen şeyin evzâ'ını ta'yîn etmek, en nazar-karîb nukâtını bulabilmek, en ziyâde müballiğ-i hissiyât şeklini göstermek gibi şahsiyet-i sanatkâra ait birçok şeyler vardır ki bunlar dehâyı ve âsâr-ı sanatı ifâde edebilirler. Bir eser-i sanattaki ihtişâm, ulvîyet, kıymet, mükemmeliyet bunlarla ölçülür, bizim mes'ele-i zamanda değil, tarz-ı ifâde dediğimiz budur.

(84) SANAT-I TAHRÎRİN ŞERÂ'İTİ

Bir eser-i edebîyi vücûda getirebilmek yani terkîp etmek için bazı şerâ'ite ihtiyâç vardır.

Evvelâ terkîb-i edebînin ne olduğunu anlayalım. Terkîb-i edebî diye bir mevzû'u tevsî etmeye derler. Bunu başka bir sûretle de ta'rîf edebiliriz. Terkîb-i edebî; fikirleri bulmak, onları tanzîm etmek, ifâde eylemek sanatıdır.

Şu son cümleye, son ta'rîfe baktığımız zaman üç şey görüyoruz:

1. Fikirleri bulmak
2. Tanzîm ve tertîp etmek
3. İfâde eylemek

Bunlardan birincisine *"îcât"* ikincisine *" tertîp"*, üçüncüsüne de *"edâ"* diyoruz.

Bu üç şeyi birbirinden tefrîk etmek hemen adîm'ü-l imkân gibidir. Bir mevzû bulmak, bir fikir edinmek demek, onu tetkîk ettikçe, besledikçe tertîp ve tanzîm etmek demektir. Bir hâlin, bir mevki'in bir vak'anın karşısında bulunduğumuz zaman onu ifâde ede (85) cek kelimeyi cümleyi hemen buluruz. Hatta unutmamak için bir kağıda naklederiz. Buna binâen *"edâ"* da *"îcât"* ile *"tertîp"*in hudûdu dâhilinde bulunuyor.

Îcât._ Bir mevzû'u bunun inkişâf ve tevessü'ünü bulan sa'y-ı dimâğıye yâhut fa'âliyet-i dimâğıyeye *"îcât"* denir. Bir mevzû'u veya ona ait menâbi'i bulabilmek için en birinci şart düşünmek, onu hâl-i kemâle îsâl etmektir. Buffon *"Bir muharrir kâfî derecede düşünmediği zaman yazarken endîşe ve azâba düşer"* diyor.

Demek ki insan intihâp ettiği mevzû'u evvelâ hissetmelidir. Müşkül olan cihet yazmakta değil, hissedebilmektedir. İyi hissetmek şartıyla iyi yazılabilir.

İnsan birtakım vakâyi'e, âlâm ve ekdâra ma'rûz kalır, hayâtımızın bir kısmı bizi pek ziyâde müte'essir eder, bunları ifâde etmek az çok kolaydır. Mes'ele yaşamadığımız bir mevzû'u yaşatabilmekte ve yazabilmektedir. Böyle bir mevzû'u bütün safahâtıyla gösterebilmek için onu kendi hissimiz, rûhumuz gibi bir hâle koymak, temsîl etmek, yabancılıktan çıkarmak kadar müşkül bir şey yoktur.

Eğer biz yabancı bir mevzû'u kendi rûh ve hissimize kalb ederek ifâde edemiyorsak emîn olmalı, ki kâfî derecede dimâğımızı onun (86) üzerinde gezdirmemiş, yürütmemişizdir. Yabancı bir mevzû'u taktîr ve ifâde için düşünmeli, hâricen ifâde ihtiyâcını hissettirecek harâret ve kuvvetin husûlüne kadar düşünmelidir. Hakîkî ilhâm, hakîkî vüs'at-ı karîha ancak bundan sonra tevellüt edebilir.

Bir eser-i edebînin kıymeti intihâp olunan mevzû ve tefekkürü mülâhaza için sarf edilen zamanla mütenâsiptir. Demek ki îcât husûsunda kuvve'-i akliyenin pek ziyâde te'sîri vardır.

Esâsen îcât bir mevzû'u hissetmek, sizin hassâsiyet ve muhayyileniz üzerinde husûle getirdiği te'sîri izhâr eylemekten ibarettir. Demek ki îcât husûsunda kuvve'-i hayâliye ile kuvve'-i hissiyenin de bir te'sîr-i husûsîsi vardır. Muhayyile ile hassâsiyet bir esâs üzerinde toplanarak bu esâsa ait münâsebâtı, nispetleri, efkârı, hayâlâtı keşfederler. Meselâ temâşâ-nüvîse bir fikr-i mahsûsunuzu tevdî ederseniz; muharrir *"bundan bu fikirden bir piyes yapılabilir."* der. O zaman ona bu piyesin ne olduğunu, ne olacağını sorsanız,

size kat'î, sâlim bir şey söyleyemez. Fakat muharrir hücre-i iştigâline çekilir, düşünmeye başlar, fikrin bütün netâyicini, bütün müntehî olduğu nukâtı, en ince, en hafî izleri, tamâmıyla nüfûz edinceye kadar arar, ondan sonra piyesini tertîp etmeye ibtidâr eder.

(87) **Bir mevzû bir vahdet, bir fikir demektir.**_ Onu sahîfelerle ifâde etmek mümkün olduğu gibi birkaç kelime ile, küçük bir cümle ile de ifâde etmek mümkündür. Eğer muhayyile ile hassâsiyet bunun alacağı eşkâli, safahâtı izhâr ve irâ'e etmeyecek olursa biz birkaç kelime ile her şeyi ifâde etmiş oluruz. Herkes seviyorum, nefret ediyorum, mahzûnum, veya mukadderim sözlerini sarf eder, fakat bunlar birer fikr-i esâsîdir, birer vahdettir. Bunları muharrirler alırlar, hayâllerle süslerler, her birinin alacağı eşkâl ve safahât-ı muhtelifeyi düşünürler, gösterirler.

Başka bir misâl daha gösterelim.. Size bir bataklıkta boğulan bir şahıs farz ediniz, ve tasavvur ediniz, desinler. Şüphesizdir ki bu şahıs hâl-i heyecânda, hâl-i ıstırâptadır, bu mes'ele de esâstır, vahdettir. Bunu *"zavallı adam pek çok ıstırâp çekti, çırpındı, çabaladı, bağırdı"* sözleriyle ifâde edebiliriz, fakat bu kadar kifâyet etmez, onun rûhunda, bu âvân-ı heyecân ve ıstırapta yaşayan şeyleri tamâmıyla göstermek lâzımdır.

Zavallı şahıs iptidâ hiçbir şeyden haberdâr değildi, sâkin ve bî-his suya giriyor, birden bire ayaklarının battığını, bataklığın çamurlarına gömüldüğünü hissediyor, iptidâ bir an tereddüt (88) bir an havf geçiriyor! Sevk-i tabi'îye tab'iyetle bir nokta-i istinât arıyor. Artık tereddüt, havf birden bire gidiyor, rûhunda yalnız heyecân var, ölümle mücâdele hissi bütün kuvvetiyle yaşıyor. İşte o zaman çabalamak başlıyor, fakat her hatve-i halâs onu daha ziyâde ka'r-ı nisyâna, ka'r-ı mevte sürüklüyor, çekiyor. Nihâyet göbeğine kadar çamura gömülüyor, artık kollarını oynatamıyor, sesiyle istimdâd ediyor,

nevmîdî ile ümît arasında çırpınıyor. Ufuktaki siyâh bir leke, uzaklardan gelen bir ses, küçük bir kuşun kanatlarının gürültüsü, bir hiç onun kalbinde ümitler uyandırıyor. İlh, ilh ... Bütün bunları göstermek, bunları süslemek îcât ve ibdâ'ı teşkîl eder, iptidâ îcât ve ibdâ, sonra sanâyi-i edebiye lâzımdır. Fakat burada da hâ'iz-i ehemmiyet olan bir vak'ayı inceden inceye tetkîk ile her noktasını ayrı ayrı göstermek de değildir, asıl ve mühim olan bu vak'anın bize verdiği tahassüsât ve ihtisâsâtı, hülâsa te'essürât-ı şahsiyeyi gösterebilmektedir. Bu te'essürâta mâlik olduktan sonra teferru'ât ve tafsîlât kalemin ucuna kendiliğinden gelir.

Sanat-ı tahrîr; sa'y, hassâsiyet, muhayyile demektir. Sa'y olmayınca sanat-ı tahrîr olamaz. Meğer ki muharrir dâhi ola! Halbuki evvelce de îzâh ettiğimiz vecihle dâhi de sa'ydan müstağnî olamaz.

(89) Her eser-i edebînin düşünüldüğü zamanla kaleme alındığı zaman arasında bir müddet, bir zaman-ı tefekkür ve mülâhaza mevcûttur. Hiçbir şey kendiliğinden vücût bulamaz. Dimâğdan ona ait olan şeyleri koparırcasına çıkarmak lâzımdır.

Biz hiç görmediğimiz bir şeyi ancak müşâbihlerini, mu'âdillerini düşünmekle, ancak onların bize verdikleri his ve te'esssürü tahattur etmekle takrîr ve ifâde edebiliriz. Bu husûsta bize hizmet ve mu'âvenet eden birçok mu'âvinler vardır. Bunlar da kitâplar, hakîkat-i hayât, müşâhededir. Bir levhayı, bir şeyi taktîr ve tecsîm etmek istediğimiz zaman hemen evvelce okuduğumuz kitâplardan ona dair olan sahîfeleri gözden geçirmek kifâyet eder. Çünkü dimâğı en küçük, en ma'nâsız şeyler birden bire îkâz eder. Meselâ mütemâdiyen düşündüğümüz, çalıştığımız halde biz hiçbir satır yazmaya muvaffak olamayız. Dimâğımızda bir atâlet vardır, hayâller, hisler bizden kaçarlar. Farazâ bu esnâda küçük bir mûsikî parçası dinlesek bir

levha-i nefîse-i tabî'atı seyir ve temâşâ etsek birden bire hayâlimize bir küşâyiş, hissimize bir vüs'at gelir. Îcât ve ibdâ husûsunda hâfıza da bir rol oynar. Evvelce gördüğümüz, yaşadığımız şeyleri daha kolaylıkla tasvîr ve ifâde (90) ederiz. Hatta bu gibi mevzû'lar kolaylıkla inkişâf ve tevessu'a meyyâl oldukları cihetle bizi teşcî bile ederler.

Bir de mevzû'un intihâbı mes'elesi de şâyân-ı kayd ve tezkârdır. Her mevzû her şahıs için değildir. Buna binâen kuvvet ve iktidârımızla mütenâsip mevzû'lar intihâp etmeliyiz. Bir mevzû, bizim hoşumuza gider, hemen onu yazmak isteriz, uğraşırız, terleriz, bir türlü muvaffâkiyetle miktâr-ı kâfî düşünmediğinden tevellüt etmekle berâber mevzû'un iktidâr ve isti'dâdımızla mütenâsip olmadığından neş'et eder. Buna binâen her şahıs âsâr-ı sanatının hangisinde muvaffak olabileceğini anlamalı, ona göre hareket etmelidir.

Hakîkat, hayât, müşâhede şerâ'it-i esâsiye-i edebiyeden bulunmakla berâber nihâyet-i nâ-pezîr birer menba'-ı ilhâmdır. Hakîkatte bir kuvvet-i sâriye-i heyecân vardır. Hayât hayâtı açar, müşâhede vüs'at-ı karîhayı te'mîn eder.

Îcât ve ibdâ etmek istediğiniz zaman hakîkat-i eşyâdan nukât-ı ziyâ'iye ve tenviriyeyi intihâp ediniz, hayât-ı hakîkiyeden alınmış ahvâl ve vakâyi'i yan yana vazederek muhîtlerin, (91) mevcûdâtın mu'âvenetini talep ediniz, adese-i dimâğıyenizin ziyâlarıyla onları tenvîre çalışınız.

Meselâ bazı tabâyi-i mahsûsayı tasvîr etmek istiyorsanız, muhîtinizdeki eşhâsı tetkîk ediniz, onlar nasılsa o sûretle tasvîr etmeye başlayınız, îcâp ederse birisinin bir tabî'atını, diğerinin başka tabî'atını alarak yaşatmak istediğiniz şeklin timsâl-i hayâliyesini vücûda getiriniz.

Tabî'attan, hayâttan ahz olunmuş bir vasıf dâimâ mevzû'un tevsî ve inkişâfı için güzel bir anahtardır. Bir temâşâ-nüvîs vücûda getirmek istediği bir tipi yaşatamıyorsa hayâtta ona benzer eşhâstan birini düşünür, onun böyle bir mes'elede ne sûretle hareket edeceğini, ne sûretle beyân-ı efkârda bulunacağını, hülâsâ nasıl bir vaziyet alacağını gözünün önüne getirir. Ve kolaylıkla yazmaya başlar, tipi de canlanır, kuvvetlenir.

Bir entrikin vücûduna mı lüzûm var? Hayât entriklerle doludur. Bir mükâlemeye mi ihtiyâç var.? Cemiyetin en iyi konuşanlarına şitâb ediniz, şüphesiz hiç bilmeksizin size mu'âvenet edeceklerdir. Bir mevkî intihâp etmek istiyorsanız, küçük bir hikâyenize ithâl edeceksiniz, fakat intihâp ettiğiniz mevkî müphem kalıyor, kâbil değil ilerleyemiyorsunuz. Mâdem ki bu mevkî ile (92) ilerlemek mümkün değildir, bildiğiniz mevkî'lere hikâyenizin mevzû'unu naklediniz, o zaman göreceksiniz ki hikâye kendiliğinden inkişâf edecektir.

Hayâlî bir eser mi vücûda getirmek istiyorsunuz? Pekâlâ! Bunda da muvaffak olmak için hayâtı nazar-ı dikkate almalıdır, yazılacak hayâlî mevzû'a hayât olmak ihtimâlini vermelidir.

Şahsiyetinizden bahsetmek istediğiniz zaman rûhunuzu tahlîl ediniz.

Hülâsa hayat, hakîkat, müşâhede îcâdın mu'âvinleri bulunmakla berâber edebiyâtın da üç hâssa'-i mümtâzesidir.

Bir eser-i edebî te'mîn-i zevk ile iknâ etmek için yazılacağı cihetle hakîkati, hakîkat muhtemeliyetini, tecrübeyi cerîhadâr edecek sûrette kaleme alınırsa maksadını kaybeder.

Elde bulunan mevzû temâşâ, nesir, nazım, roman, her ne olursa olsun zamana ait ahvâli, incelikleri, ânâtı, tafsîlât ve teferru'âtı dâimâ muhâfaza etmelidir.

İşte îcâdın muhtâç olduğu şerâ'it-i îfâ bunlardan ibârettir.

Tertîp._ Tertîpten maksat, yazılacak şeyi tanzîm etmek yani îcât vâsıtasıyla elde ettiğimiz efkâr ve hissiyâttan hangisinin (93) mukaddim veya mu'ahhir olduğunu ta'yîn, nispetlere göre hey'et-i umûmîyi nazar-ı i'tibâre almaktır.

Bir parçayı teşkîl eden aksâm-ı muhtelifenin kıymetini, vus'atını, imtidâdını bilmek, îcât ve ibdâ ile tedârik edilen anâsır-ı muhtelifeyi müterakkî, müselsel, mantıkî, müfît bir hâle ifrâğ etmek tertîptir. Fâide, vak'a, plan tamâmıyla tertîbin mu'âvenetine muhtaçtır. Bir eser-i edebî, her ne olursa olsun, bir vahdete göre vücûda gelmiştir. Bu vahdetten başlayarak, bir netîce-i umûmiyeye doğru, tevessü etmiştir. İşte bunun için birtakım tafsîlât ve teferru'âta lüzûm vardır, hoşa gidecek birtakım hâdisât ve vukû'âta ihtiyâc-ı kavî mevcûttur, hülâsa birçok efkârın, birçok hayâlâtın, bir kelimede, tehâlüf ve tenevvü'ün mevcûdiyeti lâzımedendir.

Vahdetle tenevvü ve tehâlüfü imtizâç ettirmek mahâretle zevkin işidir. Demek ki bunları birleştirmek için bir sanat, bunları kuvvetlendirmek, mevâddi arasındaki nispeti muhâfaza etmek için bir fen mevcûttur. Büyük muharrirler bu sanatın bu fennin levâzım ve zarûriyâtına tâbi'iyete mecbûr olmuşlardır. Mâdem ki büyük muharrirler için bu mecbûriyet vardır, bizim gibi henüz isti'dâd sâhibi olanlar mantığın kavâ'it ve nizâmâtına planın, vak'ânın fâ'idenin vücûduna ait zarûriyâta ri'âyet etmeğe bir ihtiyâc-ı mübremle mecbûrdurlar.

(94) Birçok kimseler âsâr-ı edebiyede plana lüzûm olmadığını iddi'â ederler, hâlbuki şiddetle planı tavsiye eden Goethe gibi bir şâiri taktîrden, takdîsten de vazgeçemezler. Bu büyük şâir *"muvaffakıyet plandadır"* sözünü dâ'imâ tekrâr edermiş. Filhakîka iyi bir plan iyi bir eserin kâ'idesi, esâsıdır.

Her ne yazılırsa yazılsın, muharrir ciddî, kavî bir plan dâhilinde kalemini hapsetmeli ve bunun bir noktasından ayrılmamalıdır.

Mantıkla, muhâkeme ile, vuzûhla ta'yîn edilen nispetlerden ayrılmak hudûdun hâricine çıkmak, lüzûmu olmayan ma'nâsız mevâdd arasında dolaşmaktır.

Yazdıkça, üstâtların eserlerini okudukça, tetkîkât ve tetebbu'âtta bulundukça iyi bir üslûbun lüzûmuna kanâ'at hâsıl olduğu gibi planın da lüzûmuna kanâ'at husûl bulur.

Muhayyile mümtenî-ül inhinâ bir sûrette îfâ-yı vazîfe ederse onun nerede tevakkuf edeceğini ta'yîn etmek müşküldür. En kavî isti'dâdlar bunun kuvvet ve nüfûzuyla ta'kîp edecekleri yolu şaşırırlar.

Bu bir hakîkattir, planını iyi tanzîm eden iyi bir eser vücûda getirir, muharrir ne diyeceğini, ne demek lâzım olduğunu bilmeli, ondan başka bir şey söylememelidir.

(95) Genç kalemler bunun lüzûmunu anlamakta tereddüt ederler. Fakat bir eser-i edebîde dâ'imâ bir ahzâr, bir tekemmül, bir tefekkür ve

mülâhaza vardır ki, bununla ancak o eser iyi bir sûrette vücût bulur. Fakat bundan sonra tarz-ı inşâ ve icrâyı tahdît etmeyi bilmek lâzımdır.

Birçok kimseler bu şiddetli, tahdît edici kavâ'idi istihkâr ederler. Rehbere muhtâç olmaksızın ilerleyebileceklerinden emindirler. Mâdem ki iştihâ-yı tahrîr sizi tazyîk ediyor, mâdem ki bir üslûb-ı seyyâl kaleminizin ucunda yaşıyor, mâdem ki vüs'at-i karîhaya mâliksiniz niçin tevakkuf ediyorsunuz , derler.

Bu mütâla'aları yanlıştır, efkâr tazyîk ve tahdît edilmekle hiçbir şey kaybetmez, tahammür eden mâyi daha kuvvetlidir.

Tafsîlât ve teferru'âtı hâvî bir plan dâhilinde bir eseri vücûda getirmek bir mes'eleyi halletmek gibidir.

Buffon tertîp hakkında *"plan bulunmadığı, mevzû'a dair kâfî derecede düşünülmediği cihetle zekâ sâhibi bir zât yazı husûsunda külfet ve endîşeye düşer, nereden tahrîre başlamak lâzım geldiğini ta'yîn edemez Birçok fikirler dimâğını işgâl ve imlâ eder. Fakat evvelce onları birbirleriyle mukâyese veya birbirine rabt etmediği, tâbi kılmadığını cihetle endîşe-i intihâp içinde kalır, hiç (96) birini diğerine tercîh edemez. Fakat planını yapanlar, mevzû'una has ve ait olan efkârı taht-ı intizâma vazedenler kalemi ele almak dakîka ve sâniyesini kolaylıkla anlarlar ve mahsûlât-ı fikriyenin hâl-i kemâle vâsıl olduğu noktayı hissederler ve bunun inkişâf ve tezâhürü için isti'câl bile eylerler; artık yazmak mahzûziyetinden başka bir şey düşünmezler.*

İyi yazmak için, mevzû'una tamâmıyla tesâhub etmek lâzımdır. Efkârın silsile-i intizâmını, silsile-i mantıkıyesini vuzûhla görebilmek için

mevzû'unu insan tamâmıyla düşünmelidir ve kalem ele alındığı zaman fikri nukât-ı esâsiye etrâfında mütemâdiyen dolaştırılmalı, ondan tebâ'üd etmemesine dikkat etmeli, ta'kîp edeceği mesâfeden ziyâde bir mesâfe, bir hareket vermemelidir." diyor.

Edâ veya üslûp bir eser-i edebînin sihir ve füsûnu, hüsnü olduğu gibi, fâ'ide, vak'a, plana, mevâddın tevzî'âtına yani intizâma, tertîbe tâbi'dir.

Fâ'ide diye aksâmın tenâsübüne, bunların derecâtına ve bir yerde tecemmü'üne, hülâsa her hâdiseyi mevki'ine vazetmek sanatına derler.

Buna binâen silsile'-i efkârı ta'kîp ve intihâp husûsunda mahârete ve mülâhazaya pek çok ihtiyâç vardır.

(97) İnciler, elmaslar vücûda getirecek olsanız, hey'et-i umûmiye-i eser arasında fazla görüleceklerine emîn olduğunuz zaman bilâ-tereddüt onları atınız, ne kadar nefîs, ne kadar ince olur ise olsun, vahdete hiçbir şey ilâve etmeyen, maksat ve gâyeyi tagyîr eden tafsîlât ve teferru'âttan sarf-ı nazar ediniz.

Pascal'ın bu sözlerini kat'iyen unutmamalıdır: *"Bir şeyin iyi olması kâfî değildir; mevzû'la mutâbakatı, ne fazla ve ne de noksân olmaması lâzımdır."*

(98) ÜSLÛP

Edâ._ Mevzû hâzır, ona ait onu süsleyecek mevad de hâzır, nereden başlayacağınızı, nerede bitireceğinizi biliyorsunuz, planınız tamâm, her şey hâl-i imtizâmda, her şey mürettep, mebde, mevâdd-ı inkişâfiye, netîce düşünülmüş. Şimdi yalnız bunları kağıda nakletmeye yani ifâdeye edâ tesmiye ediyoruz.

Îcât, tertîp, edâ bunlar birbirine o kadar karîbdir ki bunları tamâmıyla tefrîk etmek mümkün değildir. Edâ da bir îcâttır, yalnız arasında şu fark vardır ki, biri yani asıl îcât mevzû'un taharrîsi, efkârın taharrîsidir; edâ da kelimelerin îcâdıdır evvelce rûh ve umktan bahs olunuyordu, şimdi şeklin îcâdından bahs ediliyor. Evvelce ihzârâtta bulunuyorduk şimdi kuvveden fi'le çıkarıyoruz. Demek ki edâ da bir îcât olmakla beraber îcât ile arasındaki fark şekil ve rûh i'tibârıyladır.

Edâ yani ifâde nihâyet derecede mütenevvi, mütehâliftir. Bu tehâlüf yalnız şahsa göre değil mevzû'a, eser-i edebînin nev'ine göre de tenevvü eder.

(99)Bütün istihzârâttan sonra kalemi elimize alalım her şey, fikirler, hisler, hâzır. Ma'mâfîh îcât ibdâ bu noktada kalmaz, bu fikirleri bu hisleri ifâde husûsunda da îcâda, ibdâ'a ihtiyâç vardır. Her ne kadar fikrin kuvveti, bir fikirden başka bir şeyi olmayan hayâlin kuvveti âsâr-ı edebiyenin kuvvetini teşkîl ederse de şeklin bunları muhâfaza etmek husûsunda pek çok hizmeti vardır. Edâ ile ifâdeye başlanıldığı zaman îcât, tertîp de îfâ-yı hizmete başlar.

Ma'mâfîh edâ husûsunda da sû-i isti'mâl etmemelidir.

Kalemi sağa sola sapmaktan, izlâlden kurtarmak lâzımedendir. Bazı edebiyât mu'allimleri ilhâma halel gelmemek için fikrinize, hissinize gelen her şeyi kağıda naklediniz diye tavsiyelerde bulunurlar. Hâlbuki bundan fenâ bir tavsiye olamaz. Tertîbin, îcâdın ehemiyet-i mahsûsasını esâsen görmüştük, bu iddi'â, bu tavsiye bizim evvelce serd ettiğimiz nazariyâtı, nazariyât-ı hakîkiyeyi cerh etmiş olur. Hatta badehu tashîh etmek bile olsa yine böyledir,

Tekrâr tashîh her eser-i edebîde lâzımdır. Zîrâ asırlardan beri söylenmedik hiçbir söz yoktur, yeni şeyler bulmak, hiç olmazsa eskileri yeni bir şekil ve tarzda ifâde etmek lâzımdır. İnsan yazı yazmaya başlayacağı zaman câlib-i nazar-ı dikkat fikirleri (100) göstermeğe veya bunları taze bir hâle vazeylemeye, başka bir şekilde göstermeye karâr vermeli ve buna sarf-ı gayret eylemelidir. Ma'mâfîh bu karâr-ı metîn, bu gayret-i sanat-perestâne ile husûle gelen yazıları vücûda getirdikten sonra da yine tashîh etmek mecbûriyeti vardır. Hiçbir şeyi tesâdüfün hevâ ve hevesine terk etmemeli, her şeyi bir dikkat-i müdemâdiye altında bulundurmalıdır.

Yazılacak şeyi iyice intihâp etmek, onun hakkında pek az söz söylemek değildir, bilakis ona temâs eden birçok mevâddi de hâzırlamak lâzımdır. Zîrâ bilâhare vuku'a gelen tashîhlerde birçok şeyleri çıkarmak mecbûriyetinde bulurunuz, bunların yerine ikâme edilecek birçok şeylere ihtiyâç vardır. Noksân söylemekten ise fazla söylemek daha fâ'idelidir, esâs olarak âdî, renksiz, ma'nâsız şeyleri bulmamayı kâ'ide ittihâz etmelidir. Birinci yazımız, hülâsa müsveddemiz ne kadar iyi olursa ikinci tashîhler de o kadar iyi olurlar.

İyi bir üslûp, iyi bir edâ ancak sa'y ve gayretledir, insan sabır ve sebâtla isti'dâdının kuvvetini tezyît eder. İsti'dâd öyle bir şeydir ki sa'y ve gayretle inkişâf eder, Buffon *"Ben günde üç dört defa yazı yazmayı ta'lîm*

ederim" diyor ve *"daha uzun bir sabır ve metânetten başka bir şey değildir."* sözlerini ilâve ediyordu.

(101) Bütün büyük muharrirler üslûpları üzerinde günlerce tevakkuf etmiştir. Müte'addid yerlerini silip çıkarmışlardır. Meşhûr filozof Taine'in Fransa Kütüphâne'-i Milliyesindeki el yazıları siliklerle, tashîhlerle doludur, ma'mâfîh birçok âsâr-ı edebiye vardır, ki birden bire, güyâ bir nefes ilhâm ile hiç tashîh görmeksizin vücûda gelmiştir. Fakat bunların mevcûdiyeti tashîhin ehemmiyetini inkisâra uğratmaz. Bu gibi âsârın sahipleri eser-i dehâ göstermişlerdir, halbuki herkes dâhi olamaz. Dâhi bahsinde söylediğimiz gibi dâhi olanlar da sa'y ve gayretten, sebât ve metânetten uzak bulunamazlar.

Daha sonra birinci yazılarda bir i'tidâl yoktur, çünkü insan harâret-i izhâr ve irâ'eye binâen vuzûhla göremez, hâlbuki üslûp üzerindeki mesâ'î ancak i'tidâl-i demle muvaffakiyet-pezîr olur. Bir defa yazdıktan sonra eğer fenâ ise bir defa, mümkünse on defa tashîh ediniz.

Herkes bir sözün birden bire kesilmesini ta'rîf etmiştir. Fakat bakınız Refik Hâlit ne sûretle tasvîr ediyor:

"Muhâtapları evvelâ hiçbir şey anlamadı, cümlelerin hitâmını bekledi, [sonra her ikisinin de boş bir deponun borusunda mevcût suyu sarf ediveren bir musluk gibi durduğunu görünce :] anlamadım, ne" dedi.

(102) Eğer bu yabancı bir elde olmuş olsaydı, *"Birden bire sükût nazar-ı dikkati celp etti"* yâhut *"câlib-i nazar-ı hayret bir sükûtla durdular." "Bu sükût-ı münkesîr muhâtabımın üzerinde bir te'sîr-i nâ-hoşla bir hayret ve ta'accüp tevlît etti"* gibi bayağı, âdî, müptezel cümleler kullanılırdı. Hâlbuki Refik Hâlit sükûtu gâyet canlı, nazar-firîb bir sûrette izhâr etmiştir. Çünkü yeni

fikir bulmak veya söylenenleri başka şekilde göstermek endîşe-i sanatına mâliktir. Ya'kûp Kadri Bey de bir ihtiyârın hayât-ı mâziyesini hâtırlayarak teselli-yâb olmasını *"Hayât-ı mâziye-i ezvâkını karıştırmakla mütesellî olurdu."* gibi âdî bir cümle ile değil, *"Bu zavallı meflûc Don Juan için son günlerin bu acı yek-nesaklığı içinde, o çılgın mâzînin afacan bir çocuk kahkahasına benzeyen hâtıraları bazen büyük bir tesellî olurdu."* Cümle-i nevîn ve hayâl-âmîziyle ifâde ediyor. Şu misallerden anlaşılıyor ki her cümleyi âdiyetten kurtarmak, herkesin söylediği şekil ve sûretten kurtarmak için üzerinde tevakkuf etmek, çalışmak, silmek, başka bir şekle koymak, silmek, yine başka bir şekle koymak lâzımdır.

Tahsin Nâhit *"Odam karardı, hiçbir şey görülmüyordu. Her yer karanlıktı."* diyecek yerde bakınız ne diyor.

(103) *Soğuk ve karlı bulutlarla çöktü hüzn-i mesâ...*
Odam karardı. Tavan gölgelerle alçaldı..
Sobam, masam. Bu muhîtimde gördüğüm eşyâ
Yavaş yavaş eriyip sâde bir dumân kaldı.

"Tavan siyâhlıklarla doldu" yerine *"Tavan gölgelerle alçaldı."* *"Eşyâyı karanlık istilâ etti, hiçbir şey görülmüyordu"* yerine *"Eşyâ yavaş yavaş eridi, bir duman kaldı,"* sözleri birer îcât-ı fikrî, birer îcât-ı şeklîdir.

Yine bir şâir "Aveng-i Seyyi'ât" nâmı altında:

Bizce insan denilen fıtratı cellâd-ı hayât
Bir kesik baş gibi destinde tutar, her damarın
Cerhasından koyu kanlar dökülür, damlaların
Her birinden belirir şâ'ibe-i sufliyât

Sözlerini söylemiştir. Birinci cümledeki müşevveşiyetten sarf-ı nazarla ben bu sözlerde yeni bir şey bulamıyorum. En eski bir nazariye olan *"İnsan insanın kurdudur"* sözü kadar da yeni kalamıyor *"cellâd-ı hayât", "şâ'ibe-i sufliyât"* gibi terkîbler kullanıla kullanıla o kadar eskimiştir, ki en ibtidâ'î bir i'dâdî talebesi bile bilâ-tereddüt isti'mâl edebilir. Bâri bu eski nazariyeyi kelimelerin yeniliğiyle, hayâllerinin tazeliğiyle Tevfik Fikret Bey gibi süslemiş olsaydı.. Bakınız Tevfik Fikret aynı fikirleri nasıl ifâde ediyor:

(104) Ne diyordun bak: âdem evlâdı
Canlı bir cîfe, bir yürür pıhtı.
Salya yâhut yalan kusan bir ağız;
Bir ta'azzuvuna kan, irin yalnız.

* * *

Zillet üstünde bir cilâ-yı gurûr
Dâimâ aç bir ihtiyâc-ı akûr;
Dâimâ kirli, kirlenen bir el;
Dâimâ alçak, alçalan bir emel;
Dâimâ zorlayan, kıran, deviren,

"Canlı bir cîfe" "yürür pıhtı", "Zillet üstünde bir cilâ-yı gurûr", bâhusûs son satırlardaki sıfatların şiddeti birer îcâttır, anlaşılıyor, ki bu şiir yazılırken çalışılmış, ibtizâle düşmemeye, yeni şeyler bulmaya, eski fikirleri yeni bir şekle vazetmeye gayret edilmiştir.

Buraya kadar söylediğimiz sa'y ve gayretin esâsı olan tashîh ne demektir? Tashîh; başkalarının söylemediği şeyleri bulmak, evvelce söylenilenleri başka sûretle ifâde etmek, beklenilmeyen kelimeleri birbirleriyle

mezce çalışmak, canlı, nâ-şinîde şekiller bulmak, nazar-ı dikkati hayât-ı zinde kelimât ile, şu'le-i nevîn-i efkâr ile celp etmeyi bilmektir.

(105) Çalışmak, tekrar başlamak, aramak, taharrî etmek, harâretle i'tikâtla elindeki işe merbût olmak, tashîhin şerâ'itindendir. Bir eserin müsveddesinde öyle şeyler vardır, ki onların vücûduna lüzûm vardır, yine öyle şeyler ve hem de pek çok şeyler vardır, ki onları, onları eserden çıkarmak lâzımdır.

Bu husûsta da dikkat olunacak bir şey vardır, o da yenilik nâmıyla müphemiyete, iğlâka düşmemektir. Ma'mâfîh renksiz, ma'nâsız bir ifâdeye mâlik olmaktansa isti'mâl-i şiddet ile şedît, canlı kelimeler kullanmak evlâdır. İcâp ederse terkîb-i tavsîfîleri, izâfetleri vasf-ı terkîbîye tahvîl ediniz, hiç birleştirilmemiş kelimeleri birbiriyle birleştiriniz, cümleleri tebeddül ediniz, fakat dâ'imâ yeni bir şekil ile edâya, ifâdeye muvaffak olunuz!

Bu husûsta birçok kelime bilmenin pek çok fâ'idesi vardır, şüphesizdir ki bu kelimelerin hepsini isti'mâl etmek mümkün değildir. Fakat birçok kelimeye mâlik olmanın en büyük fâ'idesi başka kelimeleri bulmak husûsunda mu'âvenetleri, hayâllerin inkişâf ve teceddüdüne yardım etmeleridir.

Bir üslûpta tenevvü'ü muhâfaza ve yâhut meydâna getirilenden memnun olunmadığı zaman tashîh etmek için yegâne vâsıta yeni kelimelerle, yeni sıfatlarla mevâdd-ı aslıyeyi yeniden vücûda getirmek yâhut kelimelerin, sıfatların, mevki'lerini değiştirmektir.

(106) Doğru; ma' daha iyi, daha şâirâne yazılabilir bir tasvîr:

Yıldızların arasındaki eb'ât ve mesâfâtı düşündüm. Pek yakın görünen yıldızlar birbirinden o kadar uzaktı ki ancak bu ba'diyeti fennin, kozmografyanın nazarlarıyla görebildim. Hepsinin arasında hâ'in boşluklar vardı. Birindeki feryâd-ı ye'is ve mâtemi bir diğeri işitmeyecek kadar uzunluklar, mesâfeler bunların arasını dolduruyordu. Yapyalnız bulundukları yerde dönmeğe mahkûmdular; dâ'imâ bî-vâye, dâ'imâ yetîm, dâ'imâ kimsesiz... Semâ bana garip göründü, güyâ bir sâha-i gurbet idi. Orada birtakım serseri kânunlar birçok küreleri döndürüyor. Gezdiriyor, onlar da esir, mutî, serseri, bî-vâye dolaşıyordu.

Daha iyi, daha şâirâne yazılmış bir sûrette:

Ben, kozmografya dersine yeni başlamış bir mektepli gibi, birbirine o kadar yakın görünen şu yıldızların arasındaki eb'ât ve mesâfâtı düşündüm. Hiç şüphesiz her yıldız bir diğerinden baş döndürücü, sinîn-i hâr, uzun, mü'ebbed bir uzaklıkla uzaktı. En komşu iki yıldız beyninde bile, birisindeki feryâd-ı ye'isin öbürüne, öbüründeki terâne-i meserretin diğerine vusûlünü men eden, hâ'in bir mesâfe, sâkit ve mâtemî bir boşluk mevcûttu. Hepsi bulundukları yerde, dolaştıkları yollarda dâ'imâ bî-refîk, dâimâ yetîm kalmaya mahkûmdular. Ve semâ, o zaman, bana melûl bir sâha-i nefy ve gurbet gibi göründü. Orası, serâpâ menfî, gurbet-zede birtakım kürelerle, meçhûl, meş'ûm, kânunların esîr-i hüküm ve zülmü olmuş, böyle zelîl, mutî birtakım serseri ecsâm ile dolu idi.

Yakup Kadri

Cümleleri değiştirmekle, bazı yeni kelimeler, sıfatlar ilâvesiyle (107) vasf-ı terkîbîler ilâvesiyle mevzû'muzu daha süslü, daha şiirli, daha metîn, daha heyecân-bahş bir hâle koyabildik.

Bir şeyi yazarken veya tashîh ederken onunla münâsebetdâr olan şeyleri tahattur edersiniz dâ'imâ nâ-şinîde, nâdîde şeyler bulabilirsiniz.

Meselâ Ahmet Hâşim ye'is ve kin, gurûr ve vahşi-i vahdet-güzîn isâle eden bir şiirinde:

Kırdım mah ve nücûmunu ufk-ı leyâlimin :

Sözlerini söyledikten sonra cenneti gördüğünü ta'rîf için *"leyâl"* ile münâsebeti olan *"hilâl"*i ve onunla münâsebetdâr *"sema"*yı bulmuş,

Gördüm semâlarımda cenûnun hilâlini

demiştir. *"Semâ yıldızsızdı"* diyecek yerde bunun bir boşluk olduğunu düşünerek, *"Fezâda yıldız yoktu"* der, daha yeni daha ma'nîdâr bir şey bulmuş oluruz: Bunu okuyanlar *"layetenâhiyetin"* boşluğunu hisseder.

Hülâsa edâ, ifâde, yâhut îcât şekl-i edebiyâtta gâyet ha'iz-i ehemmiyettir. Bir eser-i edebînin şekli yani üslûp ve ifâdesi mübâlağaya ve müphemiyete düşmemek şartıyla ne kadar süslü, ne kadar zengin olursa o kadar hazz-ı bedi'îyi, heyecân-ı bedi'îyi mü'emmindir.

(108) **Üslûp Ne Demektir.**_ Buffon'un üslûp ayniyle insandır sözü kadar doğru bir söz olamaz. Bâkî'den Fuzûlî'den, Nef'î'den, Nedim'den, Gâlip Dede'den, Kemal Bey'den, Abdülhak Hâmit Bey'den size birer sahîfe vereyim, her ne kadar hiss-i edebîden mahrûm da olsanız bunların tamâmıyla başka başka şeyler olduğunu hissedersiniz. Herkesin âsârında, bazen pek müşâbih mevzû'lardan, fikirlerden müstakil, öyle bir rûh, öyle âhenk vardır ki bu tamâmıyla başka bir şeydir, herkeste başkadır, onun yerine başka bir şey ikâme etmek mümkün değildir.

Üdebâ ve şuarânın bazılarında bir zarâfet, bir rikkat, bir asâlet vardır ki insanı şiiriyle uyutur, cezb eder. Bazılarında en ziyâde gunûde olanları uyandıracak bir şiddet, bir savlet-i rûhiye, bir hiddet bulunur.

Üslûp kânûn-ı infirâde tabi'iyetle vücût bulur. *"Her mevcût başkalarından teferrüd, infirâd etmek sûretiyle yaşayabilir.. Bu kânûn-ı teferrüde -bu kânûn olmasaydı terakkiyât-ı beşeriye vücût bulmazdı- dinde, siyâsette, edebiyâtta ve bütün sanâyi'de tesâdüf olunur."*

Eşhâs, urûk, mesâlik, ezmân üslûpla yani tarz-ı (109) tefekkürle, tarz-ı tahassüsle, tarz-ı ifâde ile birbirlerinden ayrılır, birbirlerinden tefrîk olunur. Sanâyi-i nefîsenin her şu'besinde muhtelif üslûplar vardır.

Âdî Muharrirler Niçin Üslûba Mâlik Değildirler._ Âdiyetin hâssa-i esâsiyesi his ve fikirde âdiyete mâlik olmaktır. Buna binâen âdî muharrirlerin üslûbu yoktur. Tekâmülât-ı cem'iyetin her ânında bir seviye-i umûmiye vardır, ki bu, zamanındaki hâlet-i umûmiye-i rûhiyenin vasatîsidir.

Bu seviye-i umûmiyeyi tecâvüz eden eserler tefevvukun şiddetine veya gayr-i ihtiyârî olmasına göre dehâ, isti'dâd sâhibi olanların eserleridir. Âdiyet bu seviye-i umûmiyeye kadar çıkâbilir, fakat onu tecâvüz edemez. Âdî bir muharririn; umûmun da düşündüğü, hissettiği gibi düşünmesine, hissetmesine binâen, ahâliden, halktan temeyyüz edebilecek hiçbir şey yoktur. Onun kendine mahsûs bir tarzı vardır, fakat tam ma'nâsıyla bir üslûba mâlik değildir. Mahâret, hiçbir zaman üslûp olamaz. Üslûp rûhun bir mahsûlüdür, ki onu kazanmak bizim elimizde değildir.

Üslûpta Şahsiyet._ *"Üslûp ayniyle insandır."* (110) sözüyle, biraz evvel söylediğiniz *"üslûp rûhun mahsûlüdür."* sözünden şunu istihrâç ederiz ki üslûp; hemen hemen tesâdüfe, tevellüde tâbi, rûhî, şahsî, bir şeydir. Buna mâlik olarak doğanlar ilk eserlerinde buldukları meziyâtı sinn-i kemâlde de bulabilirler.

Bir sanatkârın vücûda getirdiği bir eser-i sanat onun rûhu, onun hayâtı demektir. Meselâ bir ressâm vücûda getirdiği bir levhada fırçayı elinde tuttuğu zamandaki hâlet-i rûhiyesini bize gösterir. Tamâmıyla yapmak istediği şeyi tamâmıyla göstermiştir, za'îf bir merbûtiyet hissettiği şey üzerinde fırçası müterediddit bir sûrette gezinmiştir. Her ne denilirse denilsin, izhâr ve ifâde etmek istemediği şeyleri tamâmıyla terk etmiştir. Bir nisyân, bir dalgınlık, kuvvetsiz bir his, kısa bir nazar, tersîm etmek istenilen şey üzerindeki aşk-ı za'îfi, sıkıntılar, hevesler hülâsa bir ressâmın bütün tabî'at ve mizâcı vuzûhla, i'tirâftan daha kavî bir sûrette, bir levhadan anlaşılır.

Resim hakkındaki bu ifâdemiz, sanâyi-i nefîsenin diğerleri hakkında da cârîdir. Hatta denilebilir ki bütün rûh-i beşerin tezâhürâtında da böyledir. Buna i'timât etmek için büyük sanatkârların âsârını nazar-ı i'tibâre almağa lüzûm yoktur, bunun bürhânına, (111) ispâtına, hayât-ı beşeriyede her gün tesâdüf olunur. Enzâr, evzâ, işârât, esvât bize hâlet-i rûhiyemizin tebeddülâtını dâ'imâ eş'âr ederler. Biraz tecrübe ile, biraz dikkatle en sâde mükâlemâtın umk-ı rûhunda bir fâci'a bulmak mümkündür. Bu; hayât-ı husûsiyede böyle olunca fazla kâbiliyet-i tahassüsiye ve teheyyüciyeye mâlik olan sanatkârların âsârında daha şiddetle nazar-firîb olur. Bir nutku istimâ edenler veya bir şiiri okuyanlar şâirin hangi nukâta daha ziyâde vaz-ı rûh ettiğini hissederler.

Sanat, filhakîka hakîkati tebdîl ile şahsîleştirir, bu sanatın vasf-ı esâsıdır. Fakat bu tebdîl, sanata ait olabilmek için gayr-i ihtiyârî, yani tevellüt ettiği te'essürât iptidâ şedît, ânî badehu bir eserin ikmâl ve itmâmına, kuvveden fi'le îsâline lâzım olacak zaman içinde yaşayabilecek bir kuvveti hâ'iz olmalıdır. Âniyet, şiddet, husûsiyle te'essürâtın mukâvemeti âdî sanatkârlarda mefkûddur. Onlar bu meziyât-ı tabî'iyenin makâmına kâ'im olmak üzere birtakım umûmî usûllere, evvelce vücûda getirilen emsâl-i sanata mürâcaat ederler.

Dehâ ve Üslûp.- Bir mümtâziyet-i tabî'ata, bir fâ'ikiyet-i mizâca mâlik olan kimseler hayât-ı hâriciyede, tatbîkât-ı sanatta bir (112) takım menâbi'-i ilhâm ve vesâ'it-i edâ ve ifâde bulabilirler. Dehâ; mesâ'îde mümtâz bir terbiye dâhilinde yükselir, büyür.

Umk-ı şahsiyetini kat'iyen muhâfaza etmekle berâber inkişâf ve terakkisini te'mîn etmek önce mümkündür, mâdem ki üslûp bu terakkinin, her dakîka-i tekâmülündeki, muhassılası, daha açık, tezâhürâtıdır, şüphesizdir ki onun safahât-ı müte'âkıbesini ta'kîp edecektir. Demek ki bir üslûb-ı mükemmel, bir üslûb-ı şahsî tesâdüf, tevellüde tâbi dehânın veya isti'dâdın bir mahlûku, bir netîcesi olmakla berâber dâhinin inkişâf ve terakkisinin safahât-ı müte'âkıbe ve mütevâliyesine göre tebeddül ve tekammül edebilir.

Irk ve Zaman, Üslûp._ Şahsiyetini âsârında izhâr ve irâ'e eden sanatkârın bir üslûb-ı şahsîsi olduğuna ve bunun da alâmet ve delîl-i şahsiyeti bulunduğuna tamâmıyla kâni olduk.

Fakat bunu bu sûretle kabûl etmekle beraber, her mesleğe, her kavme göre de bir üslûbun mevcût olduğuna kâni'yiz. Bu üslûpta bu kavmin, bu zamanın, bu mesleğin şahsiyet-i husûsiyesinin nakş-ı fenâ-nâ-pezîridir. Şüphesizdir, ki her kavmin her zamanın bir tarz-ı tefekkürü, bir tarz-ı tahassüsü vardır ve ona göre de âsâr-ı sanat vücûda gelmiştir. Meselâ bir Arap tarz-ı mi'mârîsi, bir Yunan tarz-ı (113) mi'mârîsi hülâsa bunlara benzer mi'mârîde ayrı ayrı tarzlar vardır. Bunlar birbirlerinden bazı hutût-ı asliye ile ayrılırlar. Fakat ırka, zamana, mesleğe göre üslûbu tefrîk etmekle üslûb-ı gayr-i şahsînin, üslûb-ı mutlakın mevcûdiyetine kâni değiliz, olamayız. Üslûb-ı gayr-i şahsî, üslûb-ı mutlak, üslûb-ı bi-nefsihi demektir ki hüsnün mutlakiyeti kadar ma'nâsızdır. Zîrâ üslûb-ı bi-nefsihi ancak hüsn-i mutlakın ifâdesiyle mümkün olabilir, ancak tagayyür-i nâpezîr bir şeyin ifâde ve beyânıyla vukû'a

gelebilir. Halbuki hüsn-i mutlak yoktur, mevcût olamaz, hüsün mütebeddil, mütegayyirdir. Zîrâ hüsün de ırsî, i'tiyâdî birtakım esbâb-ı vesâ'ike göre ta'ayyün eder. Meselâ Raffaello ressâm-ı hüsn add ve telakki olunmuştur, halbuki Raffaello'in his ve ifâde ettiği hüsünle Michelangelo'ın his ve ifâde ettiği hüsnü arasında pek çok fark vardır. Bunlardan Raffaello'in vücûda getirdiği âsârı hüsn-i mutlakın yani hüsn-i mefrûzun ifâdesi telakki edecek olursak büyük bir haksızlık etmiş olmakla beraber *"Niçin Raffaello'in tabloları hüsn-i mutlakın ifâdesini mü'emmin de, Michelangelo'ınkiler değil."* gibi bir su'ale Michelangelo'ın meftûnları tarafından ma'rûz kalırız. Şüphesizdir ki Raffaello de hüsnü başkaları gibi ahz ve telakki etmiş. Dâhilen görmekten ziyâde hâricen görmüş, umk-ı ma'nevîsini nazar-ı i'tibâre almaktan ziyâde şekl-i hâricîsini nazar-ı (114) i'tibâre almıştır. Buna binâen onun üslûbu, yani hüsnü müfît olan tarz-ı tefekkür ve tahassüsü, tarz-ı edâsı şahsının hâtem-i ifâdesidir.

Eğer bir şahıs mefrûz üslûb-ı mutlaka mâlik olursa o zât üslûpsuz demektir. Bu meziyet değil, bir noksândır, zîrâ âsâr-ı sanatta halkı, hatta üslûp-u mutlak müdde'îlerini hayretlere, taktîrlere düşüren şey sanatkârdaki teheyyücât-ı amîke ve kat'iyedir, ki bu da şahsiyetin bir misâli, bir delîlidir.

Her teceddüt ile, her nesl-i cedîd-i sanatla sanatı, hüsnü, hatta hüsn-i mutlakı mâzîde arayanlar birtakım budalalar, köhne-perestlerdir, ki şa'şa'a-i muzafferiyetlerinin söndüğünü görmekle müte'ellim, kindâr, ma'mâfîh tekâmülâtın dinlemeyeceği bir sesle bağırırlar, feryât ederler.

Kemâl edebiyâtının zuhûruyla kudemâ-perestlerin; Edebiyât-ı Cedîdenin inkışâfıyla kemâliyunun, hatta nesl-i cedîdin biraz hayât göstermesiyle Edebiyât-ı Cedîde taraftarlarının hep hücûm ve i'tirâzları bu kâbildendir.

Ma'mâfîh hüsnü bir noktada taharrî ve tefrîk ederek bir üslûb-ı mutlak, bir üslûb-ı binefsihi tahayyül etmek şahsiyet-i sanatkârâneden hâssa-i îcât ve ibdâ'dan mahrûm kimselerin mesâlik-i hayât-gürîzânlarını idâme için buldukları büyük bir yalandır. Binâenaleyh terakkiye, tekâmüle mâni'dir.

(115) Irkî, zamanî, meslekî üslûplar olabilir, fakat bunlar hiçbir zaman bir hüsn-i mutlakın ifâdesinin melek-ül sıyânesi telakki edilemez. Bugün âsâr-ı kadîme-i nefîsesiyle bizleri işgâl eden, hayretlere düşüren Yunan üslûbu, gerek heykeltıraşîde, gerek edebiyâtta bir mevki'-i müstesnâ-yı mutlakiyete mâlik olamaz. Çünkü bu o zamandaki Yunan hâlet-i rûhiyesinin bir ifâde-i tâmıdır: Evet.. Fakat bir hüsn-i mutlakın ifâdesi ? Hayır..

Yunanlılar husûsiyet ve şahsiyetin düşmanıdırlar, onların feylosofları, sanatkârları, yalnız umûmiyeti nazar-ı i'tibâre alıyordu. Onlar tahlîlden korkuyorlardı. Buna binâen şahsiyetlerinden ziyâde umûmun düşündüğünü ve umûmiyeti nazar-ı i'tibâre almak şartıyla, ifhâm ve tebliğ ediyorlardı. Ma'mâfîh bu hisse bu fikre, bu nazariyeye binâen mükemmel eserler vücûda getirdiler diye, dimâğının, ırkının, temâyülâtını unutarak, Yunanlıların sanâyi-i nefîsesini taklît ediniz, demek yeni bir şey vücûda getirmeyiniz, mâzînin dâ'ire-i mahdûdasında kalınız demektir. Hâlbuki bu kopyacılıktır, kopyacılık ise sanatın sükûtudur. Bir sanatkârın da şahsiyet-i husûsiyesi zamanın, mekânın, ırkın, şahsiyet-i rûhiyesi tarafından mass ve temsîl olunabilir, fakat böyle olmakla beraber yine o sanatkârın şahsıdır, rûhudur. Zîrâ biz şahsiyetimizi de (116) hâriçten verâsetle, terbiye ile, münâsebât-ı ictimâ'iye ile toplar, iktitâf ederiz, bununla beraber o rûh yine bizimdir, yine bize aittir. Hülâsa gayr-i şahsî üslûp olamaz, olsa olsa ırk ve zamana tâbi bir üslûp olur.

Îcât ve İbdâ'-ı Kelimât._ Bu noktaya kadar üslûbun hikmet-i bedâyi'deki mevki'ni îzâh ve ta'yîn ettik. Şimdi de sanat-ı tahrîrde ne olduğunu beyân ile kelimelerin îcât ve ibdâ'ı husûsuna geçelim.

Sanat-ı tahrîrde, üslûp, yazı veya sözle her şahsın fikrini ifâde husûsunda tarz-ı mahsûsudur. Üslûp ifâde ve edâdır, buna binâen şeklin sanatıdır. Biz bununla his ve fikrimizi kâbil-i idrâk ve ifhâm bir hâle vazedebiliyoruz, bununla mahlûkât-ı beşeriye arasındaki münâkalât-ı rûhiye ve fikriyeyi te'mîn etmeye muvaffak oluyoruz.

Üslûp hem şekli, hem de esâsı muhtevîdir. Buna emîn olmalıdır ki esâs, tarz-ı ifâdeye göre nazar-ı dikkatimizi celp eder. Daha umûmî bir sûrette ifâde edelim, biz hepimiz aynı sûretle düşünürüz, aramızdaki fark ve tehâlüf-i ifâde, üslûp husûsundadır.

Meselâ Tevfik Fikret Bey *"Alnı açık pek az kimse vardır."* sözünü, herkesin isti'mâl ettiği bu sözü ;

(117) Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dırahşân

Sûretine ifrâğ ve kalb etmekle âdiyet-i umûmiyeden kurtarmış ebedî, yeni bir şekle ifrâğ etmiş oldu. Üslûp umûmî olanı husûsîleştirir, âdîye eşkâl-i cedîde bahşeder, sâdeyi yükseltir, zayıfa kuvvet verir.

Chateaubriand *"Her şey üslûpla yaşar, bu hakîkate karşı nâfile yere i'tirâz ediyorlar, en iyi düşünülmüş, en iyi mütâla'ât ve mülâhazâtla memlû bir eserde üslûp bulunmazsa mürde-i zâttır"* diyor.

Üslûp, esâsen, kelimelerin kıymetini ve bunların arasındaki münâsebâtı ta'yîn etmektir.

Bütün kâmusların kelimelerini bilmek iyi yazmak için kâfî değildir; zîrâ sanat-ı tahrîr kuru kuruya kelimeleri yan yana getirmekte değil, bunların ânât-ı husûsiyesini, verdikleri, verecekleri tahassüsâtı keşfedebilmektedir. Demek ki üslûp efkâr vâsıtasıyla eşkâli, eşkâl vâsıtasıyla efkârı îcât etmektedir. İyi bir muharrir teblîğ-i efkâr için kelimeler üzerinde, yeni bir şey îcât edercesine tasarruf edebilir. Husûsiyle üslûp dâ'imî bir teceddüt, dâ'imî bir îcâttır. Bazı kelimâtın birbiriyle imticâzı onlara bir sihr-i husûsî, bir şiir-i nevîn, bir ma'nâ-yı cedît bahşeder.

(118) Fransa'nın en büyük hikâye-nüvîslerinden Maupasant *"Kelimeler bir rûha mâliktirler. Ekserî kari'ler, hatta mü'ellifler onlarda yalnız bir ma'nâ ararlar, fakat onlar da diğer kelimelere temâs ile görünen, bazı kitâpları meçhûl ziyâlarla tenvîr eden bu rûhu bulmak lâzımdır."* diyor.

Meselâ eski bir sanatkârımız, Rûhî-i Bağdâdî *"âlûde"* kelimesini canlandırıyor, âdetâ ona başka bir ma'nâ, başka bir kuvvet veriyor:

Ter dâmen olanlar bizi âlûde sanır lik

Biz mâ'il-i bus-ı leb-i câm-ı vakf u destiz

diyor, burada âlûde kelimesi bütün bildiğimiz, hissettiğimiz ma'nâlardan başka bir ma'nâ ile yaşıyor, *"bulaşık"* değil *"iffetsiz"."Nâpâk" "mülevves"* değil.. Başka bir ma'nâ da, bunların arasında, bunlardan ayrı bir şey.,

Emin Bülent de *"içmek"* kelimesini *"cezb"* etmek ma'nâsında kullanmıştır.

Bu inciler benim olsun... Dedik.. Semâdan uzun

Nefesler esti; tutuşturdu sanki her yerimi

İpekli gözlerin içmişti hasta gözlerimi...

İşte *"içmek"* kudret-i îcâda mâlik bu şâir-i müstesnânın (119) kaleminde tebeddül ediyor, edebiliyor. Yeni bir his ifâde etmek kuvvet ve kudretini iktisâp eyliyor.

"Nasip" kelimesi *"kısmet", "kader", "hisse"* ma'nâlarına geldiği, bunların ma'dûmiyetiyle *"nasipsizlik"* yani nasip ile münâsebetdâr bir şeyi bulunmayacağı, âşikâr olduğu halde Fâik Ali:

Nasîpsiz yaşamaktan nasîb-i ömr alayım

Sözünü söyleyerek ma'dûmiyetinde bir kısmet, bir hisse, nasîp olduğunu beyân etmiş, bu kelimeye yeni bir şekil daha vermiştir.

Hülâsa üslûp her şahsın efhâm-ı efkâr husûsunda îcâd-ı ifâdesidir. Bu îcât, kısa, uzun, renkli, sert, mebzûl, bir kelimede tabâyi ve mizâca göre mutahavvil olabilir.

Kelimelerin îcât ve ibdâ'ı gâyet mühimdir. Bunlar bazen küçük bir imtizâç ile bir kâ'inât-ı his ve hayâli yaşatırlar. Ma'mâfîh bunu îfâ ve icrâ edebilmek fevkalâde ma'lûmâta mütevakkıf bir keyfiyet değildir; esâsen üslûp sâhibi olmak için bir isti'dâd-ı mahsûsa, yani mu'ayyen; mutavassıt bir zevke ihtiyâç vardır. Birçok âlimler vardır, ki yazı yazmak husûsunda su'ûbete dûçâr olurlar, yine pek az ma'lûmâtı olan kimseler birçok âlimlere yazı cihetinde teveffuk ederler.

Esâs ve Şeklin Ayniyeti. _ Buffon *"Ahfâda intikâl (120) edecek âsâr ancak iyi yazılmış olanlardır. Bütün üslûptaki mahâsin ve meziyât; mevzû'nun*

rûhundakiler kadar zekâ-yı beşer için fâ'ideli; ihtimâl daha kıymetli şeylerdir." *"Üslûp insanın fikrine ilâve ettiği intizâm ve hareket demektir."* diyor.

İntizâm efkârın mantığı, teselsülü, rûhu demektir. Harekete gelince.. Hayâtî, şeklîdir. İntizâm; bir merkeze cem ettiği cihetle, heyet-i umûmiye, tavr u reviş ü hareket; hayâl olduğuna binâen, ziynet, süstür. Burada bir mes'ele teşekkül ediyor: intizâm ile hareket yani esâs ile şekil bunlar birbirinden ayrı şeyler midir?

Bazıları bunları birbirinden tefrîk ediyorlar, diyorlar ki esâs mevâdd-i asliye, efkâr, cevher, mevzû'dur; şekil; ifâde, iksâ, telebbüstür. Binâenaleyh bunların her biri ayrı ayrı şeylerdir. Bazıları da esâs ve şekil, bunlar ayrı ayrı şeyler değildir, et ve tırnağı ayırmak nasıl mümkün değilse bunları da ayırmak mümkün değildir, şekilsiz bir fikri ifâde etmek adîm-ül imkândır: nitekim rûhsuz ve vücûtsuz bir mevcûd-ı beşerî tasavvur etmek gayr-ı kâbildir. Şekli tebdîl etmek fikri, esâsı tebdîl etmektir. Fikrin tebdîliyle şekil de tebeddül eder. Şekil üzerinde çalışmak fikir üzerinde çalışmak gibidir.

(121) Biz bu ikinci iddi'âyı kabûl ediyoruz. Ve hakîkat de bu cihettedir. Pek nâdir husûsâtta şeklin tebeddülü, fikrin tebeddülünü mûcip olamaz, meselâ *"ağladı"* yerine *"göz yaşı döktü"*, *"bir gürültü oldu"* yerine *"bir velvele çıktı"* diyebiliriz. Bu cümlelerde şekli tebeddül etmekle berâber ma'nâ, esâs, fikir tebeddül etmiyor. Fakat şuna dikkat etmelidir ki *"ağlamak"* *"göz yaşı dökmek"*,*"gürültü olmak"*,*"velvele çıkmak"* kelimeleri hemen hemen birbirinin müterâdifleridir, burada şeklin tebdîlinden ziyâde müterâdiflerin vazıyla iktifâ etmiş oluyoruz.

Bu gibi müterâdiflerin vaz ve ikâmesinin hâricinde dâ'imâ esâs, fikir şeklin tebeddülüyle tebeddül eder. Meselâ vücûdum ateşler içinde yanıyordu

sözünün şeklini tebdîl ederek *"vücûdumda müthiş bir harâretin seyelânını hissediyordum"* sözünü söylediğim zaman esâsın, fikrin bir hareket icrâ eylediğini, az çok tekâmül ettiğini hissederim. Bunu da tebdîl ederek *"damarlarımda vücûdumda bir güneş yandı._Emîn Bülend"* diyebilirim. Bu şekl-i cedît ile dimâğım başka şeyler, daha yeni hisler düşünmeye, hissetmeye başlar.

"O gece bir arzû-yı ıstırâp ile çırpınıyordum." yerine *"O gece bir ihtirâs-ı müfteris-i ıstırâpla çırpınıyordum"* desem (122) başka bir şey söylemiş olurum. Zîrâ *"arzu etmek"* ile *"ihtirâs-ı müfteris"* bir değildir. *"İhtirâs-ı müfterîs-i ıstırâp"* da başka bir kuvvet, bir hayât var. İhtimâl ki siz şekil değişmiştir, esâs tebdîl etmemiştir diye iddi'â edersiniz, ben de size derim ki hayır, ikinci cümle ile fikir bir başkalık, yeni bir ma'nâ, yeni yeni ânât, hülâsa yeni bir câzibe-i ifhâm ve teblîğ kesbetmiştir. Bu misâlleri böyle birer satırla göstermek mümkün olduğu gibi sahîfelerle de göstermek mümkün olur. Demek ki şekil ile esâs birdir. Birine bir darbe'-i tebdîl indirmekle diğerleri de tebeddül, tagayyür eder.

Bir eser hakkında *"esâs güzel, fakat şekil fenâ"* demek kadar ma'nâsız bir şey olamaz. Zîrâ esâsın hüsnünü te'mîn eden şekildir. Buna binâen *"esâs güzel olabilirdi, şekil iyi olsaydı."* demelidir.

Bu hâdiseyi hepimiz hissettik, çalışırken, cümleleri tebdîl ederken hiçbir şey ta'dîl etmediğimizi, yalnız şekli tagyîr ettiğimizi zannederiz, fakat bir de yazdıktan sonra her şey tebeddül etmiş, yeni yeni fikirler tevellüt eylemiş, nispetler büyümüş, satır başlarında bir tezâyüt mevcût, yeni yeni nâşinîde hayâller doğmuş; görürüz, bu öyle bir hakîkattir ki esâsı tagyîr ve ta'dîl etmeksizin şekli ta'dîl etmek mümkün olamaz iddi'âsının kavî bir delîlidir.

(123) Bu da her fikre kavî bir ziyâ, bir renk verebilmelidir. Fikirleri doğrudan doğruya, kâti, çıplak bir sûrette söylemek mümkündür. Ma'mâfîh bu bize bir şey te'mîn edemez, her fikir bir hayâle refâkat etmeli, yâhut bir hayâl olmalıdır ki yaşayabilsin. Bütün sihr-i sanat bu gibi şeylerdedir.

Meselâ Kemal Bey de *"Hakîkat efkârın karşılaşmasından tevellüt eder."* kelâm ve fikr-i umûmîsine *"Bârika-i hakîkat, müsâdeme-i efkârdan çıkar."* sözüyle bir kuvvet, bir ziyâ vermiş, onu az çok umûmî, maddî bir şekilden çıkarmış, hayâlî, ma'nevî bir hâle koymuştur. Buna binâendir ki bu söz bir tazelik, bir ebediyet, bir revnak kesp etmiştir. Tevfik Fikret *"Hayâtta hak yoktur, mefrûzdur; ma'mâfîh bir hak mevcût ise o da kuvvet sâhibinindir."* sözünü *"hak kavînin"* sözünde hülâsa ettikten sonra buna bir ziyâ, bir kuvvet, bir şiddet vermek için *"demek şerîrindir"* sözünü ilâve etmiştir. Bu cümle yalnızca, *"hak kavînindir."* şeklinde kalmış olsaydı bu şiddeti, bu hüsnü, bu vuzûhu muhâfaza edemezdi. Buna bütün meziyât ve mahâsini ilâve eden *"demek şerîrindir"* sözü, süsüdür.

Demek ki verilen bir renk, bir ziyâ, bir süs esâsa da sirâyet ediyor.

Şimdiye kadar söylediklerimizi hülâsa edelim. Üslûp, (124) zekâ ve muhayyilenin efkâr ve kelimâtı ve bunların yekdiğerleriyle münâsebâtı içinde ânât, nispetler, hayâller, ifâdeler bulduğu sa'y ve gayrettir.

Üslûba ait bu fa'âliyette iki cihet vardır. Bunlardan biri intizâm ve tertîptir, cümle veya sahîfe veya fasıl denilen dest-gâha ait tanzîmât ve tashîhât, tevâzün ve teselsül ancak buna aittir.

İkinci bir cihet de harekettir. Bunun dâhilinde kelimelerin, hayâllerin îcât ve ibdâ'ı, birbirleriyle imtizâcı bulunur ki eserin şiddet ve vus'atını, te'sîrini, renk ve ziyâsını husûle getiren bunlardır.

Binâenaleyh yazı yazanlar iptidâ şekli nazar-ı i'tibâre almalıdır. Endîşe-i şekil, endîşe-i sanat demektir.

Birçok âsâr-ı kadîmenin bizlere kadar gelmemesi ancak şekilleri i'tibâriyledir. Meselâ Nef'î'nin âsârı bu kâbildendir. Nef'î şekle pek ziyâde ehemmiyet atfetmişlerdendir. Âsârında *"Hayât, hakîkat pek az bulunduğu halde şeklin mahâsinine, meziyâtına binâen hâlâ yaşamaktadır. Hayât, şekilde değil, eserin hakîkî, zinde olmasında yani esâsındadır."* diyenlere karşı bundan müskit cevap olamaz.

Şekil ile esâs birdir. Esâsı şekil yaşattığı gibi esâssız şekil de yaşayamaz, iptidâ; îcât ve ibdâ; yazacağımız şeye ait efkâr ve hissiyâtı ihzâr, sâniyen tertîp, bunları hâl-i intizâma, vazetmek, sonra edâ, ifâde ve üslûptur. Binâenaleyh esâsı tamâmıyla boş olan eserler ne kadar güzel, ne kadar sanatkâr bir şekle mâlik (125) bulunursa bulunsun, bir te'sîr-i ciddîye muvaffak olamaz. Meselâ: Fâik Ali *"Fânî Tesellîler"* gibi bir kitab-ı nefâ'isin mukaddimesinde yalnız şekli nazar-ı i'tibâre alarak esâsı unutmakla kuvvet-i şâiriyetiyle gayr-i mütenâsip sözler söylemiştir:

"Beşiklerin mühtezz şefkatleri, melekâne handeleri... Çocukluğun mûnis nevâzişleri; ma'sûm şevkleri, lütufkâr nisyânları.. Gençliğin ümitleri, heyecânları, sevdâları... İhtiyârlığın ebediyete ait hülyâları mezarların biri yıldızlarla, biri rûhlarla dolu semâları... Kum çöllerinin vâhaları.. Çıplak ve âteşin ufukların serâpları.. Gecelerin yıldızları.. Hassâs ve muztarip rûhların şiirleri vardır."

Kelimeler birbirleriyle kavî bir irtibât ile birleşiyor. Hayâller hayâllere ziyâlarıyla yeni yeni yollar gösteriyor, cümleler cümlelere âhenk, husûsî bir mûsikî-i nuşîn tevdî ediyor, eserde bir kuvvet, bir kudret, bir azamet var.. Bütün bunlar şeklin mükemmeliyetine birer delîl fakat eser rûhen, esâsen, ... boş ... hiçbir şeyi yok. *"İhtiyârlığın ebediyete ait hülyaları." "mezarların biri yıldızlarla, biri rûhlarla dolu semâları," "çıplak ve âteşin ufukların serâpları." "gecelerin yıldızları"* bir sürü kelime.. Bir sürü söz.. Buna binâen şeklin te'sîriyle iptidâ bizde uyandırdığı heyecânât-ı bedi'îyi esâsın, rûhun hiçliğiyle izâle ediyor.

Şekil ve esâs birdir. Biri diğerinden ayrılamaz kâ'idesini kat'iyen unutmamalıdır.

(126) ÜSLÛBA AİT BAZI MÜTÂLA'ÂT

Birçok edebiyât kitâpları, üslûba ait, sarf-ı nazarî birtakım tahlîllerle, kısımlarla doludur. Üslûba ait hasâ'is ve anâsırı, husûsî veya umûmî diye tefrîk etmekle tedrisât-ı edebiyeyi kolaylaştırmak fikir ve mütâla'asında bulunanlar pek çoktur. Meselâ: sıhhat, vuzûh, tabî'iyet, münakkahıyet, muvâfakat, asâlet, mümtâziyet, âhenk diye üslûpta bulunan hasâ'is-i mümtâzeyi ayrı ayrı ta'rîf ve îzâh ediyorlar. Üslûp da böyle olduğu gibi efkâr husûsunda da bunlara benzer, birtakım serlevha buluyorlar. Hakîkat, vuzûh, intizâm diyorlar, bunları umûmî müzeyyenât telakki ederek husûsî olmak üzere sâdelik, sâde-dilânelik, incelik, parlaklık, ulvîyet gibi meziyetlere ayrılıyor.

Bütün bu taksîm, tasnîfler keyfî ve gayr-i tabi'îdir. Ma'mâfîh biz iptidâ hâl-i tabi'îde olarak mütâla'âtımıza devâm, daha sonra, bahsin nihâyetinde küçük bir ma'lûmât kâbilinden olmak üzere bunları da muhtasaran ta'kîp edeceğiz

"Sâlim" bir fikir, şüphesiz *"hakîkî bir fikir"*dir. *"Vâzıh bir fikir"* şüphesiz *"intizâm dâhilinde bir fikirdir."* Ulvî bir fikir aynı zamanda sâde, tabi'î, sâlim bir fikir olabilir.

(127) Üslûp hakkında da aynı mütâla'âtı serd etmek mümkündür. Üslûb-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı âlî gibi tasnîfler, taksîmler tamâmıyla yanlıştırlar.

Bir üslûp sâde olmakla berâber ulvî de olabilir, tabi'î de bulunur. Bu tasnîfler, bu taksîmler birtakım edebiyât mu'allimlerinin îcâtlarıdır ki yirminci asır edebiyâtı bunlara tahammül edemez. Mevzû'a göre bir üslûp olabilir. Yâhut maksadı, tarz-ı ilhâmı, muharriri ta'kîp ederek üslûp şekilden şekle girer. Fakat üslûbun mezâyâsı diye, sıhhat, vuzûh ve ilh gibi birtakım serlevhalar îcât etmek fazladır. Meselâ şeklin doğruluğu, nekâ'isten mu'arrâ olması yani terkîblerin, cümlelerin, lafızların kavâid-i sarf ve nahve mutâbakatı demektir. Binâenaleyhfazladır, zîrâ lisân doğru yazmak kavâid ve nazariyâtını biz senelerce okumuş, öğrenmiş oluyoruz.

Üslûp mevzû'a, bazen de mevzû'un nev'ine göre tebeddül edebilir. Nev husûsundaki tebeddülâtı ise sûret-i kat'iyede ta'yîn etmek mümkün değildir. Nâfile yere bunları tefrîk ve tasnîf etmekteyiz, zîrâ nihâyette yine birbirleriyle imtizâç etmektedirler.

Eski Fransız üdebâsı ha'ilelerde üslûb-ı sâde-i me'lûfu kat'iyen kabûl etmiyorlardı, envâ-ı mevzû'dan ha'ile için ince asîl, şedît ulvî bir üslûp taharri ediyorlardı, ma'mâfîh Shakespeare bu kâ'ideyi (128) nazar-ı i'tibâre almamış, üslûb-ı me'lûf-ı sâde ile en mühim, en kıymetli âsâr-ı nefîseyi vücûda getirmiştir.

Feylosof Condillac *"Üslûp, bî-nihâye bir sûrette mütebeddildir. Bazen o kadar ince, o kadar nâ-mer'î ânât ile tebeddül ve tehallüf eder ki birinden diğerine imrâr edildiğini ta'yîn etmek gayr-i mümkündür. Buna binâen isti'mâl edilen müzeyyenât ve ânâtın te'sirâtını îzâh ve te'mîn edecek kavâid ve nizâmât mevcût değildir. Herkes bu husûsta muhtelif sûrette beyân-ı mütâla'ada bulunur, çünkü herkes i'tiyâdâtına göre i'tâ-yı hükm etmektedir. Hatta bu verilen hükümler hakkında bile doğru bir hüküm verilemez."*

"Bahsettiğimiz her şey hakkında kat'î, mutlak fikirlere mâlik olduğumuzu tasavvur ve tahayyül ederiz: o dereceye kadar ki "küçük" veya "büyük" kelimelerinin bile nisbî bir ma'nâsı bulunduğunu küçük bir mülâhaza ile tefrîk etmek mümkündür. Meselâ Madam Sevigne, Racine, Buvalo tabi'î yazıyorlar dediğimiz zaman biz bu kelimeyi gûyâ tabi'îlik envâ'-ı muhtelife-i edebiyenin hepsinde aynı şey imiş gibi mutlak bir ma'nâda kullanmış oluruz; aynı kelimeyi sarf ettiğimiz cihetle her zaman aynı şeyi ifâde ediyoruz zan ve i'tikâdında bulunuruz" diyor.

Ma'mâfîh bazı kavâid ve nazariyât-ı umûmiye vardır ki diğerlerini (129) muhît olmakla berâber üslûbun hasâ'is-i umûmiyesi hakkında bize rehberlik edilebilmektedirler.

İyi üslûbun mâlik olacağı üç meziyet şunlardır:

1- Mümtâziyet

2- İcâz

3- Âhenk

Üslûpta mümtâziyet._ Umûma ait, bir fotoğraf kılişesi gibi, elfâz ve ta'bîrâtı herkes tarafından müsta'mel âdî, basmakalıp; renksiz, ma'nâsız bir

üslûp vardır, ki bunu sanatkâr olmayan muharrirler isti'mâl ederler. Bu üslûp filhakîka doğru, ve ta'yîp edilmez ise de hayâta mâlik değil, ölüdür. Harârete, rûha muhtâçtır. Ekserî arz-ı hâlcilerin ve ketebe-i aklâmın isti'mâl ettikleri üslûp budur. Bunun kelimelerine, cümlelerine varıncaya kadar mu'ayyen ve kat'îdir.

İşte bu üslûp ile yazmak kat'iyen câ'iz değildir. Biz bu sûretle yazanları sanatkâr değil, münşî bile telakki edemeyiz.

Mâdem ki bir üslûb-ı âdî vardır, bunun mukâbilinde, ma'kûs-ı âdiyet, bir üslûb-ı mümtâz da mevcûttur. Ekseriyâ bir eser hakkında beyân-ı mütâla'a edilirken *"cümlelerin tarzı, sûret-i ifâde, hayâller mümtâz idi"* sözleri sarf edilir. İşte bu mütâla'adaki sözler (130) mümtâziyetin hasâ'is-i mahsûsasıdır. Esâsen mümtâziyet-i üslûp demek üslûbun âdî ve hasîs elfâz ve ta'bîrâtla bâyâğı, istikrâh-âver efkâr ve hayâlâttan münezzeh ve meberrî olması demektir. Husûsiyle mümtâziyet; eşyâyı ifâde etmek, efkârı beyân eylemek, esâsı kıymetli bir sûrette gösterebilmek cihetlerinde ta'ayyün eder.

Buna binâen mümtâziyeti üslûbun en umûmî, en esâslı, en büyük hâssası telakki etmek mecbûriyetinde bulunmaktayız.

Küçükten beri bize edebiyât parçaları diye birçok misâller, numûneler gösteriyorlar, birçok ma'nâsız şeylerle dimâğımızı imlâ ediyorlardı _sarf ve nahv mu'allimlerinin bu husûstaki_ cehâlet dememek için_ tekâsülleri bizde bir zevk-i rakîk, bir hiss-i intihâp, bir isti'dâd-ı rü'yet uyandırmıyor, bilakis bu meziyetleri öldürüyordu. Bize iyi yazınız, diyorlardı. Fakat iyi yazmak için ta'kîp edilmesi lâzım gelen yolu göstermiyorlar, ellerinde garîp bir miftâh-ı ta'annütle dâimâ eski yolları gösteriyorlardı. Meselâ *"Bedâyi'ü-l İnşâ"* nâmıyla intişâr eden bir kitâbdan *"lâ-'ale-t-ta'yîn"* şu mektûbu alıyorum:

"Muhibb Azîzim Efendim Hazretleri

Taraf-ı âlîlerinden olarak Sa'id Bey Efendi birâderimizin göndermiş olduğu "Rebî'-i Ma'rifet" vâsıl-ı dest-i mahzûziyet oldu. Tahattür-i mültefetâne için nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

(131) Eser-i nefîsinizi bilâ-tarâf mütâla'a ettim. Fevâid-i münderecâtı terakkiyât-ı sahîha-i memleketi idrâkte ulüvv-ı ka'bınızı mü'eyyid olduğundan himmet-i meşkûrenizi samîmi tebrîk ederim. Hele risâlenin nefâset-i tab'ı bihakk alkışlara şâyândır. Türkçe hurûfâtla sanat-ı tabâ'atın bu rütbe terakkisine ettiğiniz hizmet-i mühime zât-ı âlî-i vatan perverîleri için bihakk şâyeste-i mefharet olduğu gibi memleketimiz için dahi bâ'is-i şereftir. Bu muvaffakiyetinizi terakkiyât-ı mahsûsa ile tebrîk ederim. Velhâsıl risâlenin feyz-i me'âlî hüsn-i hâliyle mütenâsip olmakla edebiyât ve sanâyi'-i Osmâniyenin bir numûne-i kıymetdârı bir muhibb-i muhteremin yâdigâr-ı mukaddesi gibi hıfz olunacağını arz ederim. Bâkî teveccühât-ı seniyelerinin bekâsı mutemennâdır. Her hâlde lütuf ve irâde efendimizindir."

Şu mektûp bir kitâbet mu'alliminin eyâdi-i tedrîsinde bir numûne-i selâset olabilir. Filhakîka da selîs, ve meziyet-i sıhhatle mütebessim bir eserdir.

Fakat bütün ta'bîrâtı köhnedir, umûmîdir, yeni bir terkîbi yeni bir sözü, yeni bir fikri, yeni bir hissi muhtevî değildir.

"Vâsıl-ı dest-i mahzûziyet" "eser-i nefîs", "himmet-i meşkûre", "nefâset-i tab" "bihakk şâyeste-i mefharet", "terakkiyât-ı mahsûsa" "bir numûne-i kıymetdâr" terkîbleri o kadar eski; o kadar mübtezil, o kadar âdiyetle âlûde

terkîblerdir ki her kalemin ucunda yaşamışlar, her kalemin cerîha-i temâsıyla kirlenmişlerdir.

(132) Bu gibi elfâz-ı mübtezile ve âdiyenin mühim bir yekûnu muhtevî bir cetvelini bile yapmak mümkün değildir. *"Ağladı"* yerine *"göz yaşı döktü"* *"kızardı, mahcûp oldu"* yerine *"yüzü reng-i hicâpla örtüldü"* ilh ilh hep bu kabîldendir.

Ma'mâfîh gösterdiğimiz misâli ihtimâl bir mektuptur diye bir sahîfe-i edebiye olarak telakki etmeyenler bulunur, filhakîka kitâbet hâric-ez edebiyât bir şeydir. Ma'mâfîh edebî bir parça olmak üzere bir gurub tasvîri de gösterebiliriz. *"Numûne-i Edebiyât"* ta Kemal Bey imzâsıyla şu satırlara tesâdüf ediyoruz:

"Hurşîd-i münevver azamet ve saltanatıyla âfâka cevâhir feşân olarak ufkun müntehâsına gelince, atılmış pamuk şeklinde etrâf-ı mağribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nûra gark olmuş renkler kavs-i kuzahta, ne nigîn-i elmâsta, ne ezhâr-ı rebî'î de, ne mürgân-ı hindîde, görülmek ihtimâli vardır.

Bir tarafı gâyet açık benefşe, ve bir taraf gâyet koyu alev rengine gark olmuş ve yâhut bir ciheti âteşîn aldan başlayarak ve tabaka tabaka pembe, turuncu ve kavun içi renklerinin kırk elli derece koyuluğundan açıklığına, açıklığından koyuluğuna intikâl ederek, nihâyet kanarya sarısına karâr vermiş, yâhut ne kadar parlak renk var ise_ açıklıkta koyulukta kâbil oldukları derecâtın (133) hiç biri hâriçte kalmamak üzere umûmunu cem etmiş: bin türlü mülevven bulutlar, dakîka dakîka renklerini bir letâfetten bir bedî'aya tahvîl ederek, âheste âheste seyretmeye başlarlar."

"Hurşîd-i münevver" "azamet ve saltanat","cevâhir feşân" "mülevven bulutlar" "âfâkı seyr" sözleri pek müptezel, pek hâzır sözler olmakla berâber bu kadar renk, bu kadar cümle arasında güneşin gurûbunu da görmek, hissetmek mümkün olmuyor. Bu bir gurûbdan ziyâde bulutların renklerini yine tam ve kat'î bir tasvîrle olmayarak- gösteren bir levha.. Eğer *"tasvîr-i gurûb"* kaydı olmasa insan bu eserin mâhiyetini ta'yîn husûsunda tereddüt eder.

Ve sonra Hâlit Ziyâ Bey aynı mevzû'u ne canlı, ne rûh-bahş, ne yeni bir kalemle gösteriyor;

"Güneş görünmüyordu, yalnız o bulut yığıntısının yırtılmış sînesinde bir yangın, dehhâş, muhayyeb bir yangın görünüyordu. Evvelâ o menfez-i nevvârın etrâfında bulutlar bir tûfân-ı la'le boyanmış duruyor. Biraz yüksekte siyâh bir küme o yangının fevkinde bir tâk-ı zulmet kuruyor; kenârlardan pembe, kırmızı, al, sarı rîşeler sarkıyor; bir tarafta erimiş yâkut deresi ince bir hatt-ı mütebeddil ile yol açarak akıyordu. Nâ-gahân manzara değişti. Gûyâ bu yangın birden sönerek ortasında kırmızı bir tabak açıldı, (134) etrâfından yemîn ve yesârına, zîr ve bâlâsına deste deste sarı nûrdan müteşekkil oklar fışkırdı. Bir sâniye sonra yine değişti. Bulutlar bu la'l-pârelerle memlû tabak üzerine parça parça dökülmeye başladı, nihâyet büsbütün örttü, artık hiçbir şeyi görünmüyordu. Orada siyâh bulutlardan bir dağ yükseldi. Nâ-gahân güneşin bir hamle ziyâsı feverân etti, tâ o dağın tepesinde tutuşmuş bir orman gibi parladı."

Kemal Bey'in yazdığıyla bu gurûb tasvîri mukâyese edilirse mümtâziyet, asâletin; gerek hayâl, gerek his ve fikir i'tibârıyla nerede bulunduğu tamâmıyla tezâhür eder. Birincide yeni bir cümleye, yeni bir fikre tesâdüf etmek pek nâdirâttan bulunduğu hâlde ikincide *"menfez-i nevvâr"*,

"tûfân-ı la'l", "yâkut deresi" gibi yeni terkîblerle berâber birçok yeni hayâller hakîki ve zinde yaşıyor. Biz gurûbu tamâmıyla görebiliyoruz. Hâlbuki birinci eser vasf-ı esâsîyi bile muhâfaza edemeyerek şekl-i gurûbu bulutlardan müteşekkil bir boya tahtası hâline getirmişti. Vâkı'a lisân i'tibârıyla birinci tasvîr ikinciye nispetle daha selîs, daha metîn görünüyor. Fakat dikkat etmelidir ki "Bedâyi'-i İnşâ"dan naklettiğimiz mektupta da bir selâset, bir metânet mevcûttur. Şekil ile esâs birbiriyle mümtâziyet i'tibârıyla imtizâç etmelidir ki güzel bir eser vücûda gele (135) bilsin. Bâhusûs şeklin metâneti, sâdeliği kifâyet etmez. Bir teceddüde, bir tâzeliğe de mâlik olmalıdır. Bir eserde ne kadar sıhhat, ne kadar zarâfet, ne kadar sâfiyet, bulunursa bulunsun, o eserin şeklinde müsta'mel, müptezel, âdî terkîbler, sözler bulunursa kıymet-i edebiyesini az çok kaybeder.

Ma'mâfîh bu âdiyete en büyük muharrirler bile bazen ara sıra düşmüşlerdir. Meselâ bir büyük şâirimiz:

Yânıktır o âşıkın kitâbı

Nazmında kokar ciğer kebâbı

sözlerini sarf ediyor. *"Ciğer kebabı kokar"* hayâli kadar âdî, bayâğı bir şey olmadığı gibi mü'eddânın da nezâhatini tamâmıyla ihlâl etmemektedir.

Vâsıf ta:

Meyve-i la'lin görüp ol bağbân-ı şûhun dedim

Şu kiras yerli midir cânım banâ bir kıyacak

Beytiyle âdiyetçe düşebileceği noktaya kadar düşmüştür, *"bağbân-ı şûh"* terkîbi hissen, fikren âdî olmakla berâber dudak hakkında kiraz teşbîhi avâm-ı nâsın bile isti'mâl ettiği bir teşbîh olmasına binâen Vâsıf burada yeni bir şeyi söylememiş, bilakis âdiyete düşmüş oluyor.

(136) Yine Vâsıf'tan:

Gayr ile mi gördüğün gördükçe çatlar reşk ile

Sûz-ı gayretle kebâb kestâne kim gönlümdür ol

Beyti de bu kabîldendir. Gönlü kebap kestaneye teşbîh etmek âdiyet-i his ve ifâdenin misâl-i vâzıhıdır.

Bir de isti'âreler, mecâzlar, kinâyeler vardır, ki bunlar su'-i isti'mâle yol açacak sûrette olursa bizi dâimâ âdiyete düşürürler. Edebiyât-ı kadîme-i Osmâniye'de nazmen nesren bu illet-i edebiyeye tesâdüf olunmaktadır. Seci ve kâfiye merâkı, kelimelerle, elfâz ve ta'bîrâtla süslemek hevesi üdebâyı, şuarâyı mevzû'-ı ta'bîrleri, lafızları bilâ-tereddüt; tebdîl etmeksizin isti'mâl etmek mecbûriyetine ma'rûz kılmıştır. Nesir âdetâ bir tekerrür, bir kopya demekti, şiir husûsunda da bu ibtilâya düşülüyordu.. Meselâ Haşmet'in Buhâriye'sinin şu birkaç mısra'ını okumak söylenilen sözlerin tekerrürüne kâni olmak için kâfîdir:

Eser-i feyz-i bahâr etti cihânı hürrem

Gülşen-i adne şebîh oldu serâser âlem

Gülşenin bir gülü sâgar-ı sahbâya dönüp

Oldu revnak şiken sahn-ı tarabhâne-i Cem.

"Feyz-i bahâr" "gülşen-i adn", "sâgar-ı sahbâ" "sahn-ı tarabhâne-i cem" terkîbleri birçok şâirlere terkîb-i nazm için mu'âvenet etmiş terkîblerdir.

(137) Husûsiyle bazı şeyleri doğrudan doğruya ifâde etmektense onları husûsî isti'ârelerle ifâde etmek usûlleri vardı. Meselâ rakı veya şarap için *"duhter-i rez", "bint-i ineb","yâdigâr-ı cem"* terkîbleri, ihyâ etmekle berâber *"mesîhâ-dem","mesîhâ-nefes" "dem-i İsâ-veş","âb-ı Hızır"* gibi sözler hep bu kabîldendir. Daha bunların emsâli pek çoktur. Bu gibi âdiyete, ibtizâle, isrâfa düşmüş terkîblerin, teşbîhlerin isti'ârelerin isti'mâli mümtâziyetle kâbil-i tevfîk değildir. Ez cümle Nâci'nin şu beyti bunun bir misâl-i vâzıhıdır;

Git beni irşâddan ümîdi kes

Kendine gel şeyh-i mesîhâ-nefes.

İsti'âreler, kinâyeler, mecâzlar yeni bile olmuş olsalar iglâk ve ibhâma düşürecek derecede olmamaları lâzimeden olmakla berâber mevki ve mevzû'la tenâsüpleri de mecbûrîdir.

Meselâ *"Sâhir"* Altun serlevhası altında yazdığı bir şiirinde bu husûsta ne kadar muvaffak olmuştur:

Sarı, parlak, yuvarlak, efsunkâr

Küçücük bir safîhe-i ma'den,

İşte sen, ey münâfık gaddâr!

Ey hükümdâr-ı âlem ve a'sâr!

Ey olan ihtiyâca kahkahazen!

(138) *"Safîhe-i ma'den" "Ey münâfık gaddâr" "Ey hükümdâr-ı âlem ve a'sar", "Ey olan ihtiyâca kahkahazen"* sözleri o kadar mahalline mevzû, ve o kadar mevzû'la münâsebetdâr ki bunları ihrâç ile bunların yerine başka bir hayâl, başka bir fikir ikâme etmek şiirin kuvvet ve letâfetini ihlâl eder. Hatta bu gibi mecâzî, kinâyî ta'bîrât eserleki hassâsiyeti ihfâ etmekle berâber ifâdeyi de güzelleştirir.

Bir de bu husûsta Şeyh Gâlip gibi bir müceddid-i hayâl ve kelimâtın bazı sözlerini dinleyelim:

Ammâ ne kabîle kıble-i derd

Bilcümle siyâh baht u rûz-ı red

Giydikleri âfitâb-ı temmûz.

İçdikleri şu'le-i cihânsûz

Gül mü güler erguvân mı ağlar

Etfâl-i nihâl kan mı ağlar

Bülbülde mi, gülde mi bu efgân

Sünbül mü olan acep perîşân

Birbirine ye'is ve havf-ı lâhik

Ki kar yağar idi ki karanlık

Deycûr ile berf edince ülfet

Bir kâlıba girdi nûr ve zulmet

Sermâdan olup füsürde mehtâb

Şebnem yerine döküldü sîm-âb

Bir bakıma berf içinde deycûr

Mânend-i sevâd dîde-i mahsûr

Buzdan kırılıp sipihr-i mînâ

Düştü yere rîze rîze gûyâ.

(139) İşte Şeyh Gâlip fikirlerine bir tâzelik, bir rikkat, ifâdesine bir yenilik, bir tenevvü verebilmek için ta'bîrât-ı mecâziye, elfâz-ı cedîde, hayâlât-ı cedîde isti'mâl edebiliyor. *"Kalıp"* kelimesi yalnız başına kalsaydı pek sönük, pek âdî bir kelime hâlinde kalırdı. Hâlbuki *"Şeyh Gâlip"* bunu o kadar güzel, o kadar ince, o kadar ma'nidâr bir hâle vazedebilmiştir ki dehâ-yı sanat, sihr-i sanat da bundan başka bir şey değildir. Mümtâziyet de ancak bu gibi yeniliklerde tezâhür edebilir.

Hâlbuki yabancı bir el nezâhet-i mü'eddâya halel gelmeksizin böyle bir kelimeyi isti'mâl edemezdi meselâ:

Pâre pâre dil-i mecrûh ve perîşânımdan

Ser-kûyunda gezen bir ite bir pâre fedâ

Burada *"it"* kelimesi mevki'inde isti'mâl olunmadığı cihetle nezâhet-i mü'eddâyı ihlâl ediyor.

Hâlbuki Kemâl Bey

Mu'în-i zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ'ettir

Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten

Beytinde *"köpek"* kelimesini mahallinde isti'mâl ettiği cihetle bilakis eserine bir kuvvet, bir hayât, bir şiddet vermiştir. Buna dâ'ir Süleymân Fehmi Bey Edebiyât'ında *"Bu kelimenin burada isti'mâli zarûrîdir. Çünkü tayyı hâlinde ifâdeye halel gelir. Hele sırf köpekten (140) bahsedildiği vakit edeb-i kelâma mürâcaatla bu kelimenin yerine bir silsile-i kelimât ikâme etmek pek gülünç olur."* sözlerini söylüyor.

Hülâsa mümtâziyet üslûpta lâzimedendir. Kelimelerin rûh ve hayâtını ânât ve tahavvülâtını anlamak mecbûrîdir. Üslûptaki mümtâziyet terâkip ve hayâlâtın yeniliği demektir. Başkalarının isti'mâl ettiğini kendi mâlik gibi isti'mâl etmek hâssa-i ibdâ'dan mahrûmiyet olduğu gibi âdiyettir de.. Şeyh Gâlip:

Merd âna denir ki aça nev-râh

Erbâb vukûfu ide âgâh

Olmaya sözü bedîhi-i tâm

İde nice tecrübeyle itmâm

Sözlerini söyledikten, ibdâ'a vukûfunu gösterdikten sonra

Tarz-ı selefe takaddüm ettim

Bir başka lisân tekellüm ettim

diyor. Nef'î de

Söz müdür evvelki çep ü râst düşe mazmûnu

Nice ma'nâ-yı dürüstün boza bir lafz-ı sakîm

Düşe bir semt-i garîbe rah-ı fikr-i nazmı

Ne tarîk-i reviş-i tâze, ne vâdi-i kadîm

Nâbi de

Kendin îcât ede gör âsârı

Çekemem basmakalıp güftârı

(141) diyor.

İşte bütün büyük muharrirler mümtâziyetin îcât ve ibdâ'da olduğunu anlamışlardır. Hülâsa bir muharrir ibtizâle düşmemek için çalışmalıdır. Bunun için husûsî bir ihtisâs ve tahayyüle, husûsî bir nokta-i nazara mâlik olmakla berâber efkâr-ı husûsiyesine ait bütün mevâddi ciddî bir kontrol altına vazetmelidir. Yeni bir fikri ifâde için yeni terkîbler îcât etmeli, yeni isti'ârelerle, yeni mecâzlarla, kinâyelerle ifâde-i merâm etmeğe çalışmalıdır.

Bir fikir, bir his ne kadar mümtâz, ne kadar asîl olur ise olsun köhne, âdî, müptezel, mütedâvil bir ifâde arasında bütün kuvvet-i mümtâziyetini, asâletini kaybeder. Bu dakike-i sanat üdebâ-yı cedîde tarafından taktîr edildiği cihetle Edebiyât-ı Osmâniye'nin seyr-i terakkisi birçok terkîbât-ı nevânev ile süslenmiştir, nesl-i cedîdde nesl-i sâbıkın ihmâl ettiklerini ikmâl ve itmâm ile meşgûldür.

Mümtâziyet ve Taklît._ Edebiyâtta şimdiye kadar söylenmemiş bir his, bir fikir, bir hayâl yoktur. Hayâtta her şey söylenmiştir. Buna binâen te'mîn-i mümtâziyet için yeni yeni, garîp garîp mevzû'lara ihtiyâç yoktur. Zîrâ en eskimiş, en bayağı, en mütedâvil bir mevzû'un mevcûdiyetinde öyle gizli noktalar vardır, ki bir nazar-ı nâfiz-i sanat onları keşif etmekte tereddüt

etmez. Lâyemût eserleriyle hâlâ edebiyâtta (142) mühim mevki'ler işgâl eden eski şâirler Fuzûlîler, Rûhîler, Nef'îler, Nedimler, şüphesiz birer üstâd-ı güzîdenin mu'akkipleri mukallididirler. Şeyh Gâlip gibi bir nâdire-i sanat, şah-ı âferîdesi olan *"Hüsn ü Aşk"* ı mesneviden almıştır. Biz; bizden evvel gelenlerden ziyâyı alır onu bir müddet muhayyile ve hassâsiyetimizle yakar; bizden sonra gelenlere teslîm ederiz.

Bugün ta'ayyün etmiş bir keyfiyettir ki her sanatkâr bir üstâdın mukallididir. Taklît etmeyen hiçbir kimse mevcût değildir, dâhîler bile, şahsiyetlerinin kuvvet ve şiddetine rağmen, muhakkak sanatı telakki ettikleri eski bir dâhînin, eski bir muvaffakiyet ve şöhretin mukallidi ve mu'akkibidirler.

Mâdem ki taklît âsâr-ı sanatta bu kadar mühim bir mevki işgâl ediyor, o halde taklît nedir?

Taklît; başka bir üslûbun hayâllerini, fikirlerini, ifâdelerini kendi üslûbumuza nakil ile tezyîn ve tecdît edebilmektir.

Taklît edebiyâtın esbâb ve mü'essirât-ı mühimmesinden biridir. Osmânlı edebiyâtını vücûda getiren az çok Arab ve tamâmıyla Acem edebiyâtıdır. Hâl-i hâzırda hayât ve kuvvetini garptan iktitâf etmektedir. Fransız edebiyâtı da mevcûdiyetini Yunan ve Latin edebiyâtına medyûndur.

Bu edebiyâtı vücûda getiren zevâtın da isti'dâdları ancak (143) taklît ile inkişâf etmiştir. Ma'mâfîh taklît etmek hakkında fenâ bir fikre sâhip olmamalıdır. Taklît etmek, kopya etmek, harfi harfine hâfızaya nakil eylemek demek değildir. Bu gibi taklîtler; şahsiyetin fedâsıyla esâret-i tahrîre râzı olmak demektir, sanatın esbâb-ı sükûtundan biri de budur. Esâsen bunu ilk

sahîfelerde îzâh etmiştik. İntihâle gelince.. Bu bir sirkat-i ma'neviye, şâyân-ı nefret bir keyfiyettir.

Taklîd-i makbûl başkasının efkâr ve hissiyâtını, ve tezâhürât-ı rûhiye ve hayâliyesini kısmen kendine mâl etmekle berâber kendi rûh ve hissine ve kendi şahsiyetine göre onu edâ ve ifâdeye çalışmaktır. İşte bu sûretle şahsiyete yeni yeni ufuklar açmağa muvaffak oluruz. Esâsen mümtâziyet, evvelce söylenilen şeyleri başka bir tarzda ifâde etmekti, Binâenaleyhbu sûretle taklît mümtâziyetin de esâsıdır.

Teofil Gotiye *"Şiir tahsîl edilir bir sanattır."* diyor. Yine bir şâir *"Sâhib-i dehâ olmak için kimi ve neyi taklît etmeliyim"* diye soruyor. Başkasının isti'dâdını temsîl edebilmek kendine bir isti'dâd tevlît etmek demektir.

Fransa'nın en marîz, en hassâs, ma'mâfîh en mutî ve meftûn şekl-i şâiri Baudelaire *"Edgar Poe; bu mümtâz ve mükemmel sanatkâr, mümtâziyetin bir mes'ele-i tahsîl ve tecrübe olduğunu dâimâ tekrâr ederdi."* diyor.

(144) Yine Edgar Poe *"Philosophie De La Composition Felsefe-i Te'lîf ve İnşâ"* nâm-ı eserinde *"hakîkat şudur ki mümtâziyet; birçok kimselerin iddi'â ettikleri gibi, bir mes'ele-i ilhâm, bir mes'ele-i sevk'ü-l tabî'a değildir. Umûmiyetle, onu bulabilmek için yorulmaksızın aramak lâzımdır. Her ne kadar bir kısm-ı âlînin meziyet-i mutlakası ise de ona vâsıl olabilmek için lâzım olan vesâ'iti bize tedârik eden fikr-i îcât ve ihtirâ'dan ziyâde fikr-i nefy ve inkârdır."* sözlerini sarf ediyor.

Byron'un mukallidi bulunmak i'tirâzına uğrayan Alfred de Musset *"Geçen sene bana Byron'u taklît ediyorsun diyenlere karşı onun da Polci'yi taklît ettiğini bilmiyor musunuz diye sorardım. Hiçbir şey hiçbir kimseye ait değildir. Her şey herkesindir. Dünyâda hiç kimsenin söylemediği bir sözü söyleyebildim diye iftihâr etmek için insan câhil bir edebiyât mu'allimi olmalıdır. Lahanayı dikmek bile bir kimseyi taklît etmektir."* diyor.

Evvelce de söylediğimiz gibi bu noktada hâ'iz-i ehemmiyet olan kopya etmemek, alınan şeye bir meziyet, bir kıymet-i mahsûsa-i şahsiyetinden ilâve edebilmektir. Evvelce söylenilen şeyi ifâde için ya başka bir şey bulmalı, yâhut başka bir sûretle söylemelidir. Eğer biri *"yıldırımın yılankavî ve harekâtı suya doğru iner, ve düşer,"* (145) demişse siz de *"onun ezyâl-i âteşîni sular içinde bir safîr-i dehhâş ile söner."* deyiniz, eğer biri, *"şimşekler parlıyor, ve kayaları döküyor."* diye yazmışsa siz de *"şimşekler kayaların üzerinde oynuyordu."* diye yazınız. *"Yıldızlar titriyordu"* diye birçok def'alar yazılmıştır. Siz de dimâğınızı oyarak *"yıldızlar asabî gözler gibi açılıyorlar; kapanıyorlardı."* cümlesini bulunuz. Alphonse Daudet *"rüzgâr yıldızları celâllendiriyor"* cümlesini sarf etmiştir. Maupasant da *"yıldızlar soğuktan parlıyor."* demiştir.

Meselâ Latin şâirlerinden Vergilius Homeros'i taklît etmiştir. Buna rağmen yine Vergilius'in âsârı şahsî, lâ-yemât bir hâlde kalmıştır. Zîrâ bütün bu taklîtler şâirin üslûbuyla örtülmüş, bir kisve-i nevîne bürünmüş, başka bir şekil ve simâ ile meydâna çıkmıştır. Vergilius'deki mümtâziyet lisânındaki mümtâziyet, kelimelerin îcât ve ibdâ'ındaki mümtâziyet, ifâdelerindeki mümtâziyettir. Bizde de Râgıp Paşa misl-i kullukta nâbi ve zamanının peyrevidir. Hâlbuki Râgıp Paşa'da bir mümtâziyet-i mahsûsa vardır. Zîrâ üslûp ve ifâde i'tibârıyla tamâmıyla husûsî bir mümtâziyete mâliktir. Hâlbuki *"Haşmet Efendi"* Râgıp Paşa'yı taklît ettiği hâlde muvaffak olamamıştır. Zîrâ

Râgıp Paşa'dan kısmen aldığını temsîl ile kendi üslûbuyla telvîn ve tezyîn edememiştir.

Meselâ (146)

Şöyledir Râgıp mecâzât-ı amel kim fil-mesel
Sorsalar mağdûrunu gaddâr kendin gösterir

Beytini tanzîrinde

Hep teberrî üzredir âlemde erbâb-ı şerûr
Yâd olunsa ehl-i hayr eşrâr kendin gösterir

Sözlerini söylemiştir ki birinci beyitteki fikre yeni bir fikir, kendi şahsiyetinden yeni bir şey ilâve etmediği gibi eski kuvvetini de muhâfaza edememiştir. Binâenaleyhbu bir taklîd-i makbûl değil, bu bir taklîd-i âdîdir.

Bir taklîd-i makbûlun nasıl bir sa'y-ı metîn ile ne gibi şerâ'it dâhilinde vücûda geldiğini göstermek için *"Fukiyer"*in *"Andre Şeniye"* hakkındaki şu sahîfesini tercüme edelim:

"Şeniye eskilerin rakîbi olmak için mukallidîdir. His, fikir, hayât-ı hâriciyeden bir levha, her ne olur ise olsun, bu Fransız şâiri onların fevkine çıkmak, hiç olmazsa onlarla musâvî bir mevki'de kalmak için zabt ve teshîr eder. Homeros, Theokritos, Vergilius, Horatius ona lisânı, ifâde-i şâirâneyi öğretmekle, sanatta, şekilde en ince en zarîf ne varsa vâkıf etmekle berâber bir şâir ve bir müdekkik-ı ahlâk-ı beşer olan *"Şeniye"* ulûm ve fünûnun ahlâkın âdâtın tamâmıyla tebeddül ettiğini, ve artık erbâb-ı sanatın yeni efkâr ile âheng-sâz olması lâzım geldiğini biliyordu.

(147) *"Andre Şeniye"* güneş doğmazdan evvel kalkıyor, çalışkan ve sabûr, bir gün evvel karâr verdiği şeyleri tekrâr ederek düşünüyor; nâ-tamâm

olan şeyleri ikmâl ediyordu. Şeniye'den kalan kağıtlar mesâ'isinin kesret ve tenevvü'nü tamâmıyla göstermektedir. Her gün Yunan üdebâsından tercîh ettiği zevâtın âsârını mütâla'a ediyor onlardan notlar tutuyor, bazı kısımları taklîde karâr veriyor, bazı ifâdeleri kendi rûhunun ihtiyâcına göre tebdîl ederek kendine mâl etmeyi düşünüyor, bazı fikirleri tevsî etmeyi fikrinden geçiriyor, ekseriyâ da birçok şeyler intihâp ediyordu. Fakat bütün bu sa'yı kırâ'at esnâsında bir mütebahhir olmak aklından bile geçmemiştir. Onu, aynı yol üzerine sevk eden mantığı, sâbit bir maksat ve gâye vardı. O yalnız bunu ta'kîp etmiştir. Bunun ne olduğunu yine kendi söylüyor: Sanat-ı tahrîrin mukaddimesi okumayı, ve düşünmeyi bilmektir. Bundan başka *"Andre Şeniye"* de en büyük zevâtla müsâvî olabilecek, bir vasf-ı dehâ vardır ki o da selâmet-i muhâkemedir. Ta'yîn ettiği maksat ve gâyeye doğru ilerleyebilmek için Andre güzergâh-ı taklîtten geçmek mecbûriyetinde bulunuyordu, Fransız lisânını Yunan edebiyâtına has mevzû'ları ifâdeye sevk ediyor, bu idmân ile elinde mutî ve esîr bir lisâna mâlik olduktan sonra onu en yeni mevzû'ları ifâde için (148) isti'mâle, taklîtten îcât ve ibdâ'a, hayât-ı cedîdeye nüfûz ederek, geçiyordu.

Daha müşevveş olan ikinci nazariye-i taklît temsîlât-ı mütekaddime vâsıtasıyla îcât ve ibdâ'dır. Bunu münekkitler tamâmıyla halledemedikleri gibi şâirler de ekseriyâ esâsını bilemezler, halledemezler. Menâbi'-i ilhâmı ta'yîn etmek için pek eski zamanlara kadar çıkmak lâzımdır. Fakat Andre'de, sanat derecât-ı teşekkülünün her noktasında görülür.

Hülâsa; iyi bir taklît teşkîl-i üslûpta bir mes'ele-i hayât demektir. Mutî; körü körüne taklît isti'dâdı öldürür; iyice idrâk ve îfâ edilmek şartıyla onu tezyît ve tevsî eyler.

Evvelce de söylediğimiz gibi her şeyin umkunda bir fikr-i umûmî, bir hiss-i umûmî vardır ki herkese aittir. Kıymet ve meziyet-i edebiyeyi teşkîl eden tevsî ve ifâde husûsudur. Bir muharriri taklît etmek makbûl bir tarzda olabilmek için -onun nazariyât-ı üslûbunu tetkîk etmek, ta'bîrât ve elfâzının hayâllerinin mümtâziyetini, hassâsiyet ve dehâsının tabî'at ve mizâcını tahkîk eylemek demektir.

Taklît ; bazen bir fikr-i mahsûsamızı ifâde için başkasının isti'mâl ettiği bir tarz-ı hayâli, bir tarz-ı ifâdeyi almak olduğu gibi bazen de bir başkasının fikrini alarak kendi tarz-ı ifâdemizle ifâde etmektir.

(149) Taklît, bir ecnebî lisân-ı edebiyâtını tetkîk ile olursa bir memleket için gâyet fa'idelidir. Edebiyât-ı atîka-i Osmâniye hayât ve kuvvetini Acem edebiyâtına medyûndur, Edebiyât-ı cedîde bütün nefâset ve mümtâziyetini Fransız edebiyâtından iktitâf etmiştir. Yalnız sizce dikkat edilecek bir şey var ise o da mübâlağaya düşmemektir, esâsında mübâlağalı olan şeyleri akıl ve mantığınızla hâl-i tabi'îsine ircâ etmektir. Meselâ hizmetkârı tarafından bazı şeylerinin çalındığını anlayan bir hasîs eski Latin edebiyâtında, hizmetçisinin ellerine baktıktan sonra *"üçüncüsü nerede?"* diye soruyor, bu bir mübâlağadır, ve hem de kâbil-i kabûl olmayan bir mübâlağadır. Zîrâ bir kimse ne kadar heyecânda, ne kadar hiddet ve galeyânda bulunursa bulunsun üç el arayamaz. Zîrâ bu bir i'tiyâttır, ki bununla dimâğ tereddüt ve mülâhazaya muhtâç olmaksızın onun iki olduğunu bulur. Hâlbuki meşhûr. mazhaka-nüvîs Moliere, bir oyununda aynı sahneyi alıyor, ve hasîse *"öteki nerede?"* diye sorduruyor, işte bu şâyân-ı kabûl bir mübâlağa olmakla berâber hâl-i tabi'îsine de ircâ edilmiştir. Zîrâ insan heyecânla bir def'a aradıktan sonra aradığını unutabilir. Ve yeniden sorar.

Ma'mâfîh bu husûsta da intihâp edilecek muharrirlerin iyi intihâp edilmesi lazîmedendir. Bir def'a intihâp edilen muharrirler (150) şahsiyetimize, isti'dâdımıza cevâp verebilecek muharrirler olmalıdır. Bu husûsta en mühim mes'ele ibtidâ kendimizi ve rûhumuzu tahlîl etmektedir, meselâ marîz bir hassâsiyete mâlik olan kimseler Hugo'nun veya buna benzer sâlim, sahîh bir mevcûdiyetin yazıları gibi yazmak isterseler muvaffak olamazlar, onlar marîz şâirleri, Baudelaireleri, Verlaineları, taklîde sa'y etmelidir.

Bir de intihâp edilen muharririn sözlerinde pek çok def'a söylenmiş fikirleri, sözleri intihâp ile, *"onlara bir hareket bir hayât-ı cedîde vermeye kalkışmamalı; daha gizli, daha az temâs edilmiş cihetleri nazar-ı i'tibâre almalıdır.*

Meselâ, hüsnü, tazeliği, pembeliği ifâde için isti'mâl olunan gül kelimesi bu müptezel hayâllerden, teşbîhlerdendir. Meselâ

Fuzûlî:

Bir dilber-i serv-kadd ü gül-rûy

Serv-hoş u gül-ruh u semen-bûy

Nedim:

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâra mu'tâdım

Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın

Gâlip Dede:

Bir lâle-ruh siyâh kâkül

Sünbüller içinde gonce gül

(151) Âkif Paşa

Feleğin kînesi yerin buldu mu

Gül yanâğın reng ü bûyu soldu mu

Ekrem Bey

San mevc-i nûr içre şafak zanbakda yâhud verd-i âl

Tevfik Fikret

Mesmûm, acı bir zehr ile mesmûm; nihâyet

Bir gül koparıp koklamadan toprağa düşmek

A. Nâdir

Yâd-ı latîfin, ey gül-i nev-hande-i şebâb

Karşımda ibtisâm ediyorken, hayâline

Rûhum parıltılar arasında eder şitâb

Emîn Bülent

Dudâkların dahâ cedîdi...Gül-nikâb u beyâz

Elinle sen yine tuttundu yorgun ellerimi ..

demiştir.

Daha buna dâ'ir birçok misâller sarf etmek mümkündür, artık bu kadar müptezel bir kelimeden isti'âreler, mecâzlar, kinâyeler yapmaya kalkmak, onu muhayyilemizin îcâdât ve ibdâ'âtına bir vâsıta, bir vesîle telakki etmek doğru olamaz.

Romalı *"Seneka" "Başkasından isti'âre ettiğimiz şeyleri mahâretle saklayalım, ve yalnız bize ait olan kısımları gösterelim. (152) Eğer taktîr ve tercîh ettiğiniz muharrirlerden birine ait bir meziyet, bir şey görülürse bu oğlun pedere müşâbahatına benzesin, onun taklîdi olmasın. Zîrâ taklît ulu bir*

şeydir. Kimin üslûbunu taklît ettiğimi, kimden fikirleri aldığımı, ve ne sûretle ve kimden istidlâl ve istihrâc ettiğimi bilirler mi? Bana öyle geliyor ki bu mâhir bir el tarafından îfâ edilirse hissolunmaz bile..."

Taklît edebilme isti'dâdına mâlik olmayan kimselerin elinde her şey solar, kırılır, rengini kaybeder. Zîrâ taklît de isti'dâda mütevakkıf bir keyfiyettir. Edebiyât hakkında temâyülât-ı mahsûsaya mâlik olmayan kimselerin elinde taklît için sarf edilen mesâ'î akîm kalır. Bu gibi kimseler bir esîr mutâva'atıyla ancak modellerini kopya ederler, ve buna binâen onların mâdûnunda kalırlar.

Hülâsa iki türlü taklît vardır. Biri idmân-ı edebî olan, üslûbun teşekkülüne hizmet eden taklîttir.

Diğeri hakîkî taklîttir ki bu bir muharririn efkâr ve hayâlâtının, tarz-ı tefekkürünün hey'et-i mecmu'asını temsîl edebilmektir. İşte bu mass ve temsîl edilen şeylerin birbiriyle mukâyesesinden veya imtizâcından *"mümtâziyet"* tevellüt eder.

İyi bir taklît temsîl etmek demektir, biz burada taklît kelimesine ma'nâ cihetle bir hareket vererek isti'mâl ettik. Buna binâen (153) bir muharriri taklît ediniz yerine onu mass ve temsîl ediniz demek daha doğrudur. Bir büyük zâtın dehâsıyla müşebba olduğunuz zaman ondan sizin rûhunuza bir şey nüfûz edebilir. Fakat bu hiçbir vakit bir kopya ile vücûda gelemez. Bu ancak bir münâkale-i hayât ve harâretle, bir seyelân-ı samîmiyetle vukû'a gelir. Muharrir üslûbunu yani sözünü bize tevdî eder. Ondan gıdâ-yâb olmak bize aittir."

Büyük muharrirlerin eserleri dâimâ gözümüzün önünde bulunmalıdır. Onların şekillerini, esâslarını dâimâ tetkîk etmeliyiz. Eğer bir musavvir-i mübdi olmak istiyorsanız en büyük musavvirleri numûne ittihâz etmelidir. Eğer hatîp olmak istiyorsak, en büyük hatîplerin harekâtını düşünmeliyiz, eğer şâir olmak istiyorsak lisânımızın en büyük şâirlerini okumalıyız.

İcâz._ Üslûbun hasâ'isinden ikincisi îcâzdır. Îcâz, bir fikri mümkün olduğu kadar az kelimeyle ifâde etmek sanatıdır.

Bir eser-i edebînin za'afının en büyük müsebbibi ıtnâpdır ki bu üslûbun kuvvetini kırar, te'sîrini izâle eder. Birçok fazla kelimelerle mâlî cümleler hiçbir zaman teshîr-i efkâra muvaffak olamaz. Bir büyük münekkit *"vuzûh, üstâdların cilâ-yı vukûf ve iktidârıdır."* demiştir; Binâenaleyhvuzûh; îcâzın şu'lesidir. Bu ne uzun cümlelere, ne de kısa cümlelere ait bir keyfiyettir. Herkesin kendine göre bir tarzı vardır. Kâlıp o kadar hâ'iz-i ehemmiyet değildir.

(154) Îcâz; bir cümlenin anâsır-ı muhtelifesini bir şekl-i mûcizin içinde toplayabilmek, bir fikri de aynı sûretle ifâde etmek sanatıdır. Fesâhat söylenilen şeylerin kemmiyetinde değil vüs'atıdır.

Noksân îcâz mütebeddillerin hatâ'iyât-ı asliyelerinden biridir. Ekserî muharrirlerin kat'î telakki ettikleri bir şekli kabûl etmişlerdir.

Îcâz da, mümtâziyet gibi bir mes'ele-i sa'y ve gayrettir. Üslûbu temizlemek, onda bulunan fazlalıkları ihrâç etmek, onu tevzîh etmek lâzımdır. Birçok muharrirler vardır, ki onların yazılarından bir kelime bile ihrâç etmek mümkün değildir. İşte böyle kavî, harâbî nâ-pezîr, metîn bir muharrir

oluncaya kadar çalışmak lâzımdır. Hülâsa edelim; sizin söylediğiniz şeyleri daha mûciz bir tarzda bir başka birisi söyleyememelidir.

Flaubert *"Nesirin nihâyeti gelmemiştir"* diyordu. Filhakîka da böyledir, en büyüklerin bıraktıkları noktada bir başka zekâ, bir başka dehâ, ihtimâl onlardan daha büyük biri çıkar daha mükemmel bir şekil ile ifâde-i merâm eyler.

İnsan fikrini ifâde husûsunda su'ûbet ve müşkülâta düştüğü zaman birçok kelime isti'mâl eder. Bu kelimeler bir yere topladıkları fikri tamâmıyla örterler, anlamak, esâsa girebilmek, hülâsa fikri eserden ihrâç etmek için kâri' birçok fazlalıkları ihrâç mecbûriyetinde kalır.

(155) Bazı üslûblar, bu ıtnâb i'tiyâdına mağlûp oldukları cihetle ma'te'essüf fasâhattan mahrûmdurlar, aynı şeyleri daha az kelime ile ifâde edebilirlerdi. Edebiyâta vukûfu pek az olah kimseler bu gibi kimselerin âsârını okumaktan içtinâp ederler. Âdetâ bunların eserleri onların rûhunu sıkar. Vâkıf-ı edebiyât olan kimseler ise onların fazlalığını hissederler, lâzım olanlarını temyîz ve tefrîk eylerler.

Aynı fikir : şekildeki ıtnâp ve îcâza göre ya kuvvetli veya zayıf olur.

Meselâ *"Kadınlar hissiyât husûsunda hudûda mâlik değildirler. Bazen erkeklerin fevkinde yaşarlar, ve ekseriyâ dûnunda..."* desem bu cümle îcâza mâlik olamadığı cihetle şiddet ve kuvvetini muhâfaza edemez. Bu şiddet ve kuvveti muhâfaza için *"Kadınlar müfrittirler.. Ya erkeklerin fevkinde veya dûnunda yaşarlar."* derim.

"Hak var diyorsunuz, değil mi? Hak: Kağıtlar üzerinde, satırlar arasında gizlenmiş; fi'liyâtın dâimâ tekzîb-i sarîhine ma'rûz bir hevâ-yı yanık teneffüs i'tikât-âveridir." dersem o kadar nazar-ı dikkatinizi celp edemem fakat Tevfik Fikret Bey aynı fikri ne güzel, ne câzip bir sûrette ifâde etmiştir:

Ey şahsa masûniyet ü hürriyete makrûn

Bir hakk-ı teneffüs veren efsâne-i kânûn

(156) Dağınık, kuvvetsiz bir üslûp birkaç sâniye yaşar ve birkaç sâniye devâm edebilir; sonra yorulur, sükût eder. Bir muharrir üslûbuna istediği kadar cümel-i mu'terizine vaz ile onu süsler, güzelleştirir. Onu birtakım aksâma tefrîk eder. Lâzım olduğu kadar ona fikirler, hayâller ilâve eyler. Böyle olmakla berâber yine ıtnâba düşmez, yine îcâzı muhâfaza eder.

İçtinâp edilmesi lâzımeden olan şey, fazlalık, ma'nâsız kesret, fikr-i esâsîye bir şey ilâve edememekle berâber bilakis onu za'afa düşüren efkâr-ı mu'âvenenin izdihâmıdır.

Meselâ *"Biraz sonra odasına kapandığı zaman onunla yalnız kalacak, pençeleşecek, lâyenkat haykırmak, ağlamak ihtiyâçları içinde sabahlara kadar gezinecek, gezinecekti. Keşke hiç gece olmasaydı! Hala o çehre-i meş'ûmu görmek a'sâbını titreten, a'sâbını geren o vücût-ı menfûr ile rûberû gelmek ihtimâli geceye olan husûmetini teşdît ediyordu."*

"Haykırmak" kelimesini söyledikten sonra *"ağlamak"* kelimesi esere hiçbir kuvvet vermedikten başka fikri de kuvvetten zayıfa birdenbire geçirdiği cihetle pek fenâ düşüyor. *"A'zâsını titreten"* dedikten sonra *"a'sâbını geren"* demek kadar ma'nâsız bir şey olamaz. Zîrâ a'zâyı titreten a'sâptır. A'sâbın az çok takallüsüdür; Binâenaleyhbunlar ma'nâ i'tibârıyla birbirlerinin müterâdifidir, ve müterâdif oldukları cihetle fazladırlar.

(157) Yine aynı muharrir :

"Yıkılan kâşâne-i hayâlâtının enkâz-ı perîşânını son nefesine kadar sürükleyecek." diyor.

"Kâşâne-i hayâlât", "enkâz-ı perîşân" gibi terkîblerin fazla isti'mâllerine binâen mahrûm-ı mümtâziyet olduklarından sarf-ı nazarla yıkılan bir kâşânenin enkâzı esâsen muntazam olmaz ki, hakkında *"enkâz-ı perîşân"* denile bilsin! Bunun için *"perîşân"* kelimesi burada fazladır.

Bu gibi terkîblerin isti'mâli bir muharrir için nakîse olduğu gibi vâzıh birer bürhân-ı âdiyettir de...

"Uzun bir hayât" dedikten sonra *"uzun ve medîd"* bir hayât demek kadar ma'nâsızdır.

Kesret-i Kelimât._ Bu gibi nakîselere en büyük muharrirlerin bile âsârında tesâdüf olunur. Bunlara *"kesret-i kelimât"* nakîsesi diyeceğiz. Târih-i Edebiyât-ı Osmaniye'de buna pek çok tesâdüf etmekteyiz. Büyük şâirlerin bu nakîseye düştüklerine misâl olmak üzere Fransanın en büyük şâirlerinden *"Korneille'in"* şu parçasını tercüme edelim.

"Onun tâcına ellerimle vazettiğim evc-i asâ-yı hükümdârı onun yerine söyleyecek ve sükût etmeyecektir."

(158) *"Söyleyecek"* yazıldıktan sonra *"sükût etmeyecektir"* e lüzûm yok iken Korneille *"kesret-i kelimât"* nakîsesine düşerek bunu ilâve etmiştir.

Öyle cümleler vardır ki söylenildiği zaman en muhtasar, en mûciz bir sûrette söylenilmiştir zannolunur. Hâlbuki onu daha kısa bir sûrette ifâde itmek mümkündür. Meselâ *"Pederim burada yalnız bulunduğumuzu eğer işitecek olursa müte'essir olacaktır."* dediğimiz gibi *"pederim yalnız bulunduğumuzu işitirse müte'essir olur."* da diyebiliriz ki bu sûretle dokuz

kelimeyi altıya indirmiş oluruz. Tabi'îdir ki bu misâl nazar-ı dikkati câlip değildir, fakat bu, birçok sahîfelerin tashîhlerinde lüzûm ve kuvvetini tamâmıyla izhâr eder.

"Kesret-i kelimât" nakîsesi bir fikri muhtelif sûretlerle ifâde etmek za'af ve aczinden tevellüt eder. Bir fikr-i husûsî ve esâsînin etrâfına birçok kelimelerle ona müşâbih fikirlerle doldururlar. Ma'mâfîh bunlar onu takviye edecek yerde düşürür, zayıflatır. Meselâ Mithat Cemâl Bey'in *"Harâbeler"* ser-levhası altındaki şiiri hemen hemen bu kâbildendir:

Es-selâm ey harâb ma'bedler
Tâşlar ey sâcid mü'ebbedler
Tâklar, ey kadîde sengînler .
(159) Ey perîler, sükûtlar, canlar
Kubbeler ey gunûde eyvânlar,
Ey sefâlet garîk olan şânlar,
Rûzunuz köhne bir ridâ-yı kefen!
Leyliniz târ bir büyük medfen!

Benim bu şiirden anladığım - çünkü o kadar müphem ki, anlamak da güç.- *"Ey harâbeler sizin rûzunuz yani ikbâl ve şânınız- ihtimâl ki değildir kim bilir!- bir ridâ-yı kefendi, leyliniz yani hâl-i hâzırınız da târ bir medfendir."* Şimdi bu fikr-i müphemin etrâfından birçok fikirler yâhut sözler. *"Taşlar" "sâcid-i müebbed"* oluyor, bu yalnız harâbelere mahsûs değil, her yerde olabilir. Sâniyen kat'î, vâzıh bir fikir de ifâde edemiyor. *"Ey periler, sükûtlar, canlar"* bunların lüzûm-ı vaz'ını, ve ma'nâsını fikr-i esâsî ile münâsebetini anlamak için îcât-ı evhâma muktedîr olmak lâzım geliyor. Ma'mâfîh bu eserde fikr-i esâsîyi zayıf düşüren, birçok birbirine müşâbih, ve aynı zamanda müphem fikirlerden başka bir şey mevcût değildir.

Daha vâzıh bir misâl gösterelim:

"Bir memlekette; bütün kuvvetin, nüfûzun fazâ'ili te'mîne münhasır olması; bütün cezâların, tahvîfin fazâyihe ait bulunması; o memleketin kânununun fenâlık yapanları ihâfe ile iyilik yapanları, hüsn-i hâl ile geçinenleri (160) vikâye eylemesi; orada kılıcın âdîl olanları himâye, düşmaları imhâ vazîfesiyle mükellefiyeti; hakîkat ve şefkatin imtizâcı, sulh ve sükûtun, adl ve ihsânın birbirini kucaklaması o memleket için refâh, sa'âdettir."

Görülüyor ki bu fazla kelimât, kesret-i efkâr esâs fikre hiçbir şey ilâve etmediği gibi bilakis ıtnâba binâen onu kaybediyor. Öyle muharrirler vardır ki bir fikri birkaç def'alar isti'mâl etmedikten sonra bırakmazlar.

Bu nakîseye, bu hatâya hatîpler daha ziyâde düşerler, buna binâendir ki onların yazdıklarını okurken ekseriyâ zevk hissetmek kâbil değildir. Zîrâ avâma efhâm-ı merâm edebilmek için hatîp olanlara ibtidâ âdî terkîbleri isti'mâle, sâniyen avâmın üzerinde ibrâ-yı te'sîre muvaffak olabilmek için bunları tekrâra ihtiyâç vardır.

Hülâsa îcâz; edebiyâtta öyle bir şeydir ki münakkahiyetin, vuzûhun, asâletin mü'emminidir. Bütün bunlar yalnız îcâzın rûhundan inbi'âs eder. Birçok edebiyât kitâpları ise bunları, ayrı ayrı hasâ'is imiş gibi, ayrı ayrı tetkîk ederler.

Ekseriyâ; daha vâzıh olmayı istemeksizin, insan söylemek istediği şeyi uzatır; hâlbuki bu ıtnâptan sarf-ı nazar edilmiş olaydı daha parlak bir eser vücûda getirilmiş olurdu. Vâzıh olacağız diye birçok fazla, âdî şeyler ilâve etmek doğru değildir.

Ta'bîrât-ı Fâside, Itnâb-ı Kelâm._ İcâzı; adedini hadd-ı asgarîye indirerek yalnız kelimelerde, cümlelerde nazar-ı i'tibâre almalıdır. Cümlelerin aksâm-ı muhtelifesini ağırlaştıracak ta'bîrât ve terkîbât-ı (161) fâsideden ihtirâz etmelidir. Meselâ *"olduğundan dolayı","bulunduğundan nâşî","olup","edip"* gibi ta'bîrât bu kabîl ta'bîrâttandır. Zîrâ cümlenin az çok âhengine halel-irâs ederek nâfile yere uzatırlar.

Unutmayınız ki birbirine şiddetle merbût, birbiri için masnû cümleler esâsen üslûbun hüsnüdürler. Üslûp, fazla kelimelerle, cümlelerle dolu gibi değil, yedd-i hilkat tarafından mevlût gibi olmalıdır. Sun'î bir sûrette birbirinin üzerine mevzû değil, silsile-i mantığıyenin netîce-i tabi'îyesi bulunmalıdır.

Itnâb-ı kelâm, âsâr üzerinde can sıkıcı bir te'sîr bırakır, kari'i sıkar.

Münekkitlerden Ra'if Necdet Bey bazen bu hatâya düşer. Ekseriyâ cidden, hakîkaten merbût ve mu'tekad bulunduğu hakâyıkı müdâfa'a esnâsında bu maraz-ı ıtnâbın mahkûmudur.

İşte ondan size bir misâl:

"Vaktiyle, istibdâdın o muzlim ve zelîl dakîkalarında bazen kalbim, bilinmez nasıl bir nefha-i lâhutî içinde pür-ziyâ bir âtînin hâle-i dil-firîbiyle nurlanırken tatlı, samîmi, pür-ateş ve pür-şebâb bir heyecân-ı edebî ile:_Âh istikbâl.. Âh hürriyet derdim. Kim bilir bize ne bedi'î, ne muhteşem, ne zî-hayât âsâr-ı mu'azzama-i edebiye ihdâ edecek. Hüviyet-i içtimâ'iye ve ahlâkıyemizi irâ'e ve tahlîl eden ne canlı sahneler, dimâğ-ı millete hakîkatler, ziyâlar serpen ne nevvâr piyesler gösterecek. Bugün, bu bir türlü zulmet (162) kuyûdât altında bile böyle güzel, nefîs, rûh ve fikri tenvîr ve terbiye eden eserlere mâlik olduktan sonra serbesti-i tahrîr kim bilir nasıl mes'ût bedî'alar, nurlarla dimâğımızı lerzişdâr-ı intibâh eyleyecek. Solmuş

hüviyetimizi ne necîp, ne ulvî, ne insaniyetkâr nefhalar, heyecânlarla canlandıracak."

Fikr-i esâsî bir etek gibi, bir sâye gibi, her satırı ta'kîp ediyor, gûyâ bitmeyecek gibi bir şekil ve hâl alıyor. Birçok mülâhazalarla, tahassürlerle, temennîlerle imtizâç ediyor.

Bu tamâmıyla harâret-i i'tikâtla, harâret-i merbûtiyetle husûle gelmiş bir eserdir. Buna binâen tabi'î ıtnâba düşmüştür. Ma'mâfîh böyle bir nakîseye düştüğünüz zaman sizin için güzel bir çâre vardır, fazla olanları çıkarmak, lâzımları bırakmak, fikr-i esâsînin hâricinde bir fikir ifâde edebilecekleri onu ifâde edebilecek bir hâle vazetmektir.

Bazı ifâdeler, bazı ta'bîrât vardır, ki esâslar i'tibârıyla hiçbir şeyi ifâde etmezler;

Meselâ : Benim onda sevdiğim hüsn-i maddî değil, hüsn-i ma'nevîdir.

"Hüsn-i ma'nevî" tamâmıyla ma'nâsız bir ta'bîr, bir ifâdedir. Bu cümle doğru olabilmek için *"ben onun hüsnünü değil, ahlâkını severim"* denilmeliydi. Çünkü hüsün görülen, temâs edilen (163) şeylerin birbirine mukâyesesiyle husûle gelen şekl-i hayâlîdir. Demek ki maddî bir şeydir. Ma'neviyâta kadar onu îsâl etmek doğru olamaz. Mâhazâ bir terkîb, bir ta'bîr bulmak hevesiyle bu gibi ma'nâsızlıklar yapmak iyi değildir. Daha buna benzer ne gibi ta'bîrler vardır: *"şems-i münîr", "âfitâb-ı cihântâb","bedr-i sîmîn"* hep bu kabîldendir, zîrâ *"şems"* esâsen parlaktır, esâsen nevvârdır, buna bir de *"münîr"* , *"cihântâb"* gibi şeyleri vasıf yapmak fazladır, ma'nâsızdır. *"Bedr"* de esâsen gümüşîdir. *"Bedr-i sîmîn"* buna binâen bir fazlalıktan başka bir şey ifâde edemez.

Bu nakîse-ı ıtnâp öyle bir hatâdır ki insan bunu tamâmıyla kendi üslûbunda göremez. Bunun için gâyet müteyakkız, gâyet dûr-endîş bulunmak lâzımedendir. Îcâzdan tebâ'üd edildiğine vâkıf olabilmek için bir dikkat-i mütemâdiye lâzımdır. Ekseriyâ tercümelerde düştüğümüz hatâ noksân-ı îcâz, hatâ-yı ıtnâptır. Zîrâ mütercim, muharrir eserin efkârını tamâmıyla ihâta, ifâde edemediği cihetle kelimelerin mu'âvenetine şitâb etmeğe mecbûr olur. Bunun için fazla fazla isti'mâl eder. Bundan da müz'ic, müt'ib bir üslûp tahassul eder ki kari'i bıktırır, iz'âc eyler. Mes'ele-i îcâz, en son öğrenilir, en güç bir mes'eledir.

Biz burada yine tekrâr edelim; üslûbu fazlalıklardan tenzîh (164) etmek, lüzûmsuz olan mevâddi ihrâç lüzûmuna kâni olmak mecbûrîdir. Kâtip, muharrir olacak kimse kendi kendine *"bu bir ihtiyâc-ı mübremdir. Ben i'tikât ettim."* demelidir. Kat'î ve mükemmel bir eser yazdığınız ve kâni olduğunuz zaman bile onu tekrâr gözden geçiriniz, tekrâr tashîh ediniz, daha nazar-fırîp, daha mûciz cümleler vücûda getirmeğe çalışınız. Emîn olunuz ki bunlar mevcûttur, mes'ele bunları arayıp bulmaktadır. Itnâbın, müşevveşiyetin müsebbib-i hakîkîsi, esnâ-yı tahrîrde, esnâ-yı ilhâmda harâret ile kalemin ucuna gelen birbirine müşâbih olan fikirlerdir. Buna binâen bir fikri takviye etmeyen veya ona müşâbih bulunan şeyleri atınız, eserde yabancı gibi kalan şeyleri bilâ-tereddüt çiziniz, ve bıraktığınız kısımları mümkün olduğu kadar az kelime ile ifâde etmeye çalışınız.

Bovalo *"Fazla söylenen şeyler renksiz, ve istikrâh-âverdir, bir fikr-i meşbu (ve) selâmet bilâ-tereddüt onları atar."* diyor. Bovalo'nun hakkı vardır, iyi yazabilmek için hudûd-ı ma'kûlu, isti'mâl-i kelimât ve ta'bîrâtla geçmemek lâzımdır. İnsânın fikrini tamâmıyla göstermek, ifhâm ve teblîğ etmek husûsunda gördüğü müşkülât ancak fazla kelime isti'mâline münhemik, meyyâl olmasındadır.

Birçok muharrirler vardır, bu nakîse onlarda ma'lûliyet hâlindedir. (165) Her sahîfelerinde birçok süslü kelimeler isti'mâl ederler. Ma'mâfîh bunlar yine şeklen zarîf, sevimli bir üslûba mâlik bulunurlar. Yalnız şu vardır, ki esâsta bulunan fikr-i esâsî kat'iyen yürümez, ilerlemez; bir burgu gibi aynı noktada döner, durur, bize hep aynı fikri ta'kîp ettirirler, bizi sabırsızlıktan sabırsızlığa düşürürler. Bu tekerrür-i kelimât bu iddi'âyı tevakkuf eserin bütün zarâfet-i şeklîsindeki te'sîri kısmen izâle eyler.

Meselâ şunun gibi :

[Muharrir, vicdân-ı beşeri] izlâle, fısk ve fücûra sevk ve îsâl eden aşk ve ihtirâs, sekr ve harâret, kin ve gazap, ümît, sa'âdet ve hümâ-yı inhilâl-i ahlâkî, fikr-i tahrîp, fikr-i mevt gibi şeyleri [hevâ-yı içtimâ'îden ahz ve teneffüs etmişti.] teheyyücât-ı müferrite, hâssa-i hassâsiyet [sanatın tehlikeli bu meziyetleri, hâdisât-ı vakâyi'e tab'iyen] dâimâ titremiş, azmış, tezâyüt etmiş, teşeddüd eylemiş idi.

Mâdem ki, *"aşk ve ihtirâs","sekr ve harâret","kin ve gazap","ümît ve sa'âdet","hümâ-yı inhilâl-i ahlâkî","fikr-i mevt","fikr-i tahrîp"* kelimeleri sıralanmıştır; niçin *"âlâm","levs","endîşe","ye'is-i nevmîdi","isyân","haset"* gibi kelimeler isti'mâl olunmasın; evvelkileri kaldırıp da (166) bunları vazetsek ma'nâda kat'iyen bir tagayyüre tesâdüf etmeyiz, sâniyen *"titremiş","azmış","tezâyüt etmiş","teşeddüd eylemiş"* sözleri bir silsile-i mantığıye ta'kîp eder gibi bulunan hâl-i zâhirîsine rağmen esâs fikre hiçbir şeyi ilâve edemiyorlar. *"Teheyyücât-ı müferrite"* den sonra *"hâssa-i hassâsiyet"* esere bir kuvvet bahşetmekten ziyâde bilakis onu za'afa düşürüyor; bir îzâh ve te'kîd bile olamıyor. *"İhlâl"* dedikten sonra *"fısk ve fücûr"* tamâmıyla fazla, ma'nâsız. İşte bunlar müşevveşiyet ve ıtnâb-ı kelâm: biz bunu hakîkî bir sanat olarak telakki edemeyiz. Zîrâ eserde ne bir i'tidâl, ne de bir kuvvet ve şiddet vardır.

Hatta bazen muharrirler ıtnâb-ı kelâm beliyesiyle eserlerinin arasında nazarlara batan ma'nâsız, lüzûmsuz kelimeler bile yaparlar, hatta bazen cümle yanlışlarına kadar giderler.

Şunu biliniz ki îcâza ri'âyet ediniz demek hayâllerinizi fedâ ediniz, kelimelerin sihir ve ânâtını unutunuz, temâyülât-ı rûhiyenizin kanatlarını kesiniz demek değildir. Bu bilakis onların mükemmel olmasını te'mîn ediniz, kelimelerin sihir ve ânâtını taharrîye sa'y ve gayret eyleyiniz. Hatta onların fikr-i esâsîden daha metîn olmasını te'mîn etmeğe çalışınız demektir. Fakat bu kelimeler esâsen renksiz, ma'nâsız esâs fikre hiçbir şey ilâve etmiyorlar. Bilakis onu teşvîş (167) eyliyorlarsa onları atınız, çıkarınız, esâsen îcâz bu demektir.

Size bir misâl daha alayım: bakınız işaret ettiğim yerleri çıkardıktan sonra geriye ne kalır!

Dostu doktor ona [bir havâ-yı latîf, bir iklîm-i hâr, bir semâ-yı sâf, bir ziyâ-yı nermîn, bir ikâmetgâh-ı sâkin] tavsiye ediyordu. Biritanya sâhillerinde kış;[acı, ve şiddetlidir.

Memâlik-i mu'tedilenin şu'â'ât-ı şemsiyesi [ne kadar iyi, ne kadar istirâhat bahş, ne kadar sükûn-âver] olacaktı! Fakat seyâhat edebilmek için [ne kadar mevâni, ne kadar müşkilât] çıkıyordu. Bizce gayr-ı kâbil-i rü'yet birtakım teferru'ât, [zâlim, mü'ellim, endîşe-nessâr, acı teferru'ât] bu râhibi ne kadar tazyîk etmekte idi. [Bir râhip otelden otele koşamaz, otel sofralarında oturamaz,] herkese ait bir odada yatamaz, ma'nâsız, vâhî bir birtakım sözleri işitemez, ziynet, sefâhat, hiçlikler, zarâfetler hücûmuyla mahsûr olan kibâr halkın arasında beyâz saçlarıyla yaşayamazdı.

Ayrılan kelimeleri hıfzedelim:

[*"Dostu doktor ona iyi bir hava tavsiye etmişti. Kış Biritanya sâhillerinde; bu şimâl memleketinde gâyet şiddetlidir. Memâlik-i mu'tedilenin şu'â'ât-ı şemsiyesi ne kadar sıhhat-bahş olacaktı. Fakat bir râhip için seyâhat etmek ne kadar güçtür.*

(168) Bizim için kâbil-i idrâk ve rü'yet olmayan ne kadar teferru'ât-ı mâni'a onun güzergâhına çıkar! Bir râhip otellerden otellere koşamaz, herkesin sofrasında yemek yiyemez. Kibâr âlemi denilen hevesât-ı garîbe cidâl-gâhında beyâz saçlarıyla yaşayamaz !"]

Fakat birçok kimseler, müzeyyenât-ı sanatın meftûnu olan kimseler birinci kısmı tercîh ederler, bu esâsen bir zevk mes'elesidir. Ma'mâfîh biz edebiyât dersi mu'allimi olduğumuza binâen ikinci şıkkı tercîh etmekteyiz.

Tekerrür-i kelimât._ Lüzûmundan fazla kelime isti'mâl etmek üslûbu birçok def'alar bozan, zayıflatan bir nakîse olduğu gibi hiçbir lüzûm-ı sahîha istinât etmeksizin kelimeleri tekrâr etmek de bir nakîsedir, hem de daha fenâ, daha berbât bir nakîse!

Bunun kadar fakr-ı hayâli ispât ve izhâr, ve kâri'i it'âp ve iz'âc eden hiçbir şey yoktur. Buna gâyet dikkat etmek lâzımdır. Biraz evvel vazedilen bir ta'bîri, bir kelimeyi biraz sonra dikkatsizlikle isti'mâl etmek mümkündür. Bu, âheng-i üslûbu tamâmıyla ihlâl eder, kulaklarda fenâ bir tınnet ile ihtizâz eyler.

O, bu, şu, onun, bunun, şunun, gibi birçok kelimeler vardır ki tekerrür ettiklerini göstermek husûsunda pek mu'annittirler. Bâhusûs son zamanlarda

"ve" kelimesinin kesret-i tekerrürü câlib-i (169) nazar-ı dikkat bir hâle girmiştir. Ma'mâfîh bazen bunların isti'mâli zarûrî bir şekil alır. Bunun için çok düşünmeli, yerlerine vaz'ı mümkün başka bir ta'bîr, başka bir kelime var ise onları koymağa çalışmalıdır.

Chateaubriand, Flaubert gibi büyük sanatkârlar bir sahîfe içinde aynı kelimeyi isti'mâl etmemek için yorulmuşlar, terlemişlerdir. Bunun hudûdunu ta'yîn edebilmek müşküldür, bu bir mes'ele-i zevktir. Ma'mâfîh tekerrür-i kelimât husûsunda şiddet-i ihtirâzı muhâfaza etmek lâzımdır. Üslûpta bu mes'ele bir nokta-i esâsiyedir, en iyi muharrirler, en büyük sanatkârlar bu husûsa fevkalâde dikkat ve i'tinâ etmişlerdir.

Tekerrür-i kelimât hakkında uzun uzadıya îrâd-ı makâle ihtiyâç yoktur. Âdî muharrirlerin yazılarında buna pek çok tesâdüf edilir.

En büyük muharrirler bile bu husûsta az çok hatâya düşmüşlerdir. Mübtedîler de pek çoktur. Meselâ ben büyük bir muharrir olmadığım cihetle Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye'de pek çok def'alar adem-i dikkat netîcesi, bu nakîseye ma'rûz kalmışımdır:

"Cem'iyât-ı beşeriye birtakım küçük, şahsî teşebbüslerin netîce-i tabi'îyesiyle teşekkül ettiği gibi edebiyâtta târihin kayd ve beyân etmediği birtakım eşhâs-ı münferide tarafından husûl- yâfte olmuştur.

(170) Bunlar ân-ı tevellütlerinden pek basît, pek ibtidâ'î, pek kaba olmakla berâber sînesinde vücûd-yâfte oldukları milletin hissiyât ve rûhunu tamâmıyla okşayacak bir şekil ve mâhiyette bulunurlar."

Birkaç satır arasında iki def'a yâfte kelimesini isti'mâl etmek hakîkaten bir adem-i dikkatten başka bir şey değildir. Küçük bir i'tinâ ve himmetle bu hatânın izâlesi kâbildir.

İşte muharrirler bazen böyle gayr-ı kâbil-i afv-ı hatâlara düşerler ki o da dikkatsizliklerinin bir cezâ-yı sezâsıdır.

Fransa e'âzım-ı muharrirîninden Gustave Flaubert *"tekerrür-i kelimât"* husûsunda gâyet müteyakkız, gâyet müte'assıptı. Birkaç kelimenin birkaç satır arasında değil, bir sahîfede bile tekerrürüne müsâ'ade edemezdi. Ma'mâfîh bütün bu ta'assübüne, bütün bu ihtizâz ve takayüdüne rağmen bazen o bile *"tekerrür-i kelimât"*a mecbûr kalmıştır.

Binâenaleyh*"Tekerrür-i kelimât"* nakîsesini ikiye ayırmamız lâzımdır. Biri yapılmakla beraber âheng-i tahrîri az çok izâle etmeyenler, diğeri ise kulaklarda fenâ bir tınnet husûle getirenlerdir.

Meselâ : *"Kendisine karşı matbû'ât vâsıtasıyla icrâ edilen muhâcemâta karşı kendisini müdâfa'a etti."* dersen hakîkaten fenâ, âhenksiz, sakîl bir tekrârda bulunmuş oluruz.

(171) Bazen de gâyet güzel, gâyet sanatkârâne yapılmış tekerrürler vardır. Bunlar hiçbir zaman fenâ bir tınnetle dimâğımızda ihtizâz etmezler. Bilakis bizdeki kâbiliyât-i tahassüsiyeyi îkâz ederler. Meselâ Tevfik Fikret Bey'in *"Sis"* manzûmesindeki:

Ey debdebeler, tantanalar, şânlar, alaylar;

Kâtil kuleler, kal'alı, zindanlı saraylar;

Ey dahme-i mersûs-ı havâtır, ulu ma'bed;

Ey gırre sütânlar ki birer dîv-i mukayyed,

Mâzîleri âtilere nakl etmeğe me'mûr;

Ey dişleri düşmüş, sırıtan kâfîle-i sûr;

Ey kubbeler, ey şanlı mebânî-i münâcât;

Ey doğruluğun mahmil-i ezkârı minârât;

Ey sakfı çökük medreseler, mahkemecikler;

Ey servilerin zıll-ı siyâhında birer yer

Te'mîn edebilmiş nice bin sâ'il-i sâbır:

"Geçmişlere rahmet!" diyen elvâh-ı mekâbir;

Ey türbeler, ey her biri pür velvele bir yâd

Îkâz ederek sâmit ü sâkin yatan ecdâd:

Ey ma'areke-i tıyn u gubâr eski sokaklar:

Ey her açılan rahnesi bir vak'a sayıklar

Vîrâneler, ey mekmen-i pür-hâb-ı eşirrâ:

Bu kısım dâhilinde bulunan *"ey"*ler birer tekerrür olmakla beraber fenâ bir te'sîr hâsıl etmiyorlar, bilakis zevk ve mahzûziyeti tezyîde vesîle oluyorlar. Ma'mâfîh *"tekerrür-i kelimât"*ın bazen vuku'a getirdiği (172) bu te'sîre bu hüsn-i bedi'îye binâen ibzâl ve isrâfı kat'iyen câ'iz değildir. Hatta kari'in nazarı dikkatini celp etmeğe mecbûr olduğumuz zaman bile bundan ihtirâz etmeliyiz. İsti'mâl edeceğimiz kelime yerine başka bir kelime taharri etmeliyiz. İhtimâldir ki güzel bir kelimeyi fedâ etmek gibi bir mecbûriyette bulunuruz, ma'mâfîh emîn olmalıdır ki tekerrürden içtinâp etmekle eserin hüsnünü tezyît etmiş bulunuruz. *"Tekerrür-i kelimât"* husûsunda fevkalâde dikkat lâzımdır; zîrâ birine mâni olmak için, birkaç satır aşağıda bulunan bir kelimeyi içtinâp etmiş bulunur, haberdâr bile olmayız.

Şâyân-ı kabûl, şâyân-ı ma'zaret birtakım tekrârlar da mevcûttur, eğer kelimenin cümleden ihrâcıyla ma'nâyı, mü'eddayı aynı kuvvetle ifâde ve ihsâs etmek mümkün olamazsa yâhut yerlerine vazedilecek, başka bir kelime bulunamazsa *"tekerrür"* câ'izdir. Fikrin za'afa düşmesine râzı olmaktansa *"tekerür"*e râzı olmak daha iyidir. Ma'nâ-yı esâsîyi, fikr-i aslîyi ihlâl ve izlâl eden tashîhât ve islâhât dâimâ fenâdır. Bir de birtakım envâ'-ı edebiye vardır. Ki şiddet için, ulvîyet için, veya nazar-ı dikkati celp için tekerrürün mevcûdiyetine muhtâçtır. Meselâ temâşâ kitâplarında ekseriyâ bu ihtiyâç bütün kuvvet ve azametiyle hissolunur.

Meselâ bütün nefret ve istikrâhına rağmen bulduğu hayât-ı müdebdeb (173) ve mutantandan ayrılamayan bir kadının şu sözleri bu kabîldendir:

Makbule._ Korkmayınız! Şimdi söyleyemem, bu möbleler dilimi tutuyor.

"Aşağıda arabalar eteğimden çekiyor." Bütün cihânın iltifâtı, ihtirâmı bana *"sus"* diyor.. Ve sonra ihtiyâr bir koca *"bana merhamet"* diye karşımda duruyor. *"Ağlayarak"* şimdi söyleyemem. Şimdi bağıramam, çünkü onları seviyorum.. Çünkü onları seviyorum.. Çünkü onlara acıyorum... Fakat...

Refîka._*"Korkak"* fakat?

Makbule._ Fakat bir şey... Acı bir şey.. [Fenâ bir nâsıh... Bana diyor ki intikâm evvel!..

Buradaki kelimelerin tekerrürü bir hâl-i heyecânı, bir hâl-i ye'is ve merâreti bütün vuzûh ve kuvvetiyle göstermek için ihtiyâr olunmuştur.

Abdülhak Hâmit Bey de *"Nesteren'inde"* def'-i iştiyâk ile hâsıl olan bir sürûru, bir meserret hâlet-i rûhiyesini göstermek için:

Nesteren *"temâyül ile"*

Âkıbet [geldin], bî-mürüvvet, [geldin!]

Bu rü'yâ değil, vâki...Evet [geldin],

[Geldin] ! hem de yüzüme nûr serperek.

(174) diyor. İşte bu gibi tekerrürlere temâşâda lüzûm vardır. Bazen de şiddet ve ulvîyet gibi şeyleri göstermek husûsunda tekerrürün pek büyük hizmeti görülür. Meselâ Sâmi Bey :

Mâzî ebedî sahne-i pür-hûn-ı mezâlim;

Hâl işte biraz süslü fakat tıpkı o sahne;

Âtî bilelim ki o da mâzî gibi muzlim,

Âtî bile kim o da mâzî gibi köhne...

* * *

Artık yetiş ey dest-i kerem, dest-i rehâ-ver

Anlat bize, ey nûr-ı hakîkat, bizi kandır,

Anlat ki yalan, hepsi yalan, hepsi yalandır.

* * *

Anlat ki adâlet, medeniyet gibi sözler

Derken yine kan, kan yine hak nâmına kuvvet...

Artık yeter insanlara insanlığı öğret..

*"Tekrâr"*ları ancak bu mevzû'un esâsen muhtevî olduğu şiddeti, ulvîyet fikri, rikkat hissi ifâde için ihtiyâr etmiştir.

Ahmet Hikmet Bey de *"karanlığın şiddet-i kesâfetini ifâde için "karanlık"* kelimesini tekrâr etmiştir:

["Karanlık! Boğucu, ezici bir karanlık"] demiştir. Buradaki *"tekerrür"* âdetâ zulmetin üzerine sürülmüş, daha kesîf, daha şedîd bir karanlık gibidir.

(175) Ma'mâfîh bütün bu gösterdiğimiz meziyetlere binâen bazı muharrirlerin husûsiyle avâm-perest muharrirlerin yaptıkları gibi*"tekerrür"*ü

su'-i isti'mâle uğratmamalıdır. Esâs olmak üzere *"tekerrür-i kelimât"* ı edebiyâtta fenâ olmak üzere kabûl ediyoruz, filhakîka da aynı kelimenin birbirini ta'kîp ediyor gibi birkaç satır arasında tekrârı fenâ bir te'sîr, fenâ bir âhenk husûle getiriyor. Sanatta îfâ ettiği diğer roller bir istisnâdır. Hiçbir zaman bir istisnâ kâ'ide-i asliyeyi düşüremez, fer asla tâb'idir. Binâenaleyhbu noktada pek ziyâde endîşe etmeli, lisânı sâf, sâlim bir hâle ifrâğa sa'y ve gayret eylemelidir. *"Tekerür"* fenâ bir hatâdır.

Birçok kimseler mâdem ki büyük muharrirlerde bile bazen bu hatâya, bu noksâna tesâdüf olunuyor, niçin âdî muharrirleri ithâm ediyorsunuz, derler.

Filhakîka büyük muharrirlerde, hatta ısrâr ve ta'annütlerine rağmen bu nakîsenin, bu fenâlığın bazen mahkûmu olmuştur. Böyle olmakla berâber biz yine onları affetmiyoruz, edemeyiz de.. Çünkü sanat-ı tahrîrde *"tekerrür-i kelimât"* nakîsesi asıldır, buna binâen ondan tevakki ve içtinâp etmek lâzımdır. Meziyât-ı âliye, ve temâyülât-ı edebiye-i rakîka ile bunu, bu hatâyı, bu günâh-ı tahrîri yıkamak, temizlemek mümkün değildir. Eğer bu gibi efkâra binâen, birçok (176) hatâyât-ı tahrîre müsâ'ade edilmiş olsaydı meziyât-ı âliye-i edebiye âdiyete doğru sürüklenmiş, büyük muharrirler kalmamış olurdu, bu öyle bir kâ'idedir, ki bazen bunun için bir hatâ-yı sarf ve nahv bile affedilebilir.

Bu hatâya düşmemek için yegâne çâre müterâdiflerini isti'mâl etmektedir, esâsen, tamâmıyla müterâdif, muâdil-i kelimât sâf olan lisânlarda yoktur. Meselâ *"tereddüt"*, *"havf"*, *"endîşe"* kelimeleri arasında esâs i'tibârıyla az çok bir fark vardır. Kaçmak, aşmak, usûlca çıkmak, gitmek kelimeleri ma'nâ i'tibârıyla birbirlerinden farklıdırlar. Ma'mâfîh edebiyâtta, îcâbına göre, bunları birbirinin müterâdifi olarak kullanabiliriz.

Lakin bizim gibi ecnebî lisânlardan, doğrudan doğruya birçok kelimeler alarak tasarruf ve isti'mâl eden bir lisânda birçok müterâdiflere tesâdüf olunur. Meselâ *"ağlama"* için Arabca'dan *"bükâ"* yı Farisî'den *"girye"* kelimesini ahz ve iktitâf etmişizdir. Ağlama ile *"bükâ","girye"* kelimeleri arasında fark yoktur.

Müterâdif ve mu'âdil olan kelimeler edebiyâtta pek büyük bir rol oynarlar. Şeklin noksândan müberra ve münezzeh olmasına, pek ziyâde hizmet ederler. Bunu te'mîn edebilmek için, pek ziyâde okumalıdır, ancak kıra'atla kelimât-ı müterâdife öğrenilir, anlaşılır, kelimeler arasındaki münâsebât ve nispetler ta'yîn eder.

(177)Bir de bazılarının yaptığı, birtakım fazla ma'nâsız, mahalline mevzû olmayan kelimeler vardır, bunları süs diye telakki ederler, son zamanlarda *"ve"* kelimesinin kesretle isti'mâli bunun bir delîlidir. Cümleler böyle vâhî süslere müzeyyen olacak yerde mantıkî, ciddî, nâ-kâbil-i tagyîr râbıtalarla süslenmelidir. Bu gibi kelimât, ve terâkib-i tufeyliyenin kesret-i isti'mâli cümledeki metâneti, ciddiyeti ihlâl eder, onu fenâ, karışık bir şekle ifrâğ eyler.

İcâza mâlik olabilmek için her eseri, her muharriri okumak kâfî değildir. Bazen de tekmîl muharrirleri, dikkatsizce okumak bizi bu kâ'ide-i asliyeden uzaklaştırır. Bizi bu husûsta intisâb edilecek muharrirlere fevkalâde i'tinâ etmek lâzımdır. Bizde *"Tevfik Fikret"* Bey'in âsârı îcâza mâlikiyet husûsu için numûne ittihâz olunabilir.

Âhenk._Hasâ'is-i mühimme-i tahrîrden olan mümtâziyet ile îcâz hakkında miktâr-ı kâfî ma'lûmâta vâkıf olduk.

Âhenk nedir?

Semâ'a ait zevkin te'mînidir. Âhenk; kelimelerin, cümlelerle ma'nâ-yı mûsikîsini bulabilmek, onları birbiriyle mûsikî-âmiz bir sûretle mezcetmek sanatıdır.

(178) Kelimelerin âhengi; telâffuz ettiğimiz zamandaki tasavvutun mûsikî-i mahsûsudur.

Cümlelerin âhengi ise tevâzun ve te'âdüllerindedir. Bovalo *"En iyi fikir; sımâhı cerîhadâr edecek sûrette ifâde edilecek olursa dimâğda zevk husûle getirmez"* diyor.

Bazı kimseler tarz-ı tahrîr tahdîd edilemez, bu gibi kâ'idelere lüzûm yoktur, herkes istediği gibi yazar, herkes istediği kelimeyi intihâp ile istediği yere vazeyler, istediği kelime ile birleştirir. Diyorlar biz bunlara havâle-i sem i'tibâr edemeyiz, bütün bunlar bir müddet-i muvakkite içindir, hakîkat dâimâ nazariyât-ı sanat-ı tahrîr ile berâberdir. Buna binâen *"âhenk"* sanat-ı tahrîrin şerâ'it-i esâsiyesinden berîdir.

Biz ne gibi zamanlarda *"âhenk"* in ihmâli câ'iz olabileceği, ona tefevvuk edebilecek hasâ'isin neler bulunduğunu îzâh edeceğiz. Ma'mâfîh *"âhenk"* i iyi bir üslûbun şerâ'it-i asliyesinden add ve telakki ederiz. En büyük muharrirler dâimâ buna ri'âyetkâr olmuşlardır. Hatta âhengin mu'terizleri bile bunun te'sîrinden uzak bulunamamışlar, âhenktâr cümleler, birbirleriyle latîf bir sûrette imtizâç etmiş kelimeler bulmuşlar, hicâllerin süslerine dikkat etmişlerdir.

Âhenk nazımda ne kadar lâzımsa nesirde de o kadar lâzımdır. (179) Âhenk keyfî, nizâm ve kâ'ideye gayr-i merbût bir şey değildir. Rûh-ı lisâna ait bir mes'eledir. Âlet-i sem de, muhayyile gibi bir zevke mâliktir. Hiss-i sem *"Cicero"* ya göre mağrûr, tenezzül etmez bir hâkimdir. Kuvvet-i üslûp hiç olmazsa bu kuvvetin bir kısmı kelimelerin yekdiğerleriyle imtizâcından tevellüt etmektedir. Âhenk ise bu kelimeleri, mezc ve buna ait, vezn-i savtı ta'yîn eden endîşe-i sanattır. Nef'î gibi dâhî-i hayâl ancak âhengi te'mîn etmek mülâhaza ve endîşe-i sanatıyla lâ-yemût kadîselerini vücûda getirebilmiştir. Eğer âhenge atf-ı dikkat etmemiş olsaydı muhayyilesinin şiddet ve kuvvetine rağmen, belki âsârı bugün yaşamamış olurdu.

Âheng-i Kelimât._ Guy De Maupasant Flaubert'den bahsederken *"Bazen Flaubert kaz tüyünden kalemlerle dolu şarka mahsûs ma'denî bir tabağın içine kalemini atarak kağıdı alıyor, mesâfe-i rü'yete kadar yükseltiyor. Bir dirseğine dayanıyor, yüksek, kavî bir sesle okuyordu. Nesrinin vezin ve kâfîyesini dinliyor, bir âheng-i gürîzânı yakalayabilmek için tevakkuf ediyor, ânât-ı esvâtı birbiriyle mukâyeseye eyliyor; fenâ tınnetleri hisseder etmez birbirinden uzaklaştırıyor, kemâl-i dikkat ve teyakkuzla virgüllerin mevki'ini ta'yîn ediyordu."* diyor.

(180)Yine Maupasant *"teneffüsün bütün mukteziyâtına tevâfuk eden bir cümle yaşamak hakkına mâliktir."* diyor;

"Fenâ cümleler göğsü tazyîk ederler, darbân-ı kalbi şaşırtırlar, ve buna binâen şerâ'it-i hayâtiyenin hâricinde bulunurlar." cümle, sözlerini ilâve ediyordu.

Bazı kelimeler vardır, ki yalnız başına bulundukları zaman fenâ bir âhenge, fenâ bir tınnete mâliktirler. Onlar ancak başka bir kelime ile imtizâç

ettikleri zaman güzel bir âhengi hâ'iz bulunur. Bazıları da imtizâç ettikleri taktîrde bile yine katılıklarını, yine fenâ tınnetlerini muhâfaza ederler.

Kâ'ide-i umûmiye olarak diyebiliriz ki telâffuz ve tasavvuttaki bütün katılıklardan bütün fenâ tınnetlerden, şâyân-ı dikkat âhenksizliklerden içtinâp etmelidir. Ma'mâfîh bu gibi fenâ hasâ'ise mâlik kelimelerin isti'mâli husûsunda bir zarûret-i mübreme, veya sâ'ir mahâsin-i edebiyeden birinin îfâsına bir lüzûm-ı kavî görülürse konmak câ'izdir.

Mümkün olduğu kadar bu gibi kelimeleri isti'mâl etmekten içtinâp etmelidir. *"İsti'dâdât","selâmetsizlik"* kelimeleri söylendiği, okunduğu zaman fenâ bir tınnetle sâmi'aya çarpan kelimelerdir.

Bu gibi kelimâtın isti'mâline bir hadd-ı ihtirâz çekmekle berâber esâsen fenâ olmayıp da birbirleriyle imtizâç ettikleri zaman fenâ bir tınnet, fenâ (181) bir âhenk husûle getiren kelimelerin de isti'mâlinde sarf-ı nazar eylemelidir. Meselâ *"şırıl şırıl","sirişkim"* kelimeleri esâslarında fenâ kelimeler değildir, fakat bunları mezcettiğimiz zaman âhenksiz oluyorlar.

Meselâ:

Çöller gibi akarken sirişkim şırıl şırıl

"Hem-dem","muharrem","hem","hâtıram" kelimeleri yalnız bulundukları zaman fenâ bir ihtizâzla okunmuyorlar. Şimdi birleştirip de *"o benim hem hem-demem, hem muharremim, hem gam-ı hâtıramdır."* desek fenâ bir âhenksizlik içinde kalmış oluruz, fenâ bir tenâfür-ı hurûf teneffüsümüzü tazyîk edecek kadar şiddetle hüküm-fermâ olmakta devâm eder. Fakat yalnız bu gibi şeylerden tevakkî ve içtinâp etmek kifâyet etmez, kelimelerdeki seyâliyet-i mûsıkiyeyi, rûh-ı mûsıkîyi de taharrî etmelidir. Böylece taharrî ve tetkîk ile kulağı sanattaki vazîfesine alıştırmış oluruz. Ve gerek nesirde, ve gerek

nazımda bil'âhire bu husûsa da'ir birçok muvaffakiyâta mazhar olmuş bulunuruz.

"Âhenk" e misâl olmak üzere ne kadar muharrirlerden misâl bulmak mümkündür. Bu nâ-mütenâhî sûrette devâm bile edebilir.

Meselâ *" Nef'î "* bu şâir-i âheng-i meftûn ve âheng-şinâs:

Civânmerd cihândır, şuh-ı meşrebdir, mülk-i hûdur,

Sahîdir, ehl-i dildir, nüktedândır, nükte-pîrâdır.

(182) diyor.

Şu bir beyitteki kelimelerin âhengi, tazeliği ancak taharrî-i âhenk endîşe-i sanatına mâlik olmakla elde edilebilir.

Daha başka misâller :

Gurûb ettik bugün yâdımda tekrâr

Gurûb ettik de bin me'yûs u hâmid

Ve müstevlâ-yı vehmiyyât u esrâr

Bulundum mâzî'-i â'sâra ait

Sönüp bitmiş mahâsin karşısında.

Başım, ezdâda gayyâ-yı tesâdüm.

Gerek fikren, gerek hissen düşündüm:

Nasıl! Bir zerrecik mahvolmasın da

* * *

Ma'âliyât masnû'ât-ı hilkat

Fenâ bulsun! Bu küfr fikre benzer

Diyor rûhun ki : fânîlik muvakkat,

Ve rûh ölmez ve his etmez tefessüh
Bu zîb u ziynet-i eşyâ tenâsüh
Eden geçmiş mahâsindir serâser.

Fâ'ik Ali

(183) Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâra mu'tâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın

Nedim

Şiir, nağme, resim, heykel, güzellik
Onun fevk-i siyeh-fâmında parlar
Derîn, ulvî kevâkib, mâh-ı nevvâr
Benim rûhumla olmuştur müşârik

Tahsin Nâhit

Nedir şu meşcer-i ebdân, şu kühsâr-ı hadîd
Yürür kenâr u miyânında gâh gâh bedîd
Lehîbden dürreler, hâktan bulutlarla
Vurur zaman esâtire darbe-i tehdîd

Abdülhak Hâmit

Döner benefşe, gül, semen mücevherâta jâleden
Verir çemende lâleler, birer nişân piyâleden:
Şarâp nehrin aktırır su aks-i reng-i lâleden;
Dolar derûn-ı mürg-zâr tarabla coş nâleden
Seherde seyr-i bâğa çık, sabâh feyz-bârı gör

Ekrem Bey

Kadın, cemâlini hücremde etmeyip tesbît
Hayâli, aşkı mukaddes bilen mahâfile git.
(184) Ve orda sor ki gömülmüş, defîn-i hâk uyuyan
Büyük bir elması ser-tâc-ı ihtirâma koyan
Çalışkân ellere hürmet revâ değil miymiş?
Hutût-ı cevher nâziktir yeni, hüsn-i endîş
Karîhasında kalemkâr-ı nâzenîn-i ilhâm,
Hayâl edip de mahâretle çizmeseydi eğer
Nazarda kıymet alır mıydı örtülen cevher?

Emîn Bülent

Fikrin bir türlü ıstıraplar, tahammül-güdâz mesâ'îler arasında hâsıl edeceği tetkîkât-ı amîkayı tebyîn için üslûp ifâdeye rûhtan, kalpten bazı şeyler vermelidir ki, lisân tasvîr-i mütehassıs, müteheyyiç, ulvî, âhenktâr olabilsin.

Sezâ'i Bey

Tabi'atın manzara-i hâriciyesi onun hevesât-ı bedâyi'-i perestânesini teskîn edemez. Dağınık olan güzellikleri bir yere, bir noktaya toplar. Onları istedikleri şekilde tecellî ettirir, bütün mahâsin-i tabî'ye onun elinde ham eşyâ gibidir. İstediği gibi kullanır, istediği şekl-i bedî'e kor. Nihâyet öyle manzaralar irâ'e eder ki tabi'atın fevkinde olmamakla berâber, misline hiçbir yerde tesâdüf olunmak ihtimâli yoktur.

Süleyman Nazif

(185) Kelime ve cümle râz-ı rûhu çırıl çıplak ortaya atmamalı, belki bir nikâb-ı şeffâf sanatla pûşîde likâ bırakmalıdır.

Cenap Şahâbettin

Benim de kalbimin, bî-çâre kalb-i şebâbımın, dâimâ bir bahâr hayâli arkasında koşmak isteyen kanatlarla işte öyle mini mini bir kuşu vardır ki o kâzib ziyâların iltimâ'âtına kapılırdı. Nihâyet bir kar kasırgasının altında kanatları kırılarak düştü, şimdi bir fânus-ı mâtemkârın müncemîd ziyâları serpilirken üzerine mü'ebbeden karlar, hayır o bahâr-ı hayâlin beyâz zambakları, beyâz yâseminleri, beyâz leylâkları, beyâz gülleri dökülerek mini mini kuşcağızın rûh-ı hüsrân-zedesinebeyâz çiçeklerden beyâz bir mezâr kuruyor.

Hâlit Ziyâ

Şuraya naklettiğimiz parçalardaki bütün âhenk kelimelerin tarz-ı intihâbıyla, tarz-ı imtizâcında müctemi bulunmaktadır. Öyle kelimeler vardır ki esâs-ı mevcûdiyetlerinde bir mûsikîye, bir şiir-i raksâna mâliktirler. Bunların bir noktada, bir eserde mevcûdiyetleri, imtizâçları o esere bir kıymet-i mahsûsa-i âhenkdâr ilâve eder. Bazı kelimeler de vardır. Eğer bir mütemmimle berâber bulunduğu zaman garîp bir zevk-i mûsikî uyandırır.

(186) Sanki bir ma'reke, bir ma'reke-i cûşâcûş
Sıyt-ı velvâl-i vegâ, velvele-i çeng-i cüyûş
Ser-be-ser ra'd-ı heyâhây-ı veleh-zâ-yı süfûf
Sû-be-sû berk-i çekâçâk-i şerer-nâk-i süyûf
Hamle-i sâf-şiken-i can-figen-i pîl-i demân
Savlet-i gürz-i girân, darbet-i şemşîr ü sinân
Kûs u nakkâre hem-âheng-i gırîv-i hecemât.
Köpürür her köşeden demdeme-i dîv-i memât
Na'ralar muşta-zen-i tabl-ı sımâh-ı gerdûn;
Sadmeler, zelzeleler hadşe-res-i kalb-i menûn.
Atılır her yana bin rahş-ı savâ'ik-peyrev,
Gerd-i haşyetle dolar günbed-i vârûne-i cev...

Tevfik Fikret

Bu şiire dikkatlice bakılırsa yek diğeriyle imtizâç eden kelimeler bir dest-i müphem tarafından muntazam bir notla terennüm ettiriyorlarmış gibi garîp bir âhenkle, bir âheng-i mûsikî ile ifâde ettikleri şeyi yaşatıyorlar. *"Sıyt-ı velvâl-i vegâ" "velvele-i çeng-i cüyûş"* mısrâ'ı okunduğu zaman bu satırın, bir fotograf gibi, cidâle ait bütün şamatât-ı dehşet-engîzi hıfz ve terennüm ettiği hissolunuyor.

Lisânın yalnız ulvî, nâdir kelimelerle değil, bütün kelimâtın da, kelimât-ı âdiyesinde tarz-ı isti'mâle göre tezâhür eden bir sihir ve füsûn, bir râz-ı mûsikî mevcûttur.

(187) Bunun en büyük delîli gerek yalnız başına bulunsunlar, ve gerek başka kelimelerle mümtezic olsunlar bunlarla âheng-i taklîdîyi elde edebilmek suhûletidir.

Evc-i hevâda sît çakâ çâk tîgdan
Âvâr-ı ra'd u sâ'ika reh kim Kenân olur

Nefi

Nekkâre önde bir müteharrik cebel gibi
Çekmekte zî-vakâr u tarab mevkib-i zafer
Sancâk o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi
Fevk-i mehâbetinde saçar mevce mevce fer

Tevfik Fikret

_ *[Hâlbuki ben hiçbir şey değilim. Sizin hayâtınızı berbât etmekten, istikbâlinize bir set çekmekten başka bir şey yapabilecek miyim?*

Hâlit Ziyâ

_[Yağmur ince, soğuk şimdi oradan, buradan küçük helecânlarla konuşan rüzgârların altında çırpınarak, mu'annit, mu'azzip sükût ediyordu.

Mehmet Ra'uf

(188) Sitâreler ona bir âşinâ-yı dûr-â-dûr,

Onun nigâhına bir hande-i perîşîde

Atar ufukların âvâre kalb-i şeffâfı :

Celal Sâhir

Za'af ve acz:

Ben hastalandım, gözüm, ben pek hastayım.... Bilmem ne oldu? Bir za'af, bir za'af ki yâ rabbî, nasıl ta'rîf etmeli? : Öksürüyorum da.. Fakat hastayım. İyi değilim, hiç iyi değilim.

Saffetî Ziyâ

Ye'is ve Kin, Hiddet ve Gazap :

[Bu kör, sersem beşeriyetin sefâletlerini, giryelerini mahrûmiyetlerini, aşklarını terennüm ettim.. İşte mükâfâtın ağustos böceği ! İşte mükâfâtın.. Ve şimdi ezil, geber. İşte senin için hâzırlanan efser-i mesâ'î!_ Mezar ve taşı ... *"Defteri büsbütün yırttıktan sonra"* çalınız, yıkınız, eziniz her şey olunuz: *"Defteri fırlatınız"* şâir, sanatkâr? Aslâ! Aslâ!

Kırık Mahfaza

(189) Fırtına :

Sâkin denizin çîn-i cebîninde ayândı

A'mâk-ı tefekkür

Geçtik, ve biraz sonra kımıldandı, uyandı

Rengîn-i safahâtındaki efvâc gunûde

Hiç yoktu tagayyür

Ufkun yine bî-tâbî-i hülyâ eserinde
Hep fırtına... Engindeyiz, emvâca sefîne
Bir sath-ı tekâsür;
Çarptıkça enînler karışır aks-i tanîne
İtmekle bu deryâ-yı gazap-nâk u hurûşân
Tezyîd-i tahavvür
Hiç kalbimi tahvîf edemez, çünkü bu coşan
Coşan vakf-ı efşân bu denizden daha zıhâr
Bir bahr-i tahassür,
Emvâcını hep rûhumun âfâkına çarpar

Fâ'ik Ali

Rüzgâr:

Ey gizli kebûterlerin âheste sürûdu
Ey mirvaha-i nâle-i mürgân
Ey bâd-ı hırâmân,
Âfâka ince gecenin sütre-i dûdu
Başlarsın ufuktan seyelâna
Bâlîn-i cihâna
Ol dem ki olur, ey tarab-âmûz-ı hayâlât
Bir nây-i zümürrüd gibi nâlân
Destinde nihâlân
Ol dem ki olur dest-i billûrunda semâvât
Bir çeng-i dil-âvîz-i müzehheb

Bir ûd-ı mükevkeb:

Ol dem getir ondan bana ey bâd-ı peyem-res,

Ondan bana sen gizlice bir ses:

Ol dem götür, ey bâd-ı şebân-gâh

Benden ona bir ah ! ..

Cenâp Şahâbettin

Şuraya kadar gösterilen misâllere dikkatle bakınız. Göreceksiniz ki kelimeler ya kendi kendilerine, başlı başına, ma'nâ-yı mevzû-leh ile mütenâsip bir mûsikîye, veya birbirleriyle birleşerek mevzû ile ma'nâ-yı aslıyeleriyle nispetdâr bir şiir-i raksâna mâlik bulunuyorlar. Meselâ *"seyelân"* kelimesinde bir akıcılık, nazlı, nâzân bir gidiş tasavvur etmemek adîm'ü-l imkândır. *"Bâd"* kelimesine bakınız, bundan rüzgârın velvelesini, (191) gürültüsünü, uğultusunu his ettiren bir şey yok, yalnız bir sıklet hissedebiliyorsunuz. *"Bâd-ı nâlân","bâd-ı seyyâl"* deyiniz, gürültüyü, uğultuyu hissedersiniz, görürsünüz. *"Derya"* kelimesine bakınız! Bu kelime bize, zehhâr, akûr bir denizi değil, sâkin, râkid bir denizi gösteriyor. Zîrâ bu bir mûsikî-i sâkine, bu bir mûsikî-i nûşîne mâliktir. Hâlbuki *"bahar"* kelimesinde, telâffuzunda bir coşkunluk, taşkın bir lerze-i mûsikî var. Şimdi *"bahr-i sâkin ve sâkit"* dersek birbiriyle refâkat ve istinâsı gayr-ı kâbil iki nota, iki âhengi mezc ve rabt etmiş oluruz. Ma'mâfîh *"derya"* kelimesindeki nûşîn, nermîn mûsikî-i telâffuzu Fâ'ik Ali *"deryâ-yı gazap-nâk ve hurûşân"* diyerek izâle edebilmiş, ona bir mûsikî-i şiddet, bir mûsikî-i hiddet vermiştir. Bazı kelimeler de kendi kendilerine, yalnız başına mevzû oldukları ma'nânın mûsikîsine mâliktir :

"Çek-â-çâk","velvâl","tahavvür","emvâc","dûr-â-dûr","ezilmek","gebermek" kelimeleri gibi.

Âhenge üstâdân-ı sanat o kadar ehemmiyet atfetmektedirler ki fikrin ifâde ettiği sür'atine, sıkletine, şiddetine, sükûtuna göre seri, batî, kuvvetli, nermîn kelimeler intihâp ediyorlar. Yalnız kelimeleri değil, hecelerini bile

nazar-ı i'tibâre alıyorlar. Sür'ati müfît (192) bir şeyde heceleri küçük, hafîf kelimeleri buluyorlar. O sûretle ona bir sür'at, bir heyecân veriyorlar,

Meselâ

Çal, sevdiceğim, çal meleğim, çal güzelim...

Kelimeleriyle, heceleriyle Tevfik Fikret gaşy ve vecdi, ihtiyâc-ı devâmı tamâmıyla gösteriyor.

Ma'mâfîh âheng-i taklîdîyi su'-isti'mâle uğratmamalıdır, zîrâ tabi'îliğini kaybeder, sun'î bir şekil kesp eyler. Ta'kîp edilecek, kuvveden fi'ile çıkarılacak şey, uzunluklarını, kısalıklarını, sâmit ve sâ'itlerinin birbiriyle imtizâcını nazar-ı i'tibâre alarak âheng-i umûmî-i kelimâtı te'mîn edebilmektedir.

Meselâ şu beyitte uzunluk ve kısalıklarına göre kelimelerin tenâsüp ve tevâzünü tamâmıyla görülmektedir:

Karlar... Bütün elhânı mezâmir-i sükûtun

Karlar... Bütün ezhârı riyâz-ı melekûtun

Cenâp Şahâbettin

Bazı heceler vardır ki bunların bir yerde bulunması kelimeye veya cümleye bir sıklet verir, bunları tefrîk etmek için bülent-âvaz ile okumalı sımâhımızda husûle getirdikleri ânât-ı mûsikîyeyi nazar-ı i'tibâre (193) almalıyız. Hatta heceler nesirde bile âhenk husûsunda büyük rol oynarlar.

Âheng-i taklîdîyi te'mîn etmek gâyet kolaydır, her lisânda bulunan kelimelerin bir âheng-i mahsûsu, bir mûsikîsi vardır. Onları kolaylıkla bulmak mümkündür. Bütün lisânlar; bir te'sîr-i maddî bir hareket-i maddiye vücûda getirebilecek bir mihânikiyete mâliktir. Çalmak, ötmek, tanîn-endâz olmak, velvele-dâr bulunmak, ıslık çalmak gibi kelimelere pek az şey ilâve etmekle

bunlarla ifâde edeceğimiz şeylere bir hareket, bir hareket-i taklîdiye verebilmiş oluruz.

Sorbonne Dârülfünûnu edebiyât mu'allimlerinden *"Villemain "* şu sözleri söylüyor:

"Bütün lisânların vasf-ı ibtidâ'îsi madde ile fikri, kâbil olduğu kadar, savt vâsıtasıyla efhâm ve teblîğ etmektir. Ve bu vasıf o kadar aslî, o kadar esâsîdir ki edvâr ve â'sârın kâffesinde büyük bir ta'annütle mer'î olur. Esvât-ı mûsikîye vâsıtasıyla müzeyyen olan lisân-ı temsîlî bütün lisân-ı beşerin kuvveti, hayâtı olarak yaşamıştır, fikr-i beşer hiçbir zaman ondan âzâde olamamıştır.

Savt ile madde arasındaki münâsebât hiçbir vecihle mahdût değildir, tesmiye taklîd-ül savt ile dâimâ nazar-ı dikkatimizi celp eder, (194) her tarafta bulunur. Gerek kendi lisânımızdaki, gerek ecnebî lisânlardan müşekkel kelimeler de, gerek fikrin, gerek eşyânın ifâdesinde his olunur. Bazı nukâta göre lisânların teşekkülâtının esâsıdır. Biz yalnız Rumca veya Latince *"Fremere"* kelimesini taklît ile Frémir kelimesini isti'mâl etmedik, biz bunu hissedilen heyecânla bunu sûret-i telâffuzu arasındaki münâsebetin netîcesi olarak kabûl ettik. Horreur dehşet, Terreur havf, Doux halîm, *"Suave"* tatlı, Pesant" ağır, Léger" hafîf, Sou pirer" hasret çekmek, Rugir haykırmak kelimeleri bize doğrudan doğruya Latin lisânından gelmiyor, bunlar ancak ifâde ettikleri şeyle az çok münâsebet-i samîmiyeye mâlik bulundukları cihetle lisânda bulunuyor.

Filhakîka her kelimenin sûret-i telâffuzu ile ifâde ettiği ma'nâ arasında bir münâsebet-i samîmiye, bir karâbet-i âhenk mevcûttur. Esâsen lisân taklîd-i âheng-i tabi'îden mütevellittir.

Âheng-i cümel._ Kelimeler nasıl tarz-ı telâffuzlarına, tarz-ı imtizâçlarına göre üslûba kuvvet ve letâfet veren âheng-i mahsûsa mâlikseler cümleler de teşkîlât-ı mahsûsaları i'tibârıyla bir âheng-i umûmîye mâliktirler ki üslûba bir metânet-ı mahsûsa, bir letâfet-i mahsûsa verir. Bunların teşkîlâtında bir uzun raksân, bir meşy-i mevzûn mevcûttur.

(195) Bir cümle birçok şeylere mâliktir, bunlar da kelimeler, terkîbler, fi'iller, fâ'iller, mef'ûllerdir. Bunlar teneffüsün kuvvetine veya ihtiyâcâtına göre vâsi bir âhenk dâhilinde inkişâf eder.

Birçok küçük cümleler arasında münkasım olan bir cümleye bir dûr diyeceğiz. Her dûr-ı cümle arasında bulunan aksâm birtakım ârizî cümlelere inkısâm eder.

Teşkîl-i cümel; sanat-ı tahrîrin şâyân-ı dikkat ve i'tinâ bir sırrıdır. Bu husûsta sâbit ve kat'î bir kâ'ide vazetmek adîm'ü-l imkândır, çünkü cümlelerin tarz-ı teşekkülü bî-nihâye bir sûrette mütehavvil ve mütebeddil ve şahsa göre başka bir şeydir.

Buna binâen biz umûmî birkaç kâ'ideden, bazı ahvâli îzâh edebilen bazı husûsiyâttan bahsedeceğiz.

İfâde edilmek istenilen mevzû, her ne olur ise olsun, uzun uzun dûrlar yapmak mecbûriyet-i kat'iyesi yoktur. Uzun cümleleri hâvi olan üslûba, kısa cümleleri hâvi üslûbu veya bunun ma'kûsunu tercîh etmek için bir delîl-i sâbit ve mukanna'a mâlik değiliz. Tenevvü ve tehâlüfü husûle getiren her ikisinin de imtizâcıdır. Uzun uzun cümleleri okuduktan sonra kısa cümleler üzerinde dimâğı dinlendirmek kadar iyi, müfîd bir şey yoktur.

Vâsi, birbirine merbût bir üslûp, kısa bir teneffüse mâlik (196) bir üslûptan daha ziyâde yüksek, daha ziyâde câzip, daha ziyâde câlib-i taktîrdir. Nâzik, güzel dûrlara mâlik bir üslûp sâhibinin isti'dâdına delîldir. Ma'mâfîh kısa cümlelerin bir meziyeti vardır, o da kolaylıkla bulunmaları, yazılmalarıdır.

Birbirine merbût, uzun, süslü cümleleri husûle getirmek için sarf-ı mesa'î etmek lâzımdır. Hâlbuki bir gazetenin baş makâlesini vücûda getiren kısa cümleleri ayakta bile vücûda getirmek mümkündür.

Buna binâen *"dûr"* sanat-ı tahrîrin en ziyâde karışık, en ziyâde ilime mütevakkıf, en ziyâde ehemmiyetli bir mihânikiyetidir. Bunu idâre etmeyi bilmelidir. Maksat ve gâyeyi nazardan kaybetmemeli, ve hedefi mantıkî bir dikkatle ta'kîp eylemeli, güzergâha fikirler, hayâller, hisler ilâve edebilmelidir.

Bir dûrun alabileceği eşkâli îzâh etmekte bir fâide bulmak mümkün değildir. Bunun için birkaç misâl zikretmekle iktifâ edeceğiz.

Cümle-i mu'terizeye mâlik olmaksızın iki kısımdan ibâret bir devr

Bir mü'ellif ne kadar mâhir olursa olsun kendi kalbinde hissetmediği helecânı başkasının kalbinde husûle getirmeğe muktedir olamaz.

Ekrem Bey

(197)Eğer bu iki kısımdan her birine birer cümle-i mu'terize ilâve edilecek olursa cümle-i mu'terizeye mâlik iki kısımdan mürekkep bir dûr husûle gelmiş olur.

Dört kısımdan mürekkep bir devr

İnsân kendi dimâğından geçen bir efkâr ve hayâlâtı teşrîh_ve kendi bütün kalbindeki his ve heyecânı zabt ve tahlîl etmedikçe_kendi rûhunu dinlemedikçe_derûnunda yaşadığı hey'et-i içtimâ'iyenin sîne-i vasî'inde nabazân eden rûh-ı umûmîyi anlayamaz.

Cenâp Şahâbettin

Her bir devrin sihir ve füsûnunu teşkîl eden kelimelerin, efkârın müterakkî bir sûrette silsile-i mantığıyesini ta'kîp etmesindedir.

Bazı cümleler vardır ki bir dûr yani başlı başına ma'nâyı hâ'iz birtakım cümlelerden teşekkül etmezler, bir leff ü neşr-i mürettep teşkîl veya bazı efkârı sıra ile ta'dât ederek giderler:

"Bir ömür içinde hayâtın bütün müferrit ve bî-ma'nâ garâbetlerini görmek mümkündür: Bî-pâyân sefâletler yanında bî-pâyân sa'âdetler, kâ'inâtın en necîp, en kıymetli bir tâç ve tahtından medîd, sâkin, âsûde bir istifâde; tesâdüf-i tevellüde tâbi en âlî, èn müsterîh şeylere mâlik olduktan sonra tali'in en kavî, en zâlim, en bâdînî tahkirâtına ma'rûz kalma ilh."

Bir cümleyi iyice yazabilmek için en evvel ri'âyet edilmesi (198) meşrût olan şey onun nispetlerini, muvâzenesini, mantığını ta'yîn edebilmektir. Mantık diye bir cümleyi efkârın silsile-i intizâmına, sarf ve nahvin kavâid ve nazariyâtına göre tanzîm ve tertîb etmeye derler. Bu da fi'ilin, fâ'ilin, haberin, mütebeddilinin mahalline mevzû olmasıyla kâ'imdir.

Tanzîm ve tertîb, akıl ve mantık hatâsı cümlenin aksâklamasına sebebiyet verir. Yanlış yazılan cümleler de aynı te'sîri bizim üzerimizde vücûda getirirler. Mantığın mefkûdiyetine misâl :

Rahmet ve şefkat ibrâz etmeleri onları ellerindeki mumlar kadar parlatıyordu.

Bu cümleye dikkat edilirse *"rahm ve şefkat"* in mumları da insanlar gibi parladığını görür, okuruz, hâlbuki *"mumlar"* rahm ve şefkatle değil, esâsen yağları i'tibârıyla parlaktırlar. Binâenaleyhbu cümleyi şu sûretle tashîh edebiliriz:

Rahmet ve şefkat ibrâz etmelerine binâen ellerindeki mumlar gibi parlıyorlardı.

Tenâsüp._ Bir dûrun âhenk ve tenâsübünü te'mîn eden aksâm-ı cümel arasındaki nispetlerdir. Cümel-i mütemmeme veya cümel-i mü'terize müsâvi derecede vüs'at ve tûla mâlik olmalıdır ki âhenk te'mîn edilebilmiş olsun.

Başka sûretle bunu ifâde edelim; hey'et-i mecmu'a-i cümel telâffuzu yormamalı. Bir mesâfe-i cümleden diğer mesâfe-i cümleye kadar, ara yerde (199) hecelerden mürekkep bir vakfe-i istirâhat bulunmalı, terkîbât ve tertîbât-ı cümle arasındaki yeknesakîyi izâle etmek için âhenk de kâfî derecede bir tenevvü ve teceddüt olmalıdır.

İşte size, üslûbcularımızın en metîn, en kavîlerinden bulunan Ya'kup Kadri Bey'den bir misâl :

"Asâsız ve abâsız kaldım.

Sisler ve buzlar iklîminde, meçhûl, müncemid sisli bir yol üstündeyim. Kulaklarımı sağır, şaçlarımı târumâr eden rüzgâr_eğer nesîmlerle râbıtan

Heybeli Ada'nın zümürrüdîn tepelerine peyâm-ı azîmetini mu'lin safîr-i tîzini aksettirdikten sonra Marmara'nın mâ'i sathında latîf mevceler hâsıl ederek ilerlemeye başlayan vapur terâsasındaki kümeler, o toz bu kadar sene müddet casusluğun ta hayât-ı harîm-i hâssına kadar nüfûza uğraşan o mel'ûn ve mütecessis nazarların taht-ı te'sîr-i dehşet-nâkında kalmaktan mütehassıl bir eser-i havf ve ihtizâz ile lâl ve ebkem, birbirlerine gazetelerin bu yedi-sekiz satırlık teblîgât-ı resmiyesini mütehâşiyâne irâ'e ederken ben de kendimi _amîk-i tefekkürât ve mülâhazâtın gavr-i bî-hudût ve intihâsına ilkâ etmiştim.

Görüyorsunuz ya, cümel-i mütemmeme, ism-i fa'iller, ism-i mef'ûller, sıfatlar tesbîh taneleri gibi birbirini ta'kîp ediyor. Size Büyük (201) Ada'nın zümürrüdîn tepelerinden veya vapurun safîr-i mu'lin-i azîmetinden bahsederken birden bire otuz üç senelik devre-i casûsiyete kadar atıyor. Daha sonra vapur terâsasındaki halktan, daha sonra kendinden bahsediyor. Esâsen bu kadar garîp bir silsile ta'kîp eden, karmakarışık bir sûrette efkâr-ı mütehâlifeyi bir cümle içinde bulundurmak isteyen usûller, iddi'âlar bana öyle geliyor ki her zaman mazhar-ı kabûl olamazlar.

Hâlit Ziyâ edebiyâtı mu'akkiplerinde ekseriyâ bu usûle bir merbûtiyet-i mahsûsa görürüz. Esâsen bu, o zamanki Fransa nesl-i edebîsinin bir maraz-ı mahsûsuydu. İkinci devre-i edebiyenin sükûtundan biri mevki'-i taklîdini şarktan garba nakleden edebiyâtımız da bundan müte'essir olacaktı. Nitekim de oldu: Zola, Goncourt birâderleri bu tarzda yazıyorlar. Birçok fikirleri, birçok tasvîrleri bir cümle içinde, karmakarışık, teblîğ ve ifhâma sarf-ı mesâ'i ediyorlardı. Şüphesizdir ki bu tarzın ifâde edebildiği şeyler daha sâde, daha iyi, hatta daha ziyâde sa'ye muhtâç, diğer tarz-ı makbûlde ifâde edebilmek mümkündür. Fakat bu buhrân-ı edebî ile Fransa'nın en büyük hâl-i hâzır muharrirleri ma'lûldur.

Değil yalnız Fransa'nın tekmîl, Avrupa'nın, hatta şark ve garbın en büyük muharriri olan *"Pierre Loti"* bile Zolaların, Goncourtların tarz-ı tahrîriyle eserlerini yazmaktadır.

(202) Ma'mâfîh bunların muharrirleri biz bundan dolayı tahkîr değil, hatâlı bile addedemeyiz. Bu ma'nâsız bir i'tikâd-ı edebîye merbûtiyetle muta'assıbâne beyân-ı efkâr etmekten başka bir şey değildir. Hâl-i hâzırda bulunan bu üslûp tekâmülât-ı edebiyenin bir netîce-i tabî'iyesidir. Bundan başka herkes istediği, düşündüğü tarzda yazmakta muhtârdır, zîrâ üslûp fikrin şahsî bir sûrette ifâdesidir.

Böyle mekteplere mahsûs bir kitâbda sanatın menâbi'-i mahsûsa-i âliye-i efkârını ifâdeye îsâl etmek, usûl-i muhtelife-i tahrîri beyân ile sanat-ı tahrîr nokta-i nazarından hangisinin daha mühim olduğunu söylemek lâzımdır. Üslûbun sıhhati bize rehberlik edebilir, onu göstermek ve bununla ona gençleri îsâl eylemek mecbûrîdir.

Tekâmülâtı, zarâfet ve rikkati, lisândaki, üslûptaki zenginliği anlayalım, gösterelim, fakat hiçbir zaman sıhhat-i esâsiyeden uzaklaşmayalım.

Hülâsa tenâsüp, tevâzün, te'âdül, mantık bir cümlenin âhengini ekseriyâ muhâfaza eder: husûsiyle nihâyetlerini kuvvetlendirmekle bir cümlenin te'sîr-i mûsikîsini elde etmek daha ziyâde mümkündür.

Bir cümle birbirine merbût, âhenkli, raksân, iyi netîcelenir, gâyet mütenâsip olmalıdır.

(203) Eğer, cümlenin birinci kısmında iki veya üç sıfat vazedilmiş ise ikinci kısmında da aynı sûretle iki veya üç sıfat konulmalıdır, eğer böyle yapmayacak olursa üslûb-ı nâ-tamâm gibi aksâklar, girintili çıkıntılı ve hissini tâli'in keyfine merbût bir keyfiyet olur.

Gençlikte seri'ü-t te'essür, zinde; ihtiyârlıkta lâkayt olan muhayyile vücût zayıfladıkça, düştükçe kuvvetini kaybeder.

_ İşte bu cümleyi okuduğumuz zaman bir âhenksizlik hissediyoruz, çünkü adem-i tenâsüp ve te'adül mevcûttur, şimdi *"kuvvetini kayb"* eder dedikten sonra bir *"daralırlar"*, *"lâkayt"* sıfatından sonra bir de *"ağır"* sıfatı ilâve ile okuyalım:

_ *Gençlikte seri'ü-t te'essür, zinde ihtiyârlıkta lâkayt, ağır olan muhayyile vücût zayıfladıkça, düştükçe kuvvetini kaybeder, ve daralır."*

Fakat bu noktada bir tehlike vardır, o da muvâzeneyi, tenâsübü te'âdülü te'mîn etmek maksadıyla ma'nâsız, bî-fâide bî-lüzûm kelimeler isti'mâlidir. Bu şüphesiz nispetsizlikten daha fenâdır, insan âdî, renksiz yazacak yerde âhenksizliğe râzı olmalıdır.

Aksâm-ı cümel, ef'âlin adedi, sıfatların miktârı birbirine cevap verebilecek, kifâyet edecek sûrette birleşmeli, cümle nihâyetleri mûsikî-âlâd bir tasavvut ile bitmelidir. Meselâ :

"Ba'zen hayât yükselen, yükseldikçe zayıflayan, havalarda uçan, (204) ve sönen bir duman bazen de uzanan, kısalan, yayılan muzlim, zinde, silik bir gölge telakki edilir."

Birbiriyle münâsebetdâr olmayan efkârı bir cümle arasına sıkıştırmaktan içtinâp ediniz, bunların her birinden ayrı ayrı birer cümle teşkîline çalışınız.

"Aleksandır tarafından idâre olunan Yunanlılar, yegâne serveti eti tatsız, zayıf koyunlar olan, bununla berâber yalnız balık etiyle ta'ayyüş eden vahşî ahâliyle muhât, gayr-i mezrû bir memleketten geçiyorlardı."

Görülüyor ki bu cümlede bir mevzû'dan diğerine geçiliyor. Efkâr birbirini ta'kîb ediyor. Ve bu ta'kîpte bir mantık bulunmuyor. Bundan iki veya üç cümle yapılmalı. Şu sûretle ifâde etmelidir.

"Yunanlılar gayr-i mezrû bir arâzi dâhilinde ilerliyorlardı: bu memlekette sakin ahâlinin yegâne serveti zayıf bir sürü koyun olmakla berâber bunların da eti lezzetsiz ve tatsızdı. Bunun için sâkine-i mahalliye balık etiyle ta'ayyüş ediyorlardı."

Cümel-i mu'terize ile berâber mevzû'dan tebâ'üdden aynı sûretle içtinâp etmek lâzımdır. Mevzû'dan tebâ'üd demek, fikr-i esâsîden sür'atle bir maddeden diğer maddeye geçmesidir.

Meselâ :

"Arabadan indiğim zaman arkadaşlarım bana refâkatle ev sâhibine takdîm ettiler ki güneşin parlak, sarışın ziyâları altında sînesinin titrediği

görülen deniz kenarında inşâ olunmuş bu hânede oturdukları senelerden beri sırrını kendilerine ve âileleri efrâdına sakladıkları, bildirdikleri sevimli latîf ve iltifâtlarla beni kabûl etti."

(205) Tabi'îdir ki biz bu misâli getirmekle mübâlağa ediyoruz, fakat her şeyin iyi anlaşılması için biraz mübâlağaya ihtiyâç vardır.

Bir cümle demek bir fikr-i esâsi demektir ma'nâya, mantığa, âhenge sâdık ve mutî olabilmek için avârızın onu örtecek, nâ-bedîd edecek, küçültecek tarzda olmaması lâzımdır. Cümel-i mu'terizelerde ekseriyâ âheng-i teşekkülât-ı cümle mâni'dirler. İşte size bir cümle:

İnsânların ekserîsi, maksatlarına vâsıl olabilmek için bir sabır ve sebât-ı medîdden ziyâde büyük muharrip bir kuvvet sarfına müsta'id ve meyyâldirler.

Bir küçük cümle-i ma'turide bu cümlenin âhengini izâle etmeye tamâmıyla kâfîdir:

"İnsanların ekserîsi, maksatlarına vâsıl olabilmek için [herkes bu dünyâda bir maksat ve gâye ta'kîp eder] bir sabır ve sebât-ı medîdden ziyâde büyük muharrip bir kuvvet sarfına müsta'id ve meyyâldirler."

Husûsiyle bitmiş, ma'nâsı tamâm olmuş cümlelere bir şey ilâve etmek kadar muzırr bir şey olamaz.

"Bazı mağrûr, â'mâ fikirleri eski eş'ârı, yenileri tercîh ve taktîr için, şiddetle red ve takbîh eyliyorlar, istikrâh hissetmeksizin her birine ait

medhiyât ve taktîrâtı veya tahrîkât ve takbîhâtı okumak mümkün olamıyor; [Bu öyle bir histir ki bunu istikrâhtan başka hiçbir şey ifâde edemez]

_Bu son cümle âhengi ihlâlden başka bir şeye yaramıyor, fikr-i esâsîye hiçbir şey ilâve etmiyor.

(206) Muharrirlerin âsârı nazar-ı tetkîk ve mütâla'aya alındığı zaman iki nev'i âhenk tefrîk etmek mümkündür: bunlardan biri yalnız cümlelerin yekdiğeriyle mukâyese ve imtizâcından değil, bazı müstesnâ renkli, teşbîhli kelimelerin te'sîr-i mûsikîsi nazar-ı i'tibâra alınarak ihtiyârî olarak büyütülmüş, mükemmel, muhteşem bir âhengi muhtevîdir.

İşte Hâlit Ziyâ Bey'in bu parçası bu nev'i âhengin bir numûnesidir:

"Bakınız, işte gözlerinin önünde gördüğü bu şeyler; bâlâ-yı nigâhında açılan bu semâda, Temmuzun şu leyl-i hârına mahsûs bir buğ ile örtülü zan olunan bu telatumzâr kebûd içinde titriyormuş, dalgalanıyormuş kıyâs edilen bütün bu lâ-yu'ad nücûm, bunlar birer elmâs değil mi?.

Ahmet Cemil'in sıklet-i mesti altında bîtâp kalarak süzülen gözlerinin önünde bu kebûd leyâlisi üzerine avuç avuç sarı pullar serpilmiş semâ sallanıyor, sallanıyor, şimdi karşısında tepelerin kenâr-ı hâbîdesine dökülecek yâhut denize doğru akan bu şeb-renk levha yavaş yavaş yüksele yüksele zîr ve bâlâ birleşecek, hâk ve semâ gecenin bu sükûn-ı aşk-perveri içinde azîm, medîd, cansız, tâkat-ı ber-endâz, bir bûse ile âğuş bâğuş vâsıl olacak zannediyordu.

Bu kadar âhenge, bu kadar mûsikîye ancak nazım ile çıkılabilinirken Hâlit Ziyâ Bey intihâp ettiği kelimât ile, ihtiyârî olarak vus'at verdiği efkâr ve hayâlâtı ile yetişebilmiştir.

Bir de başka türlü âhenk vardır ki bu kelimeleri, kelimelerin mevcû (207) diyetini nazar-ı i'tibâre almayan muharrirlere ait âhenktir. Bu âhenk *"ittihât ve irtibât"* tan mürekkep bir âhenktir. Umûmiyetle bunu şöyle ta'rîf edebiliriz: bu âhenk îcâzdır, bu gibi muharrirlerin âsârından bir kelime bile çıkarmak mümkün değildir. Her kelime cümleye sıkı bir merbûtiyetle merbûttur.

Ma'mâfîh bu âhenge atf-ı ehemmiyet eden muharrirleri biz ikinci devr-i edebiyâtı muharrirlerinde bulabiliyoruz. Son zamanlarda daha ziyâde birinci nev âhenge hasr-ı mevcûdiyet-i edebiye edilmektedir.

Bazen yek hece kelimeler tamâmıyla âhengi te'mîn edebilirler, onların yerine başka bir kelime vazetmek mümkün olamaz. Farazâ iki heceli bir kelime vazettiniz mi hemen âhenk düşer, Binâenaleyhbu gibi âhenklere *"ittihat ve irtibat"*la husûl bulmuş nazarıyla bakabiliriz.

Her âhenk ki üslûbla yek vücût gibi bulunamaz, bir üslûb-ı mürtebit ve müttehazın netîcesi değildir, bir âheng-i sun'îdir.

Şunu söyleyelim ki âhenk zevkin, zevk tahrîrin bir kısmıdır. Bu riyâzî, kat'î bir şey değildir. Esvâtın tanzîm ve tertîbi yazarken vücûda gelir, yüksek, mutantan, haşmetli, mûsikî-âmiz kelimâtın isti'mâli fıtrî, sevk-i tabi'îye ait bir şeydir. Meziyet-i âhenk dikkatle, tekrâr okumakla elde edilir. Bu cümlenin

vezni, mûsikîsi bir mes'ele-i tertîb ve tanzîmdir. Bunun için isti'dâda (208) mâlik olmakla berâber pek çok yazmalı, pek uzun bir sa'ye mâlik olmalıdır.

Bu tenâsüp ve âhenk, mûsikîsinin kuvveden fi'ile çıkması için yüksek sesle yazılan şeyleri tekrâr etmelidir. O kuvvet-i şehîk ve zefîr ile yazılan şeyin âhengi ta'yîn edilir, kulak mahzûziyet ve adem-i mahzûziyeti tamâmıyla izhâr eyler, tevakkuf ve sükûnun yerinde olduğu anlaşılır.

Kitâpların hazz-ı rü'yeti te'mîne me'mûr olduklarını söylemek doğru değildir; bunların zevk-i sem'e ait de birer vazîfeleri vardır. Bundan başka gözler de bir eserdeki âhengi ta'yîn edebilir. Aynıyla bir mûsikî-şinâsta bir nota defterini gözden geçirirken esvât-ı mûsikiyeyi işitir, anlar.

Şunu da hâtırdan çıkarmamalıdır ki âhenk meziyât-ı sâ'ire-i edebiyeye inzimâm ile bir meziyet-i mahsûsa olabilir.

Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye'de Nef'î şâir-i âhenktir, o âsârında âhengi düşünmüştür, fakat yalnız bununla iktifâ etmemiş, hayâlinin de kanatları bu âhenge terfîk etmek sûretiyle titremiştir.

Nedîm, şüphesizdir ki Nef'î kadar âhenge mâlik değildir. Ma'mâfîh âsârında incelik, rikkat, bâhusûs bulunduğu zamanı yaşatmak meziyetleriyle berâber fazlalıktan müberrî oluş da vardır. BinâenaleyhNef'î'den (209) daha aşağıda kalmaz. Sâniyen Nef'î'de âhenk sun'îdir, Nedim'de cümlelerin irtibât ve ittihâdından müteşekkildir. Fakat hâl-i hâzırda kelimelerin âhenginden mûsikîsinden ziyâde fikir ve hayâle atf-ı ehemmiyet edilmektedir. Zaman ile edebiyâta bir seyyâliyet, bir rikkat, bir zarâfet gelmiştir. Bugün âsârda nazar-ı

i'tibâre alınan yalnız âheng-i hârici değil, aynı zamanda da hayâllerin fikirlerin tazeliği, rikkati, ulviyetidir.

Bâhusûs *"nazm-ı ser-âzat"* ın zuhûru âhengi bir dereceye kadar ihmâl etmiştir. Ma'mâfîh edebiyât âheng-i şeklîyi nazar-ı müsâmaha ile görememekte; birçok üdebâ ve eş'âr kelimelerin, cümlelerin mûsikîsiyle iştigâl eylemektedir.

Hatta *"Saint Simon"* âhenge hiç ehemmiyet atfetmemekle beraber bir dâhî-i edebiyât olarak kabûl edilmemekte; ve bununla âhenk aleyhtarları âhenge itirâz eylemektedirler.

Filhakîka dehâ ve eser-i hayât göstermek her şeyin fevkindedir, her şeyden evveldir. İbtidâ nazar-ı i'tibâre alınacak şey mümtâziyet, kuvvet-i tasvîr ve tersîm, kuvvet-i hayâldir, bunlardan sonra âhenk düşünülebilir.

Buna emîn olunmalıdır ki bir eserin rûhunda, umkunda, esâsında hiçbir şey bulunmaz, yalnız şekl-i hâriciyesinde bir âhenk ve intizâm olursa o eser gayr-i kâbil-i tahammül bir hâlde demektir. Bu âhenkle (210) üslûp kuvvetlenmez, bilakis za'afa düşer. Bir üslûp kelimelerin rûhundan esâs kuvvetini almalıdır. Yalnız onların ihtizâzât-ı savtiyeleriyle süslü olursa hiçbir şeye yaramaz. Bâhusûs bu sûretle bir kuvvet-i mûsikiye elde etmek gâyet kolaydır; ma'mâfîh bu bir aks-i savttır ki yarım ve ma'lûl kalır.

Buffon *"Fenâ bir tınnetten içtinâb edebilmek için küçük bir zevk-i sem'a mâlik olmak, mihânikî bir sûrette taklîd-i âhenge muvaffak olmak için üdebâ ve şu'arânın âsârını okumak, onlara yetişmeğe çalışmak, ve böylece tekâmül etmek kâfîdir."* diyor.

Bir cümle âhenkli olabilir, fakat fikirlerde câzibe bulunmaz, onun esâs rûhunda bir şey bulunmazsa bu mûsikî, bu âhenk bî-fâidedir. Eğer yalnız kelimeler varsa âheng-i âdiyeti tamâmıyla göstermekten başka hiçbir işe yaramaz.

Bazı muharrirler vardır ki yalnız âhenge mâliktirler, hatta bazı boş beyinli zevât tarafından bunların âsârı kemâl-i dikkat ve i'tinâ ile okunur. Ma'mâfîh yalnız âhenge mâlik olmak kifâyet etmez. Bu bir isti'dâd-ı edebiyenin bile mübeşşiri değildir.

Bu nakîseye, noksân ma'lûmâtlarına ve mefkudiyet-i fikriyelerine binâen ekseriyâ kadın muharrirler düşmektedirler, onlar ekseriyâ yalnız (211) şekl-i hâricîdeki âhengi muhâfaza edebiliyorlar. Şurada size Evliyâ-zâde Makbûle Hanım'dan bir misâl getireyim :

"Gezide şâirlerimizin, fevkalâde bir rikkat ve nezâhet-i hisle söyledikleri ulvî şiirler beni sa'atlerce mevkûf-ı hayâl eder, rûhumu bir hevâ-yı mestî ve huzûz içinde bîtâp bırakır.

Sanki peri-i şiiri pembe kanatlarına alır, çıkarır, çıkarır, semâ-yı şiirin nurlu bulutlarına sarar, bir âlem-i lâhutî içinde yaşatır."

Şu parçada bir âhenk var, fakat mümtâz, yeni düşünülmüş, yeni hissedilmiş hiçbir şey yok. Bir hakîkat-i fikriye ve hissiye olmak üzere bir iki bir şey bile yok.

Âhengi sevmek, taharrî etmek, muhâfaza eylemek lâzımdır. Fakat bu hayât ve harekâtın, müşâhede ve hakîkatin, mümtâziyet ve îcâzın zararına

olmamalıdır. Bu fazla olarak bir meziyet, bir hâssadır. Bunun fevkinde kıymet-i efkâr, hasâ'is-i kelimât mevcûttur.

Âheng-i nesrî husûsunda en ziyâde şâyân-ı tavsiye olan muharrirler Hâlit Ziyâ, Cenâp Şahabettin, Mehmet Ra'uf, Ya'kup Kadri, Refik Hâlit Beylerdir.

GAYR-İ TABİ'Î TASNÎFLER

Sıhhat._ Bu üslûbun hâricinin yani şeklinin sarf ve nahve ait hatâ'iyât ve nekâ'isten biri olmasıdır. Tabi'îdir ki (212) bu nekâ'is ya doğrudan doğruya lafza, veya terkîbe, veya cümleye ait bulunur.

Esâsen *"sıhhat"* edebiyât derslerinden ziyâde sarf ve nahv, usûl-i tahrîr derslerine ait bir mes'eledir. Bundan edebiyâtta uzun uzadıya bahsetmek doğru olamaz. Küçük bir adem-i sıhhat nekâ'is-i edebiyeden ma'dût olamaz. Eserin hüsn-i bedî'îsine tevlît-i mahzûziyet-i ma'neviye teşkîl etmesine mâni değildir. Birçok zevât kelime, cümle, terkîb yanlışları yapmadıkları halde yine bi-hakkın eser-i sanat teşkîl edecek bir eser bile vücûda getiremezler:

Öte tarafta asıl sanatkârlar bazen zarûret-i vezin için yâhut küçük bir âhenk dolayısıyla bir kâ'ide-i sarf ve nahvi ihmâl edebilirler. Ma'mâfîh bir eser-i edebiyenin nekâ'is-i şekliyeden müberra ve münezzeh olması yine bir meziyettir, ve hem de kıymetli, büyük bir meziyettir. Bâhusûs ma'nâyı, fikri teşvîş edecek cümle yanlışları kat'iyen tecvîz olunamaz.

Bazı kimseler, şirzime-i meşhûre-i üdebânın re'y ve fikri olmaksızın bazı kelimeleri tezyît veya tenfîs ederler ki bu sıhhate mugâyir bir keyfiyettir. Esâsen *"za'af"* kelimesi mastar, Binâenaleyhisim olduğu halde buna *"yet"* edatını ilâve ederek *"za'afiyet"* yapmak doğru değildir. *"Eğer"* edat-ı şartını üdebâ-yı kadîme *"eğerçe"* mevki'inde (213) isti'mâl etmişlerse de bereket versin, mürûr-ı zamanla bu tamâmıyla unutulmuştur.

Bazen de tenkîs ederler, meselâ *"istiğnâ"* demezler de *"sitiğnâ"* derler:

Hâsılı ser-tâ-pâ naz u sitiğnâdır o şûh

Pertev

Bazen kelimeyi tebdîl ederler. *"Dünyâ"* yerine *"dünye"* isti'mâli gibi ki: şu mısrâ tamâmıyla bu tebdîli gösterir.

Her kim ol cennet için *"dünye"*de çekti emeği

Bazen de seci ve kâfîye merâkı için harekât-ı hurûfu tebdîl veya sâkini müteharrik, müteharriki sâkin, müşeddidi muhaffif veya muhafifi müşeddit kılarlar.

Gonce-i ter idi kalbin içre

Mey ânı koydu *"felâhın"* içre

Fâzıl

"Bezmde" kulkul-ı mînâ mülk-i keyfiyetin söyler

Râgıp Paşa

Teskîne misâl:

Divîd ü hâme ger tay eylese vâdî-i hezeyânı

Nef'î

(214) Bazen de Türkçe'den, Fârisî'den, ecnebî kelimelerden Arabça kâ'idesi üzre mastar yaparlar. *"Vâriyet" "perişâniyet" "krâliyet"* gibi ism-i

mekân olan kelimeleri tekrâr ism-i mekân yapmak, Fârisî kâ'idesi üzere yapılan terkîblerde mevsûf-ı cem olduğu halde sıfatın âhirine tekrâr cem edatı ilâve etmek, mutâbakata ri'âyet etmemek veya Fârisî bir kelimeyi Arabî bir kelime için kâ'ide-i mutâbakata ma'rûz kılmak, aralarına Fârisî veya Türkî edatlar giren kelimelerin, sıfatların mevsûflarına göre cinsini aramak, Türkçe edatlar ilhâk olan kelimâtı Fârisî veya Arabî kâ'idesi üzere terkîb-i izâfî veya terkîb-i tavsîfî yapmak, bir vücûdun azâsından veya gülün eczâsından olan şeylerin ta'addüdüne bakarak kendilerine isnât olan ef'âli ve ahvâli siga-i cem ile edâ eylemek, adedi mu'ayyen olan şeylerin âhirlerine âdât-ı cem getirmek, müfret makâmında cem, cem makâmında müfret kullanmak, *"her lafzından sonra cem kullanmak, isimlerin sıfatların nihayetine gelen "âne"* lafzını masdarlarla beraber isti'mâl etmek hep bu kâbil sıhhate muhâlif şeylerdir: bu ta'dâd ettiğimiz mevâdde dâ'ir bazı misâller:

Gûyâ ki virüp hiddet-i bî-câ

(Gülşenine) rûhsârına buhrân

Abdülhâk Hâmit

(215) Hall-i kaddi ile mes'ele-i müşkil zülfün

Şâne aceb (efkâr-ı müşevveşlere) düşmüş

Nâbî

"Kaldı ki zikr olunan vükelâ-yı ma'dûda [serkârân-ı ma'hûda] yine taze..."

Âsım

(Mezâyâ-yı hârik-nümâ-yı bârika) ve mü'eddâ-yı mu'ciz (intimâ-yı şârıka)

Gönül sultândır hiç (tarz-ı hizmetkârlık) bilmez

Pertev

Anlamayan me'âlini mecmu'a-i küllün

Arif değildir okusa [yüz bin kitâplar]

Necâti

Dâd u feryâd (elinden ey eflâk)

Yirün eyledin o mâhın hâk

Fuzûlî

"Pertev-i zekâ nev'-i beşerin başına konmuş bir nurânî hummâdır ki sâye'-i sa'âdetini lüzûmu kadar ta'mîm edecek vâsıta bulunmaz. İlla ki şehbâl [matbu'u-l endâmı] hükmünde olan sahâif-i matbu'anın intişârıdır." Kemâl

Şâhen-şeh her pâdişeh fermân-revâ-yı her (düvel)

İzzet

(216) Bir de cümlelere ait olabilir ki bu da cümlelerin anâsır-ı mürekkebesinin yerli yerlerinde, kavâ'id-i sarf ve nahve muvâfık bulunmasıdır. Buna *"za'af-ı te'lîf"* derler. Meselâ

[Ser-geşte] cüst-cû ile İrfân o meh-veşi

[Oldu] binâberîn şu uzlete redîf arar

İrfân

"Ser-geşte" ve "oldu" terkiplerinin arasına başka kelimelerin tedâhül etmesi ma'nâya bir müşevveşiyet veriyor ki bu bir *"za'af-ı te'lîf"* ve Binâenaleyhsıhhate mugâyirdir.

Senelerden beri okutulan kavâ'id-i sarf ve nahv tatbîkâtından başka bir şey olmayan *"sıhhat"* i uzun uzadıya okutmak, edebiyât dersleri arasına idhâl etmek ma'nâsız olduğu kadar da gayr-ı tabi'îdir. Zîrâ yalnız doğru yazmakla insan edîp olamaz, bunu meziyet telakki etmeye gelince ... Bu âdî kâtiplerin ri'âyet edecekleri bir meziyettir. Herkes lisânını doğru yazmağa, doğru

okumaya mecbûrdur. Bazı zarûriyâta binâen fikri, âhengi ihlâl etmeyen küçük yanlışları hatâ telakki etmek ise doğru değildir: bir haksızlıktır.

Hülâsa *"sıhhat"* edebiyât kitâplarında fazla yer tutmaktan başka bir işe yaramaz.

(217) **Vuzûh.**_ Efkâr ve hissiyâtın müphemiyete ve müşevveşiyete düşmeksizin açıkça ifhâm ve teblîğidir.

Esâsen vuzûh *"îcâz"*ın şerâ'it-i esâsiyesinden biri bulunduğuna ve bunun ve mümtâziyetin dâhilinde olduğuna binâen bunu ayrıca bir fasıl telakki etmek doğru olamaz. Mümtâz, mûciz olan bir ifâdede vuzûh da vardır, vuzûhun aksi olan *"ta'kîd"* de ise kat'iyen mümtâziyet, îcâz bulunamaz, bu bir boşluk, bir hiçliktir. Îcâz ve mümtâziyet bahislerini tamâmıyla ta'kîp eden bir zât *"vuzûh"* hakkında ma'lûmât almak ihtiyâcı hissetmez.

*"Ta'kîd"*e sebebiyet veren şeylerden biri o efkârın dimâğda meşûş, müphem bir tarzda bulunmasıdır, ki bu da *"tertîb"* e, *"îcât"* a tamâmıyla ri'âyet edilmediğinde mütevellit bir şeydir. Binâenaleyh*"îcât"* ve *"tertîb"* hakkında miktâr-ı kâfî ma'lûmâtı hâ'iz olan kimse *"vuzûh"*a ihtiyâç hissetmez.

Bunlardan biri de tefâsil ve kelimât-ı zâ'idenin mevcûdiyetidir ki *"îcâz"* kısmında bunlar tamâmıyla gösterilmiş, halledilmiştir. Binâenaleyh*"vuzûh"* bu noktadan dolayı *"îcâz"* ın dâhilinde bulunuyor demektir.

Elfâz-ı gayr-ı me'nûsenin isti'mâli eczâ-yı kelâmın tertîb-i nahvîye muvâfık olmaması *"hep"* vuzûha mâni olan şeylerdir. Bu da *"sarf ve nahve, fesâhat ve belâgata"* ait bir mes'eledir.

(218) Demek ki *"vuzûh"* başlı başına bir mevcûdiyeti hâ'iz bulunamıyor, diğer aksâm-ı tabi'îye arasında boğulup kalıyor.

Edebiyât mu'allimlerinin bazı yanlışlıkları görerek onlara birer isim uydurmalarından ve bunun ma'kûsunu bulmalarından mütevellit bir keyfiyettir Binâenaleyhtabi'î değil, gayr-i tabi'îdir.

Tabî'iyet._ Kelimenin fikre, şekle esâsa muvâfakat-ı kâmilesinden başka bir şey değildir. *"Âhenk"* bahsindeki kelimelerin rûhu, mûsikîsi, şeklin fikirle mütenâsip kelimelerle müzeyyen olması, âhengin de sun'î bir sûretten kurtulması hep bunun ta'rîfinden başka bir şey değildi. Şeklin efkâr ile mütenâsip olması edâ bahsine de az çok ait bir keyfiyettir. Binâenaleyhtabi'îyet bahsi de sun'î olarak ihrâç ve îcât olunmuş bir bahistir.

Tabi'îyete mâlik olmak demek, insanın kendi rûhunu, kendi ihtiyâcât-ı rûhiyesini dinlemesi demektir. Bir insan kâbiliyet ve isti'dâdının fevkinde şeyler vücûda getirmeğe hasr-ı mesâ'î ederse şüphesizdir ki sa'yı hebâ olur, gider. Binâenaleyhher şahıs ibtidâ kendini dinlemeli, kendi rûhunu, kendi ihtiyâcını anlamalı, ona göre yazı yazmalıdır. O zaman *"tabî'yeti"* muhâfaza etmiş olur.

(219) Biz bunu *"îcât"* bahsinde söylemiş, müşâhede(nin), hayâtın âsâr-ı sanatta gâyet mühim bir rol oynadığını beyân etmiş idik.

Tabi'îyetin mü'emminlerinden biri de üslûbun fikre tevfîkidir. Bu da şekil ve esâs mübâhisinin, âhengin başlıca münderecâtını teşkîl eder. Fikir kuvvetli, metîn ise kelimeler de kuvvetli metîn olmalı, fikir ince, nâzik, rakîk ise kelimeler de sâde, basît, intihâp olunmalıdır. Fikir yükselip alçaldıkça kelimeler de, üslûp da yükselip, alçalmalıdır.

En âdî, en garîp vakâyi ve şu'unâtı en süslü, en mümtâz kelimelerle, süslerle ifâde etmeye kalkmak tabi'îyetin hilâfında hareket etmek demektir.

Mesalâ Nâbi *"Vatanımdan ayrılalı on üç sene oldu"* diyebilmek için bakınız neler kullanıyor:

"Ârâm-gâh-ı vatandan âsitân-ı devlet cânibine kemer-bend-i azîmet olalıdan beri nüsha-i derûnun kırtas-ı sinîninden on üç varak gerdân olup..." bu çölde tûfân-ı kelimâttan başka bir şey değildir. Lüzûmsuz, ma'nâsız birçok kelime içinde âdî, boş bir fikir... Îcâza muhâlefet ise bundan başka bir şey değildir. Binâenaleyhıtnâba düşen her eser gayr-i tabi'î, sun'î olur, o halde *"tabi'îlik"* îcâzın dâhilinde demektir.

(220) Bunun sebeb-i yegânesi fakr-ı fikr, zarûret-i ma'lûmâttır. Birçok kimseler fikirlerindeki boşluğu izâle için kelimelerin mu'âvenetine şitâb ederler.

Bazen de sanat-fürûşluk gibi mekân ve zamana tâbi, i'tiyâdî, zevkî bir hatâdan tevellüt edebilir, Edebiyât-ı Kadîme-i Osmâniye'nin sanâyi-i lafziyeye pek ziyâde atf-ı ehemmiyetle ekseriyâ ma'nâyı unutmuş, ma'nâ ile gayr-i mütenâsip birçok elfâz isti'mâline mecbûr kalmıştır. Buna binâen âsâr-ı kadîmede *"tabi'îyet"* denilen meziyet-i edebiye bulunamamaktadır.

Ma'mâfîh hâl-i hâzır da bu kelimecilikten, bu elfâzcılıktan kurtulmamıştır. İkinci devir, ve Edebiyât-ı Cedîde üdebâsı şekil ile beraber esâsı da terbiye etmişler ise de hâlâ beliyye-i elfâzdan edebiyât tahlîs-i girîbân edememiştir. Edebiyât-ı Cedîde'nin dâimâ mümtâz, dâimâ amîk ve pür-hayât kalan kıymetli şâiri Cenâp Şahâbettin Bey bile bu kelimecilikten kurtulamamış, bilakis *"kelimecilik"* âsârında her şeyin fevkinde koyu bir gölge gibi yaşamakta bulunmuştur.

Meselâ :

Mahzûz u müstetir gibi bir nahl-i beyd ile
Pirâmenimde vardı bir âsâyiş-i zılâl
Tehzîz ederdi ömrümü bir samt-ı hoş-mâ'il

(221) ve

Kaldı gönlüm şu dâm-gâhında
Dâm-ı zülf heves-penâhında
Ebedî bir esîr ü nahcîrin

Cenâp'ın âsârından ayırdığımız iki parçada Türkçe kelimelerin az olduğu gibi *"esîr ve nahcîr"*, *"nahl-i beyd"* gibi ta'bîrât ise gâyet soğuk, gâyet fenâ ve âhenksizdir. Bu kusûrlarıyla beraber de gayr-ı me'nûs kelimelerdir. Fecr-i Âti *"üdebâsı"* içinde şekle tabi'î bir süs verebilen, Arabca ve Fârisî terkîbleri pek az isti'mâl etmekle beraber yine eserlerinin hüsnünü muhâfaza eden *"Refik Hâlit"* Bey'dir. Bütün meziyâtından sarf-ı nazarla *"Refik Hâlit"* Bey yalnız bu meziyetine binâen müptedîlere şâyân-ı tavsiyedir.

Tabi'îliği te'mîn eden diğer bir şey de edebiyâttaki tenevvü'dür. Esâsen tabi'îlik şekil ile fikrin, esâsın imtizâcından mütevellit bir keyfiyetti. Fikrin tebeddül ve tahallüfüyle beraber beyân ve ifâde tebdîl olunmalıdır. Bir edâ-yı yeknesaka mâlik bir eser sıkılmaksızın okunulamaz; Binâenaleyhtenevvü'-i beyân ve ifâde tabi'îliğin mü'emminidir.

"Montesquieu diyor ki muhtelif muharrirler tetkîk olunursa görülüyor ki en iyileri, en ziyâde hoşa gitmiş olanları rûhta aynı zamanda birçok muhtelif hissiyât uyandırmış (222) olanlardır." Tabi'iyetin evsâf-ı esâsiyesi sühûletle, zarâfettir. Bir muharrir ancak bununla, suhûlet-i beyân ile âsârı üzerindeki mesâ'î terlerini örter, yaptığı sanatları ahfâ edebilir, asl-ı sanat da, sihr-i sanat da budur.

Birçok muharirler suhûlet-i beyânı te'mîn edebilmek için pek ziyâde yorulmuşlar, pek ziyâde çalışmışlardır. Bizde en ziyâde Tevfik Fikret Bey buna mâliktir. Tevfik Fikret bütün mezâhim-i sa'y-i tahrîrini, bütün taharrî ettiği sanatları saklayabilmek kuvvet ve suhûlet-i beyânına sâhiptir. Fakat onu te'mîn etmek için ne kadar yorulmuştur. Kalemine şu sûretle hitâp ediyor:

"On beş seneden beri benân-ı ihtirâmımdan düşürmediğim şu kalem, zannetme ki, benim kadar kimseye nâz etmiş olsun âh! Asabî çocuk! Şimdiye kadar hiçbir satır yazının üzerinde sa'atlerce tereddüt etmezden, çekinmeden, titremeden yürüdüğünü bilmem ki...

Ne zaman vesâtetine mürâcaat etsem : of_dersin_ şimdi bunun sırası mı! Yâ ne zaman sevgilim, senden ne zaman şikâyetsiz, teklifsiz, müşkülâtsız bir mu'âvenete mazhar olacağım? Ne zaman fikrimin hareketini, kalbimin darbânını, rûhumun teheyyüç ve te'essürünü isteye isteye zabt edecek, beni kendine, kendi hakîkat ve kudsiyetine bu kadar muhabbet-i hürmetimden dolayı şâyân-ı mükâfât görerek memnûn edeceksin?"

(223) Tabi'î olabilmek için bir sa'y-i metîn, bir sabr-ı metîn sarf etmek lâzımdır. Ma'mâfîh bazı dâhîler vardır ki vâreste-i külfet-i mesâ'îdirler. Nef'î, Nedim bu kâbil dehâ-yı edeptendirler. Ma'mâfîh bunlar birer istisnâdır.

Zarâfet esâsen bir mevlûd-ı matbû'âttır. Bir fikir kendine, ihtiyâcına muvâfık bir libâs-ı edâ ve beyânla örtüldüğü zaman metîn, kavî hatvelerle ilerler. Zarâfet, aksâm-ı şiirden, manzûm eserlerde hakîkaten büyük bir mevki tutar, bir temâşâ-nüvîs muhâverâtında isterse zarâfeti ihmâl edebilir, ma'mâfîh bu da âdiyete düşmemelidir. Hatta bazen pek ziyâde zarîf bir sûrette tertîb ve tanzîm olunmuş, temâşâ kitâpları bile vardır. Bir hatîp isterse, sâmi'in üzerinde te'sîr hâsıl edebilmek için, zarâfeti ihmâl edebilir.

Fakat şâir, aslâ ! Matbu ve zarîf bir şiire misâl:

Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni
Bûydan hoş renkten pâkîzedir nâzik tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i ra'nâ seni
Bir elinde gül bir elde câm geldin sâki yâ
Hangisin alsam gülü yâhût câmı yâ seni
Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni

Nedîm

(224) Görülüyor ki bütün hutût ve hayâlât taze, ebed-hayâttır. Tabi'î eserlerin en büyük nişânesi sehîl'ü-t taklîd görünmesidir. Yek nazarda taklît olunabileceklerine hüküm olunursa da tenzîrine kalkışıldığı zaman müşkilât-ı taklît meydâna çıkar. İşte buna binâen bu gibi eserlere *"sehl-i mümteni "*nâmı verilir.

Ma'mâfîh bir i'tiyât-ı sinîn-i dîdeye veya kuvve'-i hayâliyenin ibtidâ'îliğine binâen bazı kimseler tabi'î eserlerden ziyâde sun'î, ulvî, şedît eserlere düşkündürler.

Fakat zaman ile, tabi'î eserlerin tezâyüt ve mütâla'asıyla bu ihtiyâc-ı sun'iyet-peresti nâ-bedîd olacaktır.

Münakkahiyet._ Münakkahiyet, ifâdenin zevâ'idden berâ'ati ta'bîr-i diğerle lüzûmu derecede elfâz isti'mâliyle tasvîr-i merâm etmek keyfiyettir. Bu da îcâz bahsindedir. Vâkı'â Ekrem Bey münakkahiyeti ıtnâp ile îcâz arasında bir şey telakki ediyorsa da bunları tam ve kat'î bir mikyas ile ölçmek mümkün olamayacağı gibi böyle iki ta'rîf beynindeki ta'rîflere de ihtiyâç yoktur. Bunu te'mîn için _gayr-i tabi'î yürüdüğümüzü unutmayınız_ evvelâ yazılacak şeyi iyice *"ta'mîk"* etmeli buna ait her şeyi hâzırlamalı, düşünmelidir. Sâniyen yazılan şeydeki fazla kelimeleri, fazla sözleri ihrâç ile eseri *"tenkîh"* etmelidir. Bir misâl:

(225) Mâderle peder olup bahâne
Sevk itti kazâ beni cihâna
Hân-zâde idim velâdetimde
Doğdum yine pek kalenderâne
Uryân u sefîl idi vücûdum
Muhtâç değilse âb u nâna
Bir katre suda dehân açardı
Me'lûf idi girye ü figâna
Benzetse beni hatâ değildi
Bir kimse bakıp da ârifâna
Zincîrde inleyen esîrin
Koynundaki tıfl-ı nâ-tuvâne
Fıtratta tesâvi-i zuhûrî
Bu hâl ile hâlık-ı yegâne

Etfâlde gösterip dururken

Bin hüccet ile cihân-yâna

Bilmem ne sebeple vardı dâ'im

Köşemde şu hâtifî terâne

Yüksel ki yerin bu yer değildir

Dünyâya gelmiş hüner değildir.

Nâmık Kemâl

Muvâfakat._ Muvâfakat efkâr ve hissiyâtın en uygun kelimelerle ta'bîrlerle ifâdesidir. *"En uygun"* diyorlar. Mûsikî-i kelimât bahsinde bir fikri ifâde edecek birçok fikirler, birçok kelimeler bulunmakla (226) beraber onun şiddet veya mülâyemet ve hiffetine göre intihâp edilecek kelimede şedît veya hafîf intihâp edilmek lâzımdır denilmişti işte bu radde ki *"uygun"* ta'bîri de ondan başka bir şey değildir. Buna binâen *"mûsikî-i kelimât"* muvâfakatın en tabi'î, en doğru esâsıdır. İnsan yazı yazarken dâimâ fikir ve hisle kelimâtın birbirine muvâfık olmasına dikkat etmelidir. Çünkü sihr-i sanat her fikre, her hisse ait olan kelimeyi vermekte ta'ayyün eder. Fakat bu oldukça mühim bir mes'eledir, yalnız *"mûsikî-i kelimât","âheng-i kelimât"* bunu te'mîn edemez. Müterâdif olan kelimelerin de ma'nâları arasındaki ince ince farkları tefrîk edebilmek de lâzımedendir. Bu husûsâtı nazar-ı nüfûzla gösterebilmek ancak dehâ-yı sanata ait bir keyfiyettir çünkü bunlar arasındaki fürûk-ı dakîkayı bir nazar-ı nâfizle görebilecek ancak büyük sanatkârlardır, âdî muharrirler bunlar arasındaki farkı göremezler, hatta âheng-i mûsikîyi bile tefrîk edemezler. Husûsuyla zamanımızda *"müterâdifler"* birbirleriyle ma'nâ i'tibârıyla o kadar irtibât etmişlerdir ki evvelce mevcût olan küçük fürûk ve dakâ'ik-i ma'nâ tamâmıyla nâ-bedîd olmuştur.

Kelimeler, esâsen birer ihtiyâcın mevlûdudur, bunlar eşyâ-yı maddiyenin fikrimizde uyandırdığı efkârı, ve ma'nevî hissiyâtı işâret ve esvât

ile ifâde ettikleri cihetle bir lüzûm-ı metînin yâdigârıdırlar. (227) Binâenaleyhonlar yalnız birer kelimeden ibârettirler. Muhakkak tekâmül etmiş bir lisânda elfâz-ı müterâdife yoktur, ve yâhut mevcût olanlar arasında ma'nâ-yı mevzû-lehleri i'tibârıyla bir fark ve tefâvüt mevcûttur. *"Mizânü'l- Belâgâ"* da şu satırlara tesâdüf ediyoruz! *"Bir lafz bir ma'nâya ve diğer lafz ayrıca bir vasfın ilâvesiyle o ma'nâyı delâlet ederek ta'mîk-i zihin olmaksızın ikisi murâttır zan olunur. Ez-cümle mürûr ve ubûr, seyf ve hüsâm lafızları birbirlerine mürâdif ad edildikleri halde lügatların aslı taharrî kılındıkta mürûr, mutlakâ geçmek, ubûr ise sudan geçmek: seyf mutlakâ kılıç, hüsâm ise keskin kılıç demek olduğu anlaşılır."* Ma'mâfîh kâri bunların arasında hiç olmazsa, telâffuza göre bir ma'nâ, bir kuvvet bulabilir, bunun gibi mürâdif ma'nâyı hâ'iz kelimelerden birinin diğerine tercîhi fikre dâimâ bir başka simâ, başka bir renk ilâve eder. Eğer fikre, hisse en uygun kelimeyi bulamazsak dâimâ o fikri ifâde etmek husûsunun etrâfında dolaşırız. Bunun için en lâzım, en kıymetli olan kelimeyi intihâp etmelidir. Bazen elfâz-ı müterâdifenin birbirini ta'kîp etmesi de fikri teşvîş edebilir. Meselâ *"gazûp"* ve *"muğberr"* kelimelerini alalım, bunların ma'nâ i'tibârıyla aralarında küçük bir fark olmakla beraber yine elfâz-ı müterâdifedendirler. Şimdi *"o bu mes'ele-i nâ-mâ'mûl karşısında, bütün cihâna karşı (228) gazûp ve muğberr idi..."* diyelim. Bunlar şiddet ve kuvvet i'tibârıyla bir olmadıkları cihetle kâri'i fâ'ilin muğber mi, gazûp mu olduğuna da zihnen tereddüt eder.

Hatta nakîse-i ibhâm ve iltibâs tevellüt etmese bile yine mevzû'-ı fikr ile gayr-ı mütenâsip elfâz isti'mâl olunması erbâb-ı fikr ve edepçe nazar-ı müsâmaha ile görülememektedir:

Yâ rab nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn

Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan masûn

İşte burada *"masûn"* kelimesinin mahrûm makâmında isti'mâli mevzû'-ı fikr ile kelimenin âhenk ve kuvvetçe adem-i tenâsübüne binâen fikrimize hoş gitmiyor.

Hülâsa fikir ile lafız arasındaki mutâbakatın husûlü için mühim bir mahâret-i kalemiyeye ihtiyâç vardır. Büyük muharrirler fikrin en girintili çıkıntılı noktalarını bile gösterebilecek elfâz isti'mâliyle nüfûz-ı nazar-ı sanatlarını izhâr ederler.

Burada bir mes'ele vardır, ki ondan bahsetmek lâzımdır. Bu mes'ele de îcât ve tervîc-i elfâzdır.

Îcât; şimdiye kadar lügat kitâpları arasında kalmış olan lisâna ait kelimelerden bazılarını ihrâç ile isti'mâl etmektir.

Tervîç; eski üdebâ tarafından isti'mâl olunduğu halde mürûr-ı (229) zamanla isti'mâlden sâkıt olan elfâzı tekrâr kullanarak ihyâ etmektir.

Îcât ve tervîcin müsebbipleri; yeni, güzîde bir fikri ifâde edebilecek bir lafzın adem-i mevcûdiyeti, bulunan kelimenin şekil ve âhenk i'tibârıyla müterâdiflerine rüçhân ve tefevvuku, heves-i teceddüt-perveridir.

Filhakîka lisân dâimâ bir hareket-i nâ-mer'î içindedir. Lisân efkâr ve hissiyâtın işârât-ı mahsûsa ile ifâdesidir. Her şâir, her edîp bulunduğu zaman ve muhîtin efkâr ve hissiyâtıyla, ahlâk ve i'tiyâdâtıyla, âmâl ve temenniyâtıyla şüphesiz bir samîmiyet-i husûsiyeye merbût yaşar. Hâlbuki efkâr ve hissiyât, âmâl ve temenniyât, ahlâk ve i'tiyâdât, ihtiyâcât zaman ve muhîte göre mütebeddil, müterakkî, mütekâmildir. Binâenaleyhbu yeni efkârı, yeni hissiyâtı, yeni ihtiyâcâtı ifâde edebilmek için şekil ve âhenk, kuvvet ve şiddet, hatta ma'nâ i'tibârıyla mütehâlif kelimâta ihtiyâç der-kârdır. Bunun içindir ki bi-hakkın sanatkâr olan kimseler *"îcâd"*a yani yeni yeni kelimeler bulmağa veya esâsen mevcût kelimelere bir hareket-i fikriye vermeğe mecbûrdurlar.

Hatta birçok def'alar isti'mâl olunan artık iptizâl ve âdiyete düşen elfâz ve kelimâtın isti'mâli kâri ve sanatkârları usandırdığı cihetle yeni yeni elfâz bulmak ihtiyâcı tevellüt eder. Zaten hiçbir şey (230) yoktur ki bizâtihi tevellüt etsin, her şey bir ihtiyâcın mevlûdudur. İhtiyâc-ı tebeddül de insanların en kavî, en me'men terakki ihtiyâcâtından biridir. Moda; görüldüğü gibi ma'nâsız bir şey değildir, moda hayâtın yek-nesakîsini hareketle tebdîl etmektir. Buna binâen lisânın da bir modası vardır.

"Evet, her zamanın zevki kıyâfet-i hâriciyemizi ta'dîl ve ıslâh ederek her sene ortaya bir moda çıkardığı gibi her asrın isti'dâd-ı fikriyesi, başka bir edâ-yı kalemi, başka bir kıyâfet-i lisâniye ister; tıfl-ı nâzende-i edep her şâirin karşısına çıkarak "bana ne getirdin!.. der. Eğer getirdiğin şey, yeni, nâdide, onun meyl-i zevkine muvâfık değilse ebedî bir infi'âl ile sizden rû-gerdân olur."

İşte lisânlar dâimâ bu gibi tekâmülâta ma'rûz kalırlar. Lisânlar îptidâ-yı teşekkülâtta serî serî tahvilâtın yed-i tekâmül-i teceddüdüyle bir nesilden bir nesile kadar tebeddül ederler. O sûretle ki her asır kendinden evvelki asrın lisânını anlayamayacak kadar lisân i'tibârıyla ondan uzak bulunur. Fakat bu sür'at-i tahavvül yavaş yavaş azalmaya başlar, bir zaman gelir ki artık lisân tekâmül edebileceği noktaya kadar gidebilmiştir. Bu hal-i tevkîf ve tekâmüldür. Artık her şeyin eşkâl ve hutûtu ta'ayyün eylemiş, her lafzın alabileceği ma'nâ verilmiştir.

(231) Tabi'îdir ki lisânın artık esâsları kurulmuştur. Bu nukât-ı esâsiyeden ayrılmamakla beraber lisân bati bati hatvelerle teferru'ât ve cüz'iyâtta hareketini icrâ eyler. Her kelimede ara sıra ufak ufak tebdîlât his olunur. Cem'iyetin teceddüt ve terakkisine lisânda iştirâke başlar. Ma'mâfîh lisân bu noktada kalmaz. Yine küçük birtakım tahviller, tagyîrlerle inhıtâta doğru yürümeğe başlar. Eczâsı tebeddül eder, birçok tefâsil-i cüz'iyede

tagyîrât husûle gelir. Demek ki lisânlar da hayât-ı beşere müşâbihtirler. Sabâvet ve şebâbet, kemâl ve şeyhûhet ve inhıtât devreleri geçiriyorlar.

Taine *"Bütün kelimât menşe'lerinde nesg ile müşhûn tomurcuklar gibi pür-his ve pür-hayâttır. Birçok tahvilât-ı medîdeden sonra solup sertleşir, kurumuş odun parçalarına döner"* diyor.

Mâdem ki lisân böyle yavaş yavaş ihtiyârlıyor, her yeni kelime karşısında hiddetlenmeyelim, onlar insanın hayât ve ömrünü tezyîde vesîle birer ilâç, birer şifâdır. Ma'mâfîh bunları lügat kitâplarına geçirmekte de isti'câl etmeyelim, onlar birkaç seneler isti'mâl olunduktan sonra tamâmıyla ta'ayyün ve teşekkül ederler. Fransa akademisi son kâmusuna iki bin iki yüz kelime ilâve etmiştir.

(232) SANAT-I TAHKİYE

Edebiyâta ait âsârın îcât ve tertîb ve tanzîmden sonra kuvveden fi'ile çıkması demek olan edâ ve üslûp iki şeyi en ziyâde nazar-ı dikkate alır, bunlardan birisi usûl-i tahkiye, diğeri tavsîf ve ta'rîftir.

Bu iki şey birbiriyle ekseriyâ imtizâç ederler, ta'rîf ve tavsîf tasvîr demektir, tahkiye ise nakil ve hikâye eylemektir.

Tahkiye tamâmıyla müstakil bir nev'-i edebîdir: bu bir küll-i tâmdır. Birçok edebiyât kitâpları, bunu da keyfî bir sûrette tefrîk ve taksîm ederler. Biz bu gibi tasnîflerden sarf-ı nazarla usûl-i tahkiyeyi sevk ve idâre eyleyen kavânin-i umûmîye ait şerâ'it ve mutâla'âtı nazar i'tibâre alacağız.

İsti'dâd-ı tahkiye en ziyâde câzip ve sehhâr olan bir meziyettir, zîrâ tahkiye sanat-ı edebiyenin esâs ve kâ'idesidir. Her ne kadar herkes nakil ve hikâye arzusuyla meşgûl ise de bunun ne olduğunu düşünenler pek azdır. Tahkiye bir isti'dâd-ı fıtrî hâlinde bulunsa bile yine birçok tatbîkât ve mesâ'îye muhtâç bir keyfiyettir. Ancak nakil ve hikâye olunan bir şeyi dikkatle dinletmek, iyi bir mevzû'a mâlik olmak kifâyet etmez, aynı zamanda da zarâfetle, dikkatle sihir (233) ve füsûnla nakil eyleyerek vak'aya tecessüs-âver bir câzibe ilâve eylemelidir.

Bazı zevât vardır ki bir şeyi naklederlerken sâmi'in üzerinde hârikulâde bir te'sîr ve füsûn husûle getirirler. Bunların eline kalemi tevdî ediniz, göreceksiniz ki şaşırıyorlar tevakkuf ediyorlar. Bunun ma'kûsu olarak birçok kimseler yazı yazdıkları zaman selîs, câzip, sehhâr, hârikulâde olurlar da söz söyleyemezler.

Kıymet-i tahkiye, vak'aya tecessüs-âver bir şekil ve meziyet ilâve edebilmekte yani kari'in tedrîcen his-i tecessüssünü, onu nakledilen vakâyi'e rabt etmek, netîceye vusûl husûsunda merâk ve ihtirâsa düşürmek sûretiyle tezyît ve îkâz eylemektedir.

Nakil ve hikâyenin bütün kuvveti arz ve îzâh-ı vuku'âtın revâbıt ve netâyic-i vakâyi'in tanzîm ve tertîbinde temdîd ve inkişâfında tezâhür eder.

Arz ve îzâh-ı vuku'ât; mevzû ve tefâsil-i vakâyi'i tanıttırır. Bu mümkün olduğu kadar serî, maksat ve gâyeye doğrudan doğruya vâsıl, mukaddemâtı muhtasar, bütün fazlalıkları ihrâç ve ilgâ ile madde-i esâsiyeye dâhil, tatvîl-i makâldan müberrâ ve münezzeh olmalıdır.

(234) Buvalo: *Mukaddime ve mebde sâde olmalı, sun'u ve arzı hiçbir şeyle âlûde bulunmamalıdır* diyor.

Esâsı, sanâyi-i lafziye ve sâ'ire ile kötürümleştiren birçok ihtiyâtâttan ziyâde bir mukaddime-i fecî evlâdır. Bu gibi ihtiyâtlar bizi şaşırtıyorlar, mebde ile inkişâfât-ı mütevâliye adem-i tenâsüp içinde kalır, eserdeki vahdet kaybolur. Ma'mâfîh te'sîr-i umûmîyi husûle getiren yalnız vahdettir. Büyük muharrirler, eserlerini birtakım fazlalıklarla imlâ eden küçük muharrirlerle istihzâ etmişlerdir, bu ma'nâsız bir tûfândan başka bir şey değildir. Refik Hâlit Bey *"Hakk-ı Sükût"* nâmındaki hikâyesine bakınız nasıl ve ne sür'atle giriyor:

"Sa'atçizâdelerin ipek fabrikası bu rüzgârsız öğle güneşi altında ağırlaşan havayı uzaklarda dönen bir uskur uğultusuyla sarsıyor, mini mini çocuklar ateş içinde yanan fakir mahallenin bu hasta nabzını dinleyerek tahta beşiklerinde uyukluyordu."

Bu mukaddime ile anlaşılıyor ki muharrir bizi bir fabrika ve bir fakir mahalle hayâtına ithâl edecektir.

Husûsiyle arz ve îzâh-ı vukû'âtta sâdeliğe pek ziyâde i'tinâ birtakım fazla, ma'nâsız nümâyişlerle pek çok şeyler va'ad etmemeğe sa'y ve gayret eylemelidir.

Arz ve îzâh-ı vukû'ât; Cicero'nun dediği gibi mevzû'dan, bir çiçeğin sâkından ayrıldığı gibi ayrılmalıdır.

(235) Sür'at ve hareket, tahkiyede bulunması lâzimeden olan iki hâssa-i esâsiye ve mühimmedir. İşte Ya'kup Kadri Bey kıskançlıkla öldürülen bir kadını şöyle hikâye ediyor:

"Gözlerim bir müddet bu göğsün üzerinde kurşunun gireceği noktayı düşündü, tasarladı. Hedefi tâ iki memenin ortası idi. Birden elimi kaldırdım, aynı zamanda parmağım şöyle hafifçe tetiğe dokundu: Dan!...

Tâ ortada iki beyâz kol boşluğun içinde tutunacak bir yer arıyormuşken bir yukarıya, bir sağa, bir sola sallandı. Acı bir "ah...." dedi. Ve güm diye yere düştü."

Bu birkaç satır içinde gösterilen ölüm, sahîfelerle yazı yazılmış olsaydı bu kadar canlı, bu kadar güzel gösterilemezdi.

Râbıta-i vak'a; tecessüsün tezâyüt, teşviş tezâ'uf ettiği; vakâyi'in, eşhâsın, ahvâl ve keyfiyâtın birbirine karıştığı dakîkadan i'tibâren başlar

Mehmet Rauf Bey'in Alphonse Daudet'nin Safo'sunu hülâsa eden eserinin şu parçası hakîkaten bunun delîlidir. Evvelce terk ettiği, kadını izzet-i nefs-i recüliyetiyle kıskanan ma'mâfîh büsbütün bırakmak maksat ve emeliyle gelen bir erkeğin hâlini musavvirdir:

"Kadın mektupları açıp son def'a bir daha okurken Jan dedi ki:

__ Şimdi rast geldim demek bu gece burada idi!

(236) Fanini cevap verdi:

__ Evet geç gelmişti kar yağıyordu şuraya bir yatak yaptılar. Jak o zamana kadar sâkin görünmeğe çalışıyorken artık kendini zabt edemez, haykırır:

__ Yalan söylüyorsun, orada yattı senin yanında

Kadın yaklaşıp gözlerine bakarak

__ Ey ne olacak? Der senin geleceğini nereden bilecektim? Sen gittikten sonra ne ehemmiyeti var? Melûl ve yalnızdım.

Yok, alçaktın, ey kadın, alçak ve mülevvestin, aşkında o derece levs ve denâ'et vardı ki senin için bu şeyler ehemmiyetsiz kalıyordu: Ah murdâr, al!

Jan son derece hiddetle kolunu kaldırır, tokat iner... Kadın şevk ve şetâretle şamarı yiyip... "Oh, beni hâlâ seviyorsun!" diye boynuna atılır."

Görülüyor ki bu eser kâri'in tecessüsünü gittikçe okşuyor acabâ ne olacak diye tereddütler içinde bırakıyor, büsbütün bir iftirâk bir igbirâr beklenirken farz ve tahmînin hilâfında olarak tekrâr bir râbıta, bir muhabbet başlıyor.

Size bir misâl daha:

"Prenses __ O gece çok düşündüm, korktum, tereddüt ettim dedi. Bir delîlik yapar, bir rezâlete sebep olur diye... Fakat bendeki merâk bütün bu endîşelere gâlip geldi. Sabredemedim... Onun ta'yîn ettiği vakit kalfalardan birkaçını beraber (237) alarak "iki araba olduk" ve yola çıktık, sokakların hiç o kadar erkenki hâlini bilmiyordum, çok tuhaf oluyor. Her taraf tenhâ, sâkin... İnsâna bütün evler, ağaçlar uyuyor gibi görünüyor. Köprüyü geçtik. Uzakta ehramlar henüz gözükmüyordu. Yolda hiç başka bir araba yoktu. Tam El-Cezireye vâsıl olduğumuz zaman ne yaptım bilir misiniz? Kalfaların bindiği arabayı öne geçirttim. Ne olur ne olmaz fikriyle... Ağaçların arasında iyice dolaştık birçok böcek sesleri işitiliyordu. Bahçenin tenhâlığından korkuyordum. Ne olacak 'acaba? Bu deli ne yapacak 'acaba? diye titriyordum. Derken öndeki arabadan "bir çığlık koptu" Nedir diye başımı pencereden dışarı çıkardım. Aşağıda gördüğünüz şu ihtiyâr Goncagül Hanım yok mu? İşte o elini arabadan çıkarmış bir yeri, bir ağacı gösteriyor, ve:

__ Aman Yârabbi dönelim, dönelim diye bağırıyordu. Elinin işaret ettiği noktaya baktım. Büyük bir ağacın dalında bir şey sallanıyordu. Eski elbiseye benzer bir şey... Dikkat ettim bu bir insanda. Bu "o" idi... Daha ziyâde bakamadım, korktum. Bilseniz ne kadar korktum, yarı baygın bir halde arabanın yastıkları içine düştüm. O vakitten beri hâtırıma geldikçe halen tüylerim ürperiyor."

Ya'kup Kadri

(238) Bütün bu sözler, bu tafsîlât ve teferru'ât bizden fikr-i esâsî olan intihârı saklamak için ihtiyâr olunmuştur.

Netîce, tecessüsün olduğu, bittiği, revâbıt-ı vak'anın çözüldüğü halledildiği noktadır. O kendisinden evvel geçen şeyler tarafından hâzırlanmalı, fakat hiçbir veçhile kâri'e ihsâs olunmamalıdır. Eğer kâri netîcenin ne olacağını evvelden keşfederse hiss-i tecessüsü ölür ve eserde hüsün ve letâfet, sihir ve câzibe biter. Ya'kup Kadri Bey'in şimdi biraz evvel irâ'e ettiğimiz şu intihâr parçasına ilâve olunan şu parça:

"Herkes sûkut ediyor, gülmek istiyordu. Yerde, masanın üstünde Prensesin dizlerinde birçok sararmış ölü benizli kağıt parçaları sürünüyordu." İçimizden birisi: __ Bütün bu mes'elede bir şeye dikkat olunmadı. Mühim bir nokta.. dedi, hâtırlıyor musunuz bu adam mektuplarının birinde ölümlerin en âdîsi kansız olanlarıdır, diyordu, bakınız, en nihâyet kendisi de...

Bunun üzerine hepimiz birden müte'accip mütehayyir:

__ Ya, Ya! Vay gördünüz mü? Gibi birtakım sesler çıkarmağa başladık.. Prenses de bizimle beraber yirmi seneden beri bu garâbete dikkat etmediğine şaşıyordu."

Netîcelerin en güzelidir.

Netîcenin şerâ'it-i esâsiyesinden biri ona bir şey ilâve etmemektir. Zîrâ kâri bu noktadan sonra hiçbir şey tanımak, bilmek istemez. (239) beklediği şeye mâlik olduktan sonra fazlalıklar, avârız onun nazar-ı dikkatini celp edemez.

İyi bir sûrette nakil ve hikâye etmek için bu nazariyât ve şerâ'iti nazar-ı i'tibârdan dûr tutmamak lâzımdır. Birçok üstâdân-ı sanat bu nazariyât ve kavâ'idi ret ve inkâr ederler. Dehâya verilen şeyler en âdî isti'dâdlara mevdû değildir.

Şunu anladık ki maksat ve gâyeye doğrudan doğruya gitmeli, başka, fazla şeylere tecâvüz ve ta'dîdden içtinâp eylemelidir. Ma'mâfîh birçok âsâr-ı nefsiye-i edebiyenin netîceleri fenâdır. Ez-cümle Moliere gibi bir dâhi-i sanat bile netîcelerini ekseriyâ ihmâl etmiştir.

Sanat-ı tahkiyenin şerâ'iti, birçok tafsîlât ve teferru'ât-ı bî-fâideden içtinâp ve tatvîl-i makâldan ihtirâz eylemek, şiddete îcâza, sür'ate ri'âyet etmektir. Bununla berâber bir noktaya cem etmek, ihtisâr eylemek için yübûsete kadar gitmemelidir. Hikâyede hareket, tenevvü, sihir ve câzibe bulunmalıdır. Şüphesizdir ki bütün bunlar eseri vücûda getiren şahsın kuvvet ve şiddetiyle mütenâsiptir. Uzun bir hikâye kısa görünebilir, bazen kısa bir hikâye uzun telakki olunur. Hâlit Ziyâ Bey'in eserlerine vazettiği fazla süsler ekseriyâ uzun görünmez. Âsâr-ı edebiyede, âsâr-ı sanatta bütün nazariyât ve kavâ'idin fevkinde şu düstûr mevcûttur: *"İsti'dâd sâhibi olunuz."*

(240) Latin münekkitlerinden biri *"Tahkiye, kısa olacak diye, müzeyyenât-ı sanattan âri olmamalıdır; yoksa âsâr-ı sanattan ma'dût olamaz. Süslü, muntazam bir yol, sa'b'ü-l mürûr , pis, ma'mâfîh kısa bir yoldan daha az yorucudur."* diyor.

Bunu yek-mâ'il, yek-mevzû birçok âsârın mukâyese ve mütâla'asıyla anlamak mümkündür, bazı kısa yazılmış bir eser okunamadan bırakılır, bazen de aynı mevzû'u havî uzun bir eser bırakılmaz, yine okunur.

Bu mes'ele üzerinde daha ziyâde tevkîf etmeğe ihtiyâç yoktur. Yalnız hakîkat ve müşâhededen ayrılmamak lâzımdır. Eser tabi'îdir ki hakîkat-i hâriciyeden tamâmıyla ayrılamaz fakat âsâr-ı edebiyede aranılan hakîkat-i tâmme değil, olabilir ihtiyâcını verebilecek bir meziyettir. Hâl-i hâzırda usûl-i tahkiye tamâmıyla tekâmül etmiştir. Bu gün âsâr-ı mühimme-i sanatı bâhusûs âsâr-ı edebiye-i garbiyeyi okumakla bunu elde edebiliriz.

(241) TA'RÎF VE TAVSÎF

Sanat-I Ta'rîf Ve Tavsîf._ Kısmen, edebiyâtın rûhudur. Herkes temâşâ kitâpları yazmaz, temâşâ küçük bir kısmın medâr-ı mefharetidir. Gerek nesrin, gerek nazmın olsun, kalem ele alındığı zaman hemen ta'rîf ve tavsîf düşünülür. Bununla üslûba mâlik olabilmek, hem de en meyvedâr, en nefîs bir sûrette mümkündür. Bu mâlik olunacak hasâ'is-i edebiyenin en kıymetlilerinden, en mühimlerindendir. Felsefe ile iştigâl eden zevâttan mâ'adâ herkes bir ressâm gibi musavvir olmalıdır, yani herkeste bir isti'dâd-ı ta'rîf ve tavsîf bulunmalıdır.

Ta'rîf ve tavsîf eşyânın zinde bir sûrette tersîmidir. O ta'dât etmez, o yalnız iş'âr ve beyân eyler: yani tersîm eder. Görülen şeyin evsâf-ı esâsiyesini göstermekle iktifâ eylemez, onu gözlerin önünde yaşatır, göstermek istediği şeyden gûyâ bir levha yapar.

Ta'rîf ve tavsîf, mer'î olan eşyâ-yı maddiyeyi bir tablo hâline vazeyler. Hülâsa olarak beyân edelim; ta'rîf ve tavsîf ihtimâl-i hayât te'sîrini vermelidir.

Bunun edebiyâttaki hikmet-i mevcûdiyeti, maksad-ı sa'yi yaşatmak, tefâsil ve teferru'âtı, ahvâl ve vakâyi'i, eşhâs ve eşyâyı, cismânî (242) ve tabi'î ne kadar şey varsa hepsini maddî, kâbil-i temâs, canlı bir hâle vazetmektir. Burada en ziyâde fa'âliyette bulunan şey hayâldir, mevcût olmayanı îcât ve ibdâ, eskiden görülmüşleri der-hâtır etmek için büyük bir kuvve'-i dimâğıyedir.

Ta'rîf ve tavsîf isti'dâdın mihekk taşıdır. Bununla iyi veya fenâ muharrirleri tefrîk etmek mümkündür. Bazı muharrirler birçok tafsîlât ve teferru'âtla eserlerini imlâ ederler, süslerler, fakat bunların âsârında hiçbir şey görülmez. Yalnız kelimeler okunur, ve bunlar da bir te'sîr veremezler. Bazıları birkaç hat ile insanın nazarları önünde en gizli şeyleri yaşatırlar.

Demek ki bunlardan birinciler sanat-ı ta'rîf ve tavsîfi bilmiyorlar, ikinciler biliyorlar demektir. İnsan yazı yazmayı bilir, fakat bununla berâber ta'rîf ve tavsîf etmeyi bilmez. Birçok iyi muharrirler vardırlar ki musavvir değildirler. Yine birçokları bu meziyetin tamâmıyla mâliktirler.

Ta'rîf ve tavsîf canlı olmalıdır. Bu onun hayâtı, rûhudur. Gayr-ı zî-rûh olanı zî-rûh gibi bir hâle ifrağ etmek sanat-ı edebiyesi olmasına binâen maddî bir resim, hayât hissi verebilen bir hayâl, bir tasvîr veya manzaradır.

Biz esâsen ta'rîf ve tavsîfle, tasvîri nazar-ı i'tibâre alacağız.

(243) Bunun maksat ve gâyesi, his olunan bir hayâl ve teşbîhle veya maddî birtakım tafsîlât ve teferru'ât ile ihtimâl-i hayât hülyâsını verebilmektir. Ne kadar hutût ibrâz ve irâ'e edilmiş veya nazar-firîp bir sûrette tertîb ve tanzîm olunmuş ise o kadar iyi görülür, o kadar tabi'ata, hayâta takarrüb olunur.

Hakîkat ihtimâlini bir şey-i mevhûma verebilmek, bu gözlerimizin önüne tabî'atın hayâlini vazeylemek, onu his olunur, temâs edilebilir bir şekle koymaktır.

Bu nokta son derecede hâ'iz-i ehemmiyettir. Çünkü bütün edebiyât kitâpları bize *"ta'rîf ve tavsîf"* in niçin iyi veya fenâ olduğunu zikir ve beyân husûsunda sükût etmektedirler. Bunu tamâmıyla zihnimizde hıfz edebilmek için bir def'a daha ta'rîf edelim: bu bir hakîkattir. Homeros'tan son zamana kadar gelip geçen muharririnin âsârı hakîkaten *" ta'rîf ve tavsîf "*i tasdik etmek için sıralanmış duruyorlar.

Bir ta'rîf ve tavsîf ancak canlı, zinde olmak şartıyla güzel ve iyidir, canlı ve zinde olmak ise hakîkî, kâbil-i rü'yet, maddî, hayâl-âver olmak şartıyladır.

Belki meslek-i hakîkiyûn üdebâsının efkârını söylüyorsunuz, derler. Evet... Fakat bundan başka bir *"ta'rîf ve tavsîf"* (244) yoktur. Filhakîka hakîkat-perverliği bir meslek-i mahsûs olarak kabûl edecek olursak onu bilâ-tereddüt atabiliriz. Zîrâ *"meslek-i hakîkiyûn"* hakîkati da'ire-i ifrât dâhilinde kabûl ediyor. Ancak hayâtın çirkin, kaba, âdî kısımlarını şedît, nefret-âver, iğrenç cihetlerini göstermeyi tavsiye eyliyor. Bu *"hakîkat-perverlikle"* sun'î, gayr-i tabi'î, fazlalıklarla mâli hissini, nâ-kâbil-i idrâk şecâ'at ve cesâreti, hülâsa gayr-i hakîkî olanı tavsiye eden hayâl-perverlik arasında zerre kadar fark yoktur. Bu ne kadar kâzib, müfrit ise o da o kadar kâzib ve müfrittir.

Hakîkî *"hakîkat-perver"*i hakîkati hüsünle ifâde etmek, çirkin, fenâ şeyler kadar hakîkî olan iyi, namuslu şeyleri tavsîf ve ta'rîf etmektedir. Bu iki ciheti nazar-ı i'tibâre alan *"meslek-i hakîkat-perveri"* doğru, edebiyâta muvâfıktır.

Asıl, necîp *"hakîkat-perver"* îyi şu sûretle ta'rîf edebiliriz: "Müşâhede-i hayât mu'âvenetiyle ihtimâl ve hayâl-i hakîkat hissini veren bir usûldür. Hayâtın çirkin mülevves nukâtı olduğu gibi sâf ve nezîh nukâtı da vardır. Hayâtta yalnız çirkinlik görmek hakîkati tekzîb etmektir.

"Ta'rîf ve tavsîf" canlı, zinde olmalıdır demiştik. Bunun için lâzım olan şey tabî'atı dâimâ nazar-ı dikkatten dûr tutmamak yani onu az çok taklît etmektir.

(245) Meselâ bir *"manzara-i tabî'atı"* göstermek istiyorsunuz değil mi? Eğer evvelce onü görmüş iseniz, eğer hâfızanızda yaşıyorsa bu sizin için kâfîdir. Eğer görmemiş iseniz, bulunduğu mevkî'e şitâb ediniz, sizi en ziyâde işgâl eden nukâtını, sizde uyandırdığı hissiyâtı, tefâsil ve teferru'âtı kaydediniz. Esâsen her şeyi tabî'atı nazardan uzak bulundurmayarak icrâ etmelidir. Hayâl bile onu muhattar bir hâfızadır.

Buna itirâz ediyorlar, diyorlar ki *"sanat, bittabî, âdî bir kopya olmadığı gibi ta'rîf ve tavsîf de sâde bir fotoğrafı demek değildir. Eğer söylenilecek şey intihâp olunmaz, hissiyât-ı şahsiye arasında eşyâ tebdîl ve tagyîr olunmazsa "gösterilen levha" ma'nâsız, mahrûm-ı gâye-i hayâl bir şey olur. Sanat her şeyden evvel bir ifâde-i hissiyât-ı şahsiyedir."*

Burada bir teşevvüş-i efkâr var. Farz ediniz ki bir manzara-i tabî'iye karşısındasınız, onu ta'rîf ve tavsîf ediyorsunuz, burada gayr-i mümkün olan bir şey varsa o da hakîkî, tam bir fotoğraf levhası hâline getirebilmektir. Kuvve'-i hayâliye; bir adese-i gayr-i ihtiyâriyedir. Onun arasından hiçbir şey tebeddül etmeksizin geçemez. Ya büyür veya küçülür, güzelleşir; şahsa göre ya me'yûs veya mahzûz bir şekilde arz-ı endâm eder. Dimâğ-ı (246) beşer bir cihâz-ı fotoğrafî değildir. Hatta fotoğraf levhası yapmak istese bile dimâğ buna müsâ'ade etmez. *"Ta'rîf ve tavsîf"* etmek istediğiniz şeyi menâzırı, tabâyi'i, mevzû'âtı, levâihi taklît ediniz. Şahsiyetinizle iştigâl etmeyiniz demek sizin aldığınız ma'nâyı muhtevî değildir. Şahsiyetinizle mevzû'nuzu ne kadar iyi hissederseniz eser o kadar iyi bir sûrette meydâna çıkar. Eğer bir şeyi sanatkar iyi, canlı, zinde bir sûrette gösteremezse o şeyi tamâmıyla görmüş, tamâmıyla hissetmiş demek değildir. Nüfûz-ı nazara mâlik olmak, görülen şeyi maddî bir sûrette göstermek kuvve'-i ta'rîf ve tavsîfe mâlik olmak demektir. Müşâbihini vücûd(a) getirmeğe kalkışmak kadar ma'nâsız, abes bir şey olamaz, çünkü rûh-ı beşer kendi vahdetiyle yani hissiyâtıyla, muhayyilesiyle, mefkuresiyle görür.

Görülen ve görülmüş şeyleri nazar-ı i'tibâre almak şartıyla ancak ta'rîf ve tavsîfi husûle gelir.

Sanat-ı tahrîrde isti'mâl olabilecek başka bir usûl yoktur. Binâenaleyhyaşatınız, gösteriniz, ta'rîf ve tavsîf bununla te'mîn olunabilir.

Fenâ, canlı olmayan bir tasvîr:

"Karşı dağlardaki şa'şa'a-i elvân tamâmıyla silinmiş (247) etrâf karârmaya başlamıştı. Küçük sudaki kayıklar ve sandallar birbirini ta'kîben yola koyuldular. Biraz evvelki o mahşer-i ihtirâs o tantana-i zîb ve ihtişâm yerine şimdi elîm ve yetîm bir sükûnet kâ'im olmuştu.

Nerîmân kayıklardaki rengârenk çehreler ve tuvâletler arasında sa'atlerce oyalanmış olan nazarlarını çevirerek çayırın nihayetindeki iri meşenin altına oturdu. Herkesin âlâm ve ezvâk-ı rûzmerresini dinlendirmek ve keşmekeş-i ferdâya hâzırlamak için kemâl-i tehâlükle istifâdeye şitâb ettikleri gece yine hulûl ediyor. Kalbi ile derdi arasına giren menâvi-i muvakkat birer birer zâ'il olmaya başlıyordu. Biraz sonra odasına kapattığı zaman onunla yalnız kalacak, pençeleşecek, lâyenkat haykırmak, ağlamak, ihtiyâçları içinde sabâhlara kadar gezinecek, gezinecekti. Keşke hiç gece olmasaydı! Hala o çehre-i meş'ûmu görmek, a'zâsını titreten a'sâbını geren o vücûd-ı menfûr ile rûberû gelmek ihtimâli geceye olan husûmetini teşdîd ediyordu....."

İşte bir ta'rîf ve tavsîf ki bir noktası zinde, canlı hakîki değil. Birçok fazlalıklardan, bir edâ-yı bî-renkten mâ'adâ hiçbir şey yok *" Şa'şa'a-i elvân silinmiş " "mahşer-i ihtirâs ", (248) " elîm ve yetîm bir sükûnet "* bunlar bizim dimâğımızda kat'iyen küçük suyu canlandırmıyorlar. *"Herkesin âlâm ve ezvâk-ı rûzmerresini dinlendirmek ve keşmekeş-i ferdâya hâzırlamak için kemâl-i tehâlükle istifâdeye şitâb ettikleri gece yine hulûl ediyor."..* Bu da ne demek? Acep, hep geceler böyle mi tulû eder? Ben zannedemem, bu satırda bir eser-i adem-i dikkat yaşıyor.

Şüphesizdir ki bütün hayât ve hakîkati yalnız âile muhîtinde hârice atf-ı inzâr etmeksizin gören ve tabî'at ve hayât-ı hâriciyeden hiçbir şeye vâkıf olmayan bir zât adese-i hayâliyesiyle böyle yanlış, zavallı görür.

Hiss-i hakîkat, rü'yet-i tabî'at, müşâhede-i hayât, bulundukları gibi ahz ve i'âde olunursa iyi bir ta'rîf ve tavsîf husûle gelir.

Taine Homeros'un şu sözlerini_ *Menelas, bir oktan yaralandığı zaman vücûdu Karianlı bir kadının urgân içine batırdığı fil dişine benziyordu.* – Naklettikten sonra *"Bu bir ressâm, bir heykeltıraş tarafından görülmüş. Görülmüş gibi bir şeydir. Homeros tehlikeyi, ıstırâbı, feci'yeyi unutuyor. O yalnız şekille, renkle meşgûl – bu gün münferid ve garîp görülen, Flaubert ve Götiyeler de bu gibi ta'rîf ve tavsîflerden başka bir şey yapmıyorlar."*

(249) Bütün güzel ta'rîf ve tavsîfler Homeros'u hâtırlatırlar. Büyük musavvirlerin meslekleri, mektepleri ne olursa olsun Homerosla bir münâsebeti vardır.

Binâenaleyh Homeros'un usûl-i ta'rîf ve tavsîfi hakkında biraz ma'lûmât edinmek fâidelidir. Homeros'ta ta'rîf ve tavsîf; renkleri göstermek maddî bir sûrette beyân ve ta'rîf etmek, nukât-ı mer'iyeyi bir müşâhede-i metîn ve ciddîden ayırmamaktır. Homeros'un meziyât-ı ma'nevîyesinin, lisân-ı fecî şâiriyetinin, ma'neviyât-ı rûha ait vukûf ve ma'lûmâtının hâricinde olarak vasf-ı esâsî-i tabî'atı bir fotoğraf gibi dimâğında hıfz etmesi, harekât-ı beşeriyeyi tamâmıyla görebilmesidir. Onun ta'rîf ve tavsîfi, bir hareket-i cismâniyenin, bir fi'il-i mer'înin, bir netîce-i seri'ü-t tahvilin son hudûduna kadar tefsîr ve tahlîlidir. Homeros dâhî, meftûr bir hakîkat-perverdir. Lakayt bir fotoğraf makinesine benzer.

İlyâda'sından şu parçayı okuyunuz:

"İdomene mızrağıyla Erimas'ı ağzının içinden yaraladı. Tunçtan ma'mûl mızrak dimâğa kadar, beyâz kemikleri kırarak girdi, bütün dişler, yerlerinden oynadı, gözler kanla doldu, kalın burun deliklerinden ağzından fışkırdı, ölüm sisi Erimas'ı ihata etti."

(250) Bir başka misâl daha:

"Nestor, arabanın içine, fikir ve zihni dalgın, çöker gibi uzanmıştı, dizginler elinden düşmüştü, Patroklos mızrağıyla sağ yüzüne vurdu. Tunç dişlere doğru girdi ve bir büyük kayanın üzerine oturmuş, yem ve oltalar vâsıtasıyla büyük bir balığı denizden çıkaran bir adam gibi onu arabadan ağzı açık çekti. Yere düşerken rûhunu teslîm etmişti."

Görülüyor ki Homeros eşyâyı maddî, cismânî bir sûrette bir fotoğraf gibi tersîm ve tasvîr etmek istiyor. Homeros bu dakika-i sanata her şeyde âmâl ve ıztırâbâtı, havf ve haşyeti hülâsa en küçük teferru'âtı göstermek istediği zaman bile sâdıktır.

Şu parçayı da gösterelim:

"Sivri, iki tarafı keskin kılıcını çekti. Şiddetle bağırarak Olyus'un üzerine yürüdü. Fakat Olyus, bunu evvelce keşif ve idrâk ettiği cihetle okunu fırlattı, tâ memesinin yanından göğsünü deldi, ok sür'atle karaciğere kadar nüfûz etmişti. Kılıç elinde yere doğru sükût etti, mecrûh bir masanın etrâfında yemekleri, dolu bardakları devirerek dönmeğe başladı. Nihâyet kendisi de kıvrılarak, bağırarak devrildi. Alnı yere vurmuş, ayağı bir iskemleye çarpmış ve zulmet gözlerini kaplamıştı.

Bundan sonra okunu Antonyus'a doğru tevcîh etti. Antonyus altından ma'mûl bir bardağın iki kolundan tutarak şarap içiyordu. Fakat Olyus okuyla onu da boynundan vurdu, ok boynun en nâzik (251) noktasından geçmişti. Mecrûh arkası üstü düştü. Bir fevvâre-i hûnîn burun deliklerinden fırlıyordu, ayaklarıyla masayı itti, yemekler darmadağınık yere döküldü. Diğerleri hep birden kalkarak duvarlara bakıyorlar, mızrakları, kalkanları arıyorlardı."

Homeros bize geceyi göstermek için *"yol gölgelerle doldu"* diyor. Olyus'un dâ'ü-s sılaya uğradığını ifâde için *"memleketini ve binâ-yı velâdetini görmek için şedît bir arzu hissediyordu. Eğer Aşil'in kalkanını ta'rîf etmek*

isterse onu canlandırır, yaşatır: "kamerle münevver gibi bir parlaklığın intişâr ettiği görülen cesîm kalkanını Aşil yakalamıştı."

Hülâsa, her şeyi, Homeros gibi hakîkî, tam, zinde ta'rîf ve tavsîf etmelidir. Bunun için de dâimâ tabî'atı nazardan dûr tutmamak lâzımdır. Bunun için iki tarz vardır. Biri doğrudan doğruya müşâhede, diğeri bilvâsıta müşâhededir.

Doğrudan doğruya müşâhede._ Bu kalem elde, tasvîr edilen şeyin karşısında kopyasını almaktır. Meselâ bir manzara, bir nehir, bir şâhika, bir şehir ta'rîf ve tavsîf etmek istiyorsunuz, kalemi elinize alarak hemen oraya şitâb ediniz, kopyasını almağa başlayınız, fakat bir fotoğraf gibi değil. Yalnız eşyânın elvân ve hutûtunu değil aynı zamanda da te'essürât ve tahsisâtınızı, hâlet-i rûhiyenizi kaydediniz.

(252) Mevki'inde görülmüş, kaydedilmiş bir şey kadar hiçbir şey belîğ, vâsi değildir. Notları ıslâh ederek tekrâr yazmak, ma'nâ-yı tâm ve umûmîsini vermek kadar iyi bir şey yoktur. Bir mizâç ve tabî'at, bir şahıs, bir çehre için de aynı usûlü kullanabiliriz. Hangi kısımları intihâp ediyorsunuz? Hangi nukâtı görmek, göstermek lâzımdır? Tercîhen aksâm ve tefâsilden hangisini almalıdır? Bunlar nukât-ı asliye ve esâsiyedir. Ta'rîf ve tavsîfi odanızda hayâl ve hâtırâtın mu'âvenetiyle husûle getirseniz bile, bu mes'elenin karşısında bulunursunuz.

Vazedilecek aksâm ve tafsîlât, icrâ etmek istediğiniz te'sîrle tarz-ı tefekkürünüze tâbi bir keyfiyettir.

Meselâ bir ormanın ta'rîf ve tavsîfi esnâsında birçok hissiyât ve te'essürât arz-ı vücûd eder. Sükût, inzivâ, hadâret, ağaçların tenevvü'ü, tarâvet, husûsiyle ziyâ bizde birçok ihtisâsât tevlît eder. Siz ihtimâldir ki ormanı bu serd ettiğimiz müvellid-i ihtisâsât-ı havâssın birkaçıyla hissedersiniz; bunların hepsini birbiriyle mezc veya tefrîk ile tersîm eylersiniz. Yâhut bir yığın, bir kütle olarak nazar-ı i'tibâre alır, renk-i umûmiyeyi verirsiniz. Her şey, sizin kâni veya müfrat olan muhayyilenizin ihtiyâcâtına tâbi'dir.

(253) En iyi ta'rîf ve tavsîf, birçok şeyleri sînesinde saklayan değil, en kuvvetli tahassüsât ve te'essürât verendir. Maksat tafsîlât ve teferru'âtı yıkmak değil, en câzip, en nazar-firîb, en mu'ayyen nukâtı izhâr ve irâ'edir. Vüs'at; söylenebilen şeyin intihâbıyla, keyfiyetindedir. Buna binâen canlı, câzip bir müşâhede ile en nazar-firîb hutûtu intihâp etmelidir ki bir levha, bir tasvîr husûle getirsin, en hakîkî, en az dikkat olunmuş, ma'mâfîh en ziyâde nazar-câzip, mer'î nukâtını gösterebilmiş olsun. Flaubert bir ormanın sükûtunu izhâr ve irâ'e edebilmek için şunu söylüyor:

"Araba tevkif ettiği zaman bir sükût-ı umûmî etrâfı istilâ etti: Yalnız bir kuşun zayıf, mükerrer sedâsıyla beraber atın teneffüs ettiği işitiliyordu." Biraz sonra:

"Sükût; nâ-mer'î bir ineğin otları yemekle husûl getirdiği bir inkıtâ-ı seri'e mâlik gürültülerle kısılıyordu."

Muktedir muharrirlere eşyâ-yı hâriciyeyi tamâmıyla gösterebilmek için birkaç hat kifâyet eder. Meselâ şu parçayı okuyunuz, birkaç satırla muharrir neleri yaşatıyor:

"Keşîş Dağı'nın şekl-i vakûru bir havagazı deposu gibi sanki kırılıyor, şişiyor; âmâde-i intırâk bir barut mahzeni, bir taş ocağı (254) azametiyle koparacağı gürültülerden evvelki o tehdîtkâr samt ve sükûnuyla öyle kabarmış, bekliyordu. Aşağılarda, fabrikaların zift boyanmış saç bacaları, ağızlarından hemen kopan ve aydınlığa karışan duman dilleriyle boşlukları yalıyor, kûzah hıfzına mahsûs böcekhâneler geniş menfezlerinden içerilerinin gölge ve serinliğini göstererek bu muhît-i hâr içinde sâkin ve tatlı bir uyku ile dinleniyordu."

Refik Hâlit

İki nev'i ta'rîf ve tavsîf mevcûttur. Biri eşyâyı teksîf ile pek az şey söylemekle, memnûn olur, en kuvvetli aksâm ve teferru'âtı intihâp eyler, diğeri bir yığın hâlinde toplar, inkişâfât-ı mütevâliye ile tezyît eyler, parça parça nazar-ı i'tibâre alır. Bu hayâlî şâirlerin usûlüdür.

Birinci usûl ikincisine nispetle daha ziyâde icrâ-yı te'sîr eyler. Rus üdebâsından Turgenyev'in şu parçasına bakınız:

"O kadar büyük bir sükût hüküm-fermâ oluyordu, ki henüz toprakları süsleyen otlar üzerindeki bir küçük böceğin hafîf gürültülerini yüz hatve uzaktan işitmek mümkündü."

Bir avcının hareketsizliğini aynı muharrir bakınız nasıl ta'rîf ediyor:

" O, çıplak toprak üzerine gayr-i müteharrik, câmit gibi oturmuştu, o kadar câmit ki esnâ-yı takarrübümde bir kuş kuru (255) bataklıktan kalktı, hafîf hafîf kanat darbeleriyle öterek gölün üzerinde gezinmeye başladı."

Bunlar gösteriyor ki bu tavsîfler mevki'lerinde bir kalem elde, bütün ve tafsîlât ve teferru'âtıyla kaydedilmiş hissini veriyor. Bu hakîkatin istinsâhı

gibidir. Ma'mâfîh esnâ-yı kırâ'atta bu gibi şeyler nazar-ı i'tibâre alınmaz, söylenilmesi lâzım olan şey söylenilmiş gibi gelir.

Bakınız, bu kuş gürültüsü tahassûsâtı:

"Zaten akşam olmuş, harâp bacanın üzerine yuva kuran leylekler çoktan yerlerine dönerek gagalarını vurmağa başlamıştı. İki dağ arasında, sulak arâzinin ufacık sinekler titreyen durgun ve muzîk havasında bu koca kuşların şamatası değirmen ve su gürültüsünü susturarak bir hamam aksiyle taşlara çarpıyor ve kulakları sabunlanmış bir adamın duyduğu uzak fakat korkulu bir uğultu üzerinden yuvarlanan bir bakır tas gibi serî ve acûl uzaklara koşuyordu."

Refik Hâlit

Hülâsa sanat-ı ta'rîf ve tavsîf nazar-firîb bazı nukâtın bazı efkâr-ı meş'ure-i hakîkat ve tabî'atın intihâbından ibârettir, kemiyyet i'tibârıyla bu nukât ve teferru'âtın çokluğuna lüzûm yoktur. Yalnız bunların kuvvetli olmaları için yazarken daha ziyâde takviye etmeli, birbirinden ayırmalı, en ziyâde nazar-girîz nukâtı göstermeye çalışmalıdır.

Ta'rîf ve tavsîfin maksat ve gâyesi yaşatmak ve göstermektir. (256) *"Söz söylerken başını kesmişti"* dersem doğru bir şey söylemiş olurum. Hatta bundan başka bir sûrette söylenilemeyeceğini iddi'â edenler bulunur. Fakat aynı fikri meşhûr Homeros şu sûretle daha câzip, daha zinde, daha nazar-firîb bir sûrette ifâde ediyor: *"Başı yere düştüğü zaman o daha söz söylüyordu"* meselâ *"Güneş çıktığı zaman şafak atıyordu"* dersem bir ta'rîf ve tavsîf yapmış olmam, zîrâ onu kâri'in nazarında yaşatamıyorum. Eğer Chateaubriand gibi *"Bir setre-i zeheb ufukta teşekkül etti"* dersem matlûp olan hayâli yaşatmış olurum.

*"Bulutların kamerin üzerinde toplandıklarını ve onu ta'kîp eder gibi bir vaziyette bulunduklarını gördüm."*diye yazarsam iyi görülmüş bir şey ifâde etmiş olurum, ma'mâfîh bu lâzım olan bütün vüs'ate mâlik değildir. Fakat *"Sür'atle koşar gibi görünen kamerin semâsı üzerinde bulutların uçuştuklarını gördüm."* dersem buna lâzım olan bütün vüs'ati verebilmiş olurum.

Bu iki cümle bize gösteriyor ki yalnız tabî'at, hakîkat kifâyet etmiyor, aynı zamanda da üslûbun kuvvetini esere ilâve etmek zarûrîdir. Hülâsa zengin bir hayâl ile, tatlı, metîn bir üslûp ile, yorulmaz bir sa'y ve gayretle yazmalıdır.

İyi görebilmek için her şeyi mahallinde, mevki'inde tetkîk eylemelidir. Bu usûl doğrudan doğruya müşâhede usûlüdür.

(257) **Bi-l-vâsıta müşâhede.**_ Birtakım eşyâ, mevâki, menâzır vardır ki bunları görmek, ve görerek kopya etmek mümkündür. Fakat birtakımlarını göz önünde tutmak mümkün olmadığı gibi mevcût da değildir.

Mevcût olmayanı, ta'rîf ve tavsîf ile ancak kuvve'-i muhayyileye istinât etmekle olur. Esâsen mevcût olup da esnâ-yı ta'rîf ve tavsîfte mevcût bulunmayanları hâtırâtla yaşatabiliriz.

Ta'rîf ve tavsîf-i hayâlî._ Farz ediniz ki ben denizlerde boğulan bir adamı, veya İstanbul'un fethini, veya Silistre Muhârebesini, cenneti, cehennemi, uçurumlara doğru yuvarlanan bir zâtı tavsîf etmek istiyorum. Bu zaman ne yapmalıyım?

Böyle bir maksat ve gâye ta'kîp eden bir muharrir: görülen şeylerin mu'âvenetine şitâb etmeli, mevzû'una temâs eden şeyleri hâtırlamalı, mevcût

olmayana mevcûtların teferru'ât ve tafsîlâtıyla ihtimâl-i hakîkat süsünü verebilmelidir.

Böyle bir hâl ve zamanda mevzû'una kendi efkâr ve hissiyâtını evvelce görülen, hissedilen şeyleri karıştırmalıdır.

Meşhûr Rousseau *"Novel Helo'iz"* nâmındaki eserine en ziyâde sevdiği menâzırı karıştırıyordu. Chateaubriand gezdiği, (258) gördüğü yerleri *"Martyrs"(Şehitler)* nâmındaki eserinde yaşatıyordu. Hatta bir eserin gerek mevzû'u ve gerek onun inkişâf ve tevessü'üne lâzım olan mevâdd-ı hayâlî ne olursa olsun dâimâ hakîkat-ı mefrûzayı müşâhede-i ca'liyesi ile muhtemeliyet-i hakîkati nazar-ı i'tibâre almalıdır. Ya'kup Kadri, Refik Hâlit Beyler eserlerinde gördükleri gezdikleri mahallenin hülyâlarını, hâtıralarını gezdirirler, sürüklerler. Bâhusûs Refik Hâlit ta'rîf ve tavsîf etmek isteği şeyi bir dikkat-i mütemâdiye altında bulundurur. Hatta Ya'kup Kadri Bey en hayâlî, en görülmemiş şeylere bir hayât, bir rûh verebilir. Bütün bunlar müşâhedât-ı hakîkiyeyi hayâle bir rehber, bir meş'ale yapmaktan mütevellittir.

Cehennemi ta'rîf ve tavsîf etmek istiyorum, tabi'îdir ki cehennemi görmedim. Fakat biliyorum ki bu günâhlara ait bir mevkî'-i cezâ bir mevkî'-i işkencedir. Oraya işkence altında ezilen, sızlayan eşhâsı vazedebilirim. Ma'mâfîh mustarip, giryân, sefîl, pür-âlâm birçok eşhâsı görmek, onların ahvâl ve keyfiyâtını tetkîk ve tefahhus eylemek mümkündür. Diğer taraftan biliyorum ki cehennemde bulunan eşhâsın kâffesi hayâtlarında fenâlıklar, rezâletler, denâ'etler irtikâp etmiş sefîl kimselerdir. Binâenaleyhbir nedâmet, bir afv ve şefkat ümîdi düşünebilirim. Bütün bu aksâm sâha-i beşeriyet dâhilindedir. Daha sonra yangınları, uçakları düşünürüm, (259) onların alevlerini, şu'lelerini tezyît ederim, târihin kayt ve tezkâr ettiği zâlimleri,

cânîleri, sârikleri, sefîhleri bu diyâr-ı nârın sükkânı olarak gösteririm, netîcede bir şeh-nüvişte vücûda getirmiş olurum.

Ya'kup Kadri Bey *"İstimdât"* ında sisler ve soğuklar iklîmini yaşatmıştır. Şüphesizdir ki Ya'kup Kadri Bey kutb-ı şimâlîye ve kutb-ı cenûbîye gitmemiştir. Ma'mâfîh buna dâ'ir birçok şeyler okumuş uzun, karlı geceleri hissetmiş, görmüş müncemid ve karlı tepelerin hâtırasını dimâğında saklamış, hülâsa İstanbul'da veya Mısır'da gördüğü şeylerin şu'leleriyle oraya kadar, buzlar ve soğuklar iklîmine kadar muhayyilesini sevk etmiştir.

"Bir gün sisler ve buzlar iklîminin sincâbî rengi, sisler ve buzlar iklîminin eski mezâr taşlarına benzeyen rengi sisler ve buzlar iklîminin kadifelenmiş adem-rengi beni sînesinde tesellîye çağırdı. Sırtımda abâ-yı melâmet, elimde asâ-yı efgân şitâb ettim: Burada ziyâ yoktu. Renk yoktu. Güneş yoktu. Sis yoktu. Burada lâyetenâhiyetin sessizliği, lâyetenâhiyet ve ben vardım. Ka'inatın bittiği noktada, kenâr-ı ka'inatta, hudûtsuz bir yol üstünde ben vardım. Dünyanın daha teşekkül etmemiş, nâ-tamâm kalmış bir köşesinde, elindeki asâ-yı sehhâr-ı hilkatle, mütefekkir (260) tenhâ dolaşan bir ilah gibi sessiz, yüksek, ben, yalnız ben vardım. Yürüyordum. Bazen mevcûdiyetimden emîn olmak için asâmı yere vuruyordum. Ve onun buzdan çıkardığı donuk, bârid sesini dinliyordum: tok, tok, tok..... Sonra yine muhteşem bir gölge hâlinde, ağır ağır, sessiz sessiz kayıyordum."

Şüphesizdir ki Yakup Kadri Bey bu iklimlere gitmedi. Fakat onu gitmiş gibi tasvîr ediyor. Şimdiye kadar buzlu, karlı, karanlık geceleri dinlemiş, onlardan iktitâf ettiği hissiyâtla yola çıkmıştır. Yine onun içindir ki bu eser bize hakîkat ihtimâlini veriyor.

Demek ki bütün bu ta'rîf ve tavsîfin kuvvet ve metâneti hakîkatin da'vetiyle, dâimâ onu nazar-ı i'tibâre almak sûretiyle vücût buluyor. Bana öyle geliyor ki tabi'atı göz önünde bulundurmak şartıyla da ancak bu kadar tasvîr olunabilirdi. Eğer bu sûrette müşâhede-i bilvâsıta isti'mâl olunursa doğrudan doğruya müşâhede ile veya hâtırât ile vücûda getirilen âsârdan daha ziyâde nefîs eserler vücûda gelebilir. Muharrir heves ve arzular elinde zebûn olarak hayât ve hakîkatin hâricinde hiçbir şey aramamalıdır.

Hâtırât vâsıtasıyla ta'rîf ve tavsîf._ Birçok (261) dimâğlar vardır ki bilvâsıta, tabî'atla karşı karşıya geldikleri zaman, hiçbir şey tutamazlar. Ayıramazlar, o zaman zarfında hiçbir şey intihâp edemezler. Fakat bil âhire bütün teferru'ât ve tafsîlâtıyla hâtırlarlar. Gözlerinin önünden maddeyi kaldırdığınız zaman her şey, en hurde, en ince aksâmına kadar dimâğlarında canlanır.

Gerek bir lüzûm-ı sanata ve gerek bir zevk-i şahsîye binâen olsun madde nazarlarınızın önünden kaldırılmışsa, onu hâtırâtınız vâsıtasıyla gözlerinizin önüne da'vet ediniz. Şüphesizdir ki bilâvâsıta bir rü'yet ile onu göremeyeceksiniz, siz onu dimâğınızda canlandırmaya çalışacaksınız, ve hayâl ne kadar doğru, tam yaşanırsa o kadar iyi tasvîr etmiş olacaksınız. Ve böylece, mevki'inde gibi, nazar-ı akıl ve fikrinizle onu rü'yet edeceksiniz. Ve belki bilâvâsıta müşâhededen daha ziyâde müfît semereler verebilirsiniz. Yek nazarda câlib-i dikkat olmayan teferru'ât ve tafsîlât bununla daha vâzıh, daha müteferrik bir sûrette ta'ayyün eder.

Birçok dimâğlar hâtırâtın izlerini muhâfaza ve sıyânet eden bir mükessife gibidirler.

Meselâ Ahmet Hâşim, bu şâir-i nezîh ve rakîk diyâr-ı şi'r ve hârı olan Irak iklîminin hâtıralarını, hâtırât-ı şiir ve mehâsinini (262) daha pek küçük

iken dimâğında saklamış: ve İstanbul'da *"Çöller"* nâmıyla bir şiir-i nevîn ve güzîn yazmıştır. Şüphesizdir ki küçük bir çocuk bu eser-i bedîî, elinde kalem, tabî'atı kopya ederek vücuda getiremezdi. Binâenaleyhte'essürât ve tahassüsât-ı amîkesini dimâğında saklayarak İstanbul'un çöl nedir bilmeyen muhîtinde Hâşim *"Çöller"* ini yazmıştır.

Bir ufk-ı tehî, bir gece, binlerce sitâre,
Samt-ı ebediîyetle bakar hâb-ı bahâre...
Bir kâfîle, üç beş deve âheste ilerler
Tâ önde gider gölgeli bir şekl-i mükedder..
Sâkit, müterreddid ve bütün his ile mâlî
Bir çan sesi ervâha döker nevm-i leyâli..
Boşlukta gezen sâf, ebedîî gölge dudaklar
Gözlerdeki ru'yâlara bir nağme fısıldar...
A'sâr ile memlû yine bir rîh-i tahassüs,
Eyler o karanlıkta o çöllerde teneffüs..
Ettikçe o bâd arzı saran otları tehzîz
Leylin gezer esrârını bir şi'r-i hevâ-rîz...
Göklerden inen râz-ı hafî, râz-ı münevver
Zulmette gümüş, gizli perîler gibi titrer..
Pür hande perî gözleri şeklindeki encüm
Yollar o seferberlere bir gaşy-ı tevehhüm..
(263) Ses yok o derin çölde, ne bir hadşe'-i bî-sûd:
Bir kalb-i umûmî gibi hep zulmet-i mes'ûd
Dalgın heyecânıyla büyüklükleri dinler

Lerzişle geçer zulmeti bir necm-i hevâ-per..
Lâkin seherin işte emel yıldızı gülmüş
Bir hâre-i nûr ince, soluk zulmete düşmüş:
Bir gölde yüzen zülf-i tahayül gibi magmûm
Mehtâba dolan girye-i eşyâ gibi mevhûm..
Her nağme-i sâfında serinler gibi rüzgâr,
Her nağme-i sâfında bir âheng-i du'â-kâr
Bir ince _ ziyâ toz dağıtır nûr-ı semâdan
Ufkun sızar eşbâhına gül dalgalı bir levn
Gittikçe solan samt ile, ru'yâ ile gâ'ib
Bir mâ'i ipek boşluğun üstünde kevâkib
Binlerce ziyâ kuş gibi bir ufka giderken,
On gün yürüyen yolcuların, boş gecelerden,
Çöllerde süren samt-ı mü'ebbedle bunalmış
Rûhunda, açar neş'eli bir nûr-ı nevâziş
Zulmette köpek sesleri, mes'ût sedâlar
Bir nefh-i tesellî gibi meskûn havâlar...

Ahmet Hâşim

(264) İşte mükemmel bir ta'rîf ve tavsîf ! Hiçbir nokta, hiçbir şey unutulmamış, hakîkate göre muhayyile idâre edilmiş, teşbîhât, bütün sanâyi-i lafziye te'essürât-ı hakîkiye-i şahsiyeye bir gölge olamıyor, bilakis onu daha maddî, daha kâbil-i rü'yet bir hâle vazeyliyor. Muharririn eseri gûyâ mevki'inde, elinde kalem kopya etmek zan olunur. Bu muharrir ancak mâzîyi tahatturla kuvveden fi'ile çıkarmıştır. Haberimiz olmaksızın her şeyi tebdîl ve

tagyîr, tefsîr ve tahlîl eden muhayyilenin sâyesinde herkes yeni bir şekilde, bir hâssa-i mahsûsa-i kelimât ile ifâde ve beyân olunur.

Gerek doğrudan doğruya ve gerek hâtırât ile olsun tabî'at nazar-ı i'tibâre alınmazsa, az çok taklît edilmezse *"tabi'îyet"* nâ-bedîd olarak *"sun'iyete"* düşülür.

Hâşim yerinde, bazı acemi kalemler ki olmuş olsa idi, ihtimâl bir sis, bir semâ, boş bir arâzi gibi bu çölleri tavsîf ve ta'rîf etmiş olurdu. Hâlbuki Hâşim çölleri tamâmıyla hissederek, hâtirât-ı mâziyesini canlandırarak ifâde ve tersîm eylemiştir. O hissettiği, gördüğü gibi ifâde eylemiş, bir heves-i garîp-sanat-perestâneye tabi'iyetle sun'î, bâlâ-pervaz-âne, hatta ma'nâsız hiçbir fikir hiçbir heves ilâve etmemiştir. Burada yaşanılmış, her şey mevki'inde, mahallinde ihsâs ve teblîğ olunmuştur.

(265) Meslek-i hakîkiyûn tarafdârânı bu usûlü kabûl etmekle beraber tatbîkât husûsunda yanlış yollara sapmışlardır. Onlar hayâtın yalnız fenâ noktalarını nazar-ı i'tibâre almışlar, i'zâm ederek kayt ve tavsîf eylemişlerdir. Bunlar da şâyândır ve i'tirâz olan şey intihâp ettikleri mevzû'lardır. Esâsen hakîkate yaklaşmak heves ve arzusuyla beraber bunlar büyük bir maraz-ı ye'is ve bedbînlik mahkûmu ondan uzaklaşmışlardır, hayât yalnız fenâlık değildir aynı zamanda hem hüsün, hem ulvîyet, hem bedâyi'dir. Yalnız bir ciheti nazar-ı tetkîk ve tahkîke alıp diğer aksâmı ihmâl ve nisyânın metrûk ve mahkûmu yapmak doğru olamaz.

Bir ta'rîf ve tavsîf hiçbir zaman muhayyel hissini vermemelidir. Kalbinizi, hayâlinizi, hissinizi, rûhunuzu, âmâlinizi vazediniz, hayâtın fenâlıklarını, levsini, kirini unutunuz, fakat hiçbir zaman hakîkatten, hayâttan tamâmıyla uzaklaşmağa kalkmayınız.

Ta'rîf ve tavsîfte iki şeyden içtinâp etmek lâzımdır: âdiyet; hevesât-i sanat-perestâne.

Âdiyet hakkında uzun uzadıya söz söylemeyeceğiz, herkesin söylediğini söylemek birtakım teferru'ât ve tafsîlât ile iştigâl etmek, üslûba hiçbir şey ilâve etmeyen şeyleri isti'mâl eylemek âdiyettir.

(266) Hevesât-ı garîbe-i sanat-perestâneye gelince... Bu ifrât-ı müzeyyenât, ifrât-ı hevesât-ı garîbedir. Muhayyile çılgın bir âlettir, ona rehber olmak, onu dâimâ nazar-ı dikkat altında tutmak, ona sanat-ı tahrîrin, sanat-ı ilhâmın maksat ve gâyesi süsünü vermek, muhayyile olduğu için kullanmamak lâzımdır. Eğer bu idâre edilmezse, eğer buna tâbi kalınırsa sun'î ziyâlar yapılır, eser işlenir, süslenir, gözler kamaştırılmak, hayrân olmak istenilir ve böyle süslenmek istenildikçe ta'rîf ve tavsîfte söylemek istenilen şey kaybedilmiş olur.

Bir de *"Süleyman Bahri" Bey bu hevesât-ı garîbe-i sanat-perestânenin meftûnu, mahkûmudur. Buna binâen âsârında bir süs, birçok yeni yeni kelimeler, birçok hayâller vardır, fakat ta'rîf etmek istediği şeyi hiçbir vecihle gösteremez, anlatamaz, pek çok kimseler bu şâirin âsârından bir şey ihrâç edemediklerini i'tirâf ederler, ben Fecr-i Âtî gençleri arasında anladığını i'tirâf eden yegâne bir zât gördüm."*

Süleyman Bahri Bey muhayyilesini mu'tedil bir sûrette idâre edemiyor, onun hevesât-ı garîbe-i bâlâ-pervâzı his ve fikir i'tibârıyla pek çok şeyler vaat eden âsârlarını süslüyor, örtüyor, işte size *"Nireng-i Nısvıyyet"* nâmındaki eseri:

(267) Kadın riyâz-ı hayâlimde jâle-i billûr.
Ki en nühüfte nûr-renk ü nağmeden titrer.
Fakat düşünce leb-i hâka muhteriz, meftûr
Bir intırâk-ı müsâdemle inkisâr eyler...
Kadın leyyâl-i hayâtımda renk renk menzûr
Uçar açar gibi, bir şeb-çırağ-ı gül-perver...
Fakat temâs-ı tecessüste: mustarîp meftûr
Bilâ-firîb-i hayât bir huveyne-i bî-fer...
Kadın nigâh-ı şitâbımda bir serâb-ı güher
Fakat! O gâyede bir ufk-ı bî-hakîkat-i vedûd
Sürer fütûruma birer nikzâr-ı nâ-mahdûd...
Kadın, yosunlu, yeşil bir bahîre-i mintan
Tam ucunda bu gayyâ-yı esfel emelin
Sema nücûm bülendiyle ihtizâr eyler

Süleyman Bahri

Zannederim kadın bu değildir, yâhut ben anlamadım. Fakat ne süs! Ne işlenmiş, ne aranılmış ve bulunmuş terkîbler, kelimeler... Birçok ince hayâller: âdetâ Arab tarz-ı mi'mârîsinin süsleri kadar nazarları temâs-ı nevazişiyle mahzûz etmeye me'mûr. İhtimâl bu *"sun'iyet"* bir eser-i sanattır, hatta hazz-ı rü'yeti te'mîn ettiğine binâen, şüphesiz öyledir, bunun içindir ki Süleyman Bahri zînet-i (268) hayâl, zînet-i kelimât i'tibârıyla bir şahsiyet-i mahsûsaya mâliktir. Fakat ta'rîf ve tavsîfe gelince hiçbir şey ifâde edemiyor, hiçbir şey anlatamıyor.

"Nüfühte","şebşirâğ-ı gül-perver","temâs-ı tecessüs", "bilâ-firîb-i hayât", "serâb-ı güher","nikzâr-ı nâmahdûd" gibi terkîbler muhayyilesini biraz

hevesât-ı garîbeden kurtararak ve daha açık, daha müfîd ve mübelliğ şeylerde isti'mâl etseydi, ben emînim ki daha büyük bir şahsiyet-i edebiyeye mâlik olurdu.

Bu gibi ta'rîf ve tavsîfler birçok parlaklıklarla, birçok hayâllerle berâber hiçbir şey ifâde etmezler, bu çok söylemek, az ifâde etmektir.

Bu gibi âsârın hayâtları pek azdır, yalnız süsten, hiçliklerden, dantelalardan i'bâret eserler modalara benzerler, pek az yaşarlar. Eser-i edebî rûhunda bulunduğu zamanın rûhundan, hayâtından, husûsiyât-ı hayâtından bir şey saklayabilmelidir ki yaşasın; bunun gibi *"hevesât-ı garibe'-i muhayyile ve sanattan"* mümkün olduğu kadar içtinâp etmelidir. Râh-ı şöhret-i edebiye bu noktada değil, usûl-i ciddî, kat'î, tabî'i ta'rîf ve tavsîftedir.

Kolaylıkla ta'rîf ve tavsîf etmeğe kalkışmak da bazen bir tehlike (269) teşkîl eder. O zaman insan nerede tevkîf edeceğini bilemez, mütemâdiyen söyler, üslûbunu süslü bir gubâr-ı sun'î ile örter.

Birçok muharrirler ibrâz-ı sanat ve hüner maksadıyla bu gibi oyunlara düşmüşlerdir, Victor Hugo, Chateaubriand, Hâlit Ziyâ, Cenâp gibi muharrirler bu gibi hevesâtın bazen mahkûmudurlar.

Müzeyyenât-ı sanat, hevesât-ı muhayyilenin su'-i isti'mâli insanı ekseriyâ çocukluğa da düşürür.

Üstâdân-ı sanatta böyle olduktan sonra müptedîler, acemilerde bunun artık olduğunu siz düşününüz?

Ekseriyâ iyi muharrirlerde hatâ olarak fenn-i münâzaraya ri'âyet etmediklerini gösterirler, buna ri'âyet edeceğiz diye ıtnâba düşmektense bu sûretle hareket etmek daha iyidir. Voltaire *"bütün sanat selâmet ve îcâzdadır. Usanç vermenin sırrı, her şeyi söylemek istemektedir."* diyor.

Büyük muharrirlere bir fırça darbesi, sanatkarâne intihâp edilmiş birkaç hatt-ı eşyâyı canlandırmak, nazarlarımızın önünde tersîm etmek için kâfîdir.

Refik Hâlit'in şimdi şu rovelverine bakınız:

"Toparlak, mini mini ağzında nazarları ihâfe eden dâ'imî bir renk-i adem vardır, bu mazlum dâ'irecikten sâkit bir lisân bana dâimâ (270) zalâm-ı ebedîye dâ'ir musîbetler nakleder. Parlak, mücellâ vücûdu en sıcak vakitlerde bile yılan kadar soğuktur; temâs eden parmaklar ölüme mukaddime denilecek garîp bir serinlik duyar: Fakat zihin onu uzaktan ateş kadar sıcak farz eder; zâten parmakları döndüren bu aks-i farzdır.

Hey'et-i mecmu'ası ise bir burun gibi yükselen tetiğiyle, vücûdunun alt kısmını teşkîl eden şişman kabzasıyla, uzun bir boyuna benzeyen namlusuyla meselâ tuhaf bir mahlûka, bir garîbe-i hilkate benzer. Fakat öyle semdâr bir mahlûk ki zehrini yüzlerce metre ileriye fırlatır.... Bununla berâber meşin, güderi mahfazalarda, ipek ceplerde yaşar.

Kuvvâ-yı hayâtiyesini teşkîl eden müte'addit fişenkleri, kurşunları ise en sevimli uzuvları, yavrularıdır. Yalnız büyük bir kusûru vardır, kendisine hâsse-i rü'yeti insanlar verir.

Bunlar ise birbirine muhtâçtır, ölümün yegâne zafer olduğunu bu garîbe-i îcât insanlara en kolay sûrette ibrâz, baht denilen o hercâî fettânın bütün şedâ'id-i musîbetinden onları hülâs eder, mağrûr bir hâmîdir. Bazen hissiz bir vahşîdir: yavruları olan kurşunları diri diri kan içine defnetmeği sever!"

SANAT-I TAHRÎR VE EDEBİYÂT

Refik Hâlit

(271) Birkaç hat, birkaç esâslı hat ile bize rovelveri, bir hayât, bir rûh, bir zindegî vererek Refik Hâlit Bey ta'rîf ve tavsîf ediyor. Meziyât-ı ta'rîf ve tavsîf ise ancak böyle yaşatmakla kuvveden fi'ile çıkar. Hem de muharririn evsâf-ı esâsiyesi tamâmıyla bu eserde görülüyor.

Son zamanlarda ta'rîf ve tavsîf husûsunda pek ziyâde su'-i isti'mâle gidilmektedir. Bu ihtimâldir, ki bu kıymetli uzv-ı edebînin sükûtunu hâzırlar. Nitekim 18. asırda Fransız Edebiyâtında ta'rîf ve tavsîf âdiyet ve iptizâle düşmesine binâen kuvvet ve meziyetini tamâmıyla kaybetmişti. O kadar mübâlağa ediliyor ki tafsîlât ve teferru'ât-ı bî-fâide ile eserler imlâ ediliyor.

Vâkı'â en büyük, en kıymetli, en dâhî musavvirler bile ekseriyâ ta'rîf ve tavsîf husûsunda mübâlağaya, ıtnâba düşmüşlerdir. Şeyh-i ta'rîf ve tavsîf olan Homeros'de bile bazen bu hatâya tesâdüf olunur.

Ma'mâfîh üstâdân-ı sanatı misâl ittihâz ederek bu gibi hatâyâyı bir meziyet telakki etmek bir hatâ, bir hatâ-yı belâhet-nisârdır.

Asr-ı âhirin müsavvir-i beşer romancısı Emile Zola en âdî teferru'ât ve tafsîlâtıyla vakâyı ve hâdisâtı îzâh edeceğim diye mübâlağaya, ıtnâba düşmüş, âsârını lüzûmsuz, ma'nâsız birçok aksâm-ı müteferri'aya, fusûl-ı muhtelifeye ayırmıştır: siz mümkün olduğu kadar bu gibi şeylerden içtinâp ediniz. Itnâb-ı ta'rîf ve tavsîf, ancak seyahatnâmelere yakışır bir şeydir.

(272) HAYÂLLER

Eski edebiyât veya belâgat kitâpları açılırsa birçok teferru'ât ve taksîmât nazar-ı dikkatimizi celp eder. Teşhîs ve intâk, telmîh, îhâm, tevriye, tecâhül-i ârif, tedriç, cem'ü-l ezdâd, hüsn-i intihâ, mübâlağa ilh ilh . Birtakım gayr-i tabi'î, bir süsten ibâret, hiçbir şeye yaramaz ta'rîfât ile karşı karşıya geliriz. Bunların ciddî, kat'î hiçbir hizmetleri yoktur. Bunun içindir ki yine burada mecâzlardan bile bahsetmeyerek yalnız isti'âre ile teşbîhten bahsedeceğiz. İsti'âre dâimâ bir hayâldir. Binâenaleyhhayâl bahsinde tetkîki lâzımedendir.

İsti'âre *"İş'âr edilmeyen, zihinde husûle gelen bir mukâyese ve teşbîh vâsıtasıyla bir kelimeyi ma'nâ-yı asliyesinde isti'mâl etmeyerek başka bir ma'nâda isti'mâl etmektir."*

Meselâ bir cesûr adamdan bahsederken *"bu arslan bir atlayış atladı ki..."* derseniz bir isti'âre yapmış olursunuz.. Fakat *o bir arslan gibi atladı...* deyiniz, bir mukâyese olduğuna binâen bir teşbîh yapıyorsunuz.

Eğer bir zât Cenâb-ı Hakka karşı *"Kelâmınız beni hatâvât-ı (273) mevcûdiyetimi tenvîr eden meş'aledir."* derse bir isti'âre yapmış olur, eğer *"bir meş'ale ziyâsıyla nasıl tenvîr ederse sizin de kelâmınız hatâvât-ı mevcûdiyetimi öyle tenvîr ediyor"* derse yine teşbîh yapmış olur.

İsti'âre gizli bir teşbîhi hâ'iz bir hayâl demektir. Fakat her hayâl dâimâ isti'âre olamaz. Hayâl bir maddeyi daha kâbil-i rü'yet bir hâle vazedebilmek için başka şeylerden isti'âne ederek daha kuvvetli ifâde edebilmek tarz-ı sanatıdır.

Meselâ *"insaniyet gittikçe haksızlığa dalıyor"* dersek bir mukâyese ile söyleyeceğimiz şeye daha ziyâde kuvvet verir, daha ziyâde muhayyel bir sûrette söylemiş oluruz. Bundan asıl maksat da *"insanlar gittikçe adâletsiz oluyorlar."* fikri, sözüdür. Hâlbuki ilk tarz-ı teblîğde adâletsizliği bir uçurum farz ediyoruz, oraya insaniyetin derece derece indiğini görüyoruz.

İsti'âre üslûbun, lisânın bir lâzım-ı gayr-ı münfekkidir. Onsuz yazmak değil, söz bile söylenemez: Meselâ, *"Hiddetten boğuldu..","Bir tavr-ı barutla yaklaştı, katı sözler söyledi.","Bir bayrak dikti.","Bir nüfûz dimâğıyla gördü.".."Sür'at-i efkâr","harâret-i his", "gılzet-i rûh","amâ-yı kalp","âteş-i şebâb","nevbahâr-ı hayât","âşinâ-yı hayât","sıklet-i (274) sinîn","sekr-i muzafferiyet","hayretten donmak","istilâ-yı havf"* gibi sözler hep birer isti'âredir.

Bunlar isti'âre olmakla beraber aynı zamanda birer hayâldirler de. *"Bütün kuvvet bunlardan mütevellit ve münba'istir. Cenâb-ı Hak bir fakiri himâye ve sıyânet eyler"* yerine Voltaire *"Cenâp-ı Hak en zayıf, en münekker-i cesâret olanlara birer kuvvet verir, rüzgâr tarafından kırılmak istenilen bu sazları bu sûretle muhâfaza ve sıyânet eyler"* diyor. Yine Fransa meşâhir-i şuarâsından Lamartine *"Vaktinden evvel öldüm."* diyecek yerde *"hayâtımın kadehi henüz günlerle dolu iken kırıldı."* diyor.

Muhtar Hâlit Kütüphânesinin neşir husûsunda gösterdiği mahâret-i intihâbın bir mevlûd-ı muhteremi olan *"Safha-i Kalp"* nâmındaki eserinde Safvetî Ziyâ *"Gözler etrâfındaki leke"* demiyor. *"Lacivert gözlerin etrâfındaki hâle-i mînâ'ı, elektrik nûrları içinde nazarına daha ziyâde bir keskinlik, daha garîp bir derinlik veriyor"* sözlerini sarf ediyor.

Sanat-ı tahrîr, şüphesiz yalnız hayâllerden ibâret değildir; ma'mâfîh sihr-i üslûp, nevnak-ı renk ve üslûp, hayât-ı üslûp hemen hemen bunlara aittir. Ma'mâfîh isti'âreleri de su'-i isti'mâle uğratmamak lâzımdır. Zîrâ iptizâl ve ıtnâp hâline girdikleri zaman kâri'i yorarlar. Fakat hayâlleri tezyît etmeğe çalışmalıdır. Buffon (275) *"Her fikir bir hayâl olmalıdır."* diyor. Bazı isti'ârât-ı garîbe vardır ki ifâde edilmek istenilen şeyle münâsebetleri, müşâbehetleri pek azdır. Meselâ gök gürlemesini ifâde için *"semânın trampeti"* terkîbini isti'mâl etmek gibi. Bu gibi ifâdeleri isti'mâl edebilmek için *"böyle denilmek ca'izse"* cümle-i şartiyesini daha buna benzer başka cümleleri kullanmak lâzımdır.

Âtîdeki hâlâtta olan isti'âre ve teşbîhlerden içtinâp etmek lâzımdır.

1. Cebr-i tabi'atla vücûda getirilenler, bir münâsebet-i ba'ide ve gayr-ı tabi'iyeyi hâ'iz olanlar veya kâbil-i temâs ve nüfûz bir müşâbehete mâlik olmayanlar.

2. Âdî, istikrâh-âver mevâdda kıyâs ve teşbîh olunanlar.

Zannetme nehûddur dehen-i dağ-ı tenimde

Ağzına gıdâ aldı perestevî muhabbet

Sâbit

3. Eğer birçok isti'âreler bulunup bunlar birbirleriyle gayr-i kâbil-i imtizâç olurlarsa. Meselâ Veysî'nin *"Padişâhımız leb-i dürr-i nessârını şeker-rîz edip Hazret-i İskender olan nebât-ı kelimâttan şirin mezâk olurlardı."* ibâresinde ağzın hem cevâhir mahfazasına ve hem şeker kutusuna isti'âre olunuşu bu kâbildendir.

(276) Cebr-i tabi'at ile vücûda getirilen vahşî ve ham hayâllerden sûret-i kat'iyede içtinâp etmek lâzımdır. En büyük muharrirler bile adem-i dikkat eseri olarak bu hatâya düşmüşlerdir.

Bunları, hayâlleri idâre eden kuvve'-i muhayyilenin ne garîb hevesâta tâbi bulunduğunu evvelce ta'rîf ve tavsîf bahsinde beyân etmiştik. Eski belâgat mütehassıslarından biri *"hayâlleri kelâmın gözleri"* diye ta'rîf ediyor.

Ma'mâfîh bunların öteye beriye darmadağınık vaz olunmamasını tavsiyeyi de unutmuyor.

Bakınız, Fransa muharrirlerinden Alphonse Karr birtakım ma'nâsız hayâllerle nasıl eğleniyor?

"Hayâtımızda bir gün, muharriri olmakla iftihâr ettiğimiz kitâplardan birini elimize alarak, okuyacağımız hutûta göre bir kadın tasvîri vücûda getirmesini arkadaşlarımızdan birinden rica eder: ve okumaya başlarız: "Onun fil dişinden alnı, safîrden gözleri, abanostan kirpikleri, saçları, gülden yanakları, yâkuttan dudakları, inciden dişleri, kuğu boynuna müşâbih boynu vardı.

Fakat dikkat ediniz, gösterdiğimiz şeylerden müteşekkil vücût dünyanın en çirkin vücûdudur."

(277) Alphonse Karr'ın pek çok hakkı var. Mübâlağalı hayâller eşyâ-yı maddiyenin nazarlarımız önünde yaşamasına mâni olduğu gibi mümtâziyet nâmına da garâbete düşülmüş olur. Meselâ *"cinâyetin mazlum mahzenlerine daldı."* demek hayâli cebr ve tazyîk ile elde etmek demektir.

Victor Hugo gibi bir dâhî-i sanatta muhayyileyi zabt ve idâre edememekten mütevellit bu gibi hayâllere tesâdüf olunuyor: *"kelebekler karlar gibi yağıyor"* çiçeklere *"ilkbahârın berf-i rayihâdârı"* ve volkanlar hakkında *"su'âl-i müdhiş ve hazîn","Etna'nın esnemesi"*, kemeri olan bir yüzbaşının *"kısm-ı ulvîyesi"* diye tasvîr ediyor.

Bu gibi gayr-i tabi'i hayâller kadar bir kâri'e usanç veren hiçbir şey yoktur. Bazı hayâller vardır ki pek uzundurlar, cümlelerde bitmezler. Hatta son zamanlarda silsile-i mantıkıye bile ta'kîp edemez isti'âreler, teşbîhler isti'mâline başlanılmıştır. İsti'âre, teşbîh husûsunda pek çok müsâmaha olunmaktadır: Hayâller semâları geceleri süsleyen hacer-i semavîler gibi olmalıdırlar, biraz yanmalı ve sonra sönmelidir.

İsti'âre ve hayâl ile en ziyâde mücerret, en ziyâde ma'nevî olan eşyâya bir cisim, bir renk vermek mümkün olduğu gibi en ziyâde kâbil-i temâs olan şeyleri daha câzip, daha nâzik bir şekilde izhâr ve irâ'e etmek de mümkündür. İsti'âre gayr-i zî-rûh mevâdda bir can, bir (278) hayât ve bir hayvânâta tefekkür bahş eyler, mevâdd-ı müncemideye his ve hareket hâzırlar. Meselâ *"Dalgalar onu sinesine aldıktan sonra haşyetle çekildiler."*

Hayâllerin vuzûh ve hakîkati kıyas ve teşbîh olunan mevâdd-ı cismâniye ile fikir veya his arasındaki münâsebâta tâbi'dir. Meselâ eğer ben bir hatîbin sözleriyle fikrimdeki teşevvüşün birden bire izâle edildiğini zulmetin def olunduğunu hissedersem ziyânın küre-i arz üzerinde aynı te'sîri icrâ ettiğini düşünür, *"parlak ve hatîp"* derim. İşte bu hayâl-i fikir ve hisle mukâyese ve teşbîh olunan cisim arasında münâsebâtın doğruluğuna binâen, gâyet iyidir.

Bir hayâl hem isti'âreyi, hem hayâli muhtevî olursa daha ziyâde kuvvetli olur. Ajelisay'a Lasedomun'un niçin duvarı olmadığını sormuşlar: Askerleri göstererek *"işte Lasedomun'un duvarları"* demiş.

İbdâ'-ı Hayâlî._ Beşer a'sâr-ı sâbıkanın verdiği bir i'tiyât ile hayâllere o kadar merbûttur ki hâl-i hâzırda bunları terk etmek mümkün olamadığı gibi ifrât dereceye varmış hayâller bile bizim hoşumuza gitmektedir. Muhayyileye

sâha-i edebiyâtta gezinebilmek (279) için me'zûniyet verilmişti, fakat o hudûdu geçti. Artık onun evsâfına bakılmamaktadır.

Hayâl olmak şartıyla her şey kabûl ve taktîr olunuyor. İkinci devr-i edebiyâtında cinnet diye kabûl edilen bazı hayâller bu gün tamâmıyla kabûl edilmemektedir. Hâl-i hâzırda şâirlerinden bir kaçının âsârını şöylece nazar-ı mütâla'adan geçirmek kâfîdir. Meselâ Ahmet Hâşim'in

Annemle karanlık geceler, bazı çıkardık;
Boşlukta denizler gibi, yokluk ve karanlık
Sessiz uzatır hep ebediyyete kollar...
Gûyâ o zaman hep bilinen yerdeki yollar
Birden silinir, korkulu bir hisle adımlar
Tenhâ gecenin vehm-i muhâlâtını dinler.

Emîn Bülent'in *"Bir Kadına"* ser-levhâlı şu eseri:

İpekli bir kelebek bî-karâr ve sevdâkâr
Gunûde güllerin üstünde nazlı nazlı uçar
Bahâr-ı vâsi'-i nermîn o tül kanatlarda
Gıcıklanır gibi âvâre çırpınır.. Sevdâ
Öpünce, tozlu kanatlarda kıvranır, bayılır...
Açan çiçeklerin üstünde bir dakîka kalır!..
Güzel kadın! Kelebekler kadar zarîf ve beyâz
Emellerinle sakın sevme, kalbinin mümtâz
Tahassüsâtını bir vüs'at-ı inâyetle

(280) Dağıtma... Bil ki bugün derin bir sa'âdetle
Uçan güzel kelebek her çiçekte, her gülde
Bir ince toz bırakır... Bî-misâl ve nâdîde
Güzel kadın bana sen gelme sâf ve sevdâ-kâr...
Benim de kalbim o âvare pembe güller ki
Kadınlığın, o içinden kanat solar belki!..

Tahsin Nâhid'in:

Hüsnünle gayz ve kînini defet bu zulmetin
Doldur nazarlarındaki mehtâbı gönlüme:
Kır heykel-i mahûfunu ye'is ve felâketin
Ver hüzn-i bî-nihâyeme aşkınla hâtime

Hiçbir maksat ve gâye ta'kîp edilmeksizin, lâlettayin intihâp olunan, şu birkaç şiirin sinesinde yaşayan hayâllere dikkatle bakıldığı zaman ne kadar ince, ne kadar ba'îd müşâbehetlerle, kıyaslarla şâirlerin dimâğında gezindikten sonra kâri'in dimâğını işgâl ettiği görülür. Bu gibi hayâller, bu gibi incelikler, dimâğı müteaddit safahât-ı tefekkürden geçirdikten ona, iltihâk ve iştirâk-ı efkâr kânûnuna binâen birçok hareketler icrâ ettirdikten sonra maksad-ı şâiri ifhâm ve teblîğ ederler. İnce, marazî hayâller bu asra mahsûstur. Çünkü beşeriyet her şeyde tekâmül ettiği gibi ihtiyâcât-ı fikriyeye de tekâmül etmiştir. Kemâl edebiyâtı bugün o seviyeye yükselen avâm edebiyâtı olmuştur. Îcâd-ı hayâliyât (281) husûsunda bize artık âdiyete inen, birçok esbâb-ı mü'esserât-ı sanatı düşünmeksizin vücûda getirilen, Kemâl edebiyâtı hiçbir şey öğretemez. Bunun için yalnız yenileri ta'kîp etmelidir.

Şimdi ibdâ'-ı hayâl husûsunda ne yapmalıdır? Onu düşünelim. Bazı hayâller bulunur da, bunlar canlı, nazar firîb bir husûsta ifhâm, teblîğ

olunamaz. Bunları bu gibi sönük bir şekil ve hâlden kurtarmak için ne lâzımdır. Onları düşünelim! Dehâ ve isti'dâddan sonra iki şeyin lüzûmu vardır.

1. Sa'y
2. Tekrâr tekrâr nazar-ı tetkîk ve mütâla'adan geçirme.

Üslûpta olduğu gibi hayâlin de en büyük meziyeti mümtâz, mübdi, câzip, nazar-firîb olmasıdır. Herkesin isti'mâl ettiği hayâlleri isti'mâl etmekten sûret-i kat'iyede içtinâp etmelidir. *"Zehr-i aşk","seyl-i i'tirâz","cellad-ı hayât","şâ'ibe-i sufliyât","sîmin ten", "verd-i âl","zulmet-i cehâlet","seyf-i kânun","esâret-i ihtirâs","bârika-i hakîkat", "müsâdeme-i efkâr","kâşâne-i hayâl","enkâz-ı hâtırât","kalb-i sengîn","nağme-i lâhutî", "mu'azzamât-ı umûr","fezâ-yı leylâleyl","leyl-i fenâ","burc-ı iştihâr","meşher-ı hayât"* terkîblerinin dimâğımızda uyandırdığı hayâller hep (282) bu kâbil köhne, âdî hayâllerdir. Başka sûrette bunu söyleyelim: Hayâlleri dâimâ tecdît etmelidir. Yoksa üslûp *"eski eşyâ satan bir mağazaya"* benzer. Oradaki eşyâyı herkes giymiş, herkes isti'mâl etmiştir. Artık onlar bir paçavradan başka bir şey değildir. M. Rauf Bey'in içtimâ'î makâleleri müstesnâ olmak üzere, şiire ait yazdığı yazılarda köhne, eski hayâlâtı isti'mâl etmesi müdekkikîn ve mensûbîn-i edebçe tenkît olunmakta, yazdığı âsâr-ı şiriye hiç münzilesine inmektedir. Fransa'nın en meşhûr kadın muharriri *"George Sand"*ın bu nakîse ile ma'lûl olması birçok muhâcemât-ı edebiyeye ma'rûz kalmasına sebebiyet vermiştir.

Bazı hayâller vardır ki onları tecdît etmek mümkündür. Meselâ İngiliz *"faci'â nüvîs"* şehîri *"Shakespeare" şu yerlerde uyuyan, bedr-i tâma bak!* demiştir. Şatobariyan da *"kamer uyuyordu."*diye bu hayâli tazelemiştir. *"Lamartine"* de *"kamer kenar-ı ufukta sallanıyor. Zayıf ziyâları çimenler üzerinde uyuyordu."* sözüyle eski hayâle bir başkalık vermiştir. Esâsen *"uyumak"* kelimesi birçok hayâllerin mevcûdiyetine sebep olmuştur:

Geceydi yaşlı çınarlarda kalmamıştı ziyâ
Uyuttu zulmet-i eşcârı bir derîn rü'yâ
Emîn Bülent

(283) Bu siyâh
Setre-i pür-elemin zîr cenâhında ezilmiş gibi her yer uyuyor...
Bu siyâh
Damlar altında mü'ebbed uyuyor kalb-i beşer
Uyuyor hep evler.
Tahsin Nahit

Cephende uyur izleri pür-hâtıra, yorgun,
Hiç beklemeyen, hep yürüyen pây-ı sû'nun
Tevfik Fikret

Meselâ Pascal güneş hakkında *"ebediyen kâ'inâtı tenvîr için mevzû bir lambaya benzeyen bu ziyâ-yı semâvî"* demiştir. Bunu müte'âkip Lamartine *"Fezâ-yı nilgûn içinde asılı müzehhep bir lamba gibi kamer kenâr-ı ufukta sallanıyordu."* ve ondan sonra Le Kont Dö Lille *"Yalnız, sarı kamer, fezâ-yı üryânı tenvîr ederek, marîz bir lamba gibi titriyordu."* demiştir.

İşte bu sûretle hayâlleri tecdît eylemek mümkündür. İbdâ'-ı hayâl, hakîkaten bir mes'ele-i sanattır. Bunların mümtâziyeti, zindegîsi herkesin muhayyile-i şahsiyesine ait bir keyfiyettir. Fakat bazı hayâller vardır ki diğerlerine nispetle daha kolaylıkla keşif olunabilirler. İnsan mevcûdiyet-i dimâğıyesi tamâmıyla eşyâ ve mevcûdâta hasr (284) etmeli bunların izhâr ve irâ'esiyle muhtelif eşkâl ve münâsebâtı düşünmeli, tevlît ettikleri efkârı hürmetle, hatta kıskançlıkla saklamalı, müşâbihlerini, muhâliflerini aramalıdır.

Hayâl bulmak için fikri harekete getirmeli, sûret-i mahsûsa da onu mübâlağaya sevk eylemelidir. Eski zamanlarda bazı günâhkarlar, çöllere giriyorlar, orada bağıra bağıra cenâb-ı hakka tazarru ve du'â ediyorlardı. Bakınız *"Busue"*onu nazar-ı i'tibâre alarak ne diyor? *"Günâhlarının azâbıyla ağlıyor, bağırıyorlardı."* Victor Hugo'nun müsveddeleri nazar-ı tetkîke vaz olunduğu zaman şâirin hayâllere vusûl için ne derecelerde yorulduğu, terlediği anlaşılıyor. Hugo'nun endîşe-i dâ'imîsi kuvvetli hayâller bulmak, üslûbu bunları ifâde edecek bir şekle ifrâğ eylemekti.

Meselâ bir eserinde iptidâ *"siz, hâkim, parlak, müsrif, mutlak, ok elinizde tuğ başınızda, emrediyordunuz"* diye yazmış, bâdehu şâir bu şekil ve hayâli tevsî etmek, canlandırmak, buna başka bir ta'rîf bulmak ihtiyâcını hissetmiş *"O askeri olmayan şeyleri, adem veya sehhâb gibi telakki ediyor, her şeyi, mu'azzam, boyunduruksuz, âmire tâbi değil, hiçbir mümâna'ata uğramaksızın, mutlak ve müstakil, ok elde, tuğ başta, taht-ı hükm ve nüfûzuna alıyordu."* demiştir.

(285) Hugo endîşe-i îcâd-ı hayâl ile, endîşe-i tarz-ı ifâde ile, endîşe-i tevdî'-i âhenk ve elvân ile titriyor, çiziyor, siliyor, yeniden yazıyor, yeniden ifâdeye çalışıyordu.

Meselâ Hugo, iptidâ *"Gâlgalâ üzerine bir nefes-i nemnâk yayılmıştı."* diyor. Badehu bunu silerek *"enfâs-ı leyl Galgalâ üzerinde temevvüç ediyordu."* sözlerini yazıyor.

Meselâ

İptidâ: *"Yazın, tabi'at şen ve latîftir."*

Ve sonra: *"Tabi'atın latîf ve şen olduğu aylar içinde bulunuyorlardı."* diyor.

"Bu canavar mecmu'alar birbirleriyle imtizâç ve ittihât ediyorlardı." cümlesini bulmak için evvelâ şu üç cümleyi bulmuştur:

Bu nim-krâl yığınları düşünüyorlar, birbiriyle imtizâç ve ittihât ediyorlardı.

Takrîben kral olan bu velî'aht kitleleri birbirleriyle ittihât ediyorlardı.

Bu velî'aht kitleleri birbirleriyle mücâdele ve ittihât ve imtizâç ediyorlardı.

Bazen eşyâ-yı câmide ve gayr-i zî-rûhiye hayât vererek hayâllere bir kuvvet, bir metânet, bir teceddüt vermek mümkün olur.

(286) Bir hilkat-i evvel gibi çöl nâ'im ve mebhût...
Boşluk yine hiç gelmeyecek şeyleri bekler;
Gûyâ dağılır pembe şafaktan kelebekler...
Çok geçmez, ufuklarda güneş yükselir, esrâr
Sessiz silinir "titrer ufuklar... sıcak artar.
Bir kîn-i ziyâ, zâlim inen kahr-ı harâret
Bir sûr-ı cehennemden esen nefha-i lâ'net
Yanmış kayalar, baygın uzanmış sarı kumlar,
İmkânı muhâl, inmeyecek bir su sayıklar..

Emîn Bülent

Uyku, hayret, gelmeyecek şeylere intizâr, titremek, kin, baygınlık, sayıklamak gibi şeyler hep insanlara mahsûs olduğu halde şâir eşyâ-yı câmide de bir hayât farz ederek bunları vermiş ve yaşatmıştır. İşte bu gibi hayâller hassâsiyetle muhayyilenin mahlûku, mevlûdudurlar. Zîrâ her şahs-ı sanatkâr bunları bulabilmek için eşyâ-yı câmide-i muhîtenin karşısında bunları görmeli, dinlemeli, kendi rûhundaki te'essürât ve tahsisâtı anlamalı, ondan sonra muhayyilesinin mu'âvenetine şitâb etmeli, onun adese-i renginiyle hissettiklerini, gördüklerini süslemeli, büyütmeli, ve sonra yazmalıdır.

Hatta bu gibi ince hayâller kâri'leri ekseriyâ büht ve hayret içinde (287) şaşırtır, sâhiplerine dehâ gibi bir meziyet-i mümtâzeyi ihdâ ettirir.

Eğer dimâğımızı biz taharri-i hayâle alıştırır, ve bunları elde etmek için çalışır, çabalarsak birçok yeni hayâller, isti'âreler, teşbîhler bulmağa muvaffak oluruz...

Bir hayâl bir kıyâs demektir, Binâenaleyhdimâğ bu gibi mukâyeselere alışkın olmalıdır ki matlûp olan elde edilebilsin.. Ve bu münâsebât-ı kıyâsiyeyi düşünen dimâğla gören göze nazaran nihâyetsiz bir sûrette mütebeddeldir. Bunun için de en ziyâde hayâle mâlik muharrirleri okumak lâzımdır. Onların isti'mâl ettikleri teşbîhât ve isti'ârâtı mukâyese etmek sûretiyle nihâyet kendi kendimize îcât ve ibdâ'-i hayâle muvaffak oluruz. Farz ediniz ki birinci, ikinci hayâlinizde muvaffak olamadınız!

Tekrâr yapmaya çalışınız. Düşününüz, tekrâr mukâyese ediniz, emîn olunuz ilhâm denilen şey düşünmek, çalışmaktır.

Farz ediniz ki ben bir nehir tasvîr ediyorum, sisle muhât sükûd ağaçlarını *"ma'betlerdeki âvîzelere"* benzetirsem şüphesiz iyi bir hayâl vücûda getirmiş olurum. Hatta bu bendeki muhayyilenin isti'dâd-ı mahsûsuna bir delîldir. Fakat bana Chateaubriand'ın gurûp eden güneşi *"eser bittikten sonra temâşâ hânelerde(288) indirilen âvîzelere"* benzettiğini hâtırlattırır. İşte birtakım kıymettâr kırâ'at semerâtıyla ben bu hayâli böyle bilmişimdir.

Meselâ Hugo, *"Kamer emvâc-ı semâ içinde, sîmin yelpâzesini açıyordu"* demiştir. Bu bir hayâldir ki her şâirin dimâğına gelebilir. Hatta Heredia bile gurûp eden güneş için *"Güneş, hûnin yelpâzesinin zehebî*

*kanatlarını kapatıyor."*demiştir. Emîn olmalıdır ki Heredia bu satırları yazarken Hugo'nun bâlâdaki sözlerini gözü önünde bulundurmuyordu. Ma'mâfîh gayr-i ihtiyârî, gayr-i vicdânî olarak eski mütâla'alarının te'sîriyle, Hugo'nun bu hayâli dimâğında gezinmiştir.

Hatta bir şâirde bile bir hayâl diğer hayâli sürükler, demek ki bizim büyük şâirlerde okuduğumuz gördüğümüz hayâller, iltihâk ve iştirâk-ı efkâr kânununa binâen bizde yeni yeni hayâller uyandırır.

Hayâllerde fenâ olan şeyler hevesât-ı garîbeye tâbi olmalarındadır. Mübâlağa iyi bir şey değildir.

İşte size Fransa'nın en renkli, âhenkli, en hayâlli bir edîbinden birkaç satır:

"Bazen çölün ortasında, zaman, mesâfenin ezdiği (289) bir rûhta yükselen büyük bir fikir gibi yüksek bir sütûn semâya çıkıyordu."

Hayâl ve teşbîhe gâyet güzel, ince, şık, fakat hakîkî değil, sun'î... Zâhirî bir müşâbehetle pek az bir merbûtiyeti var. Fakat bununla latîf, iyi, nefîs olan şeyler taharrîsi münkeşif olur.

Şimdi size hakîkî iki hayâl göstereyim:

"Kamerin beyâzlığı arasında Nil, kumlar ortasında gezen bir yılan gibi mütemevviç, parlak göründü."

Gustave Flaubert

Yâhut bir arslanın sedâsını ta'rîf etmek istiyorum: *"Bir köprü içinden geçen bir su gürültüsü gibi uzun, kuvvetli, derinlerden gelen bir inlemeye benziyordu."* derim.

İki muhâvere mevcûttur: Biri edebî, süslü; diğeri tabi'î ve harâretlidir. Bu iki nev'-i muhâvereyi mezcetmek kadar müşkil bir şey yoktur. Flaubert, Zola, Goncourtlar, Daudet gibi muharrirler ikinci nev muhâvere ile yazdıkları piyeslerde adem-i muvaffakiyete uğramışlardır. Bunların muhâlifleri olanlar ekseriyâ muvaffak olmuşlar, alkışlanmışlardır. (292) Vâkı'â bunlar sanat-ı temâşâya ait bazı husûsî meziyetlere de mâliktiler, hâlbuki burada biz evvelce de, söylediğimiz gibi onlardan bahsetmeyeceğiz. Yalnız iyi bir meziyet-i muhâvereye mâlik olmak için ne gibi şerâ'ite ri'âyet edilmek lâzım geldiğini söylemekle iktifâ eyleyeceğiz.

Umûmiyetle muhâvere eğer sanat-ı tahkiye, sanat-ı ta'rîf ve tavsîf üslûbuyla yazılırsa hayâta, şiddete, ihtimâl-i hayât ve hakîkat meziyetine mâlik olamaz. Ona lâzım olan cümleler bir kitâb-ı edebiyenin veya numûne-i edebiyenin mâlik olduğu cümleler değildir. Cümleler daha kısa, daha kesik, daha münkati'ü-t teneffüs olmalıdır. Her şahıs aynı zamanda pek az şey söylemelidir.

Çünkü esnâ-yı mükâlemede herkes söz söyler, ve hiç kimse uzun müddet mütekellimi dinlemek istemez. Ma'mâfîh bazı ahvâl-i rûhiye ve hâdisâta binâen uzun söylettirilmesi iktizâ eden sözler de vardır. Fakat umûmiyetle bir muhâveredeki eser-i hayât ancak eşhâsın mütenâviben söz almalarıyla ta'ayyün eder.

Hatta bazı eşhâsa birkaç satır söz vermek ca'iz olmakla berâber bu husûsta cümlelere hareket ve hayâtı, sihr-i câzibeyi te'mîn edecek hasâ'is ilâve edilmek lâzımdır. Kemâl Bey'in temâşâ kitâplarındaki muhâverât kadar acemice, âdîce, sanat-ı muhâvereye (293) mugâyir hiçbir muhâvere göstermek mümkün değildir. Vâkı'â devr-i hürriyetten sonra birçok kimseler temâşa kitâpları yazmışlarsa da ekserîsi sâha-i edebiyâtta mevki

kazanamamış kimseler olmalarına binâen misâli şöhret-i azîme-i edebiyeye mâlik bu muharrirlerden aldık. Bunlar Mantık ve Nutk Mecmu'a'ları, edebîce yazılmış birtakım silsile-i cümel, hayâli eşhâsın ağızlarına tevdî edilmiş kıra'at parçalarıdır.

Meselâ:

Mihr-i Cihân._ Ânın en musîbetli bir inhizâmında İskender'in cihângirliğinden ziyâde şân olduğunu düşünmüyor musun? Görmüyor musun ki uğradığı yerler mahvolmuş, bitmiş iken, bir kere daha vücût âlemine geliyor. Koca millet-i İslâmiyenin tahammül edemediği hamiyeti yalnız gönlü isti'âb etmiş. Tek başına feleğe karşı duruyor da bir koca küreyi tâli'in pençesinden kurtarmakla uğraşıyor. Ah! Felâket zamanları kahrı altında ezilip de aylarca bir hande-i iltifâtını beklemekle insan ömr-i ebedîden büyük lezzetler bulacak. En küçük bir tekdîrini cihânın en büyük âmâlında âlî bulacak kadar meftûn olduğumu bilmem ki istediğim gibi anlatmağa muktedir olacak mısın?

(294) İzzettin – Me'mûriyetimi garîp bir yola sevk ediyorsunuz biz kendimizi biraz ağır tutmazsak, matlûbumuzu siyâsî bir maksat hükmünde göstermezsek muvaffakiyetimizden nasıl emîn olabiliriz?

Siz onu gördünüz, sevdiniz, ya o sizi...

Mihr-i Cihân – Söyleme, söyleme! Ne söyleyeceğini biliyorum, biliyorum da bilmemek, düşünmemek istiyorum: kendimi aldatıyorum; hayâtım o gaflete münhasır. Rûhum o gaflette gıdâ buluyor. Sözlerimi acâyip mi buluyorsun? Bilmez misin ki hayât bile yalnız gaflet sâyesinde çekilir. Dünyada insanın sa'âdeti gafletten ibârettir; gafleti ortadan kaldır: ömrün her dakîkası arkasında bir işkence âleti sürükleyerek güzâr etmeğe başlar.

Maksadımızı fikr-i siyâsî hükmünde göstermek mi diyorsun? Celâl'in gönlünü zarûretle, mecbûriyetle mi bana meylettireceksin? O kalbi kim icbara muktedîr olabilir? Bunca senelerdir dünya üzerine yığılıyor da salâbetine

halel gelmiyor, bunca senelerdir kazânın pençesinde yoğruluyor da yine azalmıyor!

Ümîdim yalnız onun merhametindedir. Bir de bu kadar hâlis, muhabbetin bir ma'nevî te'sîri bir rûhâni câzibesi olabilir.

Celâlettin Harzemşâh:

Nâmık Kemâl

Şu muhâvere, filhakîka, bir ibtidâ'î mektepte talebeye (295) kırâ'at öğretmek için güzel bir ders olurdu. Fakat sanat da bir hiç, bir noktadır. Kemal Bey'in bütün âsâr-ı temâşâsı, yalnız sanat-ı temâşâ nokta-i nazarından değil, esâs olan sanat-ı muhâvere nokta-i nazarından bile hatâ'iyât ile mâl-â-mâldır. Biraz bunlarda hayât, hakîkat, biraz ta'rîf ve tavsîf, biraz nakil ve hikâye olmuş olsaydı... Kemal makâlâtını bir heves-i garîbe-i tabi'iyetle bu yolda yazmış derdim. Fakat ma'-te'essüf ki o da yok! Esâsen Kemâl'i en ziyâde, kâzib olarak aldığı, kürsi-i şöhret-i edebiyeden düşüren avâm-ı kâri'in ile yek-âhenk, yek-âvaz olmasıdır. Hâlbuki bazılarının telakki ettiği umûmun muharriri olmak bir meziyet değil, belki bir nakîsedir. Ve bu nakîse de noksân-ı dehâ, noksân-ı ma'lûmâtla tefsîr olunabilir.

Bu gösterdiğimiz misâl gibi olan muhâverât hakîkî muhâverât değildir. Muhâverât, üslûb-ı ta'rîf ve tavsîften, üslûb-ı tahkiyeden kurtarmalı, ona söyleniyor gibi bir hareket, bir şekil vermelidir.

İşte size hakîkî bir muhâvere küûl ile dimâğı bozulmuş, cinnete doğru ilerleyen bir zâtın zavallı zevcesi arasında cereyân etmektedir.

Necdet – *"Kapının eşiğinde.. İçeriye girip gir (296) memekte metereddit"* Ooo!... Sen bu sa'atte uyanık?... Lakin niçin?... Yoksa yine beni mi bekliyordun?

Mihribân – Hayır, Necdet!.. Seni değil, seni değil. Uykuyu bekliyordum.

Necdet – Uykuyu mu, hâ? Evet!.. O bazen hiç gelmez, uyku!..

Mihribân – *"Dudaklarının istihkâre benzeyen acı bir tebessümüyle"* Evet!...

Necdet –*"Yaklaşarak"* Uyku... Hasta rûhların hummâ içinde yanan, çırpınan rûhların ondan başka nesi var? Uyku, o insanı âdîleştirir, hayvânlaştırır. Fakat aynı zamanda tesellî eder. *"Bir koltuğa oturur."*

Mihribân – *"Aynanın önünde saçlarını toplayarak, arkası Necdet'e dönük"* Evet...

Necdet – İşte o bazen bizden o kadar uzaklaşır... Bizden o kadar uzaklaşır... Bizden o kadar kaçar ki... Uyku!

Mihribân – *"Onu göz ucuyla tetkîk eder"* Necdet, odana çekilsen, artık... Görüyorsun ki nerede ise sabah olacak!...

(297) Necdet – *"Dalgın"* Evet! Vakit o kadar geç ki...

Mihribân – O halde?

Necdet – .....

Mihriban – *"Kocasının müphemiyet-i etvârından şüphelenerek"* Necdet! Necdet bana baksana *"Bakışırlar"* Yine içtin! Yine içtin değil mi?...

Necdet – *"Lâkayt"* Evet, Mihribân! Yine yine içtim...

Mihribân – *"Asabî"* Lâkin, ben sana kaç def'â söyledim. Kaç def'a sana bu halde eve gelme! dedim.

Necdet – Hakkın var. Mihriban! Fakat bu gece, bu gece yalnız kalmaktan o kadar korktum ki... *"Zevcesinin merhamet saçan nazarları altında"* bu gece senden, evimden uzak bulunmak beni o kadar titretti ki... Bütün akşam, ben, anasını kaybetmiş bir çocuk melâliyle gezdim, gezdim.

Mihribân __ Peki, peki... O halde haydi yat! Görüyorsun ki, ben uykusuzluktan ölüyorum...

Necdet – Yok, yok! Mihribân!... Bu akşam seninle uzun bir mükâleme zemîni açmak istiyorum. Bu akşam senin ve benim istikbâlimiz hakkında... Bazı şeylere karâr vereceğim. İstiyorum ki bu kör düğüm ... Hayâtımız...

(298) Mihribân – *"Şakacı ve dalgın"* Oo, oo! Tamâm vakti! Hep bunları yarına bıraksak olmaz mı? Şimdi ne seni dinleyecek, ne sana söz yetiştirebilecek bir halde değilim fakat yarın sen ayıldıktan ve ben sersemliğimi dağıttıktan sonra...

Necdet – Yarın! Oh. Bu çok uzak, yarın! *"Mihribân çoraplarını çıkarır, yatmağa hâzırlanır."*

Necdet – *"Müsterhim"* Ricâ ederim, Mihribân!... Beni dinle! *"Ayağa kalkar ve genç kadını elinden çekerek yanındaki koltuğa oturtur, bir müddet sonra"* Mihribân, ben senin nazarında nasıl bir mahlûkum?

Mihribân – *"Gülerek"* İyi!...

Necdet – Hayır, Mihribân, hayır, hiç değil! Ben sana çok fenâlık ettim... Düşün. Senin genç kızlık hülyâlarını... Semâ-yı bikr ve azâmetinde yaldız kanatlı zarîf bir sürü kelebek gibi uçuşan o hülyâlar... Onları kim hırpaladı? Onları kim çiğnedi? Kim öldürdü, düşün, o kelebekler ne oldu? Sevmek ve sevilmek bu senin için yegâne, yegâne gâye-i hayât idi, değil mi? Bu senin için öyle cennet aktaran bir Sînâ-yı sa'âdet idi ki... Oraya yetişebilmek için sana ne lâzımdı? Dinç ve tüvânâ, zarîf ve pür-sevdâ iki kol... İki erkek kolu... (299) Seni kucaklayıp bir hamlede oraya îsâl edecekti. Sevecekti ve sevilecektin!

Mihribân – Sevilmek bahsini geç! Fakat sevmediğim, sevmediğim ne ma'lûm!

Necdet – Yâ öyle ise, dur! Sana bu akşamki karârımı söyleyeyim...

Mihribân – Ne demek istiyorsun. Necdet?...

Necdet – Bu akşamki karârımı, diyorum. Mihribân! Her şeye nihâyet vermek için bu akşam böyle bir şeye karâr verdim. Bu akşam... Hayır! Söyleyemeyeceğim! *"Tagyîr-i sedâ ile"* Kimi seviyorsun Mihribân?:

Mihriban – *"Bir galeyân-ı azametle"* A, o nasıl su'al, o nasıl su'al? Necdet!:

Necdet – Demincek, söylememiş miydin?

Mihriban – Neyi?...

Necdet – Lâkin, Mihribân sevdiğini...Ve ben birdenbire buna sevinmiştim. Oh demiştim. Oh demiştim, artık bana ihtiyâcı kalmayacak...

Mihribân – *"Helecân ve ıstırâp ile"* Oh Necdet!: Allah aşkına... *"Ve hıçkırıklarını zabt için röbdüşâmbırının (300) yakasını kemirir. Necdet ayağa kalkar, asabî dolaşır, dolaşır odasına girecek olur, birden bire döner"*

Necdet – *"Garîp bir sedâ ile"* Mihribân, Mihribân!: korkuyorum...

Ya'kup Kadri

Yine aynı muharririn *"Vedâ"* nâmındaki hikâyesinden:

Ziyâ – *"Kristin'in sözünü keserek"* Yemîn ederim ki...

Kristin – Oh yeminler, yeminler... Fakat benim için yeminler şüpheyi daha ziyâde te'kîd eden şeylerdir. Tekrâr ediyorum. Evet; sizi bir gün bir âile babası olmak ihtiyâcı istilâ edecek hayâlinizde size baba: diyen kumral saçlı çocuklar dolaşmağa başlayacak... Etrâfınızda size aşktan fazla şeyler veren bir kadın...

Ziyâ – *"Ayn-ı hâl"* Oh Kristin!

Kristin – Evet, evet... Bu şimdilik böyle olmasa bile sonrası için o kadar muhakkak ki... Hem uzun uzadıya muhâkemelere, münâkaşalara ne hâcet! Bilirsiniz ki beni biraz psikologum bunu ispât için size derdim ki: Rûhlar da vücûtlar gibi istirâhata muhtâçtır. Bâhusûs uzun yorgunluklardan sonra... Bunu böylece şimdiden kendimde his ettiğim için söylüyorum, (301) Ziyâ Bey:

ben de şimdiden yumuşak kanapeler, sessiz odalar, sıcak ocak başları arayan ihtiyâr bir kadın rûhu başlıyor. Artık sevmekten yoruldum!

Ziyâ – *"Bir darbeye ma'rûz kalmış gibi"* Ah!

Kristin – Evet, sevmekten yoruldum.

Ziyâ – Yalan, yalan söylüyorsun, Kristin!

Kristin – *"Sâkin"* Biraz sükûnet lütfen! Size hislerimi olduğu gibi söyledim. Bulunduğum mevki'i anlattım. Karârımı haber verdim, şimdi istiyorum ki iki dost gibi ayrılalım, kemâl-i sükûnla... *"Ayağa kalkmağa hâzır."*

Ziyâ – Oh, beni öldürüyorsun Kristin sen! Sen gitmeyeceksin!

Kristin – Tekrâr ediyorum, biraz sükûnet... ve çocukluk elverir...

Ziyâ – *"Birden ayağa kalkar, kapıya doğru gider. Kilitler. Anahtarı cebine koyar."* Gitmeyeceksin, gitmeyeceksin...

Kristin – *"Gittikçe bârid"* Lakin ne hakla? Ricâ ederim ne hakla beni gitmeden men ediyorsunuz?

Ziyâ – *"Mütehevvir ve mütehakkim"* Gitmeyeceksin işte o kadar...

Kristin – Lâkin bu tahakküm neden?... Söyleyiniz ne hakla?

(302) Ziyâ – Ne hakla mı?... Oh, oh onu sen pek iyi bilirsin!

"Birbirini yiyen, birbirini didikleyen gözlerle bakışırlar"

Kristin – *"Ayağa kalkar, nezâketle"* Kapıyı açınız. Ricâ ederim!

Ziyâ – Hayır...

Kristin – *"Âmir"* kapıyı açınız, rica ederim...

Ziyâ – *"Mu'annit"* Hayır.. hayır...

Kristin – Ziyâ Bey!... Bilirsiniz ki beni bu hareketinizle fenâ bir yola sevk etmiş olacaksınız...

Ziyâ – İstediğini yap, Kristin! Fakat buradan bir yere gitmeyeceksin... Bil ki bu benim için bir hayât ve memât mes'elesidir... Bu benim için..

Kristin – Ziyâ Bey açınız!... Ziyâ Bey açınız... Yoksa bağırırım...

Ziyâ – *"Mütehayyir"* Ya!...

İşte hakîkî sanat-ı muhavere bu gibi hareketlerle, bu gibi kısık cümlelerle, muhâtabında hak tekellümünü vermekle te'mîn edilir.. Yoksa Kemal Bey'in yaptığı gibi değil... Ma'mâfîh burada içtinâp edilmesi zarûriyât dâhilinde bulunan birtakım şeyler vardır, o da (303) kabalık, âdiyet, iptizâldir. Hayâtı, hayâttaki mükâlemâtı taklît etmek heves-i hakîkat-perveriyle muharrir bazen pek ziyâde âdiyete düşer, lisânındaki hüsnü, câzibeyi kaybeder. Bazı Avrupa muharrirleri hayât-ı hâriciyedeki lisânı tamâmıyla taklît etmek arzusuyla âsâr-ı temâşâ nâmına kaba, saba şütûm ile mâl-â-mâl eserler vücûda getirmişlerdir. Bereket versin ki sahne bunları geldikleri mevki'e i'âde etmekte tereddüt etmemiştir. Ez-cümle bizde de *"bâri'a"* nâmıyla mevki-i temâşâya vazedilen bir piyes – Sanat-ı muhâvereye ait nekâ'is husûsundan mâ'adâ bazı elfâz-ı taklîdiye-i âdîyenin bilâ-lüzûm isti'mâline binâen – lâyık olduğu nisyâna mahkûm olmuş, yalnız *"feth-i meyyit"* ini yapan birkaç eser-i tenkît meydânda kalmıştır.

Hülâsa sanat-ı muhâverede roman, makâlât üslûbundan başka, kırık dökük bir üslûp kullanmak mecbûriyetinde bulunduğumuz gibi cümlelerde dahi hareket, hayât, suhûletle kırâ'at, cevaplarda beklenilmeyen şeyler bulunmalıdır. Ma'mâfîh muhâvere yine mahâretle, bir üslûb-ı nefîs ile, fakat gizli bir üslûp ile, vuzûh ve sıhhatle idâre olunmalıdır.

Mehmet Ra'uf Bey'in devr-i hürriyetten evvel yazdığı romanlardaki muhâvereler bu husûsta en ziyâde şâyân-ı tavsiye olanlardır.

Hâlit Ziyâ, Safvetî Ziyâ, Ahmet Hikmet, Refik Hâlit Beyleri de unutmak olamaz:

(304) İşte size Ra'uf'un *"Ferdâ-yı Garâm"* ından bir misâl:

Mâcit zarûrî bir gülümsemeyle cevap verdi:

Buna lisân-ı iltimâs derler. Kabûl olunması müşkil bir ricâ için kullanılacak bir lisân-ı husûsî...

__ Ya müşkil olduğunu nasıl keşfediyorsunuz?

__ Çünkü hanımefendi için her ricâ bir emir gibi gayr-i kâbil-i icrâ gelir:

İşte yine gayr-i ihtiyârî yine o itiyâd-ı îhâma mağlûp olmuştu:

Bu darbe ile bütün seferdeki cehdlerin kazandırdığını kaybolmuş görünce mutî ve mütevâzı oldu. Eğilerek : Lütfen, dedi:

Genç kız bir sandalyeye atılarak: __ Affediniz, bu gece pek yorgunum, diye reddetti.

Mâcit ısrâr ile şikâyet ediyordu: __ Ricâ ederim, beni dil-hûn ediyorsunuz...

Nevber şu hâlin devâmını arzu etmiyormuş gibi sıçrayıp piyanoyu açtı. Şuh bir silsile-i hande ile:

__ Görüyorsunuz ki nâzın ne olduğunu bilmeyen ancak ben varım:

İşte size istediğiniz şeyler... Daha da ne isterseniz: :

Hâlit Ziyâ Bey'in *"Ma'i ve Siyâh"* ından:

"Gülerek Ali Şekib'e

(305) __ Alay ediyorsun, dedi.

__ Alay mı?... Bilakis... Hayâtımda birinci def'a olarak ciddî bir şey yapmak istiyorum.. Artık mürekkep kokusundan tiksinmeğe başladım, sâhib-i

imtiyâzın keyifli zamanını bulacağım da bir lira koparacağım diye düşünerek bir âlet gibi yazı yazmaktan usandım!

Ahmet Şevki Efendi sâde dinliyordu, bir aralık Ahmet Cemil'e bakarak:

__ Hakkı var! dedi.

Ali Şekib, Ahmet Şevki Efendi'nin re'yini kazandıktan sonra büsbütün cesâret buldu:

__ Öyle değil mi? Hiç olmazsa dükkanımda satacağım şeyler benim malımdır. Kazanacağım şey yine benimdir. Dükkanım dedikçe duyduğum zevki bilseniz! Bir dükkana mâlik olmak!.. Gördünüz mü sa'âdeti? Ama dükkancılıkta: *"Ali Şekib'in dün güzel makâlesi vardı."* denmeyecekmiş, denildiği vakit sanki ne oluyor?... Ona mukâbil benim dükkanımda, ne güzel şeyler olacak: Zarîf, billûr hokkalar, türlü renkli mektupluk kağıtlar, cüzdanlar, kalemler, çeşit çeşit tuhaflıklar... Ben onları çocuklarım gibi seveceğim, sabahleyin dükkanıma girdiğim zaman onları küçük fakat yüreğimden kopan bir tebessümle selamlayacağım. Camekânın içinde tozlanmış bir para (306) çantasını elime alıp okşayarak sileceğim, ötede canı sıkılmış gibi duran işlemeli sedef bir kağıt bıçağının yerini değiştireceğim.. Sonra bir alay mini mini müşterilerimi idâre edebilmek için bunalacağım, onlarla ufak ufak hesâb-ı câri açacağım, benim o süslü yazımla tutulmuş defterciklerim olacak, gördün mü hayâtı?

Meslek-i hakîkiyûn tarafdârânı sanat-ı muhâvereyi, husûsiyle âsâr-ı temâşâda isti'mâl olunan lisânı sun'î, müzeyyen, mukarrer ve i'tibârî diye ithâm ediyorlar. Bu husûsta hakları vardır. Ma'mâfîh âsâr-ı temâşâda bu lisândan başka bir lisân da kullanmak mümkün değildir. Domafis, Sardu, Pâyyerun, Hâlevî gibi muharrirîn-i sahne hep bu sûretle muvaffak olmuşlardır. Bâhusûs onlarda ihtimâl-i hakîkat ve hayât hissini veren bir sür'at-i mütekatı'a, bir inkısâm, bir teneffüs-ı acûl ve bî-tâb vardır.

Şu da muhakkaktır ki hâl-i hâzırda temâşâger üzerinde uyandırmak istenilen te'sîr ancak bu sun'î lisân-ı temâşâ ile kâbildir. Oradaki cevaplar, sözler mütekellimin son kelimesine göre ta'ayyün eder, hakîkat-i mantık hisse tâbi değildir. Bu öyle bir mükâlemedir ki onu rabt eden diğer aksâm ve teferru'ât zekâ içinde mahfûz yalnız zekâya müteveccihtir. Tabi'idir ki sun'î bir şeydir, ma'mâfîh başka türlü hareket etmek de mümkün değildir.

(307) Bu hakîkate tamâmıyla matla olmak için garp üstâdân-ı temâşâ-nüvîsânının âsârını nazar-ı mütâla'a ve tetkîkten geçirmek lâzımedendir. Zîrâ bizde eser-i temâşâ nâmıyla – birkaç eser müstesnâ olmak şartıyla – yalnız hezeyân-nâmeler vücûda getirilmiştir.

Garp âsâr-ı temâşâsında gösterilen eşhâsın arkasında dâimâ muharrir his olunur. Bunlar birer eser-i zînet gibidir, bunların içindeki hakâ'ik-i hayâtiye bir romana nispetle hemen hemen mahdûttur. Bunların umku, rûhu yalnız zevk-i temâşâgeri tatmîn edecek kadar derîndir. Ma'mâfîh bunlarda bir zindeğî, bir hareket, bir câzibe mevcûttur.

Hakîkiyûnun, tamâmıyla hakîkati sahneye taşımak isteyişleri mağlûbiyete müntehî olmuştur. Yalnız Fransa muharrirîn-i temâşâ-nüvîsânından Moliere âsârında kendini unutturmaya muvaffak olmuştur. Onun eserlerinde eşhâs kendi rûhlarını terennüm ederler, kendi fikirlerini izhâr ve irâ'e eylerler, muhâtap mütekellimin efkârını ta'kîp etmez, ve bu sûretle eserde muharrir unutulur. Esâsen dehâ-yı sanat da Moliere'de bu meziyete binâen tezâhür etmektedir.

Hülâsa edelim, sanat-ı muhâverede muvaffak olmak için yazılan şeyleri tekrâr tekrâr tashîh etmeli, mümkün olduğu kadar az kelime isti'mâl eylemeli, vuzûhu kat'iyen nazardan dûr tutmamalı, cümleleri (308) kırmalı,

ta'bîrâtı dönüştürmeli, aksâm-ı cümeli mütenevvi bir hâle koymalı, yüksek sesle okunulduğu zaman nasıl olacak diye tecrübe etmeli, konuşuluyor gibi bir his verebilecek bir hâle getirebilmelidir.

Eğer sanat-ı muhâvereye, cevapları münâsib olarak bulmak, suhûletle zekâ-yı sahnevîye ait isti'dâda mâlik değilseniz temâşâ-nüvîs olmağa kalkışmayınız. Zîrâ aldanır, hiçbir şey vücûda getiremezsiniz. Fakat biraz isti'dâd ve pek çok sa'y ile romanlara, küçük hikâyelere ait muhâverâtı idâre edebilecek az çok bir iktidâr ve meziyet elde edilebilir.

Bunun için de birçok temâşâ kitâpları okumak, birçok muharrirleri ta'kîp etmek lâzımdır. Memâlik-i Osmâniye'de bu husûsta size tavsiye edecek bir muharrir bulamadığım için me'yûs ve müte'essefim.. Hâlbuki Fransızca bilenler için ne büyük, ne kavî ve emîn üstâdlar tavsiye etmek mümkündür.

Şu vesîle ile yine tekrâr edeceğim: Eğer biz edebiyâtımızda büyük bir terakki göstermek istiyorsak nazarımızı garptan ayırmamalıyız; ve iyi âsâr okumak isteyen efendiler de şiddetle Fransızca'ya çalışmalıdır.

Bir de müzeyyenât-ı sanatı bezl ve isrâf etmemelidir. Halkın (309) avâmın süslü, bir balon gibi şişkin, ma'mâfîh boş sözleri alkışlamağa olan temâyülâtı nazar-ı i'tibâre alınarak yazılan âsâr-ı sahnenin önündeki ziyâların sönmesiyle, alkışların sükûtuyla ölürler. Ne yazıktır ki fikr-i sanattan bî-haber birtakım muharrirler yalnız bu noktayı düşünüyorlar, sâha-i edebiyâtta ma'nâsız, ölü eserleriyle imlâ ediyorlar.

(310) ÜSLÛB-I MÜRÂSELE

Mektup, esâsen fenn-i kitâbete ait bir mes'ele olduğuna binâen burada bundan uzun uzadıya bahsetmeğe lüzûm yoktur. Ma'mâfîh yine fâideden hâlî olmadığı cihetle az çok bundan da bahsedeceğiz.

Mektup esâsen şahsî, Binâenaleyhhissedilmiş bir şeydir. Hissedilen bir şeyi az çok yazı yazmağa mâlik olan kimseler ifâde etmek husûsunda su'ûbete dûçâr olmazlar. Ma'mâfîh burada biz kadınların mektuplarından bahsedeceğiz. Ve esâsen de yukarıdaki iddi'âmızın delîli de budur. Nisvân erkekler kadar, ve belki daha ziyâde bu tarz-ı tahrîrde muvaffak oluyorlar, çünkü düşünmeğe tetkîk ve tahkîk etmeğe ihtiyâçları yoktur, hissettikleri şeyi doğrudan doğruya beyân ve ifâde ediyorlar. Tabi'î bu husûsta biz birçok kadın muharrirleri zikredemeyiz, asr-ı âhir bize yine az çok bazı numûneler gösterdi. Bunların âsârına dikkatle bakınız – Hâlide Sâliha Hanım daha birkaç muharrire müstesnâ olmak şartıyla – ekserîsi mektup tarzında yazılmış makâlelerde muvaffak oluyorlar. Hikâye, roman, nazım gibi şeylerde (311) muvaffak olanlar pek azdır. Fakat mektup hâlinde yazdıkları şeylerde ekseriyâ muvaffak oluyorlar.

Şu vesîle ile biraz kadınların edebiyâttaki mevki'lerini mâzîye ve hâle nazaran tetkîk edelim. Tabi'î misâllerimizi, ve mütâla'alarımızı hâriçteki terakkiyât-ı edebiyeye binâen yürüteceğiz.

İngiltere ve Amerika'da, moda, şûhî gibi edebiyât da eskiden beri kadının ticâreti, ve hayât-ı ta'ayyüşüdür. Roman, küçük hikâye kadına hayât-ı içtimâ'iyede bir mevki'-i mahsûs ayırmıştır. Fransa'da bu hareket-i içtimâ'iye ve edebiye ancak *"1870"* târihinde uyanmıştır. Bu bir hâdise-i târihiyedir, kadın bu gün Avrupa'nın her noktasında saha-i edebiyâtta büyük büyük

mevki'ler kazanıyor. Bizde de gittikçe bazı efkâr-ı sakîme-i atîkaya rağmen, kadın, mûsikî, resim gibi en ziyâde musta'idd olduğu edebiyâtı kazanmaktadır.

Fransa'da nisvân 17. asırdan beri usûl-ı mürâselede erkeklere pek ziyâde tefevvuk etmiştir. La Bruyere *"Cins-i nisâ, bizi bu tarz-ı tahrîrde pek çok geçmiştir. Ekseriyâ kadınların kalemleri ucunda öyle ta'bîrler, öyle ifâdeler yaşıyor ki biz onları bulmak, yazmak isteseydik pek ziyâde yorulurduk, pek çok çalışırdık ta'bîrâtı intihâp husûsunda öyle bir hüsn-i intihâba, öyle bir kudret-i vaz ve ikâmeye mâliktirler ki bu ta'bîrât câzibe-i (312) teceddüdü hâ'iz olarak kalmalarından çıkıyor vaz ve ikâme ettikleri mahallere mahsûstur zan olunuyor. Bütün bir hissi bir kelimede hülâsa etmek, nâzik bir fikri yine nâzik bir sûrette ifâde eylemek onlara ait bir keyfiyet gibidir. Gayr-ı kâbil-i taklît, tabi'î bir sûrette mütemâdî, yalnız, hissiyâta merbût, bir silsile-i ifâdeye mâliktirler. Eğer biraz kadınlar sıhhate mâlik olsaydılar... yazdıkları mektuplar insanımızın en kıymetli yazıları hükmündedir diyebilirdim."* diyor.

Kadınların mektup yazmak husûsundaki mahâret ve kâbiliyet-i mahsûsaları gayr-ı kâbil-i inkârdır. Fransa e'âzım-ı muharrirînden Voltaire de bu husûsta müttefiktir. Onların şerâ'it-i hayâtiyeleri, sınıf-ı içtimâ'iyeleri ne olursa olsun, tarz-ı mürâselede dâimâ muvaffak olmaktadırlar.

Ma'mâfîh kadın bu kâbiliyet-i mahsûsaya mâliktir diye bir eser-i manzûmu kolaylıkla vücûda getirebilir zannında bulunmayınız. Belki iyi kuvvetli, iyi tertîb ve tanzîm edilmiş, hiç olmazsa zarîf bir roman vücûda getirebilir.

Lakin şu da var ki kadın erkekten daha ziyâde mütecessim, daha nâfiz-i nazar, daha mudakkik ,daha muhallildir. Şerâ'it-i hayâtiyesi îcâbâtından olarak fikr-i tetkîk ve tahlîl kadında tevellüt etmiştir. Tabi'idir ki bu

kâbiliyet-i mahsûsalarını, sâha-i hayâttaki mevki'leri pek mahdût olmasına binâen, sâha-i sanatta isti'mâl edeceklerdir.

(313) Kadınların fazla olarak bir meziyetleri daha vardır, o da kendilerini tetkîk ve tahlîl edebilmeleridir. Nisvân-ı garbın mektuplarını tetkîk ediniz, içlerinde ancak kendilerini görürsünüz. İşte bu meziyetlerini yazdıkları romanlarda dâimâ göstermektedirler. Fransa'da Georje Sand'a kadar kadın romanları hissiyât ve hassâsiyet romanları idi. O zamandan beri kadın romanlarına biraz ilm-i rûh, biraz tetkîkât-ı içtimâ'iye dâhil olmuştur.

Kadın zaman gelecek ki mâlikâne-i edebiyâtın hâkimi olacaktır. Ben tamâmıyla bunun taraftârıyım. Erkeklere daha kavî, daha müt'ib, daha fâideli işler kalmalı, kadına da, güzel bir meşgale olmakla berâber hazz-ı ma'neviye-i beşerîyi te'mîn edebilen ince, hissî eserler tevdî olunmalıdır.

Binâenaleyh mektuplarımızda, kadınlara ait mektuplarımızda bu isti'dâd-ı edebînin inkişâfına ait her türlü esbâp ve vesâile teşebbüs etmekten bir an geri kalmamalıyız... Bir memleketin terakkisi ancak nisvânın terakkisiyle mütenâsiptir sözünü hiçbir zaman unutmamalıyız. Ben tekmîl eserlerimde kadının dâimâ geride olduğunu bağırdım, onu terakki ettiriniz dedim, anlamadılar..

Şimdi mes'eleye avdet edelim, anlaşılıyor ki üslûb-ı mürâselede kadın dâimâ bir isti'dâd-ı mahsûs göstermiştir.

(314) Size mahâsin-i sahîfelerini lâlettayîn açıyor, bazı misâller alıyorum:

"Pek çok hanımlar: zevçlerinin, güzel zengin olmasını, iyi yaşatıp, iyi geçindirmesini arzu ederler. Tüccâr olsun, me'mur olsun, para kazansın,

zevcesine iyi baksın da ne olursa olsun derler. İşinde, gücünde kendi hâlinde olsun. Bundan daha iyi zevç olur mu? Başka ne isteriz. Hemen ekseriyet böyle düşünür, bu mütâla'alarda bulunuruz."

Evliyâ-zâde Makbûle

Burada Makbûle Hanımefendi his tahlîlini, fikir tahlîlini tamâmıyla gösteriyor, anlatıyor. Bu bir makâle olmak üzere yazıldığı halde yine bir mektup, bir mürâsele tarzına girmiş... Burada, ekseriyet nisvânın fikir ve hissini tahlîl eden bir nazar var...

Daha sonra muharrir kendi hissiyâtını tahlîl ederek zevç hakkında:

"Feminist ve ma'nevî [Biraz kadınlar kelimeleri dikkatle intihâp etseler!] *olmalıdır. Kadınlığın bütün inceliklerini, nâzik, rakîk hislerini bütün rûhunu, tekmîl kadınlıklarını hissedip, anlayabilmelidir. Kadınlık nazarında sırf bir mülkiyet olmalı, zevcesini bir melike-i tulu ve ikbâl, bir peri-i şiir ve hayâl gibi telakki edip, rikkat, şefkat, merhamet gibi ulvî ve nezîh hislerle meşhûn olan kalbine dokunmaktan korkmalı, türlü (315) türlü vesîlelerle onu memnûn etmeği kendisince bir netîce-i emel, bir emel, bir gâye-i sa'âdet bilmelidir."*

Bunun doğru olup olmadığını, daha mümtâz, daha mûciz bir tarzda yazılıp yazılmayacağını tetkîk etmeyeceğim, yalnız hanımefendinin kendi âmâl ve hissiyâtını pek güzel tahlîl ettiğini, ve onları eşkâl-i muhtelife-i edebiyeye ait bir tarzda ifâdeye kalkışmayarak mektup usûlünde yazmağa teşebbüs ettiğini söyleyeceğim. Makbule Hanımefendinin, ben emînim, bir i'dâdî talebesi kadar da ma'lûmâtı yoktur. Bu kadar yazabilmeği pek az bir sa'y ile elde etmiştir. Üslûb-ı mürâsele, tarz-ı mürâsele kadınlarda fıtrîdir.

Siz onlardan pek derîn, pek yorucu, pek felsefî şeyler aramayınız? – Unutmayınız ki Hâlide Sâlih Hanımefendi gibiler müstesnâ – sırf şahsî, sırf rûhî, sırf tahlîl ve tetkîk-i nısvîye ma'rûz kalmış, üslûb-ı sâde ile müzeyyen şeyler isteyiniz, az bir ma'lûmâtla size neler yazarlar:

"Bu müfteris toprak üzerinde aşk-ı nezîhi için bulamadığı bûy-ı vefâyı orada arar... Bu sâf ve mukaddes aşkın bütün acılarını, bütün emellerini, bütün ye'islerini, bütün harmanlarını kamere, zehreye anlatır..."

Rahsân Nevvâre

(316) Ne kadar hissî, ne kadar ince.. Ma'mâfîh hiç de metîn ve kavî değil...

Hülâsa kadınlarda isti'dâd-ı tahrîr, fakat metîn, ciddî şeyler olmamak şartıyla, husûsiyle hissiyâtın doğrudan doğruya ifâdesi demek olan usûl-i mürâsele fıtrîdir.

Erkeklere gelince... Onlar bu husûsta daha az rikkat ve zarâfete daha az tabi'îliğe mâliktirler. Fakat her biri hissettiği bir mevzû'u yazmak husûsunda tereddüde düşmezler. His olunmayan, ihtiyâç duyulmayan bir şey hakkında bir satır bile yazılamaz, evvelâ hissetmek lâzımdır. Bizde dâimâ efendiler birtakım, basma kalıp şeyler numûneler verilerek mektup yazmayı kitâbet mu'allimleri öğretmek isterler, onun içindir ki ekserî mektuplar mâ'il ve esâs i'tibârıyla birbirine müşâbihtirler. Hemen hemen bizde mektup üslûbu yoktur diyeceğim, zîrâ üslûp her ne olursa olsun, tarz-ı tefekkür, tarz-ı tahassüs, tarz-ı ifâde demektir. Yoksa birtakım üstâd telakki edilen zevâtın, gösterdikleri meşklerin kelimesi kelimesine taklîdi değil. Binâenaleyhbizde sanat-ı mürâsele şimdiye kadar birtakım düstûrlara tâbi fenâ bir taklîtten başka bir şey olamamıştır.

Üslûp ta'lîm ve tedrîs edilebilir. Bir ta'rîf ve tavsîf (317) öğretilir, fakat sanat-ı mürâsele arzu ve hevese tâbi bir nev'-i edebî, intihâpla kuvveden fi'ile çıkar bir şey değildir. Tesâdüfât-ı hayâtiyeye tâbi olarak bir gün şöyle bir muhâberede bulunmak, ertesi günü bunun muhâlifi şöyle bir mütâla'aya muhtâç bir şey yazmak mecbûriyeti tevellüt eder. Çünkü hayât bizi muhtelif safahâttan imrâr eder. Hülâsa bir mektûbun maksat ve gâyesi, mevzû'u, esbâbı, icâbâtı tamâmıyla şahsîdir. Buna binâen bu husûsta bazı kavâ'id-i

umûmiye beyân etmek gayr-i mümkündür. Yalnız verilecek yegâne nasîhat kavâ'id-i sarf ve nahve ri'âyet, tabi'îlikten ayrılmamak, vuzûha dikkat etmektir. Bunu da te'mîn etmek ancak iyi muharrirlerin âsârını okumakla, fakat tanzîr olunmamakladır.

Vâkı'â bizde sanat-ı mürâsaleye ait iyi misâller bulmak mümkün değildir. Fakat bazı üdebânın birbirlerine yazdıkları mektuplar az çok neşredilmiştir. Bunların içinde pek tabi'î olanlar vardır. Yalnız ince bir zevk ile bunları tefrîk etmek lâzımedendir.

Bizce mektup, muharrir-i ber-mükâlemedir, buna binâen sanat-ı hitâbete ait hasâ'is-i mahsûsayı ha'iz olmalıdır. Tabi'î bulunmalı, üzerinde pek çok sa'y izleri olmamalı, safvet ve vuzûhu kaybetmemeli, samîmiyeti hâ'iz olmalıdır. Yâhut bunun muhâlifi birtakım mektuplar vardır, ki bazı muharrirlerin efkâr ve ihtiyâcât-ı (318) sanatkarânelerini teblîğe birer vesîle olmuşlardır, bunlara mektup demekten ziyâde birer makâle denilmek daha doğrudur. Ma'mâfîh yine bunlara muharrir-i ber-mükâleme demek câ'izdir, zîrâ bunlar karşı karşıya gelip de konuşmuş olsaydılar yine bu sûretle konuşmuş olurlardı. Zîrâ bazı efkâr-ı ciddiyeyi yâd etmek için sâdeliği bırakmak, biraz ağır, müzeyyen, yüksek üslûp kullanmak mecbûriyeti vardır.

Esâs olmak üzere mektupta sa'y ve gayret pek az bulunmalı, sanat-ı üslûba hizmet edebilmek için birtakım müzeyyenâta atf-ı ehemmiyet edilmekten sarf-ı nazar olunmalıdır – Sâdece, tabi'î bir sûrette beyân ve ifâdeye çalışınız, fakat eserinizde ihmâl ve tekâsül bulunmamalıdır. Söylenildiği gibi mektupları yazmalıdır. Hatta en iyi tarz-ı mükâlemede biraz daha iyi olmasına sa'y ve gayret olunmak lâzımdır. Zîrâ tanzîm ve tashîh için az çok zamana mâliksinizdir. Madam Sevigne kızına şu satırları yazıyor:

"Bana mektuplarınızı süslemekle bazı şeyler kazanabileceğinizi nâzikâne bir sûrette söylüyorsunuz. Ona temâs etmek husûsunda tereddüt ediniz. Sonra nutuk ve hitâbet mecmu'ası yapmaktan başka bir şey yapamazsınız. Bahsettiğiniz sâf ve necîb-i tabi'at en güzel olan, en ziyâde hoşa gidendir.

(319) Siz kendiniz olmaya çalışınız, başkasından sizde bir şey bulunmamalıdır, mektûbunuz bana rûhunuzu açmalı, kütüphânenizi değil... Bana gelince... Ben yarına kadar yazabilirim, benim için fikirlerim, kalemim, mürekkebim, hülâsa her şey uçuyor."

Filhakîka mektupta tasannu kadar hiçbir şey rûhu sıkmaz. Mektup müzeyyenât-ı sanatla imlâ edilmiş olmalıdır. Onun sahîh olması, rûh ve kalb-i mürseli muhtevî bulunması kâfîdir. Âheng-i cümele kat'iyen ihtiyâç yoktur. Hüsnünün, cazibesinin, nakil ve hikâye edeceği şeylerin kolaylıkla, kendi kendine husûle gelmesine terk-i mevcûdiyet-hâme ediniz. Bazı mektuplarda belâgat ve fesâhat bile bulunabilir. Fransa'nın en büyük nâme-nüvîsi Madam Sevigne'nin şu mektûbu en büyük muharrirlerle bile müsâbaka edecek bir mâhiyettedir:

"Mösyö Dölevüva'nın vefât-ı nâgehânesiyle o kadar şaşırdım ki size ondan bahsetmek için mektûbuma nereden başlayacağımı bilemiyorum. Gâyet büyük nazır, bu mühim adam, hayâtta şahsiyeti her şeyi muhayyet olan bu kıymetli zât öldü: hal ve fasl olunacak ne kadar işler, ne kadar arzular, ne kadar niyetler, ne kadar esrâr vardı!... Ne harpler, ne hîleler, ne kazanılacak muzafferiyetler nâ-bedîd oldu! Dâimâ "Allah'ım bana biraz zaman ver! (320) ve sonra bak! Dök Do Savuva nasıl mağlûp, Prens Döranj nasıl mağlûp oluyor!" derdi. Bu elim vak'a üzerine bir sâniye bile düşünebilmek mümkün değil.. Hakîkaten, bunu mülâhaza ve tefekkür edebilmek için insan ötesinde sâkin ve sâkit bulunmalıdır! İşte siz Roma'da bulunduğunuz zamandan beri Paris'te iki nazır öldü! Onların ölümleri kadar lakayt hiçbir şey olamaz; fakat onların servetleriyle, küre-i arza onları rabt

eden yüz milyon altın halkayı ha'iz zincir ile bu ölüm arasında mütenâsip hiçbir şey yoktur."

Bir def'a daha tekrâr edelim. Mektupta kalemi kendi hâline bırakmalı, hissolunan şeyi taharrî müzeyyenât-ı sanata düşmeksizin ifâde etmelidir. Söylenilecek şeyi tamâmıyla bilmeli, ondan sonra kalemi ele almalıdır. Bunları ifâde etmeğe gelince... Bununla iştiğâl etmeğe ihtiyâç yoktur. Onu yüksek sesle birer def'a tekrâr ediniz, sonra yazınız!...

Husûsiyle mâhirâne mevzû'unuza girebilmek için fazlaca sa'y (ve) gayret gösteriniz! Mektûbun mevzû'una göre, mebde'i de ta'ayyün etmelidir. Mektûbun mebde'i az çok kuvvetli bulunmalı, hiçbir tekellüf ve tasannu'la âlûde bulunmamalıdır. Madam Sevigne kızının tehlikeli bir sûrette hasta bulunduğunu haber alır almaz *"Kızım! (321) bu ne mektup!... Bulunduğunuz hal-i âlâmı musavver ne tasvîr!..."* Yine kızına yazdığı bir mektûbu ifâde için *"Kalbime nüfûz eden sevimli mektuplarından üçünü aldım. Nâ-bedîd olmuş görünen bir tanesini bekliyorum."* Bir başka def'a daha bir mektûbuna şu sûretle başlıyor: *"Heyhât! İşte yine mektuplar arasındayız."*

Mektupların müntehâsı sâde olmalı, hiçbir sa'y ve gayrete menût bulunmamalıdır.

Madam Sevigne mektûbuna şu sûretle hitâm veriyor:

"Seni Allah'a tevdî ederim sevimli, kıymetli kızım: Benim nasıl sevdiğimi görmenle senin de beni sevmek husûsunda tereddüt eden hiç kimse yoktur." Bazen de *"Bütün mevcûdiyetimle sana aidim kızım! Yalnız sana hasrettiğim zamanları hayâtımın en iyi dakîkaları farz ve telakki ediyorum. Her şey senin en küçük menfa'atınla nazarımda canlanıyor."* Bazen de *"Seni kucaklarım, acaba ne zaman daha yakından seni kucaklamak şerefine nâ'il olacağım. Hayât o kadar kısa ki..."* diye mektuplarını netîcelendirirdi.

Sanat-ı mürâselede, Buffon'un sözleri bir hakîkat-i gayr-i kâbil-i tagayyür hâlini kesp etmektedir! Üslûp ayniyle insandır.

İyi mektup yazabilmek için iyi yazılmış mektupları okumalıdır.

(322) Şuraya kadar hülâsa olarak arz ve beyân ettiğimiz *"sanat-ı mürâsele"* şahsiyet-i sanatkârı müfît ve mübelliğ olmasına binâen kitâbet nev'inden değildir. Yoksa şimdiye kadar yazılan münşe'ât kitâplarının âdî, kat'î, mahdûd'ü-l efkâr mektupları dâhilinde değildir. Bunlar hâric-ez-edebiyâttır. Zîrâ bu gibi mektuplarda hissonulan, düşünülen şeyler yazılır şahsiyet-i mürsel tamâmıyla bedîdâr ve hevâdârdır. Hâlbuki diğerleri âdî birer taklîtten başka bir şey olamazlar, ne yazıktır ki edebiyâtımız bu kısm-ı edebîden tamâmıyla mahrûmdur. Bazı üdebânın mektupları var ise de bunlarda fazla'-i tasannu' ve tekellüf tamâmıyla görülmektedir, bunlar birer mektup olmaktan ziyâde birer makâledir. Cenâp Şahâbettin Bey'in *"Hac Yolunda"* nâmındaki eseri makâle nev'inden olan mektupları muhtevîdir. Herhalde zaman ve terakki bizde de sanat-ı mürâseleye muvâfık âsâr-ı mükâtibenin vücûda gelmesine birer sebeb-i âmir olacaktır.

(323) MECÂZ VE KİNÂYE

Mecâz ve kinâye ekseriyâ yazıldıktan sonra anlaşılır, müzeyyenât-ı edebiyedendir. Muharrirler, sanatkârlar bir esere başladıkları zaman şunun şu noktasında mecâz, şu noktasında kinâye bulunacak diye ta'yîn-i nukât etmezler, nâdiren dimâğ bunları esere başlamadan evvel düşünür. Esâsen bunları sanatkârlar arîz ve amîk-i tetkîk ile evvelce ta'yîn edecek olurlarsa eserlerindeki tabi'îlik nâ-bedîd olur.

Bunlar hayâlin mevlûdudurlar, aksâm-ı hayâl dâhilinde bulunurlar, bâhusûs bu gibi taksîmât ve tasnîfât pek de tabi'î değildir, hayâl asıl ve esâstır, ibtidâ insanlar hayâlleriyle bir şeyin eşkâl ve hutûtuyla sa'ir şeylerin

eşkâl ve hutûtunu mukâyese ettiler, sonra bunları birtakım aksâma tefrîk eylediler: bunların sanat-ı tahrîrde, tatbîkât nokta-i nazarından hiçbir fâideleri yoktur. Yalnız bunları bir eserde taharrî etmek, buluvermek bir zevk-i mahsûs teşkîl eder.

Mecâz ve kinâye bilinmezse de olabilir. Tahrîr husûsunda bilmemek bir mâni'a teşkîl edemez. Ma'mâfîh biz yine burada bunlardan bahsedeceğiz. Zîrâ taharrîleri zevk-i mahsûs-ı ma'nevî teşkîl etmekle berâber tasnîfât-ı kadîme-i edebiyeden bulunmaları i'tibârıyla da ayrıca (324) bir meziyetleri vardır. Daha sonra üslûb-ı âlî, üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı sâde gibi değildirler, anlamak, bulabilmek için tam veya kat'î birer ta'rîfleri mevcûttur.

Kelimeler yalnız bulundukları zaman ma'nâ-yı mahsûslarının elastikiyetine, ilhâm etmek husûsundaki kuvvetlerine ve gerek müctemi bulundukları zaman birbirleriyle imtizâç ve ittihâtlarından husûle gelen tahvilât-ı ma'nâlarına binâen dimâğımıza birçok menâbi'-i efkâr ihzâr ederler.

Binâenaleyh onlarda en ince en tecessüm-âver ihtiyâcâtı mü'emmin hasâ'is-i sâ'ire-i mahsûsa aramak mecbûriyeti tevellüt eder.

İptidâ ta'rîf i'tibârıyla ifâdeye me'mûr oldukları mevâdd ve eşyâdan mâ'adâ mevâdd ve eşyâyı teblîğ ve beyân edebilirler. Sâniyen ma'nâ-yı lağvlarını da beyân ve ifâde eylerler. Mecâz ve kinâye demek ma'nâ-yı aslî-i kelimâtın arzu ve hevese binâen tebdîl ve tagyîri demektir. Ekseriyâ mecâzlar, kelimâtın maddî ve cam bir sûrette ifâde etmekten âciz bulundukları şeyleri ifâdeye me'murdurlar.

Dimâğımız, iki madde-i muhtelife arasında bir münâsebet ve müşâbehet gördüğü veya onlar arasında bir nispet-i mahsûsa îcât ettiği dakîkadan i'tibâren biri hakkında isti'mâl ettiği ta'bîri veya kelimeyi diğeri hakkında isti'mâl edebilir. İşte bu bir mecâz, veya isti'âre veya kinâyedir.

(325) Bunların ehemmiyet-i mahsûsalarını ispât için uzun uzadıya beyân-ı efkâra ihtiyâç yoktur. Bunlarsız ne söz söylemek, ne de yazı yazabilmek mümkündür. Lisân-ı beşerin teşkîlât ve tekâmülâtına hizmet eden avâmil ve mü'essirâttan biri de bunlardır: inkişâf ve terakki-i lisânda bunların îfâ ettikleri hidemât gayr-i kâbil-i inkârdır.

Beşer iptidâ en ziyâde ona yakın olan şeyleri tefrîk, ta'yîn ve tevsî etmiştir.

Efkâr ve ma'lûmâtının da'iresi tevessü ettiği zaman artık kelimeler îcât etmedi muktedir olduğu kadar mâlik olduğu kelimeleri keşfettiği yeni şeyler hakkında da isti'mâl etti. Ve lisânını ancak mecâz (ve) isti'ârelerle zenginleştirdi. Meselâ zaman hakkında bir seyyah imiş gibi *"ilerlemek"* bir şahıs, bir hayvân imiş gibi *"geçmek"* kelimesini isti'mâl ederek *"zaman ilerledi" "zaman geçti"* demiştir.

Eşyâ-yı maddiye rûha ait mevâdd-ı ma'neviyeyi ifhâm ve teblîğ için kendine ait kelimeleri vermiştir. O *"yüksek bir adımdı"*, o *"alçak bir şahıstı"*, *"dar veya vâsi efkâra mâlikti"*, *"bârid bir rûha mâlik"* gibi şeyler hep bu kâbildendir. Zîrâ yüksek veya alçak olmak, dar, vâsi veya bârid bulunmak hep eşyâ-yı maddiyeye ait şeylerdir. Bunlarla beşer hissiyâtına ait bütün ef'âl ve hasâ'isi ifâdeye muktedir olabilmiştir. *"İhtirâsât onu sarstı"*:, (326) *"kırdı"*, *"döktü"*, *"ıstırâbât belini kırdı."* *"elem ve sefâlet onu yaraladı"*, *"kanattı"* *"dondu, kaldı,"* hep bunlar bu kâbildendir. İnsâl-i müte'âkıbe bunları tevârüs

etti, â'sâr-ı kadîmeden beri bunlar günden güne tezâyüt etti, ve gittikçe tezâyüt etmektedir. Türkçeyi teşkîl eden kelimâtın esâslarına bakılacak olursa bunların birer mecâz veya isti'âre olduğu ta'ayyün eder. Meselâ *"imâme"* kelimesi ma'nâ-yı mevzû lehinde *"sarılan bez"* demektir, hâlbuki mürûr-ı zamanla hoca efendilerin başlarına sardıkları bez ma'nâsına gelmeğe başlamıştır. Lugatların ma'nâ-yı mevzû lehleriyle hâl-i hâzırdaki ma'nâları arasında bir münâsebet aranırsa dâimâ mecâz ve isti'âreye tesâdüf olunur. Bunlar bizi kelime îcâdından âzâde kılmışlardır. Hâl-i hâzırda bunlar hiçbir nispet ve mukâyese hissi vermemektedirler, bunları ma'nâ-yı aslîlerinde gibi herkes isti'mâl etmektedir. Bunlar tatbîkatta ma'nâ-yı mecâzîde değil, ma'nâ-yı aslîde gibi isti'mâl olunuyorlar. *"Dîn"* kelimesi de ma'nâ-yı lağviyesini artık kaybetmiştir. Avâm ekseriyâ birisini aldattığı zaman *"mantara bastırdım"* der. Bu tabi'idir ki doğrudan doğruya mantara bastırmak demek değildir. Birisini bir yerden çıkardığı zaman da *"ayağına karpuz kabuğu koydum"* der. Birisinin hulûs niyetinden, sâfiyetinden bahs olunduğu zaman *"altın kalp"* (327) deniyor, şüphesizdir ki bu altın kalp değildir. Bu gibi ta'bîrât ve ıstılâhât asılları îcât olunmadığı için böyle ma'nâ-yı mecâzîde kalmıştır, mürûr-ı zamanla esâsı, aslı bir kelime veya ta'bîr hâline girmişlerdir.

Artık bunlar o hâle geldi ki insanlar bunların esâslarını bile düşünmüyorlar, bir tüccâr kâtibi *"felanın hesâb-ı cârîsi"* dediği zaman hiçbir zaman nazarlarının önünde cereyân eder bir şey göremez. Bir kâtip *"mâh-ı cârî"* dediği zaman da böyledir. Bir alacaklı hey'et hükkâm tarafından muhâkemesinin birkaç gün sonraya ta'lîk edildiğini duyar duymaz zihninden *"asma"* ya ait hiç bir şey geçirmez, bilakis bir gün evvel parasını alamadığı için düşünür.

Husûsiyle avâmın lisânı nazar-ı i'tibâre alınırsa neler neler bulunur. Ne garîp, ne kaba, ne tuhaf mecâzlara, kinâyelere, isti'ârelere tesâdüf olunur. Birbiriyle söz kavgası eden, ma'mâfîh bazı bî-manâ mümâne'atlara binâen birbirleriyle dövüşmek istemeyen iki şahsa karşı bir tulumbacının söylediği şu sözler bu kâbildendir:

"Veresiye satış böyle olur."

Ma'mâfîh bu tabi'î, gayr-i vicdânî mecâzlar, isti'âreler, (328) kinâyeler üzerinde tevakkuf etmek istemem. Bunlar artık doğrudan doğruya lisânda kelime-i asliye hizmetini îfâ etmektedirler.

Mecâzlar bazılarının telakki ettikleri gibi ârizî değil, aslî ve esâsîdir. Binâenaleyhesâs-ı üslûp demektir. Mecâzlar olmaksızın yazı yazılamaz; bunlar tabi'î oldukça elfâz ve ta'bîrât-ı âdîye gibi fikirler tercüme-i asliyesidir.

Mecâzlar, bir fâide-i zâ'ideye, bir zarûrete istinât etmelidir ki isti'mâl olunabilsinler. Bunların te'mîn ettiği fâide hakkında *"Jan Pelise"* şunları söylüyor:

"Mecâzât ifâdeye şa'şa ve kuvvet yâhut renk ve letâfet veren eşkâl-i efkârdır. Erbâb-ı şiir ve hitâbet, tenevvü-i üslûp için fikir ve hissin suver-i muhtelifesi ıtlâkına şâyân olan mecâzâta mürâcaat edenler : Simâ-yı beşer için hareket ve edâ ne ise beyân için de bunlar odur."

Mecâzât bazen ta'bîrât-ı hakîkîye ile isti'mâl olunamayan hissiyât ve teheyyücâtı da ifâde eder.

Bunların yerine ta'bîrât-ı hakîkiye isti'mâl olunsa hissedilen şeyi tamâmıyla ifâde etmek mümkün değildir.

Mecâzlar tabi'î olmalıdır. Bu da efkâr ve hissiyâtın samîmi olmalarıyla mümkündür. Bunun için de kuvve'-i müfekkire ve hissiyenin müterâfık (329) olması lâzımdır. Fazla teheyyücât ve tahassüsât bizi bazen garâbete düşürür, bazen de müphemiyete, mübalâğaya sevk ve îsâl eyler.

Mecâzlar aynı zamanda i'tidâl da'iresinde bulunmalıdır. İ'tidâl demek mecâzâtın icâbât-ı mû'dî ile mütenâsip olması, yeknesaklıktan mütevellit, ta'ab ve kelâli izâle edecek sûrette bulunmasıdır. Bir hatîbin hutût-ı vechiyesi bizim üzerimizde bir te'sîr husûle getirir, fakat aynı şekil ve ifâdeyi muhâfaza ederse bu te'sîrini kaybeder. Mecâzlar da böyledir.

Üslûb-ı hakîkî ile üslûb-ı mecâzî arasında fark vardır. Üslûb-ı mecâzî mecâzların hayâl olmasına binâen üslûb-ı şiir demektir. Üslûb-ı mecâzîde fikir ve hayâli îkâz edecek bir kuvvet ve kudret mevcûttur. Meselâ *"bu dünya kimseye kalmaz"* demek için vâli-i âmidi mecâzât tarîkiyle şu sözleri söylemiştir:

Kurbiyet-i gül, bülbüle de, hâre de kalmaz,

Hengâm-ı tarab, meste de, hüşyâre de kalmaz

Elbette olur pâ-zede-i ceyş-i zemistân

Bu revnak u fer, bâğa da, ezhâra da kalmaz.

Şüphesiz bunlar bizim dimâğımızda daha güzel fikirler uyandırıyor, daha iyi hisler veriyor.

Eski belâgat kitâpları mecâzları, birtakım aksâma tefrîk (330) etmiştir, biz bunları nazar-ı i'tibâre almayacağız, mecâz-ı aklîyi, mecâz-ı mürseli, ve bu ikincinin alâkalarını bilmekle hiçbir zevk te'mîn olunamaz. Fazla bir sa'ydan başka bir şey değildir. Mecâzlar yalnız hayâllerdir, bunların teşkîl ve tekâmül-i lisân husûsunda pek büyük hizmetleri vardır, lisânı birtakım fazla ta'bîrât ve elfâzdan kurtarmışlardır, fikir ve hissi süslerler, kâri'in muhayyile ve mefkuresi üzerinde pek büyük te'sîrler bırakırlar.

Hülâsa mecâz hayât-ı üslûptur. Çünkü hayâldir.

Hakîkat bir lafzın ma'nâ-yı mevzû lehinde isti'mâl olunmasına denir.

Mecâz ise bir lafzın ma'nâ-yı mevzû lehin gayrisinde isti'mâl olunmasına ıtlâk olunur. Bu sûretle isti'mâl-i müşâbehet ise teşbîh veya isti'âre var demektir, eğer teşbîh olmayıp da başka bir münâsebet varsa o zaman mecâz, mürsel olarak kullanılmış demektir. Bunların hepsinde lafzın ma'nâ-yı aslıyesinde isti'mâl olunmamasına da'ir bir karîne-i mâni'a mevcûttur. Eğer karîne-i mâni'a bulunmazsa lafz-ı kinâye olarak kullanılmış demektir.

Hayâl bahsinde isti'âre ve teşbîhten biraz bahs olunmuştu, ma'mâfîh biz burada bunların teşekkül ettikleri aksâmı veya envâ'ı tetkîk edeceğiz.

(331) **Teşbîh.**_ Bir veya birkaç vasıfta iştirâki olan iki şeyin - biri diğerinden etemm olmak üzere - veya iki hey'etin karşılaştırılmasından ibârettir. *"Hasan arslan gibidir."* cümlesinde Hasan ile arslan iki şeydir, bu iki şey birbiriyle karşılaştırılmıştır, şecâ'at bu iki şeyin iştirâk ettiği vasıftır, gibi edât-ı teşbîhtir.

Hasan ile arslana tarafeyn-i teşbîh, mâ-bih-il-iştirâkı olan vasfa *"vech-i şebh"* gibiye de edat-ı teşbîh ıtlâk olunur. Vasıfta etemmiyeti olan cihete müşebbehün-bih cihet-i diğere müşebbih ıtlâk olunur. Binâenaleyharslanın şecâ'at-ı vasfına iştirâki daha ziyâdedir. Buna *"müşebbehün-bih"* Hasan'a da müşebbih demek lâzım gelir.

Bazen tarafeyn-i teşbîh eczâ-yı adîdeden mürekkep olur, dâimâ müfret olamaz.

Dil-i pür-nâle-i âşıkda hayâl-i rûyun

Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfûr üzre

Nedîm

Tarafeyn-i teşbîhten biri *"pür-nâle-i aşk ile hayâl-i rû"* dur ki müşebbihtir, diğeri *"nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfur"* dur ki müşebbehün-bihtir. Bunların ikisi de mürekkeptirler.

(332) Vech-i şebhler de bazen müfret olur, yüzün güle teşbîhi gibi burada vech-i şebh kırmızılıktır. Hâlbuki yüzü kamere teşbîh edecek olursak vech-i şebh mürekkeptir zîrâ burada vech-i şebh hem müdevverlik, hem de parlaklıktır.

Tarafeyn-i teşbîh bazen mahsûsâttan olur.

Gözlerimden dökülen katre-i ekşim güheri

Leblerinden saçılan lü'lü'-i şehvâre fedâ

Fuzûli

Beyitte *"katre-i eşk"* ile *"güher"* mahsûsâttan olduğu cihetle bu teşbîh tarafeyni mahsûs-ı teşbîhâttandır.

Bazen ikisi de aklî olur:

Hâb-ı pür-ıstırâptır bu hayât

Mısra'ındaki gerek *"hâb"* gerek *"hayât"* aklîdir, Binâenaleyhbu teşbîhin tarafeyni aklîdir.

Müşebbih aklî, müşebbehün-bih hissî olur. Bu tarz-ı teşbîh ile aklî olan şeylere bir hayât, bir zindegî vermek mümkün olur. Cenâp Şahâbettin bunun için bakınız, ne diyor. *"Her yerde, her zaman şâir, bir hiss-i husûsîyi teblîğ için âlem-i hâricîye mürâcaat etmiş, orada bir misâl, bir müşehhehün-bih aramış, bu vâsıta ile kalp ve rûhunu göstermeğe çalışmıştır. Her şâir kendi (333) cihân-ı mahfî-i samîmisi ile cihân-ı hâricî-i mahsûs arasında bazı vücûh-ı münâsebet ve mümâselet keşfeder; o münâsebet ve mümâselet*

kendi hissiyât-ı rakîkesini îzâha bir tarîk arar: Her insan bir küçük cihândır diyenler ne kadar doğru söylemişlerdir. Herkesin, his ve fikrinin gerek âlem-i nebâtî ve hayvânî de, gerek âlem-i cemâdî de bin misâli vardır."

Bugün mütehassis veremli çehre-i muğber

Soğukluğunda içimde doğup ufûl eden âmâl

Tevfik Fikret

Beytinde şâir ma'kûlâttan olan âmâli, mahsûsâttan olan *"çehre"* ye teşbîh ettiğine binâen burada müşebbih aklî, müşebbehün-bih hissîdir.

Bazen de bunun aksi olur. Müşebbih hissî, müşebbehün-bih aklî olur.

Bazen müşebbih his, müşebbehün-bih aklî olabilir.

Gülerek şîve ile bezme o şûhun gelmiş

Benzer ol nükteye kim tab'-ı sühan-dâne gelir.

Üstâd Ekrem

(334) Bu beyte atf-ı enzâr-ı dikkat ettiğimiz zaman Ekrem Bey'in dilberin rüftâr-ı nâzik ve nazenîni ta'rîf için cihân-ı maddîde münasip bir şey bulamamış, cihân-ı ma'nevîye mürâcaatla *"nükte"* yi müşebbehün-bih ittihâz eylemiş olduğunu anlarız.

Bazen müşebbehün-bih vehmî olur.

"Ara sıra bir şemsin, bir ışık görünüyor, sanki havaların bir gavli sell-i seyf ediyor."

Victor Hugo

Müşebbehün-bih bazen müşebbihin yalnız bir hâlini, bir vasfını gösterir, bazen de ahvâl ve evsâf-ı muhtelifesini irâ'e eyler.

"Ashaptan Abdullah Bin Abbas, Abdullah Bin Ömer, Akabe Bin Nâfi bir fırka muhiddîn ile firâr ettikleri sırada imiş ki Abdullah Bin Zebîr ecel-i kaza

gibi habersiz havârık-ı felekiye gibi nâgeh-zuhûr, sarsar-ı belâ gibi, kum deryâlarını hurûşân ederek ma'iyetine bir cemm-i gafîr-i serdâr bedbaht Abdullah Bin Su'ud'un muhârebede tuttuğu mevki'de nümâyân olur."

Bir teşbîh daha vardır ki o da müşebbehün-bihin ahvâl-i muhtelifesiyle müşebbihin hâlât-ı müteaddidesini îzâh eyler:

Şu hazîn fıtrat-ı garîbemle
Ben o seyyâha benzerim ki mehîb
(335) Çölde şemsin şu'â-ı sûzânı
Yakarak gözlerinde elvânı
Görmez artık selâmet imkânı?
O zaman her yanında bir boşluk
Duyarak bir edâ-yı mâtemin
__ Dest-i lerzânı pîş-i çeşminde __
Oturup nîm-mürde vü zinde
Bir tecellîye muntazır, düşünür;
Bu tecellî ki mevt-i hâ'ilindir,
Ona bir şi'r içinde sarhoşluk
Vererek neşve-i ümît ile pür
Bir cihân gösterir ki muğfeldir..
Ah ey gaflet, ey serâb-ı nasîb
Seni mümkün mü etmemek ta'kîb?

Tevfik Fikret

Teşbîhi eski edebiyât mutahassısları dört kısma tefrîk etmişlerdir: Mufassal, mücmel, mürsel, mü'ekkid

Vech-i şebh zikredildiği zaman teşbîh-i mufassaldır. Ahmet şeca'atte arslan gibidir.

(336) Vech-i şebh mahfûz olduğu zaman teşbîh-i mücmeldir. Ahmet arslan gibidir.

Edat-ı teşbîh mezkûr ise teşbîh-i mürseldir. Ahmet arslan gibidir.

Edat-ı teşbîh mahfûz ise teşbîh-i mü'ekkiddir: Ahmet arslandır.

En kuvvetli teşbîh de budur.

Teşbîh iyi olabilmek için vâzıh, tabi'î, mümtâz, mu'tedil, nezîh olmalıdır.

Meselâ:

Kirpikleri uzundur yârin hayâle sığmaz

Bu eski bir meseldir mızrak çuvala sığmaz

Teşbîhi gayr-i tabi'îdir, kirpikleri mızrağa hayâli çuvala benzetmekte hiçbir tabi'îlik mevcût değildir.

Bazı teşbîhler *"vech-i şebh"* söylenilmedikçe gösterilmedikçe tarafeyn-i teşbîh arasındaki münâsebâtı ta'yîn edebilmek hemen adim'ü-l imkândır, buna binâen bu gibi teşbîhler de gayr-i tabi'îdir:

Gam câme-i sabrın eyleyüp çâk

Sâgar gibi çeşmi oldu nemnâk

Şeyh Gâlip

(337) Burada vech-i şebh olan *"çâk"* kelimesi tasrîh edilmemiş olsaydı sabrın ne sûretle câmeye benzetildiğini bulmak müşkil olurdu.

Müşebbehün-bih nezîh olmalıdır:

Giderdi telhî-i kahrın fesâd-ı tuğyânın

Kılardı mazarrat beliğim izâle sinn-i hantal Fuzûlî

Müşebbehün-bihin burada müstekreh olması nezâhete tamâmıyla mugâyirdir, tamâmıyla ona halel veriyor.

Teşbîh-i müptezel, âdî olmamalıdır, herkesin isti'mâl ettiği teşbîhleri isti'mâl etmek doğru bir şey değildir. Şeyh Gâlip bu gibi mümtâz teşbîhlerde en yüksek nukâta kadar yükselmiştir:

Bir harman-ı nûr olup ne eflâk

Hurşîdi kapattı pertev-i hâk

Sözüyle leyle-i mi'râçtaki coşuş envârı harman-ı nûra teşbîh etmesi hakîkaten mümtâziyettir.

Dâimâ şûh ve tâze, dâimâ nezîh ve mümtâz olan Nedim'in ekserî eş'ârında bu meziyete tesâdüf olunur. Esâsen, Nedim, Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye'de üstâd-ı mümtâziyet olarak gösterilmeğe şâyân bir simâ-yı nezîh-i edebîdir.

(338) Nâzı âb etmiş de bir fevvâre resmetmiş hayâl

İşte o sudur atılmış kâmetin olmuş senin

Daha sonra teşbîhler de i'tidâl olmalıdır. Bu meziyete mâlik olmayan âsâr matlûp olan hüsn-i te'sîri husûle getiremez, birtakım fazla süslerle, nakışlarla mestûr elbiselere benzer.

Teşbîhin eczâsı arasında da bir i'tilâf bulunmalıdır. Bu meziyeti hâ'iz olmayan teşbîhler ekseriyâ merdûd olurlar, eczâ arasında te'mîn-i i'tilâf-ı teşbîhin şerâ'it-i makbûliyetinden biridir.

Meselâ meşhûr Kemal Bey'in şu teşbîhi eczâsı arasında te'mîn-i i'tilâf edemeyenlerden biridir.

"Cedâvil satırı eşi'a-ı maârife vâsıta-i intişâr olan matbu'âtın terakkisini kim arzu etmez?"

Zîrâ cetveller isâle-i mâye hizmet ederler, neşr-i ziyâya değil, BinâenaleyhKemal Bey bunu eşi'a-ı maârifin vâsıta-i intişârı olmak üzere gösterdiğine binâen hatâ etmiş, teşbîhin eczâsı arasında te'mîn-i i'tilâf edememiştir.

İsti'âre._ İsti'âre hakkında bazıları *"isti'âre mevzû olan ma'nâya müşâbih başka bir ma'nâda isti'mâl etmek üzere bir lafzı âriyeten almaktır "* ve bazıları da *"zihinde husûle gelen, ma'mâfîh izhâr olunmayan bir teşbîhe binâen bir kelimeyi ma'nâ-yı diğerde (339) isti'mâl etmektir"* diye ta'rîf etmişlerdir. Fakat en doğru ta'rîf Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniye'sinde mevcûttur. *" İsti'âre; müşâbehet alâkasıyla ve karîne-i mâni'a ile ma'nâ-yı mevzû'lehin gayride müsta'mel olan lafızdır."*

İsti'âre tarafeyn-i teşbîhten birinin hızfıyla vücûda gelir. Meselâ:

Çâre umdum lâ'l-i şîrîninden eşk-i telhüme

Telh-i güftârınla aldın cân-ı şîrînim benim.

Fuzûlî

İşte burada la'l kelimesinde isti'âre vardır, zîrâ la'l dudağa teşbîh olunmuş ve müşebbih olan dudak kelimesi hızfz olunmuştur. Ve buna da isti'âre-i musarraha denir. Zîrâ müşebbih olan kelime hızfz edilmiştir.

Bir de isti'âre-i mekniye vardır ki bunda müşebbehün-bih hıfz edilir, ve mahsûsâtından biri vâsıtasıyla ona işârât olunur. Müşebbehün-bihin ta'yîn-i mâhiyeti için ona ait olan şeylerden bir veya birkaç kaydın zikri lâzımdır.

Makhûr idi pençe-i veremde

Gördükçe beni gülerdi eyvâh

Beytinde isti'âre-i mekniye vardır. Zîrâ müşebbehün-bih olan yırtıcı (340) hayvâna verem benzetilmiş, ve bu isti'âre tarîkiyle hıfz edilmiş, hayvânat-ı müfterise mahsûsâtından olan pençe vâsıtasıyla ona işâret olunmuştur.

İsti'ârede müşebbeh müste'ârla, müşebbehün minhe müste'ârun minh tesmiye olunur.

İsti'âre *"müfret", "mürekkep"* olmak üzere iki kısımdan mürekkeptir. İsti'âre-i müfrede tarafeyni müfret olan teşbîhten yapılmış isti'ârelere ıtlâk olunur.

İsti'âre-i mürekkebe, eczâ-yı adîdeden ibâret iki hey'etin tekâbül ettirilmesinden ve müste'ârun minh olan hey'etin müste'ârla yerine geçirilmesinden ibârettir.

Sükût ettiyse bir kevkeb sipihri ber-karâr olsun

Yere düştüyse bir meyve dırahtı pâyidâr olsun

Beytinde iki isti'âre-i mürekkebe mevcûttur. Çünkü evlâdı vefât eden bir vâlide hem bir yıldızı sükût eden bir sipihre, hem de meyvesi düşen bir ağaca benzetilmiş, ve müste'ârla olan hey'et hıfz edilerek yerine müste'ârun minh olan hey'et getirilmiştir.

Bazen bu gibi isti'âreler pek uzun olur. Bütün bir manzûmeyi muhtevî bulunur, Cenâp Şahabettin atebe-i mezara kadar dâimâ âmâl-ı mahsûsa-i dil-firîb arkasında koşan, ve bunun sihir ve (341) füsûnunun ta'ab-ı ta'kîbiyle terleyen beşeriyeti çölde serâplara inanarak dâimâ müteselli ve pür-şitâb, ma'mâfîh dâimâ mahrûm-ı ab seyyâha benzetmiştir.

Ayaklarında cürûh-ı pür-iltihâb-ı türâb
Yüzünde müntabi'ât gam-ı âzmâ-yı ta'ab
Dilinde nâ-mütenâhî vü sermedî bir şeb
Nazar kuhende bahîrât-ı bî-şumâr serâb
Eder hemîşe seyâhat o teşne-i pür-teb
Huzûr bilmez o feyfâ-neverd-i sîne harâb:
O hastaya *"yürü!"* der bir şikeste-bâl gurâb;
O bî-kese *"yürü!"* der bir gazâl-ı can bir leb;
O teşneye: *"yürü!"*der dâimâ sehâb u riyâh
Hayâl-i âb ile eyler serâplar onu sevk;
Bulur yine bu seyâhatte kendisi bir zevk.
Hayâttır bu seyâhat, beşerdir ol seyyâh
Ki altı bin senedir eylemekte şedd-i rihâl
Ki altı bin senedir aldatır serâb-ı hayâl.

Bunun beşer olduğunu gösterecek bir kayda lüzûm vardı. Buna binâen şâir son kıt'ayı ilâveye mecbûr olmuştur.

İsti'ârenin fâide ve ehemmiyeti inkâr kabûl eden mevâddan değildir, (342) isti'âre lisânların teşekkülâtında pek büyük bir rol oynamıştır. İsti'âresiz bir söz söylemek, bir satır yazı yazmak bile mümkün değildir. Evvelce de söylediğimiz gibi insanlar ancak mecâz ve isti'âre tarîkiyle lisânı tevsî ve

tekmîl edebilmiştir. Bunun vâsıtasıyla cihân-ı maddînin kelimâtını cihân-ı ma'nevîye i'âre ile ma'neviyâta bir hayât, bir kuvvet verebilmiştir.

İsti'âre mecâzların en kuvvetlisidir, bunun sâyesinde her şey canlanır, kesb-i kuvvet, kesb-i hutût ve eşkâl eyler. Edebiyâta ait kitâpları biraz karıştırmakla isti'ârenin ma'neviyâta nasıl kuvvet verdiğini anlamak gâyet kolaydır:

Meselâ şevk ve tarab için:

Tarh-ı hûbu oluktur matbû vü dil-cû oldu kim
Her taraftan seyrine şevk ü tarab eyler şitâb

Nedim

Zaman için:

"Zaman nâ-kâbil-i mukâvemet bir kuvvetle icrâ-yı hükm eder."

Ömür için:

Harâbe-zâr-ı siyâhında ömrümün nâlân
Kırık, dökük kalan enkâz-ı târ-mârından
(343) Sımâh-ı rûhuma bir ses sikeşte bî-leyle
Terâneler getirir safvet-i melâliyle

Hüseyin Su'âd

Şeyh Gâlip âsârında isti'ârenin bu kuvvet-i mahsûsasından pek güzel istifâde etmeyi bilmiştir. Şu parçaya bakınız, çiçeklere nasıl hayât veriyor.

Her tûde-i hâk olup bedahşân
La'l ırmağı oldu bâğa cûşân
Ol feyzle oldu hâre vü senk

Hem şa'şa'a-i harîr-i gül-renk
Her gonce ki çıktı gülistândan
Râz açtı zemîn ü âsumândan
Şâh-ı güle döndü şâh-ı âhu
Meşk nâmesi verdi serv-i dil-cû
Cennet haberin getirdi gülzâr
Tûbâya nazîre hâr-ı dîvâr
İsrâfil olup nesîm-i zîbâ
Bu haşr-ı zemîni kıldı ihyâ
Bülbül gibi güldü şevk-i bâlî
(344) Açtı güle gonce kîl ü kâli
Sûsen boyanırdı yaseminden
Kan damlar idi râh-ı semenden
Gizli öpüşüp gül ü karanfil
Nergislere el salardı sümbül
Gülşende fısıltı oldu peydâ
Ettiler ânı nesîme ifşâ
Hercâyi benefşe eyleyip cûş
Hem hâme hem nâme oldu hâmûş
Nergis söz açıp şarâb u neyden
Dürr saçtı peyâm-ı tac-ı geyden
Kaldırdı elin çınâr-ı serkeş
Bir söz dedi var içinde âteş

Yaktı o haberle lâle dâğı

Âşüftelenüp gülün çerâğı

Doldu yeri gök figân u zâre

Olmadı o sohbet âşikâre

İsti'ârenin makbûl olması için en büyük şart yenilik ve samîmiyettir. Çünkü eski isti'âreler, kullanıla kullanıla artık bikr ve tazeliklerini kaybetmişlerdir, hakîkî sanatkârlar (345) mahfûz-ı dimâğîleri olan, başkalarına ait bulunan isti'ârâtı değil kendi îcât ve ibdâ ettikleri isti'âreleri isti'mâl ederler. Şeyh Gâlip'in bir sîmâ-yı mahsûs-ı müstesnâ olarak Târih-i Edebiyâtta bulunması bir meziyet îcâdına binâendir. Fecr-i Âtî şâirleri arasında Emîn Bülent ile Ahmet Hâşim bu husûsta arkadaşlarına tefevvuk etmektedirler.

Yorgun develer haymeye tenhâca dönerler,

Ezgin, deve üstünde uyuklar bedevîler...

Bir yâd-ı nübüvvet gibidir çöldeki kervan;

Binlerce yıl evvelki sükûn, âtıl u üryân;

Kavrulmuş alınlarda gezer bir sem-i rü'ya,

Her dîdeye bir cennet açar çan sesi gûya.

Bir can sesi, zulmette tazarru gibi mağmûm:

Irmakların elhânı kadar hüzn ile mefhûm...

Bir ses ki çorak çöllere gufrân ile çağlar...

Bir ses ki kevâkible gülüp leyl ile ağlar

Bir ses o büyük yokluğun üstünde olan ses,

Bir hâle-i sîmîn ile bî-kuvvet ü bî-kes,

Bir şühka-i billûr ile tenhâca ölürken

Bir havf-ı nihânî uzanır boş gecelerden...

(346) Âh ey geceler, ey çölün ufkundaki esrâr.

Ey gülleri zehriyle yakan çöldeki rüzgâr,

Âh ey gece!...

Emîn Bülent

Tabi'î ve samîmî olmayan isti'âreler melâ'ib-i fikriye ıtlâkına şâyân isti'ârelerdir. Hadd-ı zâtında basît olan efkârı bir hayâl ile ifâde etmek için yapılan isti'âreler bu kabîldendir. Hâlbuki hakîkî isti'âreler böyle değildir, Süleyman Fehmi Bey *"Hakîkî isti'âreler hem-zâd-ı tahassüstür, yani tahassüs isti'ârelere bürünmüş olarak kalbimizden zuhûr eder. Ma'mâfîh o kabîl isti'âreler de fikre vuzûh vermek gibi bazı feva'id te'mîn eder."* diyor.

İsti'âre teşbîhe dâimâ tefevvuk eder, isti'ârenin teşbîhe esbâb-ı rüçhânı tetkîk ve tahkîk olunduğu zaman görülüyor ki mühim bir hâdise-i rûhiye icrâ-yı te'sîr ediyor. Zîrâ teşbîhte az çok bir vuzûh vardır, zîrâ keşfedecek hiçbir şey bırakmaz. Hâlbuki isti'âre böyle değildir, dâimâ dimâğımıza bir hassa'-i sa'y tefrîk eder. Bize bir şey keşfetmiş gibi bir hiss-i mahzûziyet, bir hiss-i zevk te'mîn eyler.

Daha sonra isti'âre ifâde husûsunda teşbîhe nispetle büyük (347) bir iktisâda mâliktir. Meşhûr İngiliz filozoflarından Spencer'ın fikri bu merkezdedir. Bunu şu misâl ile îzâh ediyor:

"Beyâz bir hayâlin şu'a'âtı bir billûrdan geçerken nasıl inhilâl edip kavs-ı kuzahın renklerini vücûda getirirse hakîkatin renksiz şu'a'âtı da rûh-ı şâirden mürûr ederken parlak renkleri olan bir şiire inkılâp eder."

Bu teşbîhi şimdi isti'âreye kalb edecek olursak ne büyük tasarruf icrâ ettiğimizi anlarız.

*"Hakîkat, o beyâz nur, hezâr-ı safahâtı olan kalb-i şâirden geçerken yayılır, orada kavs-ı kuzahı, şiiri vücûda getirir."*_ Edebiyât: Süleyman Fehmi

Bu iktisâda binâen isti'âre teşbîhe tefevvuk etmektedir.

Kinâye._ Lügatte tasrîhin hilâfıdır. Istılâh-ı Edebiye'de *"Bir lafzın ma'nâ-yı hakîkisinin arasına kari'ne-i mâni'a bulunmakla berâber o lafzın ma'nâ-yı mevzû-lehinin levâzımından birini beyâna ıtlâk olunur."* Yâhut *"Bir lafzın karîne-i mu'ayyenenin vücûduna binâen ma'nâ-yı lâzımda isti'mâlidir."*

Mecâz ile kinâye arasında fark vardır. Mecâzda, ma'nâ-yı mevzû'-lehte lafzın isti'mâline mâni bir karîne mevcûttur. Hâlbuki kinâyede böyle değildir, ma'nâ-yı mevzû'-lehin gayrında isti'mâl olunan (348) lafzın ma'nâ-yı hakîkîye isnâdı kâbildir, ve isnât olunmaması bilinememesine binâendir. Meselâ *"falan adam ateş püskürüyor"* dediğimiz zaman bu bir mecâzdır, zîrâ ateş püskürmek lafzını insana isnât etmek gayr-i mümkündür, zîrâ âdeten muhâldir demek ki burada karîne-i mâni'a mevcûttur. Hâlbuki, *falan adamın sofrası geniştir."* dediğimiz zaman mes'ele tamâmıyla değişir. Burada asıl maksat o zâtın mihmân-perverliğidir. Hakîkaten sofranın geniş olması ihtimâli de vardır.

Kinâye olan lafza *"meknî-bih"* ma'nâya da *"meknî-anh"* ıtlâk olunur.

Meknî-anh ya zâttır, veya sıfâttır. Meselâ kalpten kinâye olarak *"mahal-i hasat"* insandan kinâye olarak *"iki ayağı üzerinde yürür."* Burada *"meknî-anh"* zâttır.

Cûşiş-i eşke dil-i pür-hûn bir mecrâ iki

Mısrâ'ı da bu kabîldendir. Burada *"mecrâ" "göz"* den kinâyedir.

"Kapısı açık","sofrası meydânda" kerîm ve sahî ma'nâsından *"kabakulak" "kalın kafalı" "ebleh"* ma'nâsından kinâye olduğu zaman meknî-anh *"sıfattır"* yâhut *"nispet"*tir, sıfatı mevsûfa ispâttır. Nitekim *"hükümdâr oldu"* yerine *"tahta cülûs etti"* denir.

Kinâye yalnız lisân-ı edebîye mahsûs değildir. Muhâverât-ı (348) âdîyede de ekseriyâ isti'mâl olunur. *"Alnı açık","kulağı delik","eli açık","pâk-ı dâmen"* hep bu kâbildendir.

Kinâyenin en büyük meziyeti muhâtap veya kâri üzerinde bir hiss-i keşf, bir zevk-i keşf uyandırmasıdır. Zîrâ kinâye bir şeyi biraz müphemce ifâde eder. Fakat kinâyenin fazlaca müphem olmamasına dikkat etmek lâzımedendir. Zîrâ o zaman üslûb-ı kinâ'î ile ifâde edilen ma'âniyi kâri veya muhâtap idrâk etmek husûsunda su'ûbete dûçâr olur.

Daha sonra kinâyenin edebiyâtta pek büyük rolü daha vardır. Bazen bazı şeyleri ifâde husûsunda tereddüde düşeriz, yâhut muhâfaza-i nezâhet lüzûmunu his eyleriz. O zaman yegâne istinât-gâh kinâyedir.

Eğer kinâyede sıfatın mevsûfu mezkûr veya mukadder olmazsa o vakit ta'rîz olur.

Ta'rîz bir ciheti gösterip de diğer ciheti kastetmektir. Meselâ ötekine berikine mu'âmelât-ı tahkiriyede bulunan bir kimseye karşı *"insan-ı kâmil: nasa hüsn-i mu'âmele eden kimsedir"* dediğimiz zaman burada bir ta'rîz mevcûttur. Zîrâ biz burada iyi ciheti göstererek diğer ciheti kastettik, yani muhatâbımıza *"sen insan-ı* (350) *kâmil değilsin"* dedik. Mevsûf olan muhâtap ise ifâdede mezkûr değildir. Ma'mâfîh yine mahzûf da değildir.

Meselâ insanların sefâletine karşı lâkayt olan bir zâta karşı şu beyti:

İnsan ona derler ki ide kalb-i rakîki

Âlâm beni nev'i eyle kesb-i melâlet

okursak ta'rîz yapmış oluruz: zîrâ bundan maksadımız *"sen merhametsizsin, Binâenaleyh insan değilsin"* demektir.

Münâsebetsiz söylenen bir zâta karşı da ta'rîz olmak üzere şu beyiti de okuyabilir:

Alır mülâhazadan hâriç olmak üzre cevâp

Sözü mülâhaza etmeksizin dehânın açar

Ta'rîzi başka türlü ta'rîf edenler de mevcûttur. Bazıları *"maksût olan şeyi ifâde etmek için şey-i gayr-i maksûdu zikretmektir"*, bazıları da *"ifâdeye kuvvet vermek için düşünülen şeyin aksini söylemektir."* diyorlar, meselâ gâyet nâmussuz bir adamdan bahsedildiği zaman, *"o çok namusludur"* dersek bir ta'rîz yapmış oluruz. Demek ki ta'rîz ekseriyâ istihzâ ve tahakküm ile âlûdedir.

Ta'rîz şiddet-i ihtirâs ile boğulanların, ye'is-i infi'âl (351) ile ezilenlerin, karşısındakine açıktan açığa ifâde-i merâm edemeyenlerin güzel bir tesellîsi, güzel bir istinât-gâhıdır. Edilen ısrara binâen yanındaki bir zâtı salıvermek

istemeyen, ma'mâfîh doğrudan doğruya cevâba, dahi muktedir olamayan bir zâtın istenilene karşı *"istersen git!"* sözü bu kabîldendir.

Bâ-husûs ye'is ve kîni, ihtirâs-ı maslubu ifâde için bundan daha emîn hiçbir şey olamaz, *"Hârib-i akıl âlâm ve ıstırâp içinde bir an kaybolduğu zaman bir hande-i muhavvef, cereyân edemeyen göz yaşları yerine geçer."* diyor. Nesil-i cedid-i edebînin ab-ı mu'azzam tahrîri Abdülhak Hâmit Bey bu gibi sahneleri zarîf ta'rîzleriyle ne güzel yaşatmaktadır;

İskender: Kimdir bu kadın ki bundan maslûb

Eşber: İşte o kadındı sizce matlûb

İskender: Sumru! Ne cehennemî nezâret;

Eşber: Ma'zûr ola ettiği cesâret,

Ma'şûku için selâma durmuş

(352) İskender: Eyvah melek de mahvolurmuş!

Eşber: Bir mevki-i mürtefi'de murdâr

Etmiş ise böyle arz-ı dîdâr;

Sâ'ik buna şiddet-i garâmı;

Ancak sizi görmedir merâmı!

İllet sizi görmesinde hatta

Sâkin duruyorsa aynı mevtâ

Şiddetle müsterihziyâne

Dün kan akarak cerîhasından

Emr eyledi kim karîhasından

Pençap'a girince şâh-ı düşman,

Merd u zen u asker u bir hemen,

Hep birlik olup da karşı gitsin
Pîşinde bu yolda secde etsin!
"Mahşer-i emvâtı irâ'e eder"
Düşman hele şehre vâsıl oldu;
Emr ettiği şey de hâsıl oldu;
Kim varsa huzûrumuzda zîrûh
(353) Nısfı şehîd, nısfı mecrûh
Nısfında enîn ki tabla kâ'im
Nısfında sükût, o samt dâ'im
Zâbitleri hûn içinde galtân;
Zencîr ile bağlı bir de sultân!
Çektirdi teberrüken o ancak
Şehrin kapısında bir de sancak
"Dârda olan Sumru'yu gösterir"
Toprakta yatan bu kanlı hey'et
Değmez mi çekerse böyle râyet
Elvânına oldunuzsa meclûb
Bahş eyler ânı bu şah-ı mağlûb!
"Kahkahalar eder"
İskender: Tel'ine sezâ bu fi'ilin Eşber
Allah da ben de buna mugber
Kerrûbiyûn dûş berdûş
Ta'bîr-i diğerle hûş-ber hûş

istemeyen, ma'mâfîh doğrudan doğruya cevâba, dahi muktedir olamayan bir zâtın istenilene karşı *"istersen git!"* sözü bu kabîldendir.

Bâ-husûs ye'is ve kîni, ihtirâs-ı maslubu ifâde için bundan daha emîn hiçbir şey olamaz, *"Hârib-i akıl âlâm ve ıstırâp içinde bir an kaybolduğu zaman bir hande-i muhavvef, cereyân edemeyen göz yaşları yerine geçer."* diyor. Nesil-i cedid-i edebînin ab-ı mu'azzam tahrîri Abdülhak Hâmit Bey bu gibi sahneleri zarîf ta'rîzleriyle ne güzel yaşatmaktadır;

İskender: Kimdir bu kadın ki bundan maslûb

Eşber: İşte o kadındı sizce matlûb

İskender: Sumru! Ne cehennemî nezâret;

Eşber: Ma'zûr ola ettiği cesâret,

Ma'şûku için selâma durmuş

(352) İskender: Eyvah melek de mahvolurmuş!

Eşber: Bir mevki-i mürtefi'de murdâr

Etmiş ise böyle arz-ı dîdâr;

Sâ'ik buna şiddet-i garâmı;

Ancak sizi görmedir merâmı!

İllet sizi görmesinde hatta

Sâkin duruyorsa aynı mevtâ

Şiddetle müsterihziyâne

Dün kan akarak cerîhasından

Emr eyledi kim karîhasından

Pençap'a girince şâh-ı düşman,

Merd u zen u asker u bir hemen,

Hep birlik olup da karşı gitsin
Pîşinde bu yolda secde etsin!
"Mahşer-i emvâtı irâ'e eder"
Düşman hele şehre vâsıl oldu;
Emr ettiği şey de hâsıl oldu;
Kim varsa huzûrumuzda zîrûh
(353) Nısfı şehîd, nısfı mecrûh
Nısfında enîn ki tabla kâ'im
Nısfında sükût, o samt dâ'im
Zâbitleri hûn içinde galtân;
Zencîr ile bağlı bir de sultân!
Çektirdi teberrüken o ancak
Şehrin kapısında bir de sancak
"Dârda olan Sumru'yu gösterir"
Toprakta yatan bu kanlı hey'et
Değmez mi çekerse böyle râyet
Elvânına oldunuzsa meclûb
Bahş eyler ânı bu şah-ı mağlûb!
"Kahkahalar eder"
İskender: Tel'ine sezâ bu fi'ilin Eşber
Allah da ben de buna mugber
Kerrûbiyûn dûş berdûş
Ta'bîr-i diğerle hûş-ber hûş

Kılmakta bu rezmgâha fî'l-hâl
Bak bak nazarlar îsâl!
(354) Yer gök sana şimdi bed du'âda
Eşber: Bir iş mi o bî-kesi i'âde,
Kim her ne kadar olursa düşvâr,
Her bir işe iktidârınız var?
Ma'şûkanızı cihânda mâ-dâm,
Bir âciz iken ben ettim i'dâm
Siz ki yeddinizde dest-i kudret.
Hükmetmede hem nüfûz-ı fıtrat.
Mağrûr u müşkil ve bahâdır.
Bir şahsınız emr ü nehye kâdir,
Hemşîremi eylemekte ihyâ,
Âciz kalacak değilsiniz ya?
" Gülerek "
İhyâ kılın oldunuzsa muğber!

Ta'rîz bir ihtirâs-ı şedîdin yed-i mecnûnuyla akıl ve dimâğımızın hâssa-i idrâkten mahrûm olduğu zamanlara mahsûs değildir. Bazı hakîkatler vardır ki onları söylemek husûsunda tereddüde düşeriz. Filhakîka söylediğimiz dakîkaya muntazır bir tehlikenin, bir felâketin mevcûdiyeti inkâr kabûl etmez. Yine öyle sözler vardır ki onları (355) ifâde edebilmek için nikâb-ı zarâfet ve sitayişe ihtiyâç vardır. Meselâ meşhûr *"Buvalo"* 14.Lu'i'ye i'tirâz ettiği zamanlarda hep bu usûle mürâcaat eder; ve kralı da gücendirmezdi:

Bir gün 14.Lu'i ile aralarında geçen edebî bir mübâhesede; krala i'tirâz ederek:

__Zât-ı haşmet-penâhiları; beni iknâ için çalıştıkları zaman zarfında 20 şehir alabilirdi demiş.

__Bütün Avrupa'da zât-ı mülûk-ânelerine karşı durabilen yegâne şahıs ve kuvvet olduğuma binâen fevkal'âde mahzûz ve bahtiyârım... Sözlerini ilâve etmiştir.

Demosthenes, bir hükûmet-i pür-heyecân-ı avâma mâlik olan Atina ahâlisine i'tirâz etmek için ta'rîze mürâcaat etmiştir; rûh ve hissinin mantık ve fikre gâlip geldiği bir kitle-i avâma doğrudan doğruya ta'rîz etmekte bir tehlike, bir felâket olduğu inkâr kabûl etmeyen mevâddandır.

"Ne yapmak lâzım geldiğini sizden iyi bilen yoktur; Fakat siz dâimâ intizâr ve tereddüt içinde bulunuyorsunuz, dâimâ diğerlerine güveniyorsunuz. Ah ey kudret-i fâtıra, size bahş-ı iz'ân ettiği gibi kuvve'-i azm da vermiş olsaydı..."

Demosthenes'in mürâcaat ettiği bu hîleye tehî dimâğ, pür-(356) ihtirâs cehâlet olan kimseleri râh-ı akl ve mantıka îsâl etmek için hepimiz ekseriyâ mürâcaat ederiz.

Cinâs._ Sanâyi'-i lafziyeden olan cinâs ta'rîzin vesâ'it-i mahsûsundan biridir. Cinâs: bir lafzın ma'nâları muhtelif olduğu halde telâffuzda veya kitâbette müşâbih olmalarıdır. Bu iki lafız arasındaki müşâbehet ya tam veya nâkıs olur. Buna binâen iki türlü cinâs vardır: *"cinâs-ı tam", "cinâs-ı gayr-i tam"...*

Cinâs-ı tam, iki lafzı teşkîl eden hurûfun nev'i, aded-i tertîb, hey'et cihetleriyle müttefik olmasıdır. –Hey'et-i hareket ve sükûndan ibârettir.

Cinâs-ı tam da ya *"basît"* veya *"mürekkep"* olur.

Cinâs-ı tam-ı basîte misâl:

Gerçi ey dil yar için *"yüz"* verdi *"yüz"* mihnet sana
Zerrece kat-i muhabbet etmedin rahmet sana

Kim gül dikerse dehrde hâr oldu kısmeti
Güller takındı gülşen-i dehre dîken diken

Cinâs-ı tam-ı mürekkebe misâl:

Feryâdı anın değil mi vâhi?
Bülbül de bilir mi âh u vâhı?

İsmâil Safâ

(357) Sevdiğim bak bu ne mühlik *"yâre"*
Yakışır mu bunu açmak *"yâre"*

"Velehu"

Cinâs-ı gayr-i tâma gelince vech-i erba'ada ittifâk bulunmamasıdır. İki mütecânis lafz nev'-i hurûf veya aded-i hurûf, veya tertîb veya hey'et cihetleriyle muhtelif olurlar.

Kıldı ey zülfün perîşân hâlimi hâlin senin
Bir gün ey bî-derd sormazsın nedir hâlin senin

Fuzûlî

Bize ey bâd bâdî-i perîşân olursan da

Dokun gâhi o zülf-i târ u mâra herçi bâd-â-bâd

Sünbülzâde Vehbî

Şehrin içinde şöhreti artar cemâlinin

Evsâf-ı verd-i ârızı vird-i zebân olur

Daha sonra bir kelimenin muhtelif ma'nâlarda isti'mâli sûretiyle de cinâs yapılabilir:

Hayret ey büt sûretin gördükde lâl eyler beni

Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni

Fuzûli

(358) Meclis-i erbâb-ı dil bir lahza sensiz olmasın

Hürmetin inkâr eden âlemde hürmet bulmasın

Nef'î

Lafz oyunundan başka bir şey olmayan cinâsın makbûliyeti ancak tabi'î bir nükteye mübtenî olmasıyladır. Cebr-i tabi'atla vücûda getirilen cinâslar kat'iyen hoşa gitmez.

Mahrem olmaz rindler bezminde mey nûş etmeyen

Ey Fuzûlî çek eyâg ol bezmden yâ çek ayâğ

bu kabîldendir.

Tabi'î nükne-âmiz bir cinâs:

Fuzûlî ayb kılma yüz çevirsem ehl-i âlemden

Neden her kime yüz tuttum ben andan yüz belâ gördüm

Bir de iştikâk vardır ki "bir madde-i aslıye ile ondan me'hûz olan bir veya birkaç kelimeyi yâhut bir madde-i aslıyeden me'hûz olan iki veya daha ziyâde kelimeyi ibârede cem etmek sanatıdır:

Ne sayarsın bana meşâgili ki
Öyle şeylerle iştigâl edemem
Kıymet-i şi'ri eden himmet-i şâ'ir gibi pest
Şâ'irin meskenet câ'ize-i cûyânesidir
(359) Bir nâm alacak o şâh-ı zâlim
Dünyâları kaplıyor mezâlim
Almaz bunu havsalam, hayâlim
İnsanda nedir bu cehl-i muzlim

Abdülhak Hâmit

Abdülhak Hâmit Bey'in bâlâda kaydolunan şi'rindeki *"zâlim"* ile *"mezâlim"* kelimeleri aynı asıldan müştakktır. Binâenaleyhburada *"iştikâk"* mevcûttur. Bir de *"şebh-i iştikâk"* vardır ki hakîkatte bunlar bir madde-i asliyeden müştakk değildirler, hâlbuki bir maddeden müştakk gibi görünürler. Yâhut hakîkatte bir maddeden müştakk olmayan iki kelimenin telâffuz veya kitâbette yekdiğerine benzemesidir: Yukarıda *"muzlim"* kelimesi gibi ki *"zâlim"* ile *"mezâlim"*in madde-i asliyesinden müştakk gibi görünmektedir.

Kalır mı bâsıra hâli hayâl-i hâlinden

mısra'ı da bu kabîldendir.

Bakî'nin şu beyiti de *"şebh-i iştikâk"* misâllerindendir:

*"Elemün Kays"*a*"kıyâs"*etme dil-i mahzûnun
Yok idi aklı ne derdi var idi Mecnûn'un

Bâkî

(360) *" İnsaniyetin âşıkı olduğum gibi ma'şuku da olmak isterim "*

Abdülhak Hâmid

Cinâs ta'rîzâtın, şathiyât ve hezeliyâtın vesâ'it-i makbûlesinden olmakla berâber hiçbir zaman efkâr-ı ulviyeyi ve hissiyât-ı amîkeyi ifâde husûsunda iyi bir vâsıta değildir.

Telmîh._ Telmîh; bir hikâye-i meşhûreye, bir hadîs-i şerîfe bir mesele, bir vâkı'aya, bir şahsa, bir şeye işâret etmektir ki sanâyi-i lafziyeden olup ta'rîzin vesâ'itinden biridir.

Bu işâret olunan şeylerle ta'rîf ve tasvîr olunan şey arasında bir nev'-i mümâselet ve müşâbehet mevcûttur. Telmîh bir teşbîh-i zımnî demektir. Hafayâ fikrimizde cereyân eden müşâbeheti kâri veya sâmi'in hâfızasında îkâz edebilir Açık ve sarîh hiçbir şey mevcût değildir. Fakat mukâyesenin câlib-i nazar-ı dikkat olması için eşyâyı açıktan açığa irâ'e eyler:

Bize arz-ı cemâl etmez mi Belkıs emel-i âhir

Fehimâ hâtim-i dağ-ı muhabbetle Süleymânız

Beytinde Hazret-i Süleyman aleyh-is-selam ile *"Belkıs"* kıssasına işaret olunmuştur.

Ahter-i matlabım âfâk-ı felekte doğmaz

Günde bin şey doğurur leyle hablâ-yı adem

beytinde *"el-leyletü'l-habli"* misâl-i meşhûrine ve

Eyle hâtırları ta'mîre şitâb

Eyleme arş-ı ilahîyi harâb

beytinde *"kalb-ül-mümin u arş-ür-rahman"* hadis-i şerifine ve Şeyh Gâlib'in şu mersiyesi

Her şeb misâl-i şem benimle yanâr idi

Sâye gibi yanımda enîs-i nehâr idi

Hakka tamâmen âşık idi yâr-ı gâr idi

Birkaç zaman mu'ammer olaydı ne vâr idi

Hazret-i fahr-ı enâm aleyh'i-s salavât u vesselâm efendimizle Hazret-i Ebubekir rady-Allahu anha işâret vardır.

Tevfik Fikret Bey de

Mısr'ın o şîvekârına benzer ki tıynetin

Öldürmedikçe vaslını etmezdi râygân

sözleriyle Mısır'ın melîke-i şûhu Kleopatra'ya telmîh yapmıştır.

Ta'lîm-i Edebiyât'ta üstâd-ı muhterem Ekrem Bey, *"tevriye ve telmîhe mürâcaatı îcâp eden şeylerden birisi de ta'rîz kastıdır.*

Tezer'de Melik Abdurrahmân-ı sâlis umûmun arzusu üzerine (362) kendi eliyle itlâf ettiği ma'şûkası "Tezer" in can vermekle uğraştığı sırada:

Gülüyor ah aman bakın bu gülüş

Bu kıyâfet bu hûn-ı hoş-ceryân

Mülk-i Elmûti'de eder giryân

Mülk-i Elmûti'de eder meftûn

diyerek izhâr-ı esef ettiği halde kendisinin rakîbi ve mahal-i vak'ada hâzır bulunan Yaşâr:

Bahş edin bâri bir kese altûn:

diyerek bu felâketi intaç eden şey, mülkün kıza kese kese bezl ettiği altınlar olduğuna tevriye ve telmîh ile ta'rîz etmiştir" diyor.

Süleyman Fehmi Bey Edebiyât'ında *"Telmîh bahsini bitirmeden teşbîhi tazmîn eden bir telmîhin ne kadar mü'esser olduğunu bir misâl ile te'yîd etmek isterim. Fenelon sahte insaniyetperver hakkındaki intikâdının nihâyetinde: merd-i merk-rîzden daha az korkulur, o çok korku, az fenâlık verir. Çiçekler içine mahâretle gizlenen bir yılan sizi görünce hemen inine doğru koşan bir vahşî hayvândan daha ziyâde şâyân-ı ihtirâzdır." diyerek zımnen sahte insaniyet-perveri (363) çiçekler içine gizlenen yılana teşbîh etmiş ve bu sûretle ta'rîzine bir te'sîr-i zehrin vermiştir"* diyor.

Telmîh yalnız ta'rîzâtın değil, temdîhâtın da en zî-kuvvet vesâ'itinden biridir.

Telmîhin işâret ettiği vak'a, hikâye veya şahs-ı ma'lûm olmayınca hiçbir şey anlaşılamaz:

Meselâ Ziyâ Paşa merhûm Terkîb-i Bend'inde

Meydân-ı sühanda yok iken sen gibi bir er

Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber

diyerek Rûhi-i Bağdâdî nâmında büyük bir şâir-i mümtazın Târih-i Edebiyât-ı Osmâniye'deki mevcûdiyetine işâret etmiştir. Bilmeyenler bundan hiçbir şey anlayamazlar.

13. Lui'nin vükelâsından *"Kardinal Dö Rişliyor" "Louvre"* sarayının merdivenlerini çıkarken *"Dük Dö Pernun"* a tesâdüf ederek

__ Ne var ne yok? Diye sormuş

__ Ne olacak? Siz çıkıyorsunuz, ben de iniyorum; cevâbını almıştır. Bu cevâp Kardinal Dö Pernun'un kral nezdindeki kuvvet-i makbûliyetine, ezdiâd-ı makbûliyetine güzel bir telmîhtir. *"Kardinal (364) Dö Rişliyor "* ile *"Dük Dö Pernun"*u bilmeyenler bundan hiç bir şey anlamazlar.

Hülâsa telmîh gerek temdîhâtta, gerek ta'rîzâtta en kavî bir vâsıta-i edebîdir.

Tevriye._ Sanâyi'-i lafziyeden biri olup ta'rîzin vesâ'itinden biri de budur. Tevriye bir nükteye binâen bir lafzın ma'nâ-yı ba'îdi maksût olmasıdır. Lügatte bir şeyi arkaya atmak, demektir. Ma'nâ-yı maksûdu eş'âra hizmet eden nükte ekseriyâ ta'rîz olur:

Bana Tâhir Efendi kelp demiş

İltifâtı bu sözde zâhirdir

Mâlikî mezhebim benim zîrâ

İ'tikâdımca kelp tâhirdir.

Nef'î

Burada *"kelp tâhirdir"* sözünün iki ma'nâsı vardır, bunlardan biri ma'nâ-yı karîbdir ki o da şâirin mâlikî mezhebinden olmasına binâen i'tikâdınca kelbin temiz olmasından ibârettir. Hâlbuki ma'nâ-yı ba'îdi ise Tahir Efendi'nin kelp olmasıdır. Asıl maksût olan da budur.

(365) Bir lafzı tasrîh etmek husûsunda bir mahzûr hissedildiği zaman da tevriyeye mürâcaat olunur:

Meclis-i erbâb-ı dil bir lahza sensiz olmasın

Hürmetin inkâr eden âlemde hürmet bulmasın

Nefî

Burada *"hürmet"* kelimesi bir ma'nâ-yı karîbinde isti'mâl olunmuştur ki o da ri'âyet etmektir, bir de ma'nâ-yı ba'îdinde isti'mâl olunmuştur ki o da *"harâm"* demektir. Asıl maksat da budur, buna binâen burada cinâs da vardır.

Tenâsüp, Îhâm-I Tenâsüp, Îhâm-I Tezat._ Tenâsüp ma'nâ i'tibârıyla aralarında münâsebet olan elfâzı bir araya cem etmektir; buna mürâ'ât-ı nazîr, telfîk dahi derler

Bâkî kalan bu *"kubbe"*de bir hoş *"sedâ"* imiş

Bâki

"Kubbe" ile *"sedâ"* arasında bir münâsebet mevcûttur, zîrâ kubbelerde savtın aksi daha şedît, daha mutemâdîdir.

Ki sen daha henüz açılmamış bir gonce-i tersin

Biraz gel bâğa bülbül dinle seyr et açıl cânâ

Nedim

(366) Beytinde de *"gonce, gül, bülbül"* gibi mütenâsip kelimeler cem edildiğine binâen sanat-ı tenâsüp mevcûttur.

Bazen beyitlerde tenâsüp tekrâr eder

Dâmen-i şâhid-i ma'nâya biri dest uramaz

Çok olur gerçi ser fikri girîbâne çeker

Bâki

Beyitinde *"girîbâne"* ile *"dâmen"*, *"dest"* ile *"ser"* birbirleriyle mütenâsiptir buna binâen sanat-ı tenâsüp vardır.

Reis'ü-l küttab Ârif Bey'in şu parçası da tenâsübün en güzeller nezdindedir:

Nahl-i kaddinden ibârettir hep ol nâzik tenin

İsmi vâr âlemde servin, nahl-i gülşenin

Bâğa gel ey gül ki açmış yâd-ı hüsnünle çemen

Lâle destin, gonce âğûşun, semen pîrâhenin

Îhâm-ı tenâsüp demek *"bir söz içinde kullanılan lafzın mevzû fikre diğer bir cihetten münâsebet-i ma'neviyesi bulunmak veya maksûd-ı ma'nâsı i'tibârıyla bir lafzın diğer bir kelime(yle) münâsebeti olmak"* demektir.

Ekseriyâ bu münâsebet-ı ma'neviye ma'nâyı ile ikmâl ve tenvîr eder. Îhâm-ı tenâsüp bizim lisânın en zengin sanâyi'-i edebiyesinden biridir.

(367) Meselâ:

Menâfi muhteliftir iktizâ-yı rûzigâr üzre

Değil uryâna lâzım nâ-hudâya bâd lâzımsa

Ziyâ Paşa

Bu beyitte *"rûzigâr"* kelimesi *"âlem"* ma'nâsına geldiği gibi *"hübub-ı hevâ"* ma'nâsına da gelir, bu ikinci ma'nâ ile kelimenin o ifâde içinde bir münâsebet-i ma'neviyesi dergârdır. Binâenaleyhîhâm-ı tenâsüp sanatı mevcûttur.

Mihr salmazsın bana rahm eylemezsin bunca kim

Sâye tek sevdâ-yı zülfün pâyimâl eyler beni

Fuzûli

Beytindeki mihr kelimesi maksût olmayan ma'nâsı i'tibârıyla rahm kelimesiyle münâsebettârdır. Abdülhak Hâmit Bey'in Târık'ında Zehrâ'ya söylettiği şu sözler:

"Kadın ve erkek herkesin okuyup yazmak bilmesi İslamiyet mukteziyâtından değil midir? Ben niçin herkesten ma'dût olmuyorum? Ehlim olmadığı için beni nâ-ehil mi addediyorsunuz?"

Burada *"nâ-ehil"* kelimesi maksût olmayan ma'nâ i'tibârıyla *"bekâr"* ma'nâsınadır.

(368) **Îhâm-ı Tezat.**_ Bir lafzın maksût olmayan ma'nâ i'tibârıyla diğer bir kelime ile tezat teşkîl eylemesidir.

Birbirine zıt veya mukâbili elfâzın bir söz içinde fakat cinâs-ı ma'nevî yolunda îrâdından ibâret, diye ta'rîf edenler de vardır.

Tabi'î olmak şartıyla zararsız bir sanat-ı edebiyedir:

Tâli'i subh oldu Şâm'ın eylesün Sûriye sûr

mısra'ında *"Şam"* kelimesi maksût olmayan ma'nâ i'tibârıyla *"subh"* kelimesiyle tezât teşkîl etmektedir.

Abdülhak Hâmit Bey'in *"Duhter-i Hindû"* sundaki

"Seninle bütün dünyayı dolaşalım. Kutuplara varıncaya kadar gidelim, Nihayet Amerika'da tavattun edelim. Bu köhne cihânın havâdis ve ahvâlini yeni dünya gibi bir yerden muhâkeme edelim."

Sözünde birbirinin zıddı olan *"bu köhne cihân"* ile *"yeni dünyâ"* bir cinâs-ı ma'nevîye binâen tekâbül ettirilmiştir. O cinâs-ı ma'nevî de Amerika'ya yeni dünya denilmesidir, asıl maksût olan da budur, esâsen yeniden vücût bulmuş bir dünya değildir. Demek ki ma'nâ-yı gayr-ı maksûtla *"köhne cihân"* bir tezât teşkîl ediyor.

Bunlar tabi'î îhâm-ı tezât teşkîl edebilenlerdir. Bazıları vardır, ki gayr-i tabi'îdir, tasannu'la vücût bulmuştur, ez-cümle Bâkî'nin şu beyiti kadar ma'nâsız, soğuk bir îhâm-ı tezât olamaz.

(369) Avâm kadar seni teshîr için hemîşe havâss

Bu muhlisin işi dâ'im muhabbet u ihlâs

Çünkü ihtiyâc-ı tasannu'la vücût bulmuştur.

Sanâyi'-İ Lafziyeden İktibâs Ve Tazmîn._ İktibâs te'yîd-i fikr, tezyîn-i kelâm için âyât ve ehâdis-i şerîfeden bazısını_ âyet veya hadîs olduğuna işâret etmemek şartıyla_ ahz etmektir:

İlmin ulüvv-i kadrini bir vech-i bühtürün

İspât eder şehâdet-i hel yestevillezîn

Mu'allim Nâci

İktibâsta zarûret-i vezin ve kâfîyeye binâen iktibâs olunan kelâmın tağyîrine hatta kelâmın ma'nâ-yı asliyesinden ma'nâ-yı diğere nakline ilm-i bedi'î ulemâsı müsâ'ade etmiştir:

İfâza-i *"ve min el mâ'i külli şey'in hayy "*

Füsürde cism-i nebâtâta oldu rûh-ı nessâr

Sâmî

Beytinde *"vece'alnâ min el mâ'i külli şeyin hay"* nazm-ı celîlinden zarûret-i vezne binâen ve *"ce'alnâ"* terk edilmiştir.

Tazmîne gelince bir şâirin, başkasının bir mısra'ını veya bir beytini birkaç beytini alıp kendi neşîdesine zammetmesidir.

(370) Kudemâ alınan masâri ve ebyâtın meşhûr olup olmadığına göre ya sâhibine işâret ederler veya etmezler.

Meselâ

Bihamdillah zamanında be-kavl-i Sabrî-i Şâkir

Girîbân-ı felek mehcûr-ı dest-i âh-ı şekvâdır

beytinde Nef'î ikinci mısra'ın Sabrî-i Şâkir'e aidiyetini tasrîh etmiştir.

İzzet Molla Yeniçerilerin tenkîlini müte'âkip Sultân Mahmut'a yazdığı bir kasîdede:

Şâh-ı devrâna demez mi rûh-ı Osmân-ı şehîd:

"Bir gazâ ettin ki hoşnûd eyledin Peygamberi"

Han Murâd ol kahramâna böyle etmez mi hitâb:

"Âferin ey rûzigârın şeh-suvâr-ı saff-derî"

İkinci, dördüncü mısrâ'lar gâyet meşhûr olduğuna binâen Nef'î'ye ait olduklarını takdîme lüzûm görmemiştir.

Hâmit de telmîh ile iktifa etmiştir.

Ta'rîf olunur mu hiç bu hâlet

Feryâd olamaz bu hisse âlet

Bir şâir-i a'zamî bu hicrân

Etmiş bilirim şu yolda nâlân:

(371) Ben akıldan isterim delâlet

Aklım bana gösterir dalâlet

Yeni üdebâ tazmîni göstermek için mısrâ'ın başına bir yıldız koymaktadırlar:

Eder kıyâfeti âzâde bir mizâç ikrâr

Kemer-güsiste perâkende gûşe-i destâr

Tevfik Fikret

Eğer tazmîn edilen şey yalnız bir mısrâ veya bir beyit olmayıp da birkaç mısra'dan ibâret ise o zaman *"tırnak"* işaretine mürâcaat edilir.

Ne zaman zerd-i muhtezir Eylül

İşte giryân bulutlarıyla hulûl

Ağlatır yâdımı bu şi'r-i melûl

Ben bu teşbîh-i zârı pek severim

"Bir kızın hayn-ı irtihâlinde

"Dolaşan handeyi cemâlinde

"Andırır hâlet-i zevâlinde

"Ah,bensonbahârıpekseverim"

Tevfik Fikret

(372) Küme dâhilinde bulunanlar Sezâ'î Bey'indir.

Bazen Farisî veya Arabca bir mısra veya bir beyit tazmîn edilir:

Gel doğrulalım mey-kedeye rağmına ânın

Kim bâr-ı riyâdan kadd-i ber-küştesi hamdır

Mey sun bize sâkî biziz ol kavm ki derler

Rindân-ı sabûha zede-i bezm-i kademdir

Bu nazmı peyâmîden işit hâle münâsib

Kim zübde-i yârân suhandân-ı Acemdir

"Mârend-i sabûhu zede-i bezm-i elestim

"Pîş-i ez heme sâgar-keş pîş-i ez-heme mestim.

Rûhî-i Bağdâdî

Edebiyât-ı hâzıra tarafından metrûk; vaktiyle pek ziyâde makbûl telmîh denilen bir sanat daha vardır ki o da Fârisî veya Arabî terkîbleri veya cümleleri kendileri birer ma'nâ-yı tâm ifâde etmek, tazmîn olarak bulunmamak şartıyla mensûr veya manzûm âsâr dâhilinde isti'mâl etmektir. Üdebâ-yı sâlifeden bu sanatta pek ziyâde mâhirâne icâle-i kalem edenler bulunmuştur, ez-cümle Nedim'in şu iki beyti bunun delîlidir:

Felekte evc-i ayyûk üzere bir yer var mı derlerse

Leb-i bâmı tebessüm üzere dir kim *"innehu hazâ"*

(373) ve

"Gücâst-ı kûy-ı Nedîmâ" terânesiyle bu dem

Gelir cihâna gül-efşân olup o tâze nihâl.

Seci._ Nesirde, fevâsıl-ı kelâmiyede veya birbirine ma'tûf veya bir lafız ile merbût cümel ve fıkarât sonlarında vâki kelimâtın hurûf ve harekât ve sukunâtça müttehit olmasıdır. Buna binâen iki nev seci vardır. Bunlardan biri *"seci-i mutlak"* tır. Fevâsıl-ı kelâmiyede bulunur. Diğeri seci-i mukayyettir, birbirine ma'tûf veya birbirine ma'tûf cümel ve fıkarât nihâyetindeki seci'lerdir.

Meselâ Kemal'in Devr-i İstilâ'sında:

"Fakat hasmıyla çarpışmağa başlar başlamaz sevk-i rüzgâr eczâ-yı vücûdunu târ-u-mâr ettiğinden o ateş-pâre-i celâdet yok yere mahvolup gitti."

Burada *"rüzgâr"* ile *"târumâr"* lafızları merbût ve mukayyet değildirler, zîrâ târumârdan sonra gelen *"ettiğinden"* kelimesine rüzgârı ilhâk ve ilsâk etmek mümkün değildir.

Yine aynı kitâpta:

"Halefi Sultân Orhan ise Bursa'nın bünyân-ı mukâvemetini zîr ü zeber ve o zamana kadar rahş-ı gazâ üzerinde bî-karâr olan serîr-i hükûmete bu şehr-i garrâyı makarr etmiştir."

(374) Burada *"zîr u zeber"* kelimesiyle *"makarr"* kelimesi *"etmiştir"* fi'iline rabt ve ilsâk edildiğine binâen seci-i mukayyet var demektir.

Seci yalnız merbût cümlelerde değil, ayrı ayrı cümlelerde de olabilir; meselâ: *Mevtin pençesinde pîr ve civân zebûndur. Kabristân turâb hâline gelmiş esrar-ı ilahiye ile meşhûndur. İşte şu gördüğün yere Abdülhak Hâmit'in nûr-ı dîdesi Fâtıma Hanım'ı gömdüler. Merhume Pîr-i zâde hânedânından bir yetîm idi. Bahâr-ı ömründe veremden dâr-ı gurbette irtihâl etti. O vücûd-ı hazan-nümûn, şimdi senden Fâtiha ister bir rûh-ı zî-sükûndur."*

Abdülhak Hâmit

Türkçe kelimelerden yapılan şu seci ne kadar güzeldir:

Silivri na'ibi! Şerî'at hâ'ini, i'lâmını gördüm, kahkaha ile güldüm; ma'li hezeyân, hükmü hilâf-ı kur'andır, mühr-i mü'eyyedimi basarım: seni mahkeme kapısına asarım"

Hakkı Paşa

Seci, sanatı şimdi mi merduddur, birinci devrede seci husûsunda pek ziyâde bir temâyül-i umûmî vardı. Seci esâsen iyi bir şey değildir. Hâl-i tabi'îde, nadiren bulunmak şartıyla iyi olabilir. Muhakkak seci yapmak için kalemi ele almak kadar ma'nâsız bir şey yoktur. (375) Zîrâ bu hevesle makâlatımızı bütün nevâkıs-ı sâ'ireden münezzeh ve müberrâ kılabilsek bile yine gayr-i tabi'îlik gibi bir nakîseye düşmüş oluruz. Edebiyât-ı kadîme-i Osmaniye bu bilye-i tezeyyüne fart-ı ri'âyet ve hürmetinde rûh ve hayâtından, yani esâs ve fikrinden kayb eylemiş, yalnız şekil ile mahâsin-i zâhiriye ile iktifâ etmiştir. Hâlbuki âhengi veya tezeyünât-ı sanatı bu gibi gayr-i tabi'îliklerde aramaktansa mûsikî-i kelimât ile mûsikî-i terâkibi, müzeyyenât-ı tabi'îyeyi nazar-ı i'tibâre almak daha iyidir.

Edebiyât-ı Cedîde üdebâsı eskilerin nazarlarını imlâ eden bu fazla tekellüfât ve tasannu'âtı bırakmışlar, daha tabi'î, daha ciddî, daha sâde bir sûrette merâhil-i tekâmülâtı kat ederek esâsı takviye etmişlerdir. Bu sûretle on dördüncü asrın maksad-ı edebiyâtına yaklaşıyorlar. Edebiyât-ı Cedîde'de Cenâp Şahâbettin, Süleyman Nazif gibi iki kalem-i müstesnâ ve sanatkar seci

gibi gayr-ı tabi'îliklerinden tevakkî etmekle daha mükemmel, daha âhenkli, daha ciddî, daha metîn âsârın vücûda getirilebileceği(ni) ispât ettiler, Fecr-i Âtî gençleri arasında da Yakup Kadri, Refik Halît, Köprülüzâde Mehmet Fuat'lar da daha sâde, daha metîn bir lisânla mûsikî-âmiz, kavî, esâsa mâlik âsârın vücûda getirilebileceğini ispât ve izhâr ettiler... *"En büyük sanat, sanatsız görünebilmektedir."* sözü pek doğrudur. (376) Bütün nevâkıs-ı sâ'ire-i edebiyesine rağmen kavî, metîn, âhenîn bir lisânın sâhibi olduğu inkar kabûl etmeyen Kemâl bile tarsî'ât ve tescî'âtında ahfâ-yı külfet ve tasannu'a muktedir olamamıştır.

"A'dâd ettiği edevât ile seyyah gibi mevc-i deryâda sa'ir oluyor; fıtratı ise o mâhiyetten mu'arrâdır.

Îcât ettiği âlât ile zi-cenâh gibi hevâda ta'ir oluyor, hasleti ise o hâsiyetten mu'arradır. Cismi hakîr, ama efkârına eb'âd gibi hadde ve ibhâ. Bulunmaz: Ömrü kasîr âsârına a'dâd gibi ad ve ihsâ tasavvur olunmaz.

Mükemmin-i kudrette mestûr olan serâ'ir-i tabi'atı pirâye-i efkâr etmektedir: Mahzen-i fıtratta matmûr olan cevâhir tabî'atı sermâye-i bâzâr etmektedir."

Nâmık Kemâl

Bu ibâredeki seci'ler birçok zevâ'idi sürüklemekle berâber tabi'îliği de izâle etmektedirler. Hâlbuki buna ma'rûz olan Kemal gibi bihakk sâhip ve mâlik-i lisân bir zâtın kalemidir.

Şurayı da unutmamalı ki seci'-i lisân hezl ve mizâha daha ziyâde yaraşıyor:

"Ben mektûbumda rindâne ma'işet bûd u nebûdu siyyan (377) tutanlara has bir tavr-ı hikmettir." demiştim. Onu seninki gibi idrâki gevşek ve

mahfaza-i mağzı numûne-i nemâ-yı dünbelek olanlar ta'akkul ve iz'ân edemezse ma'zûrdur."

Kânî

...Ve demiş ki ey har-ı lâyefhem bu akıl-ı kalîl, izn-i tavîl seni eşeklik değil, bundan beter nice varta-i hevl-nâke ilkâ ve îkâ edeceğinde kat'iyen şüphem kalmadı.

Kânî

Bir de tarsi vardır, ki bir cümle veya mısra'da bulunan kelimelerin ikiden ziyâdesi diğer mısra'-ı yâdigar-ı cümlede mukâbilleri bulunan kelimât ile hem vezin ve hem kâfiye olmasından ibârettir.

Nazma misâl:

Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır

İbkâ-yı eser mûcib-i tahsîl-i bekâdır.

Namık Kemal

Nesre misâl:

"Ol âyet-i mensûh gibi memnû'u'l-amel benâmet-i memsûh gibi maktu'ü'-l emel."

Fuzûlî

(378) *Hakkâniyet nâm-ı celîline müstâ'idd olan savlet ü ric'atında tevfîk-i rabbânî mu'înin nefsâniyet-i kâm-ı rezîline müstenit olan hiffet ü şiddetinde kahr-ı asmânî karînin olur.*

Abdülhak Hâmit

Tarsi'de seci gibi ihtiyâr-ı külfet olunmadığı vuzûhtan kendi kendine tevellüt ettiği yani tabi'î bulunduğu zaman güzeldir. Tarsi maksat ve gâye ittihâz ederek birçok tekellüfât ve tasannu'âtla kalemi terletmemelidir.

Leff ü Neşr _ Sanâyi'-i lafziyeden bir de leff ü neşir var. Leff ü neşir birkaç şeyin zikrinden sonra onlara müteallik şeylerin îrâdıdır. Evvelce söylenilen şeylerle bilahare söylenilen şeyler arasında bir tertîb-i tekâbülîye ri'âyet olunmuş ise leff ü neşr-i mürettep, olunmamış (ise) leff ü neşr-i gayr-i mürettep vardır. İbârenin kuvvetini te'mîn ettiği gibi ekseriyâ da icâzı te'mîn eylediğine, ta'kîde düşülmemek şartıyla gâyet müfîd bir sanat-ı edebiyedir.

Leff ü neşir-i mürettebe nesren misâl:

"İşte manzûrunuz olacağı vecihle harp ve sulha âlet-i işâretten kinâye bir elimizde hışt-ı hûn-nümûn ve bir elimizde bir şecer-i zeytûn olmakla ikisinden birini kabûl ve intihâp buyurunuz.!"

Yusuf Kamil Paşa

(379) Şiiren misâl:

Habâb-ı eşk ü âh-ı pür-şerer kılmış beni fârîğ

Cihânın kasr-ı sîm endûd u kâh-ı zer-nigârından

Leff ü neşr-i gayr-i mürettebe misâl:

Gören ol gamze-i merdüm şikâr u çeşm-i şûhun der

Acebdir etmiş âmîziş gazâl u şîr bir yerde

Leff ü neşr-i gayr-i mürettep ekseriyâ zarûret-i vezne binâen ihtiyâr olunur.

Suver-i Beyâna Ait Bazı Sanâyi

İltifât._ İltifât bir muharririn, bir hatîbin evvelce hitâp ettiği şahıstan, şeyden dönerek birden bire başka şahsa veya başka şeye tevcîh-i hitâp etmesidir. İltifât nazma bir te'sîr-i müheyyiç verir. Siseron senatoda ayağa kalkar, arkadaşlarına hitâp ederken birden Katılyan'a dönerek *"Sabrımızı ne vakite kadar su'i-isti'mâl edeceksin"* der ki bu bir şedîd-i iltifâttır.

Şiiren misâl:

Ah kim pîrâyemin işte bu yerdir meskeni
Şu siyah topraklar olmuştu o nûrun mahzeni
Gelmedim on beş sene bilmem ne yanda medfeni
(380) Ey mezâristân bana ettirme âh u şîveni
Rahm edip âgâh edin ey servler taşlar beni;
Bî-nişân terk eyledim eyvâh evlâdım seni;
Söyle yavrum eyleyim şâdâb giryem hâkını
Hangi topraktır senin örten vücût-ı pâkını?

Ekrem Bey

Teşhîs ve İntâk._ Cemâdâta, hayvânâta hayât vermekle berâber nutkta i'âde etmeğe teşhîs ve intâk derler. Demek ki bu bir nev'-i isti'âredir:

Şeb-i nîlî-i nîsan pür terâvet
Açıp karşımda bir âgûş-ı mükrim
Okur bî-intihâ eş'âr-ı da'vet
"Gel ey bîçâre fânî, gel, zılâlim
"Firâş-ı sâfîdir dildâr-ı hâbın

"Sükûnetgâhıdır her ıstırâbın

"Uyur nağmemle efvâc-ı hayâlât;

"Uyur dağlar, sular, eşcâr u ezhâr;

"Uyur gehvâre-i sînemde bî-lezzât

"Uyur sevdâ, o hırçın tıfl-ı bîdâr

(381) *"Uyur fikr-i beşer: tıfl-ı mu'azzeb*

"Uyur hatta şu pehnâ-yı mükevkeb

Tevfik Fikret

Nidâ _ Büyük bir felâket sebebiyle ye'is ve âlâm içinde bulunan bir kalpten sâdır olan feryâtlara ıtlâk olunur. Nidâlar dâimâ enîn ve ıstırâp olmaz, bazen de bir terâne-i şevk ve neş'e olur.

Ye'ise misâl:

Döksün sehâb kaddin anıp katre katre kan

Etsin nihâl-i narveni nahl-ı erguvân

Bu â cılarla çeşm-i nahvim olsun eşkbâr

Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân

Kılsın kebûd câmelerin âsmân-ı siyâh

Giysin libâs-ı mâtem şâhı, ins u perîde dağ

Nâr-ı firâk şâh-ı Süleymân kâmrân

Kıldı firâz-ı küngüre-i arşı cilvegâh

Layık değildi şânına hakkâ bu hâktan

Murg-ı revânı göklere erdi humâ gibi

Kaldı hazîz-i hâkta bir iki üstühân
Çabuk-süvâr arsa-i kevn ü mekân idi
(382) İkbâl ü izzet olmuş idi yâr u hem-inân
Serkeşlik etti tevsen-i baht-ı sitîzekâr
Düştü zemîne sâye-i eltâf-ı girdgâr

Bâkî

Terâne-i şevk ve neş'eye misâl:

Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı mey-i yâkut renk
Devri gülsün senden öğrensin sipihr-i bî-direnk
Merhabâ ey yâd-gâr-ı meclis-i devrân-ı Cem
Âb-ı rûy-ı devlet-i Cemşîd ü âyîn-i peşenk
Merhabâ ey şâ'ir-i işret-serâ-yı meygede
Duhter-i pîr-i mugân hemşîre-i sâki-i şenk
Sensin ol rûh-ı revân-ı mürde-i endûh-ı gam
Sana nisbet çeşme-i âb-ı hızr-ı ayn-ı şerenk
Sensin ol pîrâye-i hikmet ki feyz-i kâmilin
Kıldı mir'at-ı zamîr-i ehl-i dilden def'-i jeng
Cür'ana vermezdi cân her âşık-ı efsürde-dil
Olmasan tâb-ı efken her hâtır-ı bî-tâb u teng

Nefî

İstifhâm._ Hiddet ve infi'âl, ye'is ve ıstırâp, baht ve hayret (383) gibi ihtirâsat-ı şedîdenin taht-ı te'sîrinde kalp bulunduğu zaman irâd edilen es'ile-i

müheyyiceye ıtlâk olunur. Bu, istifhâm tereddüt ve iştibâh için değildir, bilakis daha metîn bir kanâ'at, daha şedîd bir itmi'nân göstermek içindir.

İstifhâm gâyet müheyyiç, gâyet intibâh-engîz bir sanat-ı edebiyedir. Hâmit Bey'in tabuta karşı yazdığı şu parça bunun delîlidir:

Yârab nedir o tahta tabut?

Olmaz mı ukûl bunda mebhût?

Mümkün mü o cism-i nâzenîni?

Tekfîn ede bir acûz-ı fertût?

Ölmek diyoruz nedir bu ta'bîr?

Cânânımı ede bu hâli tefsîr?

En ince yerim kırıldı yârâb?

Karşımda nedir bu burc-ı akreb

Etmez mi bu hâl-i câna te'sîr?

Kılmaz mı bu i'tikâdı tagyîr?

Hele Hamît'in, bâlâ'dan inen

Dünyâyı beğenmeyen buyursun

Ya sus ya geber sen ey mu'acciz

Hitâb-ı itab-âmîzine verdiği cevâp istifhâmın en parlığıdır, en şedîdidir.

(384) Lakin o zaman dönüp derim ben

Dünyâyı ben istedim mi senden?

Bildim mi ki hep sitem var onda?

En sonra da bir adem var onda?

Feryâdlarım demekse şîven?

Feryâdı veren değil misin sen?

Bir yaralı eylemez mi feryâd?

Karşımda nedir benim bu medfen?

Mübâlağa _ Mübâlağa bir şeyin vasfını zayıf veya şiddet nokta-i nazarından derece-i kasavâya îsâl için kuvve'-i musavverenin tasvîr-i nevâkıs ve kemâlât husûsundaki mesâ'îsinden ibârettir. Mübâlağa hakîkati tecâvüz etmek üzere onu bütün ince nukâtıyla, en canlı, en zinde göstermeğe hizmet eder. Mübâlâğada maksat tağyir-i hakîkat değil, te'mîn-i vârâ'i-i hakîkattir. Mübâlağanın şart-ı makbûliyeti i'tidâl ve zevke muvâfakattır. Hadd-ı i'tidâli geçdiği zaman gösterilmek istenilen gösterilemez hakîkatin hâricinde olan mübâlağalar pek soğuk, pek ca'lîdir. Misâl:

O sadr-ârâ ki bir eşküşte tuhm-ı penbedir kalmış

Kamer şem-i harîr-i cûdının çîn-i fitîlinde

Nedim

(385) Fakat, hadd-ı hakîkî-i mübâlağayı ta'yîn edebilmek güçtür. Mamâfîh elimizde kat'î değilse bile nısbî bir mi'yâr vardır. O da zevktir. Mübâlağalar zevke muvâfak oldukça makbûl olur. Bâhusûs mahrûr bir kalp ile parlak bir hayâlin mahsûlü olan mübâlağalar hudûd-ı hakîkat hâricinde olsa bile yine hoşa giderler.

Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın

Fânûsuna sığmaz âsumânın

Şeyh Gâlip

Mübâlağası bu kabîldendir. En tabi'î, en mü'essir mübâlağalar bir faci'a te'sîriyle rûh hâl-i galeyânda bulunduğu, hissiyât-ı seviye-i mu'tâdesinin fevkine çıktığı zaman tevellüt eder.

Edebiyât-ı kadîme-i Osmâniye'deki maraz-ı mübâlağa İran'dan intikâl eden bir illetti. Birinci devr-i üdebâsı bu husûsta garâbetlere bile düşmekten çekinmiyorlar, gayr-i tabi'î, gayr-i hakîkî mübâlağalar bulmak için ıt'âb-ı zihin ediyorlardı.

Tekrîr – Bir noktaya nazar-ı dikkati celp etmek, bir ihtirâs-ı şedîdi, bir hiss-i amîki bütün kuvvet ve şiddetiyle göstermek için bir kelimeyi birkaç def'a zikretmektir.

(386) Heyecân-ı rûhtan mütevellit tekrîrler tabi'î bulunduğuna binâen gâyet makbûldür.

İşte en sonra sen de eksildin
Sen de gittin, senin de arkandan
Ağladım, ağladım: fakat insan
Ağlamaktan da korkuyor... Miskîn
Ah sen, sen ki zîr-i bâlında
Bir yeşil köy hayâtı saklardın;
Şi'rimin nuhbe-i me'âlinde
Sen, bütün safvetinle sen vardın.

Tevfik Fikret

Terdît _ Şimdiye kadar suver-i beyândan gösterdiğimiz aksâm akıl ve mantığın, his ve rûhun mevlûdu idi. Bundan sonra göstereceklerimiz ise his ve rûhtan ziyâde akıl ve mantığın mevlûdudurlar. Mamâfîh bunlardan bazıları his ve rûha aît olduğu için akıl ve muhâkemeden, diğerleri akıl ve mantığın mevlûdu bulunduğu için his ve heyecândan ârî değildirler, gibi bir fikirde bulunmak doğru değildir. Şimdi akıl ve muhâkemeye histen ziyâde tâbi bulunan terdîdi ta'rîf edelim: Terdîd, îbârenin nihâyeti (387) hakkında kâri

veya sâmi'e bir intîzar-ı mütehekkimâne vermek için ibâreyi kesmek, sonra birden bire teblîğ eylemektir: Caesar'ın şu sözleri bu kabîldendir:

"Dünya böyledir. Et ve kandan, fikir ve candan mürekkep insanlarla meskûndur.

Mamâfîh bunların arasında bütün hücûmları def ederek makâmını sarsılmayacak bir hâle getiren yalnız bir tanesini biliyorum: Bu adam da... İşte benim..." Bazen siyâkından müstefâd olan netîcenin hilâfında bir netîce zuhûr eder: ve bütün kuvvet ve intizâr edilen netîce arasındaki kuvvetten münba'is olur:

"Zaman-ı ıztırârımda dostlarıma mürâcaat ettim: Her biri birer vesîle-i i'tizâr bularak benden dirîğ-ı mu'âvenet etti. Bir tek dostum kalmıştı: En nihayet ona iltîcâ ettim, o bana rû-yı iltifât gösterdi, ifâdât-ı muztaribânemi dinleyerek bezl-i inâyet eyledi.

Bu hakîkî dost kimdir, bilir misiniz? Nefsim!

Kat _ Bir cümleyi keserek başka bir fikre intikâl etmektir. Kat edilen cümle fikri müphem bırakmayarak daha ziyâde şiddet ve belâgatla tasvîr eder.

"Ödip Röva'nın" vâlidesinden olan çocukları yanına (388) getirildiği zaman kollarını açarak *"Yaklaşınız, kucaklayınız sizin..."* diyerek sözü kesivermiş bu, hakîkaten mü'esser ve beliğ bir kat'dır.

Benim bahâr-ı hayâtımda bir sabah erken

Açıldın ey sarı nilüfer, ah bir bilsen

Ki vâliden ne kadar.... Yok yeter yeter artık;

Gel ey zavallı çocuk, durma, gel kucağıma çık

Hüseyin Suad

Bir sanat daha vardır ki muharririn, bir hatîbin mevzû'-i bahs eylediği şahsın ahvâlini meskûn bırakmak istiyormuş gibi görünmesidir.

"Siseron" birisinin seyyi'ât-ı ahvâlinden bahsederken *"Gençliğe ait fezâih ve rezâ'ilini sükût ile geçiştireceğim"* demiştir. Şüphesiz hatîp bu söz ile zemmi meskût bırakmamış, silsile-i ithâmâtını ikmâl etmiştir. Bu gâyet mü'esser bir tarz-ı beyândır. Çünkü tatvîl ve ıttırâd-ı beyân gibi nakîselerden kelâmı kurtarır.

Rücû._ Bir şâirin, bir hatîbin der-meyân ettiği fikir ve hayâlin maksadına tetâbuk ettiğini hisseder etmez, o fikir ve hayâlden rücû ederek diğer fikir ve hayâle intikâl etmesidir:

(389) Dizildi katre-i şebnem serâpâ berk-i sûsende
Katar cevher-i ma'nâ gibi tığ-ı reyyân üzre
Değil şebnem şerâr âh-ı bülbüldür ki çıktıkça
Düşer kesb-i rutûbetle havadan gülistân üzre

Nefî

Rücû iki türlü olur, bazen evvelce der-meyân edilen fikir ve hayâl tamâmen nakz olunur. Veyâhut evvelce serd edilen fikir ve hayâl nakz edilmez, ikmâl olunur.

Faik Ali'nin şu şiirinde olduğu gibi:

Bu ses şi'r-i bülend kadar, evet, ey şâ'ir-i a'zam
Çocukluktan bana telkîn-i ulviyyât eder her dem;
"Döner karşımda her dem şi'rden masnû bir âlem
Senin tertîl-i eş'ârın münâcât-ı tabi'iyem.

Serîr-i haşmetin mevzû'-ı bâlâsına ihrâmın,

Hayır, burç daha fevkindedir kürsi-i ârâmın;

Evet seyyâh-ı lâhûtîsisin icrâm-ı ilhâmın

Senin yâdınla efkârımda ilhâmât olur mülhem

Faik, Hamît'in serîr-i ihtişâmı bâlâ-yı ehrâma mevzû'dur demiş, bunlardan rücû ederek burç-ı dehâ fevkine koymuştur. Bu bir nakz değil, ikmâldir.

(390) **Tedrîç** _ Efkâr ve vakâyi'i gittikçe tezâyüt veya tenâkus eden derece-i ehemmiyetlerine göre tertîb etmektir. Bu sûretle silsile-i efkâr ve hissiyâtta her his ve fikir kendinden evvelki his ve fikirden daha ziyâde kuvvetli olduğu için celb-i nazar-ı dikkat eder. İfâdenin kuvveti gittikçe mütezâyit veya mütenâkıs olduğuna göre tedrîci sâ'id veya hâbıt olmak üzere ikiye taksîm etmek mümkündür:

Ey hâk-ı münîr yâr-ı sâkit

Ey nûr-ı siyeh-reng-i sâbit

Beynim kırılıp cemâdetinden

Rûhum oluyor bu hâletinden

Yok hâk değil bu mevt-i nâbit

Yok müddet değil gırîv-i sâmit

Hâmit

Hâbıta misâl:

"Sizler hodgamlığı o dereceye vardırdınız ki selâmet-i memleket için hayâtınızı değil, hayâtınızın bir kevnini, bir sa'atini, hatta bir dakîkasını bile fedâ etmezsiniz."

Bunda efkâr zâhiren tenâkus eder gibi görünür, hâlbuki tevâlî eden fikrin kuvveti gittikçe artar.

(391) **Tezât** _ Birbirine zıt iki fikri bir ibârede karşılaştırmaktır. Siyâh bir zemîn üzerinde beyâz bir nokta, beyâz bir zemîn üzerinde siyâh bir nokta ne kadar câlib-i nazar-ı dikkat nukâtta öyledir.

Tabut! O hatîb-i summ u ebkem

Tabut! O burûdet-i mücessem

Hamît

Bir kimse hem hatîp, hem de ebkem olamaz. Mamâfîh burada tezât tam mevki'nde kullanılmıştır. Her ne kadar tabut söz söylemezse de bir hatîp kadar beliğ ve mü'esser bir sûrette rûhumuza hitâp eyler. Sâniyen tabut hakîkaten summdur, feryât ve te'essürât-ı beşere kat'iyen atf-ı ehemmiyet eylemez.

İşte şâirin bu tezâdı dimâğımızda bütün şiddet ve kuvvetiyle icrâ-yı te'sîr ediyor. Böyle tezâtlar mukayyettir. Yoksa ihtiyâç ve tasannu'la yapılan, i'tidâl ve tabî'iyeti tecâvüz eden tezâtlar makbûl olmaz, bunlar kâri'i bilakis yorar. İbârede elfâz-ı mütekâbileyi cem etmekle tezâdın vücût bulduğuna zâhib olmak doğru değildir. Elfâz zihnimizde yer tutabilmelidir. Elfâzın zâhirî tesâdüm ve şemâtetinden bir fâyda husûl bulmaz.

En iyi tezâtlardan bir parça;

Dost bî-pervâ, felek bî-rahm, devrân bî-sükûn

Derd çok, hem-derd yok, düşman kavî, tâli zebûn

Sâye-i ümît zâ'il, âfitâb-ı şevk germ

Rütbe-i idbâr âlî, pâye-i tedbîr dûn

Akl dûn-himmet, sadâ-yı ta'ne yer yerden-bülend

Baht kem-şefkat, belâ-yı aşk gün günden füzûn

Ben garîb u mülk-i rah-ı vasl pür teşvîş ü mekr

Ben harîf-i sâde-levh dehr pür nakş u füsûn

Yer berk-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât

Suda aks-i serv tek te'sîr-i devlet vâj-gûn

Fuzûlî

Edeb-i Kelâm._ Bir fikirde hasâset ve iptizâli örtmek ve ma'nâya bir te'sîr ve kuvvet vermek için bir fikri kelimât-ı mahsûsasıyla değil, elfâz-ı mecâziyesiyle tasvîr etmekten ibârettir. Edeb-i kelâmın şerâ'it-i makbûliyeti vuzûh, i'tidâldir.

(393) Hasâseti ve iptizâli örtmek için elfâz-ı mecâziyeyi kesîf bir nikâb-ı müphemiyet ile örtmek dâimâ kâri'i sıkar, usandırır. Ta'b-ı dimâğîye ma'rûz kalır, bu ne kadar ziyâde olursa okunulan parçanın te'sîri de o kadar azalır.

Pascal *"Bazen Paris'e merkez-i saltanat demek îcâp eder"* dermiş. Meselâ:

İki üç katre-i şefkat... Bu tesellî yetişir;

Şu cedel-gâh-ı mukassîde bütün hüsrânla

Bütün âlâm u fecâyi'le geçen günlerimin

İki üç katredir ancak silecek mâtemini

Burada *"cedel-gâh-ı mukassî"* yerine *"dünyâ"* denilmiş olsa idi fikir eski kuvvetini muhâfaza edemezdi.

Edeb-i kelâm gılzet ve hasâseti bir dereceye kadar tahfîf eder.

Bir har-ı dü-pâda görünür hemân

Devlet-i sâbit-kadem rûzgâr

Har diyemem belki sitemdir hara

Fasla-i huşuş kim rûzgâr

Nef'î

(394) **Tecâhül-i Ârif.**_ Bir nükteye mebnî, ma'lûmu gayr-i ma'lûm siyâkında îrâd etmeğe tecâhül-i ârif derler. Tecâhül-i ârif, mütehayyirâne bir sûrette olduğu zaman makbûldür.

Şeb midir bu yâ sevâd-ı ah-ı pinhân mıdır?

Şem'-i meclis, şu'le-i dâğ-ı nümâyân mıdır?

Âkif Paşa

Şâir bunun âhı olmayıp, gece olduğunu bildiği halde kemâl-i hayretinden bunun mâhiyetinde tereddüt ediyor.

Söyle yalnız mısın ciğer pârem?

Isıtan yok mu hâk içinde tenin?

Bülbül-i nâtıkan neden sustu

Soldu mu ah gonce-dehenin

Bu kabîldendir.

Hüsn-i Ta'lîl._ Bir madde için hakîkî olmayarak bir illet der-meyân etmeğe hüsn-i ta'lîl derler:

Dîdemin gördükte zûr-ı cûşiş-i tuğyânını

Tuttu kûhun cûylar feryâd edip dâmânını

Nedim

(395) Cûyların dağın eteklerini tutması şüphesizdir ki şâirin göz yaşları için değildir. Demek ki bu bir sebeb-i hakîkî değildir, Binâenaleyhhüsn-i ta'lîl vardır.

Üdebâ-yı cedîde bu sa'natı kemâl-i muvaffakiyetle, birer edât-ı teşbîh kullanarak isti'mâl edebiliyorlar:

"Şimdi sobada odunların alevleri yavaş yavaş sönüyor, veya bir köşeyi zulmetlerin tamâmen âğûş-ı mahremiyetinde yap-yalnız bırakmak hevesiyle muhterizâne çekiliyordu."

Hâlit Ziyâ

Hitâm

Bu kitâbın me'âhizleri: Philosophie de L'art, Taine, Esthétique: Véron, La'rt D'écrire: Albâlâ Conseils Sur l'art D'écrire: Lanson, Ta'lîm-i Edebiyât: Üstâd Ekrem Beyefendi, Istılâhât-ı Edebiye: Mu'allim Nâci, Edebiyât: Süleyman Fehmi Bey.

SONUÇ

Yazılı ve sözlü edebiyâtı oldukça eski tarihlere dayanan toplumumuzda yüz elli yıl öncesine kadar Türkçe'ye mahsus belâgattan bahsetmek mümkün değildir. Asırlarca Arap edebiyatının belâgatı, Türk edebiyatının belâgatı olarak düşünülmüş, hatta bu alanda çalışan Türk sanatçılar eserleriyle Arap belâgatının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Tanzimat'a kadar devam eden bu tutum, zamanla yerini, temelini hitabetten alan Batı retoriğine bırakır. Özellikle Fransız retorik kitapları bu dönemde yazılan eserlerin kaynakları arasındadır.

İlk Türkçe retorik kitabı, 17. asırda yazılmış olmasına rağmen, 1867'de basılan İsmail Ankaravî'nin *Miftâhu'l- Belâga ve Misbâhu'ı- Fesâha* adlı eseridir. Fakat eser, örneklerinin çoğunluğunun ayet ve hadisler ile Arapça ve Farsça metinler olması nedeniyle Türk edebiyatı ürünü olmaktan uzaktır. Esaslarını Türk dili ve edebiyatından alan bir belâgatın olabileceğini Ahmet Cevdet Paşa düşünür ve bu amaçla eserine *"Belâgat-ı Osmâniye"* ismini verir. Bu eserle birlikte belagat kitaplarımız, Cumhuriyet'e kadar sürecek olan Doğu ile Batı, eski ile yeni tartışmalarının çarpışma alanı olur.

Taraftarlarınca edebî mektepler olarak görülen *Talîm-i Edebiyat* ve *Istılahât-ı Edebiye* belâgat tarihimizde birer dönüm noktası olur. Batılılaşma hareketlerinin sonucu olarak ortaya çıkan eski ve yeni değerleri karşı karşıya getiren bu eserler, edebiyatımızdaki doğulu ve batılı anlayışı belirginleştirir. Batılı anlamdaki yeni edebiyatın, yenileşme devri Türk edebiyatının esaslarını ortaya koyan Talim-i Edebiyat'ın kendinden sonra neşredilen birçok esere etkisi olur. Istılahât-ı Edebiye ise kaynağını Arap ve Fars edebiyatından alan klasik edebiyatımıza ait terimler sözlüğüdür.

Süleyman Fehmi'den itibaren Doğu belâgatı ile Batı retoriğinin Türk Edebiyatı üzerindeki etkisi zayıflar. Bu anlamda Süleyman Fehmi'nin *"Edebiyat"* adlı eseri Türk nazariyeciliğinde bir dönüm noktasıdır. Klasik

belagat kitaplarında yer alan meâni, beyan, bedî ve fesâhat kadrosunda kırılmalar görülür ve edebiyatın bir sanat dalı olduğu anlayışı belirir.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, Şahabettin Süleyman'ın Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yaparken ders notlarıyla oluşturduğu bir eserdir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere tahrîr sanatı yani kompozisyon bilgileri ile edebiyatın genel bilgilerini ihtiva eder.

Şahabettin Süleyman, kitabında yalnızca edebiyat ve yazma sanatı hakkında bilgi vermekle kalmaz devrinin dil ve edebiyat anlayışına da yer yer değinir. Kitabın yazıldığı yıl olan 1911 senesi göz önüne alındığı zaman, millî mücadele döneminde, halkı aynı çatı altında toplayacak millî bir edebiyata duyulan ihtiyaç Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta hissedilen konulardan biridir. Yazara göre kökünü maziden almayan, millî zevkin derinliklerinde yıkanmayan hiçbir eser yaşayamaz. Ancak geçmişe bağlı kalmak bir toplum için ne kadar zararlıysa, geçmişi yok sayarak yaşamak da o kadar zararlıdır. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ta, Tanzimat ve Servet-i Fünûn sanatçılarının eski edebiyatı eleştirmek için verdikleri çaba beyhûde görülür ve bu sanatçılar ölünün arkasından çalışmalar yapan "otopsi memurları" olarak değerlendirir. Aynı çabanın yeni bir edebiyat oluşturmak için verilmesi gerektiği savunulur. Şahabettin Süleyman'ın millî edebiyat hususundaki bu çabası kendinden sonra Muhyiddin Birgen'in *Yeni Edebiyat* adlı eserinde tam anlamıyla vücut bulur.

Şahabettin Süleyman, mensubu bulunduğu Fecr-i Âtî grubunun dil konusundaki düşüncelerinden de bahseder. Dillerin de insanlar gibi çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık devreleri vardır ve her dil zaman içersinde kendi esaslarını oluşturur. Hisler ve fikirler ise sürekli değişir. Yeni fikirler, yeni hisler, yeni ihtiyaçların ifadesi için yeni kelimelere ihtiyaç vardır. Yazara göre bu ihtiyaç yeni kelimeler bularak ya da zamanla kullanımdan kalkmış kelimeleri tekrar gün ışığına çıkararak mümkün olabilir. Esaslarından ayrılmamak kaydıyla küçük adımlarla hareketlendirilen dil böylece canlılık

kazanır. Bu açıdan Şahabettin Süleyman Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî edebiyatlarının dil konusundaki tavırlarının öfkeyle karşılanmaması gerektiğini ifade eder. Fakat bu kelimelerin sözlüğe geçirilmesi konusunda aceleci davranmamak gerektiğini de belirtir. Çünkü bu kelimelerin ömrünü zaman belirleyecektir.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın ilk sayfalarından itibaren edebiyatın güzel sanatların bir dalı olduğu defalarca tekrar edilir. Bu nedenle kitabın ilk kısmında *"Sanat"* konusu ele alınır. Sanat, sanat kuramlarından yola çıkarak anlatılır ve son derece ilmî bir tavır sergilenir. Eserin daha ilk sayfasında, eski hikmet-i bedâyî kitaplarının, sanatı çok genel tariflerle ve tümdengelim metoduyla anlatmaya çalışarak yanlış bir yol izlediği ifade edilir. Yazarın sergilediği bu tutum, kaideciliğin terk edilip nazariyeci bakış açısı getirmeye çalıştığının göstergesidir.

Sanat kavramını sorgulayan Şahabettin Süleyman eski sanat tariflerinin eksik yanlarını tespit eder. Sanatın yalnızca güzellik ya da ahlak kavramına dayandırılamayacağını savunur. Sanat muhakkak ki bir taklittir çünkü insanın duygu ve düşünce dünyasında var olan her şeyin dış dünyada bir karşılığı vardır. Fakat sanatçının eğitimi, kültürü ve tecrübeleriyle beslediği şahsiyet süzgecinden geçerek taklit olunur. Dolayısıyla tam bir taklit değildir. Üstelik sanat, parçaların birbirleriyle ve bütünle uyumunu sağlamak ve muhatabında güzel duygular ve heyecanlar oluşturmak zorundadır. Müellif oldukça sistemli bir şekilde sanatın tarifine ulaşır: sanat; âhenkli sözler, hareketler, sesler ve renkler aracılığıyla his ve fikirlerin ifade edilmesidir.

Şahsiyetin esere tezahürü Şahabettin Süleyman'ın önem verdiği hususlardan biridir. Müellife göre şahsiyetin izleri, yazarın eserdeki imzasıdır. Sanat mektepleri, sanat-çevre ve sanat-tarih ilişkisi ile sanatın sosyolojik boyutu ele alınır ve sanat eserinin, muhatabıyla, yazıldığı zamân ve mekân arasında köprü olduğu belirtilir.

Şahabettin Süleyman edebiyatın tarifini yaparken Recaizade Mahmut Ekrem'in tarifini tenkit eder. Edebiyatı kelimeler ve mana oyunlarıyla yapılan sanat olarak tarif eder. Edebiyatın ahlakla olan ilişkisi konusunda Recaizade Mahmut Ekrem ve Süleyman Fehmi gibi düşünmemektedir: Edebiyat ahlâkî konulara hizmet edebilir fakat hiçbir zaman ahlakın maksat ve gayesi olamaz. "Edebiyatın tarihi" bölümünde araştırmacı bakış açısıyla sanatın menşeine kadar iner.

Şahabettin Süleyman eserinin ikinci bölümünü sanatın psikolojik zeminini oluşturan akıl, his, hayal ve zevk başlıklarına ayırır. Şekle önem veren eski edebiyatın muhalifi olarak fikre ve manaya önem veren zihniyetin temellerini oluşturan bu melekelerin Talîm-i Edebiyat'tan başlayan maceraları Şahabettin Süleyman'a kadar devam eder.

Sanat-ı Tahrîrin Şerâiti başlığını taşıyan üçüncü bölümde Şahabettin Süleyman edebî eseri vücuda getirmenin şartlarını açıklar: Fikirleri bulmak yani *"icât"* , tanzim ve tertip etmek yani *"plân"* , ifade etmek yani *"edâ"*. Eda bahsinde Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat'ın ağırlık noktasını oluşturan *"üslup"* ele alınır.

Şahabettin Süleyman'a göre edebî eser oluşturma sürecinde, şahsiyetin en yoğun hissedildiği safha *"edâ"* dır. İnsanlar aynı şeyleri düşünebilirler, fakat fikirlerine başkalık veren ifade tarzlarıdır. Aynı zamanda üslûbu; sade, müzeyyen, âlî gibi tasniflere ayırmak doğru değildir. Yazar, üslûbunu konuya göre belirler.

Şahabettin Süleyman iyi üslûbun sahip olabileceği nitelikleri diğer belagat kitaplarında olduğu gibi genel ve özel diye ayırmaksızın, bütün özellikleri kapsayacak şekilde üç başlık altında toplar: Mümtâziyet, icaz, âhenk.

Şahabettin Süleyman üslup bahsinde, *hayaller* konusuna özel önem verir. Ona göre hayaller daima yenilenmelidir. Aksi halde üslup, eski eşya satan bir dükkana benzer. Oradaki eşyayı herkes giymiş, herkes kullanmıştır.

Şahâbettin Süleyman, anlatım esasına dayalı metinlerden *tahkiye etme, mektuplaşma ve karşılıklı konuşma* türlerini öğretmen tavrıyla, ders şeklinde anlatır. Edebiyatımızın en seçkin metinleriyle dersini süsler.

Söz ve Mana Sanatları başlığı altında yalnızca tanımlarını vermekle yetindiği on sekiz sanat vardır. Örnekleri ise bir yada ikiyi geçmez. Yazara göre edebî sanatlar yalnız fikre hizmet ettiği zaman değerlidir. İnsanın hayal gücünü çalıştırması ve kelimelere yeni anlamlar yüklüyor olması bakımından içlerinden yalnızca mecaz ve kinayeye önem verir.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat ile mukayese edilen Edebiyat ve Yeni Edebiyat adlı eserlerin sanat ve edebiyat bahislerinde birbirine paralel düşünceler içerir. Her üç eserin de ders kitabı olması ve yazarlarının meslekî tecrübelerini kendinden evvel yazılmış edebiyat kitaplarıyla birleştirmiş olmaları düşünüldüğünde örneklerine kadar varan benzerlikler makul karşılanabilir.

Edebiyat'ın güzel sanatların bir kolu olduğu konusunda üç eser de hemfikirdir. Yalnız Süleyman Fehmi, Recâizâde Mahmut Ekrem'in edebiyat tanımına sadık kalır. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, Edebiyat ve Yeni Edebiyat'ın ihtilâfa düştükleri noktalar sanatın ahlakla ilişkisi, üslûbun taksîmi ve meziyetlerinin sınıflandırılması konusudur.

Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, sistemli içeriği, zengin örnekleri ile günümüzde de faydalanılabilecek bir edebiyat kitabıdır. Sanata ve edebiyata bakış açısı, sanatın ilhamdan ziyade çalışma ve emek ürünü olduğunu ifade etmesi ile edebiyatın bir bilim dalı olduğu gerçeği vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Fehmi. (1302\1884. **Tedrisât-ı Edebiyye.** İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası.

Ahmet Cevdet Paşa. (1298\1881) **Belâgat-ı Osmâniye.** Mahmut Bey Matbaası.

Aristoteles. (1995). **Retorik.** (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AKTAŞ, Şerif. (1984) **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri.** Ankara: Akçağ Yayınları

AYTAÇ, Gürsel. (1999) **Genel Edebiyat Bilimi.** İstanbul: Papirüs Yayınevi.

BİLGEGİL, Prof. Dr. Kaya. (1989). **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat).** İstanbul: Enderun Kitabevi.

BİLGEGİL, Zöhre. (1993) **M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

(BİRGEN), Muhyiddin. (1330 \ 1912) **Yeni Edebiyat.** İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî.

DEVELLİOĞLU, Ferit. (1996) **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.** (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal) Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ERCİLASUN, Bilge. (1981). **Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkid.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERCİLASUN, Bilge. (1984). *Şahabettin Süleyman'ın Tenkid Görüşleri.* **Mehmet Kaplan'a Aramağan.** İstanbul: Dergah Yayınları. 117-143.

İmlâ Kılavuzu. (2000) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

İNAL, Yalçın. (1966) **Şahabeddin Süleyman'ın Tenkidî Makaleleri.** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi) Türkiyat Enstitüsü Tez Nu: 694.

İsmail Ankaravî. (1284 \ 1867) **Miftâhü'l- Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha.** İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.

KAPLAN, Mehmet. (1943) *İki Retorik Kitabı.* **Çağlayan.3.** Antalya:4

KARABEY, Yard. Doç. Turgut, Yard. Doç. M. ATALAY. (2000). **Belâgat-ı Osmâniye.** Ankara: Akçağ Yayınları.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri. (1969). **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları.** Ankara: Bilgi Yayınları. 29-56.

KAVCAR, Cavit. (1982) **Edebiyat ve Eğitim.** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları

KILIÇ, Hulûsi.(1992). *Belâgat- Arap Edebiyatı.* **İslam Ansiklopedisi.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, (1), 380-384

KÖPRÜLÜ, Fuad. (1999) **Edebiyat Araştırmaları.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KÜLEKÇİ, Yard. Doç. Dr. Numan. (1995) **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar.** Ankara: Akçağ Yayınları

MORAN, Berna. (1991) **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri.** İstanbul:Cem Yayınevi.

Muallim Naci. (1978) **Lûgat-ı Naci.** İstanbul: Çağrı Yayınları.

MUTÇALI, Serdar. (1995). **Arapça-Türkçe Sözlük.** İstanbul: Dağarcık Yayınları.

MUTLUAY, Rauf. (1984). *Belâgat.* **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi.** İstanbul: Cem Yayınevi. (c.1), 214.

Münif Paşa. **İlm-i Belâgat-La Rhétorique.** İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları. nu.219.

OZANSOY, Halit Fahri. (1967). **Edebiyatçılar Geçiyor.** İstanbul: 1967. 264-283.

ÖZEGE, M. Seyfeddin. (1971). **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katoloğu.** İstanbul: Sıralar Matbaası.

POLAT, Nâzım Hikmet. (1982) *Yeni Nesil Tarafından Rübâb Mecmuasında Fecr-i Âtî'ye Karşı Yürütülen Mücadele.* **Türk Dili Araştırmaları, 19**, 138-153.

POLAT, Nâzım Hikmet. (1984). **Fecr-i Âtî Yazarı Şahabettin Süleyman –İnsan, Eser, Üslûp-** . Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi

POLAT, Nâzım Hikmet. (1998) *Şahabeddin Süleyman'ın Gözüyle Namık Kemâl.* **Türklük Bilimi Araştırmaları. VI,** 7-22.

Recâizâde Mahmut Ekrem. (1299\1882) **Tâlîm-i Edebiyat.** İstanbul: Mihran Matbaası.

REY, Ahmet Reşit. (1328\1910) **Nazariyât-ı Edebiye.** İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.

Süleyman Fehmi. (1325 \ 1909) **Edebiyat.** İstanbul: Hilal Matbaası.

Süleyman Paşa. (1. Cilt 1288\1871, 2.Cilt 1289\1872) **Mebâni'l- İnşâ.** İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası.

Şahabettin Süleyman. (1329 \ 1911) **Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat.** İsatanbul: Araks Matbaası.

Şemsettin Sami. (1995). **Kâmus-ı Türkî.** İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tolsoy. (2000) **Sanat Nedir?.** İstanbul: Şule Yayınları

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı.** Ankara:1965

ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1998) **Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi.** İstanbul: Ülken Yayınları

YALÇIN, Alemdar, A. HAYBER. (1984) **Istılâhât-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri.** Ankara: Akabe Yayınları.

YAZICI, Tahsin. (1992). *Belâgat- Fars Edebiyatı.* **İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, (1), 383-384.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1988). *Tanzimat Sonrası Belâgat ve Rhétorique Kitaplarımıza Fransız Rhétorique Kitaplarının Tesirleri.* **Türk Dünyası Araştırmaları. 56,** 93-99.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1988). *Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebî Istılahlar.* **Türk Dünyası Araştırmaları. 52** , 197-202

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1989). *Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Millî "Rhétorique" Meselesi.* **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı** (Belleten, 1985). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 199-210.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1992). *Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası.* **Türk**

Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten,1987). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 367- 406

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1992). *Belâgat-ı Osmâniye.* **İslam Ansiklopedisi.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, (1), 387-388.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1992). *Belâgat-Türk Edebiyatı.* **İslam Ansiklopedisi.** İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, (1), 384-387.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1993). *Edebiyat Nazariyesi Kitaplarında Namık Kemal'in Eserlerinin Örnek Olarak Değerlendirilişi.* **Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemâl.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 117-136.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1994). *Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açıla İlk Kitap: Mebân'l-İnşâ.* **Mehmet Kaplan'a Armağan.** İstanbul: Dergah Yayınları. 306-316.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1994). *Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme.* **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan Ayrıbasım.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 108-134.

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1996). **Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler.** Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayını

YETİŞ, Prof. Dr. Kâzım.(1983). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniye' si ve Uyandırdığı Akisler.* **Kubbealtı Akademi Mecmuası.1** ,5164

YILDIZ, Saadettin.(2004) **Tanzimat Dönemi Edebiyatı,** Eskişehir: Günce Yayıncılık.